

Т. Н. ЗИЁЗОДА

ТАЪРИХИ УМУМӢ

Китоби дарсӣ барои синфи 8-уми
муассисаҳои таҳсилоти умумӣ

Нашри 2-юм

Вазорати маорифи
Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардааст

«Комбинати полиграфии
ш. Душанбе»
2013

ББК 63.3 (0) 5 Я 72
З-57

Зиёзода Т. Н. Таърихи умумӣ. Давраи 2-юм: синфи 8.-
Душанбе: Комбинати полиграфӣ, 2013.-336 сах.

Мухаррири масъул: Сайфуллоҳ Маҳкамов

Чадвали истифодаи иҷоравии китоб

№	Ному насаби хонанда	Синф	Соли хониш	Ҳолати китоб (баҳои китобдор)	
1					
2					
3					
4					
5					

Омузгорони муҳтарам!

Хоҳишмандем, фикру мулоҳизаҳои худро онд ба мазмуни
китоби мазкур ба нишони 734024, ш. Душанбе: кучаи Айний,
45, Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ирсол намоед.

ISBN 978-99947-944-0-9

© «Комбинати полиграфӣ», 2013

лию озодихоҳӣ вусъат ёфта, онҳоро сол то сол заифтар ме-
гардониданд.

Дар марҳалаи нави таърихӣ давлатҳои империалистӣ дар
сиёсати хориҷиашон якка-якка ба мақсадҳои империи худ но-
ил шуда наметавонистанд. Аз ҳамин сабаб, гурӯҳбандҳои
ҳарбии сиёсии «Антанта» ва «Иттифоқи Сегона» ташкил меё-
банд. Мақсади онҳо аз нав тақсим кардани ҷаҳони аллакай
тақсимкардашуда буд. Солҳои 1914-1918 ҷанги байни ин ду
паймон ба амал омада, талафоти бузурги то ҳол диданашудаи
ҷонию молӣ ба бор овард.

Дар давраи дуҷуми таърихи нав тараққиёти мамлакатҳои
ҷаҳон як хел сурат нагирифт. Нисбат ба давлатҳои дигар
давлатҳои Аврупо хеле пеш рафта буданд. Иёлотҳои Мут-
таҳидҳои Амрико низ ба онҳо расида гирифта буд. Лекин
давлатҳои Осиё ва Африқо ҳанӯз марҳалаи тосармоядориро аз
сар мегузарониданд. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бошанд,
акнун ба давраи сармоядорӣ ворид мешуданд. Тобеият ба
мамлакатҳои абарқудрат имконият намерод, ки мамлакатҳои
Осиё, Африқо ва Америкаи Лотинӣ тезтар тараққӣ карда, ба
мамлакатҳои пешқадами Аврупо ва ИМА расида гиранд.

Империяҳои мустамликавӣ дар мустамликаҳои худ сиёсати
горатгаронаро амалӣ мекарданд. Зарурат ба даромад
давлатҳои мустамликадорро водор менамуд, ки дар мустамли-
каҳояшон корхонаҳои саноатиро роҳҳои оҳан сохта, муноси-
батҳои пулию молии онҳоро ба нафъи худ ба роҳ монанд.
Пешрафти сармоядорӣ дар мустамликаҳо ва тарзи идораку-
нии онҳо ба эҳтиёҷоти соҳибони мустамликаҳо мувофиқ ку-
нонида шуда буданд.

Дар ин китоби дарсӣ мавзӯҳои дар боло зикр ёфта ва
масъалаҳои дигари марбути таърихи нимаи дуҷуми асри XIX
ва аввали асри XX ба тавачҷуҳи хонандагони синфи 8-ум
пешниҳод карда мешаванд.

БОБИ I МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИ

§1. МАМЛАКАТҲОИ ИМПЕРИАЛИСТӢ ДАР РОҲИ АЗ НАВ ТАҚСИМ КАРДАНИ ҶАҲОН

Шиддат ёфтани зиддиятҳо дар байни мамлакатҳои империалистӣ. Империализм зиддиятҳоеро, ки пештар дар байни мамлакатҳои пурқуввати ҷаҳон мавҷуд буданд, бартараф накард. Баръакс, дар ин давра онҳо боз ҳам тезу тундтар шуданд. Ба сиёсати хориҷии мамлакатҳои сармоядорӣ ширкатҳои инҳисории пуриктидор таъсири калон мерасониданд. Давлатҳои империалистӣ супориши онҳоро иҷро мекарданд. Ҳар яке аз ин мамлакатҳо кӯшиш ба ҳарч медод, ки мамлакатҳои бештарро ба мустамлика табдил дода, бо ҳамин таъсири худро дар ҷаҳон мустаҳкамтар кунад.

Барои он ки чунин сиёсат аз тарафи халқ дастгирӣ шавад, доираҳои ҳукмрон мақсадҳои сармоядоронро умумимиллӣ эълон мекарданд. Дар зери шиори пойдор гардонидани истиқлолияти миллий миллатчигиро авҷ меоданд. Дар қалби мардум нисбат ба халқҳои дигар кинаю адоват мепарвариданд. Миллати худро наҷоди баландтар ҳисобида, меғуфтанд, ки онҳо ҳуқуқи маънавӣ доранд мамлакатҳои акибмондари ба мустамликаҳои худ табдил дода, аз болои онҳо ҳукм ронанд.

Сармоядорон аз ҳисоби гораи кардани мустамликаҳо даромади калони бедардимиён ба даст мебароварданд. Барои ба тарафи худ кашидани мардум баъзан қисми даромадро ба онҳо ҳам меоданд. Ин системаи ғумроҳкунии омма ба сармоядорон имконият меод, ки халқро ҳамчун олои сиёсати горагариҳои хориҷии худ истифода баранд.

Давлатҳои империалистӣ Олмон, ИМА, Англия, Фаронса, Русия ва Ҷопон ба тобеъ қуноидани мамлакатҳои сусттаракқикарда қонеъ нашуда, ба тақсими мустамликаҳои мамлакатҳои дигар маваффақ шудан меҳостанд. Империяҳои мустамликавии дерина бошанд, ҳеҷ гоҳ розӣ шуда наметавонистанд, ки мустамликаҳои як вақтҳо ба даст даровардашонро акнун мамлакатҳои пурзӯри замон кашада гирад.

Мамлакатҳои империалистӣ ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки сармояи бо роҳи гонат кардани дигар мамлакатҳо ба даст даровардаашонро боз ҳам афзунтар гардонанд. Бо ҳамин сабабҳо, онҳо ба тақсими нави ҷаҳон сар карданд. Ин иқдом ба муборизаи шадида байниҳамдигарии мамлакатҳои империалистӣ оварда расонд.

Шиддат ёфтани муносибатҳо дар байни Англия ва Олмон.

Империализми Англия дар нимаи дуюми асри XIX ҳис кард, ки аз мамлакатҳои дигари сармоядорӣ ақиб мондааст. Ба ҳар ҳол, тамоми қувваю воситаҳоро ба қор мебард, то ки дар ҷаҳон мавқеи пештараашро аз даст надиҳад. Вале ин қор барои Англия сол то сол мушкилтар мегардид.

Сармоядорони Англия, ки дар истехсолоти саноатӣ дар ҷаҳон ҳукмронии худро аллакай аз даст дода буданд, мехостанд, ки қусури ин бохтро аз ҳисоби мустамликаҳо бароранд. Вале ин қори осон набуд. Ба империализми Англия мамлакатҳои дигари пешқадами сармоядорӣ, пеш аз ҳама Олмон, саҳт рақобат мекарданд.

Дар миёнаи солҳои 90-ум зиддиятҳои байни Англия ва Олмон бо тезӣ шиддат меёфтанд. Дар ҳама ҷо ва бо ҳар роҳу восита

Харитаи сиёсии ҷаҳон дар охири асри XIX-аввали асри XX

Олмон ба сиёсати мустамликазабткунии Англия ҳалал ме-
сонд. Яке аз минтақаҳои зиддияти Англия ва Олмон Африқои
Чанубӣ гардид. Дар ин ҷо Олмон ба он муваффақ шудан ме-
хост, ки Англия мамлакати Бурҳоро ба зери дасти худ даровар-
да натавонад, лекин ин кор ба ӯ муяссар нашуд.

Шарқи Наздик ва Шарқи Миёна ҳам дар доираи зидди-
ятҳои ин ду давлати империалистӣ буданд. Соли 1898 шоҳи
Олмон Вилгелми II ба Константинопол ташриф овард. Сул-
тони Туркия ба меҳмони худ ваъда дод, ки бо сармоядорони
Олмон барои сохтани роҳи оҳани Бағдод конгрессия
медихад. Воридашавии Олмонро ба Туркия Англия ҳамчун
хавф ба манфиатҳои хеш дар мамлакатҳои Шарқ ҳисобид.
Бо ҳамин сабаб, ҳуди ҳамон сол Олмон барои ташкил карда-
ни флоти пурзӯри ҳарбии баҳрии худ шуруъ кард. Даре
нагузашта, дар ин бобат Олмон аз Англия пеш гузашт.
Баъди ин, зиддиятҳои байни Англияю Олмон боз ҳам ошти-
нопазиртар гардиданд. Вале дар чунин шароити номусоид
Англия наметавонист, ки бо Олмон ҷанг сар кунад. Мубориза
бар зидди Русия дар Шарқи Дур ва бо Фаронса дар Африқо
вайро аз ин роҳ бозмедошт. Бо Олмон то вақти муайяне муро-
со кардан лозим меомад, зеро ин вақт муқобили Бурҳо қувваи
зиёди ҳарбии Англия андармон шуда буд. Барои ҳамин, вақте ки
Русия Порт-Артурро аз Чин иҷора гирифт, вазири мустамли-
каҳои Англия Ҷозеф Чемберлен ҳатто ба дипломатҳои Олмон
сохтакорона ҳам бошад, дар бораи иттифоқи англоолмонии зид-
ди Русия гуфтушунид карда буд.

Ҳукуматдорони Олмон соли 1905 бо сардории садри Ситоди
кулли нерӯҳои мусаллаҳи мамлакат А. Шлиффен нақшаи
ҷангро кашиданд. Ин ҷанг бояд дар ду ҷабҳа сурат мегирифт –
дар Ғарб бар зидди Фаронса ва дар Шарқ бар зидди Русия.

Забткориҳои империализми Фаронса. Империализми Фа-
ронса меҳост, ки ҳам аз Олмон қасди дар ҷанги солҳои 1870-
1871 шикастхӯрдаашро бигирад ва ҳам ин рақиби асосии худ-
ро заиф гардонад.

Ба Фаронса муяссар гардид, ки тавассути силоҳ Тунис,
қисми Африқои Шимолу Ғарбӣ, Мадагаскар, қисми Сомалӣ ва
Ҳиндучинро забт кунад. Дар нимаи дуюми солҳои 90-уми асри
XIX ва ибтидои асри XX Фаронса дар забткориҳои африқоии

худ ба муқобилияти саҳти Англия дучор гардид. Камқувватии худро ҳис намуда, империализми Фаронса ҳаракат мекард, ки муносибатҳояшро бо ин мамлакат тезтунд накунад. Фаронса Олмонро душмани рақами яки худ меҳисобид. Агар муносибатҳояшро бо Англия вайрон мекард, пас бар зидди Олмон мубориза бурда наметавонист. Ин аст, ки Фаронса дар мустамликабткунӣ муносибатҳои худро бо Англия ба ҷавкоти муросо даровард. Аз ҳамин сабаб, Фаронса дар Африқо ба он борҳо гузашт карда буд. Ба Фаронса муяссар гардид, ки бо ҳамин роҳ Марокашро забт кунад. Ин восита ба Фаронса барои ба даст даровардани Камбоҷа, Лаос, Ветнам (Тонкин ва Аннам) ва ҷазираҳои зиёди уқёнуси Ором ҳам хизмат кард.

Ду ҷанги Русия бар зидди Туркия. Ҷанги солҳои 1853-1856 дар байни Русия ва Туркия «Ҷанги Қрим» ном гирифтааст. Русия дар зарфи садҳо сол мақсад дошт, ки нимҷазираи Қрим ва баҳри Сиёхро ба даст дарорад. Вале дар ин ҷанг Туркия бо ёрии Англия ва Фаронса бар Русия галаба кард ва моҳҳои феврал-марти соли 1856 барои бастанӣ Созишномаи сулҳ дар байни ин ду давлат дар шаҳри Париж конгресси дипломатӣ баргузор гардид. Мувофиқи шартҳои аҳдномаи сулҳи Париж Русия аз баҳри даъвоҳои худ гузашт. Туркия бошад, мавқеи худро дар соҳилҳои шимолӣ ва шарқии баҳри Сиёҳ боз ҳам мустаҳкамтар кард.

Моҳи апрели соли 1877 ҷанги нави Русияю Туркия оғоз ёфт. Амалиётҳои ҳарбӣ дар ду ҷабҳа – дар Балкан ва Қарғоз ҳам дар хушкӣ ва ҳам дар баҳри Сиёҳ сурат гирифтанд. Русия бо баҳонаи ёрӣ ба муборизаи озодихоҳонаи славянҳои нимҷазираи Балкан хост, ки мавқеи худро дар ин ҷо мустаҳкам карда, ба рақибӣ дариная худ – Туркия шикаст диҳад.

Дар ин ҷанг русҳо дастболо шуданд ва 3 марти соли 1878 дар маҳаллаи Сан-Стефанои наздикии Константинопол дар байни Туркия ва Русия шартномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Сербия ва Руминия истиқлолият ба даст дароварданд. Қисми Бесарабия, ки дар натиҷаи Ҷанги Қрим аз Русия кашида гирифта шуда буд, ба Русия баргардонид шуд. Ба ивази он Руминия аз Туркия Добруҷаи Шимолиро гирифт. Булғория ҳамчун давлати тобеи Туркия ташкил ёфт. Вале конгресси Берлин, ки моҳи июни соли 1878 бо ташаббуси Олмон, Англия ва Фаронса барои аз нав дида баромадани Созишномаи сулҳи

Сан-Стефано баргузор гардид, аксарияти музаффариятҳои Русияро барбод дод.

Балкан-минтақаи муқовимати давлатҳои империалистӣ.

Қисми зиёди нимҷазираи Балкан дар дасти Туркияи феодалии буд. Австро-Венгрия ҳам ният дошт, ки ба ин нимҷазира сар дарорад. Халқҳои Балкан барои истиқлолияти худ мубориза мебуданд. Лекин ба онҳо на танҳо Туркия, балки Олмон ва Австро-Венгрия ҳам монеъ мешуданд.

Сармоядорони Олмон аз сулолаи Габсбургҳо, ки ҳукмронии Австро-Венгрия буданд, талаб мекарданд, ки дар Балкан сиёсати забткорӣ пеш бурда шавад. Соли 1908 Австро-Венгрия Салониқро забт карда, барои худ ба Баҳри Эгей роҳ кушод.

Қаблан шоҳи Сербия ҷонибдори Австро-Венгрия буд, вале баъди он, ки соли 1903 дар мамлакати славянии Балкан табдулоти давлатӣ ба амал омад, вазъият тағйир ёфт. Сербия ба дӯстӣ бо Русия майл кард. Халқи серб барои аз зери ҳукмронии иқтисодии Австро-Венгрия озод шудани ватани худ муборизаи озодихонаро пеш гирифт.

Баъди забти Салониқ Австро-Венгрия мавқеи худро дар Балкан боз ҳам мустаҳкамтар кардани буд. Он рӯйро ба забти мамлакатҳои Балкан сар кард. Австро-Венгрия соли 1909 аз Сербия Босния ва Ҳерсеговинаро кашида гирифт. Олмон бошад, ба Балкан сар даровардани иттифоқии худро дастгирӣ намуд. Вай инро воситаи дар Балкан сустгардонии мавқеи Туркия ҳам меҳисобид. Русия бошад, муборизаи озодихонаи славянҳои ҷанубиро дастгирӣ кард. Вай муқобили дар Балкан мустаҳкам гардидани мавқеи Австро-Венгрия ва Олмон буд. Италия ҳам дар ин ҷо манфиатҳои худро дошт. Соли 1900 ин давлат ҳатто бо роҳи ҳарбӣ Триполитанияро аз Туркия кашида гирифт. Соли 1912 Туркия хост, ки бо роҳи зӯрӣ онро аз Италия баргардонида гирад, вале шикаст хӯрда, маҷбур шуд, ки Триполитанияро ба Италия вогузорад.

Сербия, Булгария ва Черногория «Иттифоқи Балкан»-ро ташкил карда, соли 1912 бар зидди Туркия ҷанг сар карданд. Русия нисбат ба ин иттифок ҳайрхоҳ буд. Моҳи октябри ҳамон сол онҳо Туркияро торумор карданд. Дар таърих ин ҷанг **Ҷанги якуми Балкан** ном гирифтааст. Ин ҷанг ва Ҷанги дуюми Балкан, ки он соли

1913 ба амал омада буд, ҳамаи масъалаҳои давлатҳои ин нимҷазираро ҳал карда натавонистанд. Балкан минтақае гардид, ки мамлакатҳои империалистии Аврупо онро дар байни худ аз нав тақсим кардани буданд, лекин на ба таври мусоламотомез.

Мустамликазабтқунии империализми ИМА. ИМА баъди аз Русия харидани Аляска ба масъалаҳои дохилии худ бештар машғул шуда, ба забтқунии мустамликаҳо дертар шуруъ кард. Он ба ин қор, асосан, дар солҳои 90-уми асри XIX оғоз намуд. Империализми ИМА диққати асосии худро ба ҳавзаҳои баҳри Кариб ва уқёнуси Ором нигаронид. Аввалин мустамликаи забткардаи ИМА ҷазираҳои Гавай буданд. Вай ин галлаҷазираҳоро аз соли 1893 то соли 1898 пурра азхуд кард. Баъди ин империализми Амрико ба мустамликаҳои Испания рӯ овард. Соли 1898 ИМА бар зидди ин давлат ҷанг эълон кард. Испанияи феодалӣ баъди се моҳи муқовимат шикаст хӯрд. Дар натиҷаи ин, ҷазираи Пуэрто-Рикои испанӣ ба ИМА гузашт. Вай Кубаро ҳам бо роҳи зӯрӣ ба худ тобеъ қунонид.

Баъди ғалаба бар Испания, ИМА забтқориҳои худро ба дигар нуқтаҳои қураи Замин паҳн кардан гирифт. Дар уқёнуси Ором ҷазираи Гуам ва галлаҷазираҳои Филиппинро забт кард. ИМА онҳоро барои ба давлатҳои Шарқи Дур сар даровардан ҳамчун таъягоҳ истифода бурд. Ба вай муяссар шуд, ки соли 1899 барои ҳамаи давлатҳои ҷаҳон нисбати Чин сиёсати «дарҳои қушод»-ро эълон қунад. ИМА боварӣ дошт, ки тавассути афзалияти иқтисодии худ аз ин давлат давлатҳои дигарро фишор дода мебарорад. Барои ҳамин, фаъолияти трестҳоро дар Чин ҳарҷониба истифода мебард. Бо ҳамин, он дар ибтидои асри XX давлатҳои Америкаи Лотиниро ба маҷрои сиёсати хориҷии худ дохил кард. Чунин сиёсатро барои аз худ кардани канали Панама бар зидди Колумбия истифода бурда буд. Ин канал соли 1914 ба истифода дода шуд. Вақте ки давлати Панама ташкил ёфт, ИМА онро маҷбур кард, ки канали Панама ба вай ба муҳлати 100 сол ба иҷора бидиҳад. Ҳамин тариқ, ин канали навбунёд дар амал аз ИМА шуд.

Сармояи ИМА бо тезӣ ба иқтисодиёти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ворид гашта, аз он ҷо сармояи мамлакатҳои Аврупо ро фишор дода мебаровард. Ҳамин тариқ, ИМА дар Нимқураи ғарбӣ ҳукмрони ягона гардид. Бо вучуди ин, ИМА бо мамлакатҳои дигаре, ки тақсимои ҷаҳонро дар байни худ давом додани буданд, рақобат мекард.

Забткориҳои Чопон. Мустамликаҳои аввалини Чопон қазираҳои Рюкю ва Тайван буданд. Онҳоро соли 1872 ишғол карда буд. Чопон сипас Кореяро ба зери таъсири худ дароварда, дар он ҷо ба корҳои саноатӣ тижоратӣ машғул шуд.

Ҳолати ниммустамликавии Корея ба империализми Чопон маъқул нашуд. Барои ҳамин, соли 1894 бо қувваи калони ҳарбӣ ба Сеул ҳамла карда, қасри шоҳи Кореяро ишғол намуд. Ҳамин тариқ, ин ҷанг оғоз ёфт. Сипас лашкари Чопон ба қисмҳои ҳарбии ҷиноии дар Корея буда ҳуҷум кард. Бо ин ҷанги Чопону Чин сар мешавад. Нисбат ба Чин лашкару флоти Чопон пурзӯртар буданд. Ба ҳамин сабаб, дар ин ҷанг Чин шикаст хӯрда, аз Чопон сулҳ талабид. Мувофиқи ин Созишномаи сулҳ Чопон аз Чин товони калони ҷанг гирифт ва инчунин ҳуқуқ пайдо кард, ки дар қаламрави Чин корхонаҳои саноатии худро бисозад.

Оид ба масъалаи Корея ва Манҷурия Чопон бо Русия рақобат дошт. Чопонро ИМА ва Англия бар зидди Русия ҷанг андохтанд. Барои ин кор вайро бо маблағи зарурӣ ҳам таъмин менамуданд. Ин давлатҳо намехостанд, ки мавқеи русҳо дар Шарқи Дур ва ҳавзаи уқёнуси Ором мустаҳкам шавад. Солҳои 1904-1905 дар байни Чопон ва Русия ҷанг ба амал омад, ки дар он Русия шармандавор шикаст хӯрд. Ба Чопон муяссар шуд, ки Русияро ҳам аз Порт-Артур маҳрум кунад ва ҳам қисми ҷанубии қазираи Сахалинро аз ӯ қашида гирад. Баъди ин ғалаба мавқеи Чопон дар Шарқи Дур ва ҳавзаи уқёнуси Ором ниҳоят пурзӯр шуд. Дар ҷунин шароит Корея дигар худро аз Чопон муҳофизат карда наметавонист. Ба ҳамин сабаб, соли 1910 императори Корея «бо ихтиёри худ» ҳокимияти давлатиро «абадӣ» ба Чопон супорид. Чопон Кореяро ба генерал-губернатории худ табдил дод.

Империализми Чопон ба воқеаҳои Аврупо ва ҷойҳои дигари ҷаҳон бо ҷашмони ҳарисонаи империалистии худ нигоҳ мекард ва тайёр буд, ки дар тақсимои минбаъдаи ҷаҳон ғаёлона иштирок кунад.

Ташкилҳои паймонҳои ҳарбӣ. Тунисро ишғол кардани Фаронса Италияро водор намуд, ки сарфи назар аз муҳолифатҳои

дар байни Италия ва мутлақияти Габбсбургҳо ҷойдошта ба Олмон наздик шавад. 20 майи соли 1882 Италия, Олмон ва Австро-Венгрия дар байни худ Созишномаи ҷарбӣ бастанд, ки он дар таърих «Иттифоқи Сегона» ном гирифтааст. Мувофиқи шартномаи ин паймони ҷарбӣ дар сурати ба Италия ҳамла кардани Фаронса ду иштирокчи дигари паймон, яъне Олмон ва Австро-Венгрия, ба вай ёрии ҷарбӣ мерасониданд. Чунин ухдадориро Италия низ ба души худ гирифта буд, яъне дар сурати ба Олмон ҳамла кардани Фаронса, Италия ба вай дастӣ ёрӣ дароз мекард. Лекин Австро-Венгрия дар назди Олмон чунин ухдадорӣ надошт. Сарфи назар аз ин, ҳар се ширкаткунандаи паймон бо ҳамдигар ёрии ҷарбӣ ваъда карда буданд. Онҳо ухдадор шуданд, ки дар сурати огози ҷанги яке аз онҳо бар зидди ягон давлат ду давлати дигари аъзои паймон мавқеи бетарафиро ихтиёр мекунанд. Танҳо ҷанги яке аз давлатҳои Иттифоқи Сегона бар зидди Фаронса истисно буд. Дар ин сурат ду давлати дигари паймон ба давлати зидди Фаронса ҷангсаркарда ёрӣ мерасониданд. Ҳамин тариқ, Иттифоқи Сегона ташкил ёфт.

Ба империализми англис империализми ҷавони Олмон, ки акнун аз Англия пеш гузашта буд, саҳт рақобат мекард. Молҳои дар Олмон истеҳсолкардашуда дар бозорҳои ҷаҳонӣ бо молҳои англисӣ бомуваффақият рақобат мекарданд. Дар ин бобат Олмон Англияро аз баъзе мамлакатҳо фишор дода баровард.

Як вақтҳо Англия шоҳи баҳру уқёнусҳои ҷаҳон буд. Акнун дар он ҷо ҳам мавқеи Олмон торафт пурзӯртар шудан гирифт. Вай флоти ҷарбӣ ва тичоратии пуриктидор ташкил кард. Аслиҳа ва сипоҳаш аз Англия беҳтар буд. Империализми Олмон мақсад дошт, ки ҷаҳони тақсимшударо ба ғоидаи худ аз нав тақсим кунад ва ҳатто ҳукмрони ҷаҳон шавад. Олмон, пеш аз ҳама, ба Англия қасд дошт. Империализми Англия ҳам мақсади Олмонро фаҳмида, ба ҷанг тайёрии меид. Лекин аз қувваи Олмон метарсид. Аз ҳамин сабаб, яққаву танҳо бар зидди он ҷанг карданӣ набуд. Ба Англия иттифоқчӣ лозим буд. Империалистони Фаронса ва Русия низ мехостанд, ки мавқеи ба даст даровардаи худро аз даст надода, аз тақсимои нави ҷаҳон ҳиссаи худро бигиранд ва нагузоранд, ки Олмон ҳукмрони ҷаҳон шавад. Чунин мақсадҳо ин се давлатро бо ҳам наздик карданд.

Соли 1904 аввал Англия бо ҳамроҳии Фаронса бо номи «Антанта» (ваҳдат, ризоият) паймони ҳарбӣ баст. Тавассути ин созиш онҳо ҷанҷолҳои байниҳамдигариашонро ҳам ҳал карданд. Фаронса ҳукмронии Англияро дар Миср эътироф кард. Англия бошад, ба Фаронса имконият дод, ки Марокашро забт кунад.

Соли 1907 Англияю Русия ҳам бо ҳамдигар созишнома бастанд. Ин давлатҳо ҳам аз созишнома истифода бурда, ҷанҷолҳои байниҳамдигарии худро оид ба Тибет ва Эрон маслиҳатомезона ҳал карданд. Онҳо Эронро ба «минтақаҳои манфиати» худ тақсим карданд: ҷануби Эрон минтақаи манфиати Англия ва шимоли он минтақаи манфиати Русия шуд. Ҳамон сол дар байни Англия, Фаронса ва Русия паймони ҳарбӣ баста шуд, яъне Русия ба «Антанта» дохил шуд.

* * *

Сиёсати империалистии мамлакатҳои бузургтарини сармоядорӣ Ҷанги якуми ҷаҳониро ба ду ҷабха-ба ду паймони ҳарбӣ тақсим кард: «Иттифоқи Сегона» ва «Антанта». Онҳо гунаҳгорони асосии доир гардидани ин ҷанги аз ҳар ду тараф ҳам беадолат гардиданд. Вале минбаъд аввал таърихи рушди сиёсӣю иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакатҳои ҷаҳони нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX мавриди омӯзиш қарор мегирад.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. АЗ ШАРТНОМАИ ОЛМОНУ АВСТРИЯ, КИ 7 ОКТЯБРИ СОЛИ 1879 ДАР ВЕНА БА ИМЗО РАСИДААСТ

Аълоҳазратҳо... императори Олмон ва императори Австрия қарор доданд, ки бо тантана Созишномаи сулҳ ва ёрии байниҳамдигарӣ мебинанд ва дар баробари ин ба ҳамдигар ваъда медиҳанд, ки ҳаргиз ва дар ҳеч самт ба Созишномаи соф мудофиавии худ тамоюли тачовузкорона наmedиҳанд.

Моддаи 1. Дар сурате ки агар ба яке аз тарафҳои олии аҳду паймонкарда... аз ҷониби Русия тачовуз карда шуд, пас ҳар ду тарафи олии аҳду паймонкарда вазифадоранд, ки бо тамоми нерӯҳои ҳарбии худ ба ёрии ҳамдигар биёянд ва ҳам бо ин давлат танҳо бо ризоияти ҳамдигар сулҳ банданд.

Моддаи 2. Агар бар зидди яке аз тарафҳои олии аҳду паймонкарда аз ҷониби ягон давлат ҳамла карда шавад, пас тарафи дигари олии аҳду паймонкарда уҳдадор мешавад, ки ба давлати ҳучумкунанда ... ёри нарасонад, ақаллан нисбат ба иттифоқии худ бетарафиро ихтиёр кунад. Вале агар тарафи ҳучумкунанда аз Русия ёри гирад ва хоҳ дар шакли ҳамкориҳои ғайбӣ ва ё ки бо роҳи чорабинҳои ҳарбӣ бошад, пас шартҳои моддаи 1 дар бораи уҳдадорӣ ёрии байниҳамдигарии ҳарбӣ ва пуррагӣ ба қор мебароянд ва дар он вақт аз пеш бурда-

ни чанг аз тарафҳои олии аҳду паймонкарда сар карда, то якҷоя бастанӣ Со-
зишномаи сулҳ амалҳо муштарак мешаванд...

Моддаи 4. Ин шартнома, мувофиқи тамоюли сулҳхоҳонаи худ ва бо мақса-
ди бартараф кардани ҳар гуна шарҳи бардурӯғ аз ҷониби ҳар ду тарафи олии
аҳду паймонкарда махфӣ нигоҳ дошта, дар бораи он ба ягон давлати сеюм
танҳо бо ризоияти ҳар ду тараф хабар дода мешавад.

ИТТИФОҚИ СЕГОНА

2. АЗ ШАРТНОМАИ ИТТИФОҚИ ДАР БАҲНИ АВСТРО-ВЕНГРИЯ, ОЛМОН ВА ИТАЛИЯ, КИ ДАР ВЕНА 2 МАИИ СОЛИ 1882 БА ИМЗО РАСИДААСТ

Аълоҳазратҳо - императори Австрия, императори Олмон..., шоҳи Италия
аз афзунии кафолати сулҳи умумӣ рӯҳбаланд шуда, барои мустаҳкамӣи принципи
мутлақияг ва бо ҳамин дар давлатҳои онҳо таъмин гардидани дахлнопазирии
сохти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ аҳду паймон карда, шартномаеро ба имзо мерасонанд,
ки бо шарофати табиати дифоии моҳияти худ танҳо мақсад дорад онҳоро аз
таҳдиде хифз кунад, ки дар натиҷаи он беҳатарии давлатҳои онҳо ва оромӣ дар
Аврупо таъмин карда шавад.

Моддаи 1. Тарафҳои олии аҳду паймонкарда ба ҳамдигар сулҳ ва дӯстӣ
ваъда медиҳанд ва ба ягон иттифоқи дигар, ки бар зидди яке аз ин давлатҳо
нигаронида шудааст, дохил намерасанд.

Онҳо уҳдадор мешаванд, ки оид ба масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодии моҳияти
умумидошта ба он мубодилаи афкоре шурӯъ мекунанд, ки доир ба онҳо ба миён
хоҳанд омад ва ғайр аз ин ваъда медиҳанд, ки дар ҳудудҳои манфиатҳои худ
ҳамдигарро дастгирӣ мекунанд.

Моддаи 2. Дар сурате ки агар Италия... бо ягон сабаб ба ҳамла гирифтور
шавад, ҳар ду тарафи олии дигари аҳду паймонкарда вазифадоранд, тавассути
тамоми воситаҳои худ ба ёрии ӯ биёянд.

Дар сурати ҳуҷуми Фаронса ба Германия ҳам ҳамин вазифа ба уҳдаи Ита-
лия вогузор карда мешавад.

Моддаи 3. Агар як ва ё ду тарафи олии аҳду паймонкарда ба ҳамла ги-
рифтور шаванд ва ба ҷанги зидди ду ва ё якчанд давлати бузург дохил шуда
бошанд, ки иштирокчиҳои шартномаи мазкур нестанд, пас «казус фоедерис»
(воқеае, ки истифодаи амалии шартномаи иттифоқиро тақозо мекунанд) якбора
барои ҳама тарафҳои олии аҳду паймонкарда ба миён меояд.

Моддаи 4. Ҳангоме ки ягон давлати бузург иштирокчиҳои шартномаи маз-
кур набуда ба амнияти қаламрави яке аз тарафҳои аҳду паймонкарда таҳдид
кунад, тарафи таҳдидшуда маҷбур мешавад, ки ба таҳдидкунанда ҷанг эълон
кунад, дар ин сурат, ду давлати дигар уҳдадоранд, ки нисбати иттифоқчиҳои худ
бетарафии хайрхоҳона эълон кунанд. Дар чунин ҳолат, ҳар кадом барои худ
имконият ба даст мебароранд, ки барои ширкат дар кори умумии иттифоқ дар
вақти барои худ қулай ба ҷанг дароянд.

Моддаи 5. Агар барои озоишгариҳои яке аз тарафҳои олии аҳду паймонкарда
хатаре ба миён ояд, ки дар моддаҳои қаблӣ дар назар дошта шудаанд, пас та-
рафҳои олии аҳду паймонкарда оид ба чораҳои ҳарбии якҷоя амал кардан мас-
лиҳат мекунанд.

Онҳо уҳдадор мешаванд, ки дар ҳар мавриди ширкат дар ҷанг бе ризоияти
байниҳамдигарӣ оташбас эълон намекунанд, сулҳ ва ё шартнома намебанданд.

Моддаи 6. Тарафҳои олии аҳду паймонкунанда ба ҳамдигар ваъда медиҳанд, ки мазмун ва мавҷудияти шартномаи мазкурро махфӣ нигоҳ медоранд.

3. ҚАРОРИ МАҶЛИСИ КУМИТАИ МУДОФИАВИИ ИМПЕРИЯИ БРИТАНИЯИ КАБИР АЗ 22 МАРТИ СОЛҲИ 1905

1. Таъсири моро дар Техрон бояд нигоҳ дошт ва агар имкон бошад, онро (яъне Техронро) вазифадор кардан зарур аст, то мо битавонем сохтмони роҳи оҳанро дар Эрон назорат кунем, зеро он дар оянда аз ҷиҳати стратегӣ, инчунин тиҷоратӣ, омилҳои муҳим хоҳад шуд.

2. Мақсади мо ҳам аз ҷиҳати тиҷоратӣ ва ҳам аз ҷиҳати стратегӣ нигоҳ доштани вазъияти мавҷудаи Эрон аст.

3. Талаби асосии моро дар соҳили халиҷи Форс қатъиян ғимоя кардан лозим аст...

4. АЗ СОЗИШНОМАИ БАЙНИ ИМА ВА ҶУМҲУРИИ ДОМИНИКАН АЗ 8 АПРЕЛИ СОЛҲИ 1907

II. Ҳукумати Ҷумҳурии Доминикан дар асоси қонун ба ҷамъоварандаи кулл ва ёрдамчиёни ӯ додани ҳаққи гумрукиро таъмин мекунад ва ба онҳо ҳама гуна ёрию мадади зарурӣ мерасонад ва ба тавассути ҳокимияташ пурра ғимоя мекунад. Ҳукумати ИМА ба ҷамъовари кулл ва ёрдамчиёни ӯ ҳама гуна ёриё, ки барои иҷрои вазифаҳои онҳо лозим мешавад, мерасонад.

III. То вақте ки Ҷумҳурии Доминикан қарзҳои худро аз рӯи уҳдадорӣ адо накунад, қарзи давлатии он бе розигии пешакии байни ҳукумати Ҷумҳурии Доминикан ва Иёлоти Муттаҳида зиёд карда намешавад. Чунин созишнома барои тағйир додани бонҳои молҳои воридотӣ низ зарур аст.

САНАҲОИ МУҲИМ

1853 - 1856	–	чанги Қрим
1877 - 1878	–	чанги Русияю Туркия
3. III. 1878	–	дар Сан - Стефано баста шудани Созишномаи сулҳ дар байни Русия ва Туркия
июни с. 1878	–	Конгресси Берлин барои аз нав дида баромадани Созишномаи сулҳи Сан-Стефано
1872	–	қазираҳои Рюкю ва Тайванро ишғол кардани Ҷопон
1882	–	ташқил ёфтани «Иттифоқи Сегона»
1893-1898	–	қазираҳои Гавайро забт кардани ИМА
1894	–	ба Сеул ҳучум кардани сипоҳиёни Ҷопон
1898	–	Пуэрто-Рикоро ишғол кардани ИМА
1900	–	Триполитанияро аз Туркия кашида гирифтани Италия
1904-1905	–	чанги Русия ва Ҷопон

- 1870-1871** – чанги Фаронсаю Пруссия
- 1908** – Салоникаро забт кардани Австро-Венгрия, аз Ҳерсоговина
- 1910** – ба генерал-губернатории Чопон табдил ёфтани Корея
- 1914** – мавриди истифода қарор гирифтани Канали Панама

— САВОЛ ВА СУПОРИШ —

1. Чаро муносибатҳои байни мамлакатҳои империалистӣ тезу тунд шуданд? 2. Сармоядорон барои ба тарафи худ кашидани халқ кадом роҳу воситаҳоро истифода мебурданд? 3. Зиддиятҳои байни Англия ва Олмон дар чӣ ифода ёфта буданд? 4. Дар бораи забтқориҳои империализми Фаронса мисолҳо биёред. 5. «Иттифоқи Сегона» ва «Антанта» кай ва чӣ тавр таъкил ёфтаанд? 6. Дар бораи ду чанги Русия бар зидди Туркия маълумот диҳед. 7. Чаро империализми Фаронса бо Англия муросо мекард? 8. Дар бораи сиёсати мамлакатҳои империалистии Аврупо дар нимҷазираи Балкан нақл кунед. 9. Дар бораи оғози мустамликазабтқунии ИМА чӣ медонед? 10. Сиёсати «дарҳои кушод», ки нисбати Чин эълон карда шуда буд, чӣ маъно дорад? 11. «Дипломатияи доллар» ва «дарраи калон»-и ИМА чиро ифода мекунад? 12. Дар бораи чанги Чопон бо Чин ва Корея иттилоъ диҳед. 13. Кадом давлатҳои империалистӣ гунаҳгори асосии Чанги якуми ҷаҳонӣ мебошанд? 14. Санадҳои мавзӯро омӯхта, мазмунҳои онҳоро шарҳ диҳед. Оё ин санадҳо дар бораи сиёсати истилогаронаи хориҷии давлатҳои империалистӣ маълумот медиҳанд? 15. Аз мавзӯи хулоса бароред.

БОБИ II МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА

§ 2. АНГЛИЯ ДАР СОЛҲОИ 50-60-УМИ АСРИ XIX

Болоравии саноат ва тичорат. Дар саноат ва тичорати солҳои 50-60-уми асри XIX Англия мавқеи ҳукмронро ишғол кард. Он ба табаддулоти саноатии дар Англия баамаломатада ва ғоратгарии бераҳмонаи мустамликаҳо вобастагӣ дошт. Яке аз сабабҳои дигари муҳиме, ки болоравии босуръати саноати Англияро таъмин кард, барҳамдиҳии усули фармонфармоию манъкунӣ ва ба ивази он ҷорӣ намудани тичорати озод мебошад. Бекор кардани қонун дар бораи нони соли 1846 ва боч ба молҳои ба Англия воридшаванда, исботи ин суханҳо мебошанд. Аз чунин кор саноат ва соҳибкории Англия бурд карданд. Онҳо дар бозорҳои худ аз рақобати рақибони хориҷӣ наметарсиданд, чунки сифати молҳои англисӣ баланд буд. Дар солҳои 60-ум саноатчиёни Англия тавонистанд, ки бо Фаронса, Белгия, Италия, Австрия ва давлатҳои Олмон якҷанд шартномаҳои нафъовари тичоратӣ банданд.

Сармоядорони Англия бозорҳои ҷаҳонро бо ёрии тичорати озод аз мол пур карда, бо ин роҳ ба дастгирии сармоядорони як қатор мамлакатҳои ҷаҳон ноил шуданд. Онҳо дар мамлакатҳои худ тоҷирони Англияро дастгирӣ мекарданд. Дар навбати худ, сармоядорон ва тоҷирони он мамлакатҳо бозорҳои Англияро аз маҳсулоти кишоварзӣ таъмин карда, аз он ҷо молҳои саноатии нисбат ба мамлакатҳои худ арзонтару баландсифаттарро харида мебуданд ва бо ин роҳ даромади калон мегирифтанд.

Конвертори Бессмер

Англия – «устохонаи ҷаҳон». Дар солҳои 50-60-уми асри XIX Англия ба «устохонаи ҷаҳон» табдил ёфт. Дар ин мамлакат роҳи оҳан бар дигар намудҳои нақлиёт голиб баромад, киштиҳои бугӣ киштиҳои бодбондорро аз истифода танг карда бароварданд. Дар натиҷаи ин, аз як ҷо ба ҷойи дигар бурдани борҳо тезтар ва арзонтар гардид. Дар Англия ин навгонӣ ба ривочу равнақи тиҷорату соҳибкорӣ кӯмак расонид.

Солҳои 1857 ва 1866 иқтисодиёти Англияро бухрони барзиёдистехсолкунӣ фаро гирифт, вале он дар ин мамлакат тамоюли ру ба тараққиӣ пуравчи сармоядориро боздошта натавонист. Барои исботи ин хулоса чанд мисол меорем. Дар охири солҳои 60-ум дар Англия истехсоли ангишт нисбат ба Олмон 5 маротиба ва нисбат ба ИМА 4 баробар афзуд. Он нисфи ҷӯяни ҷаҳониро истехсол мекард. Муваффақияти Англия махсусан дар саноати бофандагӣ беназир буд. Солҳои 60-ум вай дар саноати худ наҳи пахтаро баробари ҷамъи ҳамаи мамлакатҳои ҷаҳон истифода мекард.

Дар миёнаҳои асри XIX дар корхонаҳои бофандагии Англия 21 млн дуқи механикӣ истифода бурда мешуд. Соли 1870 бошад, он ба 35 млн адад расид. Иқтидори ҳаракатдиҳандаҳои дарунсӯзи дар саноат ва нақлиёт маъмулбуда дар соли 1870 ба 4,5 млн қувваи асп расид. Дар ин соҳа Англия аз Олмон 1,5 баробар ва аз Фаронса 2 баробар пеш гузашт.

Сохти сиёсии Англия. Англия на танҳо дар саноат ва тиҷорат бо суръат пеш рафт, балки дар тарзи идоракунии давлат низ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал овард. Дар ин давра дар Англия ҳукмронии сиёсии буржуазияи саноатӣ муқаррар гардид. Сохти парламенти идоракунии Англия мустаҳкам шуд. Ҳанӯз соли 1832 палатаи ҷамоаҳо ташкил ёфта буд. Дар солҳои 50-60-ум ин палата палатаи лордҳоро фишор дода, ба неруи дуҷумдараҷа табдил дод. Ин кор таъсири сиёсии ҳокимияти маликаро хеле паст фаровард. Малика Викториа ва ҳамсари ӯ шоҳзода Алберт Саксен-Кабургӣ ҳамеша ба қорҳои парламент даҳлат мекарданд. Онҳо мисли пештара ҳокимиятро ба нафъи ашрофони феодалӣ ва руҳониён истифода бурданӣ буданд. Дигар ба малика муяссар намешуд, ки ба татбиқи қонунҳои қабулкардаи парламенти мамлакат ҳалал расонад.

Он вақт дар Англия ҳамагӣ 2 ҳизб мавҷуд буд – консерва-
торон (тори) ва либералҳо (виги). Аз соли 1832 сар карда, дар
мамлакат, асосан, либералҳо ҳукмронӣ мекарданд, вале онҳо
қонунҳо ва урфу одатҳои асримиёнагиро бекор накарданд.
Додхоҳҳо дар додгоҳҳои Англия мисли пештара муҳофизати
додгоҳиро бо либоси мантия ва мӯйсари сунӣ доир мекар-
данд. Донишгоҳҳои Оксфорд ва Кембриҷ соҳти табақавию
ашрофӣ идора ва таълимро нигоҳ медоштанд.

Дар ҳукмронии Англия ҳизбҳои консервативӣ ва либералӣ
бо ҳамдигар рақобат мекарданд. Гӯяк ва гӯякдӯш ба сари
ҳокимият меомад. Ба либералҳо муяссар шуд, ки муддати дуру
дароз консерваторонро аз ҳокимият дур кунанд. Дар зарфи
солҳои 1846-1868 ториҳо ҳамагӣ 3 сол дар сари қудрат буданду
ҳалос, 17 соли дигари ин муддат либералҳо дар сари ҳокимият
меистоданд. Онҳоро аксарияти ғуруҳҳои сиёсӣ ба ториҳо
зидбуда дастгирӣ менамуданд, зеро тарзи ҳукмронии ин
ҳизбро хуб меписандиданд.

Дар интиҳоботи парламентӣ ҳамагон ҳизбе ғолиб мебаро-
мад, ки ба ҷонибдорӣ он зиёда аз нисфи интиҳобкунандагон
овоз диҳанд. Ҳамагон ҳизбе ғалаба карда метавонист, ки ба ак-
сарияти оммаи халқ – соҳибкорон, сармоядорон, тоҷирон,
кишоварзон ва зиёиён нафъ оварда тавонад. Сиёсати иқтисо-
дӣ либералҳо ба тараққиёти саноату тиҷорат ва ба ҳаёти
ҷамъиятии Англия бештар ворид шудани арзишҳои демократӣ
шароити мусоид фароҳам меовард.

Ба империяи мустамликавӣ табдил ёфтани Англия. Англияи
сармоядорӣ қайҳо ба сиёсати истилогаронаи ғайилона шурӯъ
карда буд. Дар солҳои 50-60-уми асри XIX бошад, баъди дар
Ҷанги Қрим шикаст хӯрдани Русия суръати ҷангҳои истилога-
ронаи Англия боз ҳам афзуд. Аз дараҷаи баланди тараққиёти
иқтисодӣ ва флот истифода бурда, ҳукумати Англия бо ҳар
роҳ рақибони худро аз бозорҳои ҷаҳон фишор дода мебаровард.
Сиёсати хориҷӣ Англияро манфиатҳои сармоядорон ва вазӣ-
ғавҳои истилогаронаи британи муайян мекарданд. Агар манфиа-
ти сармоядорони Англия талаб мекард, ки дар ягон давлат нерӯе
дастгирӣ карда шавад, ҳукуमत ба ин кор мусоидат мекард.
Роҳбари ҳамагонвақтаи либералҳо Палмерстон, ки сарвазири
Англия ҳам шуда буд, боре иброз дошт: «Британия иттифоқчиё-

ни доимӣ надорад. Он танҳо манфиатҳои доимӣ дорад». Ба ин нигоҳ накарда, барои рӯйпуш кардани мақсадҳои аслии сиёсати хориҷии мамлакат, дипломатҳои англис ҳамеша ва дар ҳама ҷо дар бораи хоҳони сулҳ будани Британияи Кабир бардуруғ лоф мезаданд. Барои ба даст даровардани мустамликаҳо ва ё тахти таъсири худ даровардани ин ва ё он давлат сиёсатмадорони англис аз ҳар гуна баҳона истифода мекунанд. Масалан, Англия дар Шарқи Наздик тарафи Туркияро бо он сабаб гирифт, ки гуё онро аз таъовузи Русияи подшоҳӣ дифоъ мекарда бошад. Дар амал вай дар ин ҷо сиёсати истилогаронаи худро татбиқ намуда, Туркияи заифшударо вассали худ гардониданӣ буд.

Англия халқи мустамликаҳои худро бераҳмона истисмор мекард. Ин давлат дар миёнаҳои асри XIX мустамликаҳояшро ба манбаи ашёи хом ва бозори молфурушӣ табдил дод. Соли 1860 Англия дар Ҳиндустон нисбат ба тамоми давлатҳои Аврупо ва ИМА 2 маротиба зиёдтар газвор фурухтааст. Дар ҳуди ҳамин давра ҳаҷми молҳое, ки аз Англия барои фуруш ба мамлакатҳои Шарқи Дур (Чин, Ҷопон, Корея ва ғ.) бурдааст, нисбат ба молҳое, ки дар мамлакатҳои Аврупо фурухта буд, якуним баробар зиёд аст. Аз се як ҳиссаи тичорати хориҷии Англия ба мустамликаҳо рост меомад.

Чунин тичорат ба хазинаи Англия ҳар сол садҳо миллион фунт-стерлинг даромад меовард. Соҳибкорони англис аз мустамликаҳо сарватҳои афсонавӣ гун мекарданд. Ҳамаи ин Англияро водор мекард, ки сиёсати истилогаронаи хориҷии худро давом бидиҳад. Масоҳати мустамликаҳои Англия қаламрави бузургро ташкил мекард. Аҳолии онҳо зиёда аз 200 миллион нафарро ташкил медод.

Дар солҳои 1856-1858 Англия, Фаронса ва Русия аз мушкилиҳои сулолаи Син истифода бурда (шӯриши тайпинҳо ба амал омада буд), ба гардани Чин Созишномаи сулҳи Тяньцзин (соли 1858)-ро бор карданд. Мувофиқи он Чин маҷбур шуд, ки бандарҳои худро барои тичорати хориҷӣ кушояд ва ба хориҷиён иҷозат диҳад, ки ба дохили мамлакат даромада, молҳои худро бе пардохти боч фурушанд. Файр аз ин, Чин бояд ба ғолибон товони ҷанг ҳам медод. Соли 1860 Англия бо ҳамроҳии Фаронса ба Чин таъовузи нав ташкил карда, шаҳри Пекинро ишғол намуда, қасрҳои императорро гора

ва бомбаборон кард. Бо ин роҳ онҳо Чинро маҷбур карданд, ки ба шартномаи сулҳи боз ҳам асоратовартар имзо гузорад.

Дар солҳои 50-ум Англия ва ИМА ба души Чопон низ шартномаи асоратоварро бор карданд. Дар солҳои 1856-1857 Англия бар зидди Эрон ҷанг карда, ба гардани ин давлат ҳам шартномаи беадолати сулҳро бор кард. Соли 1849 бошад, шуриши сикхҳоро дар музофоти Панҷоби Ҳиндустон пахш карда, истилои ин давлатро ба охир расонид. Дар натиҷаи ин, мамлакати бузурги дорои 170-190 миллион нафар аҳоли дошта ба ихтиёри ширкати бузурги Вест-Индия гузашт.

Дар охири солҳои 60-ум Англия бар зидди Ҳабашистон ҷангида, онро тобеи худ гардонид. Дар солҳои 50-60-уми асри XIX Англия дар минтақаҳои дигари кураи Замин низ сиёсати забткоронаи худро давом дод. Ҳамин тариқ, Британияи Кабир ба империяи бузурги мустамликавӣ табдил ёфт.

Ҳаракати иҷтимоӣ. Дар натиҷаи тараққиёти саноати фабрикий ва дар онҳо ба таври васеъ истифода бурда шудани машинҳо, меҳнат шиддатноку пурмахсултар гардид. Бо ҳамин роҳ, соҳибкорон қусури то 10 соат кам кардани рӯзи кориро бароварданд. Муҳоҷират аз Англия ба ИМА, Канада ва Австралия дар солҳои 50-ум ва 60-ум ниҳоят зиёд шуд. Англияро зиёда аз 3 миллион нафар одамон тарк карданд. Барои ҳамин дар саноат қувваи коргарӣ намерасид. Аз ин сабаб, музди меҳнати коргарон афзуда, ба пастшавии ҳаракати ҷартистӣ оварда расонид. Ин ҳолат, дар навбати худ, обрӯю эътибори буржуазияро дар байни меҳнаткашон зиёд кард.

Ҳаракати коргарӣ, асосан, моҳияти иқтисодӣ дошт. Коргарон тез-тез корпартоӣ мекарданд, то ки соҳибкорон музди меҳнати онҳоро зиёд кунанд. Авҷи баланди ҳаракати корпартоӣ ба солҳои 1857-1860 рост омад. Аксарияти корпартоиҳо дар он давра барои коргарон бо муваффақият анҷом меёфтанд. Соҳибкорон тавассути гузашткунӣҳои худ ба коргарон ва табақаҳои дигари меҳнаткашон исбот намуданд, ки дар байни табақаҳои иҷтимоӣ муросо мумкин аст.

Иттифоқҳои касабаро дар Англия «трэд-юнионҳо» меномиданд. Дар аввал трэд-юнионҳо дар мавқеи аз корпартоӣ даст кашидан ва бо соҳибкорон бо роҳи «дипломатияи саноатӣ» хал кардани муҳолифатҳои меҳнатӣ буданд.

Ин вақт дар Англия то 1600 тред-юнионҳо мавҷуд буданд. Онҳо олоти хуби ҳимояи манфиатҳои аъзоёни он гардиданд.

Ҳазинаи тред-юнионҳо сол то сол аз маблағ пуртар мешуд.

Дорои маблағи калон будан ва ба соҳибкорон гуфтушунӣ карда тавоништан аз кормандони иттифокҳои касаба до-нишҳои баландро тақозо мекард. Котибҳои интихобии пештара, ки бепул кор мекарданд, оҳиста-оҳиста бо кор-мандони маошхӯри баландмаълумоти касабавӣ иваз карда шуданд.

МАЪҲАЗ ВА САНАДҲО

1. ДАР БОРАИ РУШДИ МУСТАМЛИКАҲОИ МУҲОЧИРИНИ БРИТАНИ (ИҚТИБОСҲО)

Баъди аз даст додани мустамликаҳои Америка, Англия забткунӣи мустамликаҳоро дар дигар қисмҳои ҷаҳон оғоз кард... Ҳамин тариқ, вай аз голландӣҳои Сейлон (дар соли 1796), Гвиана (дар соли 1803) ва Димоғай Умед (дар соли 1806)-ро ба даст даровард, айнан ҳамин тавр Тринидади Испания ишғол карда шуд (дар соли 1807), ҷазираи Маврикия (дар соли 1810) ва ҷазираҳои дигари Вест-Индияро Англия аз Фаронса кашида гирифт. Англия ҳукм-ронии худро дар соҳилҳои ғарбии Африқо ва Ҳиндустон ҳам таъмин намуд. Ғайр аз ин, дар Австралия ва Канада мустамликакунӣи типӣ тамоман дигар ҷорӣ гардид. Ҳамин тариқ, дар паҳнкунӣи мустамликагардонӣи англисӣ мо ҷор самғи асосиро мебинем, аниқтараш: 1) дар Вест-Индия; 2) дар Канада; 3) дар Австралия ва 4) дар Африқо.

Вест-Индия. Дар ин мустамликаҳо манфиати асосии Англия мутамарказо-нида шуд. Онҳо дар як муддати кӯтоҳ сарчашмаи афзоиши босуръати бойиғарӣ гардиданд ва дар охири садсолаи гузашта (асри XVII) тичорати вестиндӣ дар доираҳои бозоргонӣи Лондон ва Бристон эътибори калон пайдо намуданд...

Мустамликаҳои австралиягӣ... Аз ҷиҳати хусусияти худ онҳо ба мустамли-каҳои вестиндӣ монанд нестанд. Ин мустамликаҳо барои садҳо ҳазор муҳочирони англис ватанҳои нав мебошанд, ки ба он тарафи укёнус барои таш-кил кардани давлати нав ҳаракат карданд. Онҳо бо якҷоягӣи Канада бештар аз дигар мустамликаҳои англисӣ бо маънои пурраи худ *Британияи Кабиру Калон*-ро ташкил мекунанд, ки имрӯз дар бораи он ин қадар бисёр сухан мекунанд...

Канада. Хушбахтона, Англия дар баробари аз даст додани сездах мустамли-каи Америка, мулкҳои ба наздикӣ аз Фаронса зада гирифтаи худро аз даст надод. Ньюфаундлен, Шотландияи Нав ва Брауншвейгӣи Нав ба вай содик монданд, мнчунин музофоти Квебек. Соли 1867 ҳамаи ин музофотҳо ба мулки ягона- Канада (доминиони Канада) муттаҳид карда шуданд... Ба ин мустамли-каҳо ҳам, чун дар Австралия, мо муттасил кӯчида омадани муҳочирони англисро мебинем, ки онҳо ҳам мақсади саноатӣ доранд...

Мулкҳои Африқой. Қисми бештари мустамликаи англисӣ дар Африқо натиҷаи забткунӣи мебошанд. Англисҳо соли 1795 Каплендро забт карданд, баъд онро соли 1803 ба Ҳолландия дода, соли 1806 баргардонида гирифтанд...

2. АЗ ҚОНУН ДАР БОРАИ ИСЛОҲОТИ СОЛИ 1867

2. Қарори мазкур ба Шотландия ва Ирландия марбут нест ва ҳам ба низоми мавҷудаи интиҳоби аъзои парламент аз донишгоҳҳои Оксфорд ва Кембрич ягон зарра дахл надорад.

Қисми 1. ҲУҚУҚИ ИНТИХОБОТ

3. Аз соли 1868 сар карда, минбаъд ҳар як марди калонсол ҳуқуқ дорад ҳамчун интиҳобкунанда аз қайд гузарад ва баъди аз қайд гузаштан ба номзад ва ё номзадҳо ба парламент аз ҳавзаи интиҳоботи шаҳрии мазкур овоз бидиҳад, ба шарте ки ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад:

- агар ба балоғат расида (яъне 21-сола бошад) ва доғи судӣ надошта бошад;
- ба рӯйхати соҳибони хонаҳо ва иҷорагирандаҳои хонаҳои истиқоматӣ дохил карда шуда, ба фоидаи камбағалон андоз пардохта бошад...
- илова бар ин, ягон нафар набояд ҳамчун интиҳобкунанда ба қайд гирифта шавад, агар ӯ танҳо иҷорагири бинои истиқоматӣ бошад.

4. Аз соли 1868 сар карда, минбаъд ҳар як марди калонсол ҳуқуқ дорад ҳамчун интиҳобкунанда аз қайд гузарад ва ҳамчун шахси аз қайд гузашта ба номзад ва ё номзадҳо аз ҳавзаи интиҳоботи шаҳрии мазкур овоз бидиҳад, ба шарте ки ӯ ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошад:

- агар ба балоғат расида ва доғи судӣ надошта бошад;
- агар дар ҳамин ҳавзаи интиҳоботӣ дар давоми сол – пеш аз рӯзи охиринаи июл бо даромади солонаи 10 фунт-стерлинг ва зиёда аз ин дар манзиле иҷоранишин аст...

Қисми II. ТАҚСИМОТИ ҶОЙҲО

17. Минбаъд ҳамаи ҳавзаҳои интиҳоботии аҳолиашон камтар аз 10 ҳазор нафар аз рӯйи баҳисобгирии соли 1861 танҳо якнафарӣ узви парламентаро интиҳоб мекунанд...

18. Минбаъд дар шаҳри Манчестер ва ҳавзаҳои интиҳоботии Ливерпул, Бирмингем ва Лидс мувофиқан 3-нафарӣ аъзои парламентаро интиҳоб менамоянд.

19. Дар ҳамаи парламентарҳои оянда як намоёнда аз Донишгоҳи Лондон интиҳоб карда мешавад...

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1832 – ташкилёбии палатаи ҷамоаҳо
- 1837-1901 – солҳои ҳаёти малика Виктория
- 1859-1867 – солҳои ҳукмронии ҳизби либералҳо
- 1857-1866 – солҳои бӯҳрони иқтисодии барзиёд-истеҳсолкунӣ дар Англия
- 1856-1857 – ҷанги Англия бар зидди Эрон

1858 – аз тарафи Англия, Фаронса ва Русия бо Чин
бастани Созишномаи асоратовари Тяньсзин
1860 – таъовузи Англия ва Фаронса бар зидди Чин

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар Англия солҳои 50-уми асри XIX саноат ва тиҷорат тараққӣ карданд? 2. Ибтдои кунед, ки солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX Англия ба «устоҳонаи ҷаҳон» табдил ёфт. 3. Сохти давлатии Англияро шарҳ диҳед. 4. Он вақт дар Англия кадом ҳизбҳо фаъолият мекарданд? 5. Сиёсати хориҷии Англия дар солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX ба кадом мақсадҳо хизмат мекард? 6. Англия чӣ тавр ба империяи мустамликавӣ табдил ёфт? 7. Аз ҳуҷҷати якуми мавзӯ дар бораи самтҳои мустамликабозӣ Англия маълумот диҳед. Гуед, ки он дар кучо, қай ва кадом мамлакатҳоро ба даст даровард. 8. Оё шумо дар бораи ширкати «Вест-Индия» маълумот дода метавонед? 9. Дар бораи ҳаракати иҷтимоии Англияи солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX далелҳо биёред. 10. Ҳуҷҷати 2-юмро мутолиа карда, оид ба илҳомоти соли 1867-и Англия фикри худро баён кунед. 11. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 3. АНГЛИЯ ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Мавқеи аввалро дар саноат аз даст додани Англия. Солҳои 50-ум ва 60-уми асри XIX Англия давлати аз ҳама калонтарини саноатии ҷаҳон буд. Маҳз дар он ҷо аввалин шуда табодули саноатӣ оғоз ёфт. Мошинҳои сермахсули англисӣ меҳнати ҳазорон одамонро сабук мекарданд. Фабрика ва заводҳои аввалин ҳам дар Англия сохта шуданд. Баъди Англия табодули саноатӣ дар мамлакатҳои дигари тараққикардаи ҷаҳон ба амал омадан гирифт.

ИМА ва Олмон дар даҳсолаҳои охири асри XIX охира охира ва бемайлони дар истеҳсоли маҳсулоти маъданӣ, химиявӣ ва электротехникӣ аз «муаллими худ» - Англия пеш гузаштанд. Ҳиссаи ҷаҳонии Англия дар истеҳсолоти саноатӣ муттасил кам мешуд.

Дар солҳои 60-ум Англия нисфи ҷӯяни ҷаҳониро истеҳсол мекард, вале соли 1890 ҳамагӣ 28,7 фоиз ва соли 1913 13,2 фоизи онро истеҳсол мекардагӣ шуд. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти дигари саноатӣ ва инчунин кишоварзӣ низ паст шудан гирифт.

Ба ин ҳолат бухрони иқтисодие, ки Англияро аз огози солҳои 70-ум то аввали солҳои 90-ум фаро гирифта буд, низ сабаб шуд. Таҷҳизоти техникий корхонаҳои саноатии Англия куҳна шуд. Мамлакатҳои дигар бошанд, аз сабаби он ки тараққиёти саноатии онҳо дертар оғоз ёфта буд, имконият доштанд, ки дар истехсолот таҷҳизоти ҳозиразамони нисбат ба Англия сермахсултарро ба кор баранд. Аз сабаби ҷангҳои дуру дарози истилогаронааш Англия маҷбур шуд, ки бештар барои зарурати ҷанг маҳсулот барорад. Чунин давлат дер ё зуд дар рақобат бо давлатҳои дигар шикаст меҳӯрад. Ҳамин тавр ҳам шуд.

Дар охириҳои асри XIX – аввали асри XX мақоми «устохонаи ҷаҳон» аз Англия ба ИМА ва Олмон гузашт. Ин давлатҳо дар ҷаҳон мувофиқан ба ҷойҳои якуму дуюм баромада, Англияро ба ҷойи сеюм фароварданд.

Дар Англия ҳукмрон гардидани олигархияи молиявӣ. Бухрони иқтисодии охири асри XIX ба рафти тараққиёти Англия таъсир расонид. Дар он ҷо марказонидани сармоя ба амал омад. Иттиҳодияҳои аввалини инҳисорӣ дар саноати химия, собунпазӣ, калобаресӣ, истехсоли тамоку ва ғайра ташкил ёфтанд. Дохилшавии Англия ба давраи империализм ба пурзӯршавии ширкатҳои инҳисорӣ сабаб шуд. Ин раванд дар фаъолияти бонкҳо бештар дида мешуд. Дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ 12 бонки англисӣ то 70 фоизи сармояи бонкиро дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд. Маҳз онҳо дар иқтисодиёт ва молияи мамлакат мақоми фармонфарморо соҳиб буданд.

Дар саноат ҳам иттиҳодияҳои гуногуни инҳисорӣ ба вучуд меомаданд. Яке аз хусусиятҳои сармоядории инҳисории англис аз он иборат буд, ки дар саноати сабук нисбат ба саноати вазнин ширкатҳои инҳисорӣ зиёдтар буданд. Ширкати «Каутс» дар соҳаи истехсоли калоба инҳисор шуда буд, ширкати «Дорнан-Лонг» дар соҳаи истехсоли киштӣ, ширкати «Армстронг-Уитворс» бошад, дар истехсоли лавозимоти ҷарбӣ ҳукмрон буд.

Баъзе инҳисориҳо дар мустамликаҳо барои истехсол кардани ашёи хом махсус гардонида шуда буданд. Дар ҳамин қатор яке аз инҳисорҳои калонтарини Англия «Ширкати Африқои Ҷанубӣ» меистод. Он ба истехсоли тиллои заминҳои нопайдоканори Африқои Ҷанубӣ машғул буд. Сармоядорони англис сарвати худро, асосан, дар бонкҳо нигоҳ медоштанд.

Ин ҳолат имконият наметод, ки саноати мамлакат бо суръати тез тараққӣ кунад.

Ягон давлати дигари ҷаҳон мисли Англия дар ихтиёри бонкҳо ин қадар пули зиёд надошт. Соҳибкорони англис сармояи худро бештар ба мустамликаҳо мебароварданд. Баровардани сармоя ба мамлакатҳои дигари Аврупо, ИМА, Америкаи Лотинӣ дар ҷойи дуҷум меистод.

Дар охири асри XIX – аввали асри XX якшавии сармояи саноатӣ ва сармояи бонкии Англия ба амал омад. Дар натиҷа дар мамлакат олигархияи молиявӣ ҳукмрон гардид.

Системаи сиёсии Англия дар охири асри XIX – аввали асри XX. Сохти сиёсии Англия дар рафти инқилоби буржуазӣ ва баъди он ба вучуд омада, дар охири асри XIX – аввали асри XX такмил ёфтааст. Англия давлати мутлақияти парламентӣ гардид. Ҳокимияти мутлақи шоҳӣ (ё худ малика) тавассути конституция ва парламент маҳдуд карда шуд. Ин вақт, мисли асарҳои миёна, шоҳ дар мамлакат мақоми баланд надошт. Кабинети вазирон тамоми қорҳои амриқию иҷроияро дар ихтиёри худ дошт.

Дар Англия системаи ҳуқуқии ҳокимият ба ҳукми анъана даромад. Либералҳо (виги) ва консерваторҳо (тори) мисли пештара бо навбат (қадамашро, ки интиҳобкунандагон интиҳоб кунанд) ба сари ҳокимият меомаданд. Системаи ҳуқуқии манфиати аксарияти аҳолии мамлакатро ифода мекард.

Вақте ки яке аз ин ҳизбҳо дар сари ҳокимият мешуд, ҳизби дигари дар опозитсиямонда ба фаъолияти ҳизби ҳукмрон назорат мекард. Барои сиёсати давлатии гӯё нодурусташ ҳизби оппозитсионӣ ҳизби ҳукмронро ба зерӣ танқиди саҳт мегирифт. Дар баробари ин, вай ба интиҳобкунандагон ваъдаҳои бисёр меод, ки агар дар сари ҳокимият мебуд, дар сиёсати дохилию хориҷӣ чӣ тавр рафтор мекард. Вакилони ҳизби оппозитсионӣ барои ин мақсад минбари парламентро ҳам самаранок истифода мебарданд. Бо ҳамин роҳ, ҳизби оппозитсионӣ то интиҳоботи оянда диққати интиҳобкунандагонро ба тарафи худ мекашид. Дар интиҳоботи парламентӣ қадом ҳизбе, ки ғолиб мебаромад, кабинети вазиронро ташкил мекард ва намоёндаи он сарвазир таъин карда мешуд. Ҳамин тариқ, аз соли 1868 сар

карда, то саршавии Чанги якуми ҷаҳонӣ ҳамдигарро иваз намуда, намояндагони ин ҳизбҳо – гоҳ Гладстону Дизраелӣ ва гоҳ Чемберлену Солсбери ба ҳукумати Англия роҳбарӣ карданд. Яке ба заҳматкашон гузашт мекард, дигараш ба инҳисорҳо, яке дар сиёсати хориҷӣ муваффақият ба даст меоварду дигараш дар сиёсати дохилӣ. Баъзан ҳукмронии ин ва ё он ҳизби сиёсӣ дар ҳамаи ин самтҳо бомуваффақият сурат мегирифт. Дар ин маврид интиҳобкунандагон ҳамон ҳукумат, дурусттараш ҳамон ҳизби ҳукмронро аз нав интиҳоб ме-намуданд.

Системаи духизбӣ моҳияти системаи демократии Англияи онвақтаро ифода мекард.

Моҳияти империализми англис. Кабинети Гладстон, ки соли 1868 ба сари ҳокимият омад, ба сиёсати дохилӣ бештар аҳамият дод. Аз он ҷумла, он дар интиҳобот ба парламент овоздиҳии пинҳонии интиҳобкунандагонро ҷорӣ намуд, тред-юнионҳоро қонунӣ гардонид. Ин ҳукумат ислоҳоти додгоҳиро ба амал баровард, хариду фурӯши мансабҳои ҳарбиро манъ кард, барои хизматчиёни давлатӣ имтиҳон ҷорӣ намуд. Ин қонунҳо хуб буданд. Вале қонун дар бораи дар назди корхонаҳо манъ карда шудани ташкили гирдиҳамоиҳо бар зидди меҳнаткашон буд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки дар интиҳоботи соли 1876 ҳизби либералӣ шикаст хӯрд. Солҳои 1876 - 1880 ба кабинети вазирон консерватор Дизраелӣ роҳбарӣ кард.

Консерваторҳо бештар ба сиёсати истилогаронаи хориҷӣ машғул шуданд. Дизраелӣ боре изҳор карда буд, ки Англия «аз ислоҳот монда шудааст». Барои ҳамин вай бояд «дам гирад».

Соли 1875 Дизраелӣ бо ҳилаю найранг аз хидеви Миср саҳмияҳои зиёди Канали Суэсро харида гирифта, Англияро шарикӣ сохтмони ин канал гардонид. Соли 1876 Дизраелӣ малика Викторияро «Императорбонуи Ҳиндустон» эълон кард. Малика бошад, барои дар мустамликазабткунии Англия қорнамоӣ кардан, ба Дизраелӣ унвонҳои фахрӣ граф Биконсфилд ва лордро тухфа кард.

Кабинети консерваторҳо дар Шарқи Наздику Миёна ва дар Африқои Ҷанубӣ сиёсати истилогаронаро пеш гирифт. Дар сиёсати шарқӣ худ империализми Англия бо Туркияи феодалӣ таъа мекард. Туркия барои вай ҳам бозори мувофиқи

молфурӯшию сармоягузорӣ ва ҳам барои давом додани истилои Балкану Шарқи Наздик такаюҳи бозътимод буд. Соли 1878 Англия ба ивази дастгирии Туркия дар ҷанги солҳои 1877 – 1878 бар зидди Русия аз Туркия ҷазираи Кипро гасб кард.

Англия нисбати Эрону Афғонистон ҳам сиёсати забткоронаро пеш гирифт. Дизраелӣ баҳона кард, ки гуё Англия ин мамлакатҳоро аз тобеияти Русия наҷот меода бошад.

Соли 1879 Англия бо «ташрифи махсус» ба Афғонистон дастаи калони ҷарбӣ фиристод, лекин афғонҳо онро ба ҳоки давлати худ дохил шудан намонданд. Ин амал барои бар зидди Афғонистони соҳибхитёр сар кардани амалиётҳои ҷарбии Англия баҳона шуд. Ба Англия муяссар шуд, ки муваққатан дар ин ҷо ба муваффақият ноил шавад. Афғонистон ба Англия тобеъ шуд.

Империализми Англия дар охириҳои асри XIX – аввали асри XX ҳам сиёсати истилогаронаи худро идома дод. Лекин акнун ин сиёсат дигар ба он вобастагӣ надошт, ки ҳокимияти сиёсӣ дар дасти консерваторҳо аст ва ё дар дасти либералҳо. Дар ин давра Англия ба империяи бузурги мустамликавӣ табдил ёфт. Аз ин рӯ, империализми англис мустамликавӣ буд.

Ҷанги Англия бо Бурҳо. Дар баробари соли 1898 ишғол кардани Миср ва Судони Шарқӣ ва аз он ҷо фишор дода баровардани сипоҳи Фаронса, империализми англис аз нав ба истилои Африқо даст зад. Вақте ки дар Трансваал қонҳои тилло ёфт шуданд, соҳибкорони англис истилои он ҷоро тезониданд. Онҳо Трансваалро забт намуда, ба истехсоли тилло шурӯъ намуданд. Бурҳо, ки аслан зурётҳои голландҳои дар асри XVII дар Африқои соқиншуда буданд, ба истилогарии англисҳо дар Африқои Ҷанубӣ муқобилияти сахт нишон доданд. Моҳи октябри соли 1899 Англия ба Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ ва Трансваал ҳучум кард. Бо ҳамин, ҷанги Англия ва Бурҳо оғоз ёфт. Бурҳо бар зидди империалистони англис шӯҷоатмандона муқобилият нишон медоданд. Ин ҷанг зиёда аз ду сол давом кард. Дар ҷанги зидди Англия аҳолии муқимии ин ҷо – сиёхпӯстон бурҳоро дастгирӣ накарданд, чунки бурҳо нисбати онҳо муносибати душманона доштанд. Охиста-охиста бурҳо дар ҷанг шикаст хӯрданд ва соли 1902 маҷбур шуданд, ки ба Созишномаи сулҳ бо Англия имзо гузоранд. Мувофиқи он Трансваал ва Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ ба мулкҳои англисӣ табдил ёфтанд. Дар баробари ин, Англия уҳдадор шуд, ки ба ин давлатҳо истиқлолият

медихад. Соли 1910 Трансваал ва Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ бо ҳамроҳии мулкҳои дигари англисии Африқои Ҷанубӣ – Кап ва Натал дар федератсия муттаҳид карда шуда, «Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ» номгузорӣ шуданд. Баъд Англия ин иттифокро ба доминиони худ табдил дод.

Дар Африқои Ҷанубӣ ҳам империализми Англия супориши сармоядоронро иҷро кард. Марзҳои империя аз ҳисоби давлатҳои ин қитъа боз ҳам васеътар карда шуданд. Истилогарихҳои империализми Англия бо ҷангҳои вай дар Африқо ба охир нарасиданд.

Ҳаракати касабавӣ. Ташкилҳои ҳизби лейбористӣ. Дар муборизаи худ меҳнаткашони англис воситаи хуб доштанд. Тавассути тред-юнионҳо ба мошинсозҳо муяссар шуд, ки дарозии ҳафтаи кориро то ба 54 соат кам кунанд. Тред-юнионҳо тавонианд, ки дар интиҳоботи соли 1874 ду номзади худро ба вакилии парламент гузаронанд.

Дар солҳои 80-ум бухрони иқтисодии пурзӯре ба амал омад. Натиҷаи ҳамин буд, ки дар Лондон ва дар шаҳрҳои дигари мамлакат гирдиҳамоиҳои оммавӣ барпо гардиданд.

13 ноябри соли 1887 барои пароканда кардани гирдиҳамоие, ки дар майдони Трафалгари Лондон барпо шуда буд, полиция ба қор бурда шуд. Киштисозҳо ва коргарони заводҳои газ корпартой карданд. Ба онҳо муяссар шуд, ки ба иҷрои баъзе талабҳои худ ноил шаванд. Соҳибкорон рӯзи кории газистехсолкунандагонро то ба 8 соат кам карданд. Коргарон дар ин солҳо чандин созмонҳои худро ташкил намуданд, ба монанди «Лигаи намоёндагии коргарӣ», «Кумитаи кооператии миллӣ» ва «Тред-юнионҳо». Онҳо баҳри ҳифзи ҳуқуқҳои коргарон фаъолият мекарданд.

Дар аввали асри XX аҳволи иҷтимоии коргарон ва табақаҳои дигари меҳнаткашон бадтар шуд. Нархи наво муттасил баланд мешуд. Қурби фунт-стерлинг то ба 19 фоиз поён фаромад. Аҳволи коргаронро бекорӣ боз ҳам вазнинтар кард. Дар байни коргарони баландихтисос бекорон 4,9 фоизро ташкил мекарданд.

Барои паст гардидани шиддати ҳаракати корпартой сармоядорон ҳаракат мекарданд, ки чораҳои таъсирбахш ёбанд. Чунин лаҳза барои онҳо фаро расид. Дар Уэлси Ҷанубӣ ширкати роҳи оҳан тавассути додгоҳ аз тред-юнионҳо талаб кард, ки зарари аз корпартоии

коргарон дидаи ширкатро чуброн кунанд. Додгоҳ талаби ин ширкатро қонё гардонид. Тред-юнионҳо ба парламент муроҷиат карданд, вале дар он ҷо ҳам масъала ба ғоидаи соҳибони ширкати роҳи оҳан ҳал гардид. Ҳазинаи иттифокҳои қасаба ҳолӣ шуд. Минбаъд бар зидди соҳибкорон тавассути тред-юнионҳо мубориза бурдан амри маҳол шуд, чунки баъди ҳар корпартоӣ соҳибкорон аз онҳо қарима мерӯғиданд.

Соли 1900 конференсияи махсуси тред-юнионҳо қарор қабул кард, ки Кумитаи намоёндагии коргарӣ ташкил карда шавад. Ба он тред-юнионҳо, ҳизби озоди коргарӣ, федератсияи сотсиал-демократӣ ва созмонҳои дигари меҳнаткашон дохил шуданд. Соли 1905 Кумитаи номи Ҳизби Лейбористиро гирифт. Ин ҳизб дар байни меҳнаткашон бо тезӣ обрӯи қалон пайдо кард. Натиҷаи ҳаман буд, ки дар интиҳоботи соли 1906 ба ин ҳизб муяссар шуд, ки 29 номзоди худро соҳиби вақолатномаҳои вақилии парламент гардонад. Бо ҳамин, ғайолияти ҳизби нави сиёсии Англия сар шуд. Акнун дар Англия барои ҳокимияти давлатӣ се ҳизби сиёсӣ мубориза мебард – ҳизби консерваторӣ, ҳизби либералӣ ва ҳизби лейбористӣ.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. ИСТЕҲСОЛИ ЧУЯН, ПУЛОД ВА АНГИШТ

(Ба ҳисоби млн тонна)

СОЛҲО	ЧУЯН	ПУЛОД	АНГИШТ
1900	9,0	4,9	225
1905	9,6	5,8	236
1906	10,2	8,5	251
1910	10,0	6,4	264
1913	10,3	7,7	287

2. КОРКАРДИ ПАХТА

Ба ҳисоби млн сентнер)

Соли 1900 – 15,4

Соли 1904 – 17,0

Соли 1905 – 19,2

Соли 1910 – 17,2

Соли 1913 – 19,2

3. ТИҶОРАТИ ХОРИҶИ

(Ба ҳисоби млн ф.-ст.)

СОЛҲО	СОДИРОТ	ВОРИДОТ
1900	291,2	459,9
1905	329,8	487,2
1910	430,4	574,5
1912	487,2	632,9

4. БА ХОРИҶА БАРОВАРДАНИ САРМОЯ

(Ба ҳисоби млн ф.-ст.)

Соли 1900 – 21,5

Соли 1905 – 97,6

Соли 1910 – 207,1

5. ВАЗЪИ ҚАШШОҚОНАИ ҶУМҲУРИЯҶОИ БУРҶО ДАР СОЛИ 1901

Аз хотираҳои роҳбари либералҳои Англия Компбел Баннерман дар бораи «усулҳои ваҳшиёна»-и пешбурди ҷанг аз тарафи англисҳо.

Тамоми маҳалҳои ҳар ду мамлакати бурҷо, аз шахрҳои кӯҳии саноатӣ, биёбони холи ғамангезро мемонанд. Фермаҳои сӯзониди ва мамлакат ғорат карда шудааст. Рамаҳои ҷорӣ калон ва майда ё нест карда ва ё рабуда шудаанд, устухонаҳо вайрон, асбоби анҷоми кишоварзӣ ва рӯзгор шикаста шудаанд. Ин кирдорро усули ваҳшӣ меномем...

6. АЗ ШАРТНОМАИ СУЛҲИ БАЙНИ БРИТАНИЯИ КАБИР ВА ҶУМҲУРИИ АФРИҚОИ ҶАНУБӢ, ДАВЛАТИ ОЗОДИ НОРИНҶӢ, КИ ДАР ПРЕТОРИЯ 31 МАӢИ СОЛИ 1902 БАСТА ШУДААСТ.

Моддаи 1. Нерӯҳои саҳрои бурҷо бетаъхир силоҳҳои худро ба Замин мегузоранд, ҳамин тӯпҳо, милтиқҳо ва лавозимоти ҳарбиеро, ки дар қаламрави онҳо мавҷуданд, ё ки дар зери назорати онҳо мебошанд, месупоранд ва аз ҳар гуна муқовимат бар зидди ҳукумати аълоҳазрат шох Эдуарди VII даст кашида, ўро ҳамчун ҳокими қонунии худ эътироф мекунанд.

Моддаи 2. Бурҷоҳои дар прерияҳо (даштҳо) берун аз ҳудудҳои Трансваал ва мустамликаи Дарёи Норинҷибуа ва ҳамаи бурҷоҳои асири ҷанги мазкур баъди изҳороти дахлдор ва қабули раияти аълоҳазрат шох Эдуарди VII тадриҷан ба хонахоҳшон баргардониди мешаванд...

Моддаи 3. Бурҷое, ки ҳамин тавр таслим мешаванд ва ё ки бармегарданд, аз озодии шахсӣ ва ё моликият маҳрум карда намешаванд...

Моддаи 7. Идораи ҳарбӣ дар Трансваал ва дар мустамликаи Дарёи Норинҷӣ бо фароҳам омадани имконият ба идораи шахрвандӣ иваз карда мешавад, муассисаҳои намоёндагӣ таъсис карда мешаванд, ки ба сӯйи худидоракунии мебаранд.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1875 – дар сохтмони Канали Суэтс соҳиби саҳмияҳо шудани Англия
- 1878 – Кипро аз Туркия ғасб кардани Англия
- 1879 – «ташрифи махсус»-и дастаи калони ҳарбии Англия ба Афғонистон ва ноком шудани он
- 1898 – Миср ва Судони Шарқиро забт кардани Англия
- 1899 – ба Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ ҳучум кардани Англия
- 1902 – ба мулкҳои Англия табдил дода шудани Трансваал ва Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ
- 1905 – Ҳизби Лейбористӣ ном гирифтани Кумитаи намояндагони коргарӣ
- 1910 – бо номи «Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ» дар як федератсия муттаҳид карда шудани Трансваал, Ҷумҳурии Дарёи Норинҷӣ, Кап ва Натал

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Бо кадом сабабҳо Англия дар охири асри XIX дар саноат, дар ҷаҳон, мавқеи аввалро аз даст дод? 2. Ба давраи империализм дохил шудани Англия чӣ тавр ба амал омад? 3. Дар бораи фаъолияти ширкатҳои инҳисорӣ ва банкҳои Англия маълумот диҳед. 4. Сохти давлати Англия нимаи дуҷуми асри XIX – аввали асри XX -ро шарҳ диҳед. 5. Дар бораи системаи духизбии идоракунии индавраинаи Англия чӣҳо медонед? 6. Дар бораи ҷанги Англия бо бурҳо нақл кунед. Чаро сиёҳпӯстон дар мубориза бар зидди Англия бурҳоро дастгирӣ накарданд? 7. Харақати касабавӣ дар Англия охири асри XIX – аввали асри XX чӣ хел сурат мегирифт? 8. Ҳизби Лейбористии Англия кай ва чӣ тавр ташкил ёфт? 9. Аз ҳуччатҳои 1, 2, 3 ва 4 хулоса бароред, ки дар охири асри XIX – аввали асри XX саноат ва молияи Англия дар кадом ҳолат қарор дошт? 10. Ҳуччатҳои 5 ва 6 дар бораи чӣ шаҳодат медиҳанд? 11. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 4. МУТТАҲИДШАВИИ ИТАЛИЯ

Италия баъд аз инқилоби буржуазӣ. Баъди шикаст ҳурдани инқилоби буржуазӣ, Италия мисли пештара пароканда мондан гирифт. Ҳокимияти Габсбургҳо дар вилояти Лонбардияю Венетсия аз нав барқарор карда шуд. Таъсири Австрия ба Модену Парма ва Тоскана аз нав пурзӯр гардид.

Бо ёрии Австрия мутлақиятҳои сарнагумшуда – сулолаи Габсбургҳо боз ба ин ҷойҳо баргаштанд. Барои таъмини амниятшон ба пойтахтҳои онҳо сипоҳи Австрия дароварда шуд. Дар Рим бошад, аз соли 1849 сар карда, гарнизони Фаронса мустақар буд. Дар шоҳигарии ҳар ду Ситилия «шоҳ-бомба» - Фердинанди II бар халқи худ бедодгарию давом меод. Ҳарчанд ӯ расман конститутисияро бекор накарда бошад ҳам, дар амал режими мутлақи террористиро аз нав барқарор кард. Баъди соли 1849 танҳо дар Пьемонт сохти конститутиони боқӣ монд. Мардуми ин ҷо аз баъзе озодиҳои демократӣ истифода мебуданд. Шоҳ Виктор – Эммануили II шахси озондандешу демократмечоз буд. Ӯ ҳатто ба ватандӯстони аз дасти шоҳҳои дигар гурехта паноҳгоҳи сиёсӣ меод.

Сарфи назар аз мавҷудияти иртиқҳои сиёсӣ, дар Италия ҳаракати миллию озодиҳои қатъ нагардид. Буржуазия ва аҳли меҳнат ба ҳуҷаинии аҷнабиён дар Италияи Шимолӣ ва ҷойҳои дигари он оштинопазир буданд. Баъд аз инқилоб ва қатъ гардидани бухрони иқтисодии солҳои 1847 – 1848 давраи болоравии нави иқтисодиёт оғоз ёфт. Он хусусан дар Пьемонт ба назар мерасид. Дар ин ҷо истеҳсолоти калони соҳибкорӣ ба вуҷуд меомад. Фабрикаю заводҳои нав сохта мешуданд. Сохтмони роҳи оҳан идома меёфт. То соли 1859 дар Италия аллакай 1700 километр роҳҳои оҳан сохта шуд. Аз он ҷумла, дар Пьемонт – 850 километр. Дар баробари боло-равии саноат тичорат ҳам пеш мерафт. Бандари Генуя дар Баҳри Миёназамин мавқеи ҳудро аз нав барқарор кард. Ин ҳама буржуазияро барои озодии миллии Италия ба мубориза тела меод.

Камилло Кавур.

Дар роҳи муттаҳидшавӣ. Яке аз шахсони маъруфи буржуазияи Италия, ҷонибдори сохти парламенти идоракунии давлат Камилло Кавур буд. Барои аз зери истилои Австрия озод кардани Италия ӯ чидду ҷаҳди зиёде кардааст. Соли 1852 баъд аз ишғол кардани мансаби сарвазири Сардиния, Камилло Кавур бо Англия ва Фаронса созишномаҳои тичоратие бааст, ки дар натиҷа дар Италия суръати табaddулотӣ саноатии оғозёфта боз ҳам босуръаттар шуд.

Сиёсати иқтисодии Камилло Кавур барои бо тезӣ паҳн гардидани тартиботи нави сармоядорӣ кӯмак расонид.

Дар сиёсати хориҷӣ Кавур дар назди худ аввал мақсадҳои наонқадар калонро гузошт. Ӯ ният дошт, ки вилоятҳои Ломбардияю Венетсия ва ҳерсоғҳои Италияи Марказиро, ки дар онҳо Австрия ҳуҷаинӣ мекард, ба Пьемонт ҳамроҳ кунад. Вале Кавур ин корро «аз боло», бо роҳи ҳилаю найрангҳои дипломатӣ иҷро карданӣ буд.

Ватандӯстони дигари Италия ҳам меҳостанд истилогаронро аз ватанашон пеш карда, онро муттаҳид созанд. Вале Фаронса ба ин кор бо ҳар роҳ ҳалал мерасонд. Ф. Орсини ном ватандӯсти италиявӣ соли 1858 бар зидди императори Фаронса Наполеони III сӯйиқасд кард, вале дастгир шуда, дар Гилотин қатл гардид.

Камилло Кавур роҳи дипломатиро хеле самаранок истифода бурд. Ба ӯ муяссар шуд, ки тобистони соли 1858 дар Пломбер бо Наполеони III пинҳонӣ мулоқот намояд. Кавур ба императори Фаронса ваъда дод, ки агар ӯ дар муборизаи Италия бар зидди Австрия ёрӣ расонад, тайёр аст Савойя ва Нитсаро ба Фаронса гузашт кунад.

Пеш аз саршавии ҷанг, Наполеони III пинҳонӣ бо Русия шартномаи дӯстӣ бааст. Шоҳи Русия Александри II ба Наполеони III ваъда дод, ки дар ҷанги Фаронсаю Италия алайҳи Австрия мавқеи бетарафиро ишғол мекунад. Дар натиҷаи ин, дар ҷанги оянда Австрия яккаю танҳо монд.

Оғози ҷанги Италия бар зидди Австрия. Ҷанги зидди Австрия моҳи апрели соли 1859 оғоз ёфт. Тобистони ҳамон сол лашкари Фаронса ва Сардиния ба сипоҳи Австрия шикаст дода, Ломбардияро ба даст даровард. Ин галаба авҷи ҳаракати халқи инқилобиро дар Италия аз нав ба вучуд овард. Дар як қатор давлатҳои хурду калони он инқилоб ба амал омад. Инқилоб қариб ҳамаи мулкҳои Папаро ҳам фаро гирифт.

Мардум талаб мекард, ки давлатҳои Италия дар давлати ягонаи милли муттаҳид карда шаванд.

Дар Флоренсия (пойтахти Тоскана) шӯриш ба амал омад. Он герсоги маҳаллиро маҷбур кард, ки ба Венетсия гурезад. Чунин воқеа дар Модена ва Парма ҳам ба амал омад.

Нокомиҳо дар роҳи муттаҳидкунӣ. Ба муборизаи зидди истилогарони австриягӣ Љузеппа Гарибалдӣ низ ҳамроҳ шуд. Ў бо дастаҳои худ ба лашкари Пьемонт дохил шуда, дар рутбаи генералӣ ба ихтиёриён фармондеҳӣ мекард. Ин иқдоми ватандӯстонаи Гарибалдӣ ба болоравии рӯҳияи инқилобии мардум сабабгӯр шуд. Ў бо ҳамроҳии баҳодурони худ ба Ломбардия зада даромад. Вайро аҳолии ин ҷо ба хурсандии бепоён пешвоз гирифт. Гарибалдӣ ба австриягӣҳо шикаст дод.

Мардум боварии комил дошт, ки акнун ғалаба бар Австрия таъмин мегардад, вале Наполеони III Камилло Кавурро фиреб дод. Ў 11 августи соли 1859 бо императори Австрия Франс-Иосиф дар шаҳри Виллефранк вохӯрда, гайричашмдошти италиявӣҳо бо ӯ ошӣ шуд ва бо Австрия Созишномаи сулҳро имзо кард. Мувофиқи созишнома, ба Пьемонт танҳо Ломбардия гузашт, вилояти Венетсия дар ихтиёри Австрия монд. Ҳокимияти олӣ дар нимҷазираи Апенин ба Виктор-Эммануили II нею ба дасти душмани муттаҳиднавии Италия – Папаи Рим Пийи IX супурда шуд. Ба Моден, Парма ва Тоскана Габсбургҳои аз он ҷойҳо пешкардашуда баргаштанд.

Чаро Наполеони III ин корро кард? Ў намухост, ки дар хавзаи Баҳри Миёназамин Италияи муттаҳид ҳукмрон гардад. Барои Фаронса Италияи пароканда ғоиданоктар буд.

Шартҳои Созишномаи сулҳи Виллефранк қаҳру газаби халқи Италияро ба вучуд оварданд. Созиши императори Фаронса-Наполеони III бо Австралия ва бор кардани идораи худ бар шоҳҳои Италия боварии мардумро ба ҳукумати Виктор-Эммануили II хеле паст кард.

Дасисаҳои Наполеони III, очизии шоҳҳои Италия ва хиёнати Папаи Рим – Пийи IX муборизаи озодихонаи халқро боз ҳам баландтар кард. Акнун муттаҳид кардани Италия «аз поён», яъне бо роҳи инқилобӣ ба ҳамла омада метавонист.

Моҳи апрели соли 1860 дар Палермо шӯриш ба амал омад, вале лашкари шоҳ онро зуд пахш кард. Баъди ин демократи ҷумҳурияҳои Шимол Мадзини ва ҳамсафони ӯ қарор доданд, ки ба ҷанубӣҳо ёрӣ расонанд.

Чузеппа Гарибалдӣ. Аз шаҳри Генуя, ки он дар шимоли Италия воқеъ аст, бо сардории Чузеппа Гарибалдӣ дар 2 киштии калон дастаи бузурги ихтиёрон, ки дар тан либоси сурх доштанд ва онҳоро «куртасурхҳо» меномиданд, ба ҷониби Ситсилия раҳсипор шуданд.

Дастаи Гарибалдӣ ба соҳили ҷазираи Ситсилия бомуваффақият лангар партофта, ба амалиётҳои ҷарбӣ шуруъ кард. Ба дастаи ӯ гуруҳ-гуруҳ деҳқонони ҷазира дохил мешуданд. Дастаи «куртасурхҳо» дар муддати кӯтоҳтарин сершумору пурзӯр гардид. Ин имконият дод, ки дар наздикии Калатафимӣ ба лашкари бар зидди Гарибалдӣ раёвонгардаи шоҳ голиб барояд. Ҷангҳои вазнин хангоми бадастдарории пойтахти ҷазира-шаҳри Палерморо ба амал омаданд. Хушбахтона, ин дам шаҳриро шӯриш бардошта, ба тарафи Гарибалдӣ гузашта, ба ӯ барои тезтар ба даст даровардани шаҳр ёрӣ расониданд.

Моҳи августи соли 1860 «куртасурхҳо» ба Калабрия ворид шуданд ва лашкаркашии афсонавии қаҳрамононаи худро ба Неапол оғоз карданд. 7 сентябр Гарибалдӣ бо сипоҳи худ бо-тантана ба пойтахти шоҳигарии ҳар ду Ситсилия ворид гашт. Аз он ҷо шоҳ Франсискои II базӯр гурехта тавонист. Ба ин нигоҳ накарда, нерӯҳои шоҳ ханӯз пурқувват буданд. Вале 1 октябри соли 1860 лашкари халқӣ онро дар наздикии дарёи Волтурно торумор кард.

Чузеппа Гарибалдӣ дар рафти лашкаркашиаш имтиёзҳои зиёди дворянҳо, рӯҳониён ва андозҳои вазнини кишоварзонро бекор кард. Барои ин халқӣ одӣ дар ҳама ҷо «куртасурхҳо»-ро чун ёру бародарони худ пешвоз мегирифт.

Чузеппа Гарибалдӣ

Анҷомёбии муттаҳидшавии Италия. Заминдорони калон аз обрӯи беандоза бузурги Гарибалдӣ дар ташвиш монда буданд. Аз ҳамин сабаб, онҳо барои ёрӣ ба Виктор-Эммануили III ва Камилло Кавур мурочиат карданд. Гарибалдӣ чораҳаеро амалӣ мекард, ки ба ғоидаи аҳли заҳматкашон буданд. Барои ҳамин ҳам ба ӯ бар зидди ҳокимони мутлақи Италия мубори-за бурдан кори осон буд.

Баъд аз озод кардани Чануб, Гарибалдӣ ният дошт, ки ба тарафи Рим ҳаракат кунад. Виктор – Эммануили II ғалабаҳои Гарибалдиро барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ исти-фода бурданӣ буд. Ӯ меҳост, ки ба вилояти Папа аз Гарибалдӣ пештар омада расад ва ташаббусро ба дасти худ бигирад. Ин масъала ва масъалаҳои дигарро Камилло Кавур ба сафири ба Турин фиристодаи Наполеони III муҳокима кард. Нақшаи забт кардани вилояти Папа ҳам мавриди муҳокима қарор ги-рифт. Аз ин бармеояд, ки огози муттаҳидшавии Италия «аз поён» императори Фаронсаро ҳам ба ташвиш овардааст.

Виктор – Эммануили II тамоми чораҳоро андешидани буд, то ки мавҷи инқилоб ба Рим дохил нагардад.

1 октябри соли 1860 дастаи 20-ҳазорнафараи лашкари Пьемонт ба шохигарии Неапол даромад. Ӯро ашрофон бо хушнудӣ пешвоз гирифтанд, чунки аз Гарибалдӣ саҳт тарсида буданд.

Гарибалдиҷиён хангоми ҷанг дар кӯчаҳои Палермо соли 1860

Гарибалдӣ мақсадҳои начиб дошт. Ӯ ба ғояҳои истиқлолияти милли содиқ буд. Бинобар ин, алайҳи лашкари Сардиния муқобилияти нишон надода, бе мубориза ҳокимияти ин чоро ба шоҳ Виктор-Эммануили II супорид. Баъди ин либералҳо барои бо Шимол муттаҳид сохтани Ҷануб раъйпурсӣ гузаронида, ба мақсадашон расиданд.

Акнун муттаҳид кардани Италия «аз поён» ба охир расид. Идомаи он «аз боло» сурат гирифт.

Баъди ба Шимол муттаҳид кардани Ҷануб, Конститутсияи нави Италия қорӣ карда шуд, ки он ба Конститутсияе, ки соли 1848 дар Пьемонт қорӣ карда шуда буд, монандӣ дошт. Дар Италия парламенти дупалатадор-сенат ва палатаи вакилон ташкил карда шуд. Он барои интихобот ба парламент меъёри баланди молумулкӣ дошт. Барои ҳамин, дар аввал танҳо 2,5 фоизи аҳоли ҳуқуқи интихоботӣ гирифтӣ халос. Шоҳ бо монархи конститутсионӣ муттаҳид шуд.

Муттаҳидшавии Италия дар ин вақт ҳанӯз ба охир нарасида буд. Дар вилояти Венетсия мисли пештара австриягӣҳо ҳуҷаин буданд. Дар Рим бошад, Папа Пийи IX ҳукмрон буд. Муттаҳидшавии пурраи Италия «аз боло» дар зери роҳбарии Виктор-Эммануили II ба амал омад. Ӯ дар муддати дуру дароз барои ин кор бар зидди душманони муттаҳидшавии Италия мубориза бурд ва ниҳоят баъд аз ишғол карда шудани «шаҳри абадӣ»-Рим муттаҳидкунии мамлакатро ба охир расонид. Италия бо ҳамин ба давлати муттаҳиди ягона табдил ёфт.

Виктор Эммануили II.

ҲУЧЧАТҲО

1. МАДЗИНИ ДАР БОРАИ ЛАШКАРКАШӢ БА СИТСИЛИЯ (СОЛИ 1860)

... Ҷонибдорони Ҳукумат корро аз таъназании «икдоми беақдона»-и Гарибалдӣ оғоз намуданд. Италиявиҳоро ба бефаъолиятӣ даъват менамуданд. Вақте ки дар бораи Калатафимӣ фаҳмиданд, ба вачд омаданд, лекин дастгирӣ накарданд; вақте ки дар бораи Палермо фаҳмиданд, усули ба ихтиёри худ даровардани ин ҳаракатро омӯхтанд... Мо бе ягон таърих амал кардем, то ки Гарибалдӣ ва ҳаудиҳоро пурзӯр намоем... Мо барои ба Ситсилия равон кардан лавозимоти зиёди ҷангӣ, киштиҳо ва зиёда аз 20 ҳазор ихтиёриёро ҷамъ кардем. Баъд Гарибалдӣ ва ҳамсинфони кумитаҳои таъминотро ҳамчун саҳифаҳои нисбатан пуршарафтарини ду соли охир ба таърихи Италия дохил намудем. Аксариятро дар байни ин кумитаҳо одамони мо ташкил намуданд... дар байни ихтиёриён аксарияти одамон бо мо ҳамақида буданд. Онҳо дар майдони набард бо мамнунӣ ба Гарибалдӣ пайвастанд...

Ташаббус аз майдони император – шохҳо ба майдони халқ ва миллат кучид ва онро танҳо бо роҳи ҷангҳои муттасил боздоштан мумкин буд.

Дар Италия мафтуншавӣ ба мутлақият, ба фикри ман, яке аз нишонаҳои аҷоибӣ замон мебошад. Аз як тараф, тамоми халқ, мутаассифона, бовар кард, ки мутлақият робитаи ягонагист; аз тарафи дигар, шахси бузурги дорои обрӯи шоиста, аз рӯи ақоиди худ, ҷумҳуриятхоҳе, ки бегуфтугу шахси бовиҷдон ва ҳайрхоҳ ҳисобида мешавад, кушиш ба ҳарч медиҳад, ки ҳар як вачаби заминҳои Италияро паси ҳам барои шохе ба даст дарорад... Қисми беҳтарини ҷавонони ҷумҳуриятҳои мубориза мебаранд, то ки пируз шаванд ва ё қаҳрамонона ҳалок гарданд. Мо тайёрем, ки талафоти қимат диҳем, то ки ба муттаҳидсозӣ ноил гардем...

... Аз ин шарҳи мухтасари далелҳо бармеояд, ки муттаҳидсозии музофотҳои марказӣ, озодкунии заминҳои Ситсилия ва Неаполитания ба воситаи хуруҷи дурусти мамлакат ба даст оварда шуда буд ва тавассути одамони, ки бо ҳукумат ягон робита надоштанд ба воситаи Гарибалдӣ ба ҳаракат ягонагӣ, шуурноқӣ, самт ва ташаббус бахшиданд... Ҷумҳуриятҳои... сарфи назар аз тухмат, таассуф ва ношукӯӣ дар бораи боодобона иҷро кардани хоҳиши аксарияти миллат ба ягонагии Ватан ба қавли худ вафо карданд, то ки мутлақият аз парчами муқаддас дур нашавад...

2. МУРОҶИАТНОМАИ ГАРИБАЛДӢ БА СОКИНОНИ СИТСИЛИЯ

Ситсилиягҳо! Ман бо ёрии шумо дастаи шерамардонро овардам... садони қаҳрамононаи ситсилиягҳо ба ғушамон расид ва инак дар байни шумоем. Мо танҳо як ҷиз-озодии ватанро мехоҳем. Агар аз як гиребон сар барорем, қор осон мешавад. Аслиҳа ба даст гиред! Касе силоҳ ба даст нагирад, тарсонҷак аст, ё ҳоин! Аз нарасидани силоҳ натарсед! Барои шахси далер ҳар гуна силоҳ хуб аст. Шӯроҳои шахрӣ дар ҳаққи қанон, қудакон ва мӯйсафедон ғамхорӣ мекунанд. Ҳамин тавр, силоҳ ба даст гиред! Бигузор, Ситсилия боз як бори дигар ба оламиён намоиш диҳад, ки ҷӣ сон халқи шӯҷо аз золимони хеш озод мешавад!

САНАҲОИ МУҲИМ

- То соли 1859** – дар Италия сохта шудани 1700 км роҳи оҳан
1852 – бо Англия ва Фаронса созишномаҳои тичоратӣ бастанӣ Камилло Кавур, сарвазири Сариндия
1858 – сӯйиқасди бебарори Ф. Орсинӣ ба ҷони Наполеони III, императори Фаронса
1858 – вохурии пинҳонии Камилло Кавур бо Наполеони III дар Пломбер
VIII. 1860 – ба Ситсилия даромадани сипоҳи Гарибалдӣ
IV. 1860 – ғалабаи Гарибалдӣ бар лашкари шох, дар наздикии Калатафими
1.X. 1860 – дар наздикии дарёи Волтурно аз тарафи Гарибалдӣ торумор карда шудани лашкари шох Франсискои II
1859 - 1860 – дар як давлат муттаҳид карда шудани зиёда аз нисфи Италия

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Баъд аз шикасти инқилоби буржуазии солҳои 1848 – 1849 дар Италия чӣ дигаргуниҳо ба амал омаданд? 2. Камилло Кавур кӣ буд ва ӯ дар роҳи муттаҳидкунии Италия чӣ корхоро иҷро кард? 3. Ҷанги зилди Австрия кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 4. Ба муборизаи зилди австриягӣҳо ҳамроҳ шудани Ҷузеппа Гарибалдӣ ба италиявӣҳо чӣ муваффақият овард? 5. Дар бораи лашкаркашии Ҷузеппа Гарибалдӣ ба ҷануби нимҷазираи Апенин нақл кунед. 6. Ба саволҳои омӯзгор ва ҳамдарсонатон аз рӯи харитаи Италия ҷавоб диҳед. 7. Оё солҳои 1859-1860 Италия муттаҳид гардид? 8. Саҳми Виктор – Эммануили II-ро дар муттаҳидкунии Италия баён намоед. 9. Императори Фаронса Наполеони III чӣ тавр ба муттаҳидшавии Италия монё мешуд? Чаро? 10. Муттаҳидшавии пурраи Италия чӣ қадар тӯл кашид? Кӣ ва чӣ тавр муттаҳидкунии Италиро ба анҷом расонид? 11. Мазмуни мурочиатномаи Гарибалдиро шарҳ диҳед. 12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 5. ЧАНГИ ФАРОНСА ВА ПРУССИЯ

Сабабҳо ва мақсадҳои чанг. Баъди дар соли 1866 дар ҳайати 22 давлати олмонӣ ташкил ёфтани иттифоқи давлатҳои Олмони Шимолӣ, муносибатҳои байни Фаронса ва Олмон тезу тунд шудан гирифтанд.

Дар охириҳои солҳои 60-ум режими напалеонии Фаронсаро бухрон фаро гирифт. Империяи Дуюм дигар дар байни оммаи халқ тақияҳои боэътимод надошт. Мардум аз он норозӣ буд. Ин режим танҳо тавассути чанг мустақар мемонд. Рақибҳои чангии Фаронса пешакӣ маълум буд. Чанг бояд бар зидди Пруссия оғоз меёфт. Наполеони III дар назди худ мақсад гузошт, ки бо як зарбаи ҳалокатовар ин давлатро шикаст дода, иттифоқи давлатҳои Олмони Шимолиро барҳам занад. Бо ин роҳ имконият надид, ки Олмони ягонаи пурзӯр ташкил карда шавад.

Чанд сол қабл дар чанҷолҳои байни давлатҳои Олмон Фаронса мақоми ҳакамро иҷро мекард. Вале, вақте ки Пруссия дар чанги зидди Австрия ғолиб баромад, вазъият тағйир ёфт. Пруссия боварӣ ҳосил кард, ки акнун қудрат дорад давлатҳои Олмонро «аз боло» тавассути қувва муттаҳид созад. Фаронса бошад, меҳост, ки мақоми ҳакамии худро бар давлатҳои олмонӣ боз аз нав барқарор кунад. Фаронса душмани ашаддӣи муттаҳидкунии давлатҳои олмонӣ буд. Агар пешистода бар Фаронса ғолиб баромада метавонистанд, пас, беамониат, дар давлати ягонаи миллӣ муттаҳидшавии давлатҳои Олмон ба амал омада метавонист. Аз ин рӯ, ҳар ду тараф ҳам ба чанги дар пешистода манфиатдор буданд.

Седани дар муҳосирамонда.

Шикасти Фаронса дар оғози чанг. 19 июли соли 1870 Наполеони III бо Пруссия чанг эълон кард. Дар ин чанг фаронсавиҳо ба ғалабаи осон умед мебастанд. Вале лашкари муттаҳидаи давлатҳои олмонӣ ба чанг тайёрии пухта дида буд. Ҳанӯз дар муҳобираҳои наздисарҳадӣ Фаронса ташаббусро аз даст дод. Аз аввали чанг ташаббусро Олмон ба даст гирифт. Як қисм лашкари Фаронса аз сабаби беҳунарии лашкаркашон дар қалъаи Метс, ки он дар сарҳади шарқӣ буд, ба муҳосираи лашкари Олмон афтода, торумор гардид. Қисми дигари сипоҳи Фаронса, ки Наполеони III ҳамроҳи он буд, ба ёрии лашкари дар қалъаи Метси бамуҳосираафтода шитофт. Ин нерӯҳоро лашкари Олмон дар пастхамии Седан «пешвоз» гирифт. Дар ин ҷо муҳорибаи шадиде ба амал омад, ки дар натиҷаи он лашкари Фаронса шармандавор шикаст хӯрд. 2 сентябри соли 1870 Наполеони III фармуд, ки барои таслим шудан парчами сафед бардошта шавад. Ғайр аз ҳазорон нафари куштаю ярадоршуда, 80 ҳазор афсару аксарони Фаронса ба душман асир афтоданд.

Дар назди Седан шармандавор шикаст хӯрдани лашкари Фаронса аз ӯсида рафтани Империяи Дуюми Фаронса дарак меод.

Инқилоби 4 сентябри соли 1870. Даре нагузашта, хабари шикаст хӯрдани лашкари Фаронса ба Париж расида, қаҳру ғазаби бепоёни мардуми одиро ба вучуд овард. 4 сентябр мардуми пойтахт ба кӯчаҳои шаҳр баромада, аз нав барқарор кардани ҷумҳури ва муҳофизати Ватанро тақозо кард. Онҳо дар якҷанд соат аввал бинои Иморати Қонунбарор ва Ратушаи шаҳрӣ ва баъд тамоми шаҳро ба даст дароварданд. Он рӯз халқ бар ҳокимияти император Наполеони III ғалаба кард. Фаронса ҷумҳури эълон карда шуд.

Инқилоби 4 сентябри соли 1870 дар таърихи Фаронса инқилоби ҷорумин буд. Ҳарчанд дар он мардуми одӣ ғалаба карда бошад ҳам, буржуазияи дар ин кор таҷрибадори Фаронса аз он истифода бурда, аз рӯзи аввали инқилоб ҳокимиятро ба даст гирифт ва ҳукумати муваққатино ташкил намуд.

Ҳукумати хиёнати миллӣ. Ҳукумати муваққатии буржуазие, ки ташкил ёфт, кайфияти ватандӯстонаи мардумро ба ҳисоб нагирифта наметавонист. Барои ҳамин, худро ҳукумати «Начоти Миллӣ» номид.

Вазири корҳои хориҷи Жюл Фарв ба халқи башӯромада эълон кард, ки ҳаргиз ягон ваҷаб Замин ва ягон санги қалъахоро нахоҳад дод. Ин суханҳо гапфурушии авомфиребонаи рӯйрост буданд. Барои муҳофизати Париж сокинони онро мусаллаҳ кардан лозим меомад. Вале ин кор ба ақидаи ҳукумат маънии мусаллаҳ кардани инқилобро дошт. Ҳукумати муваққатӣ аз ин иқдом метарсид. Вай намехост, ки халқи мусаллашуда ба муборизаи зидди истилогарон бархезад. Ин қувва метавонист дар қатори истилогарони Пруссия ҳукумати муваққатиرو ҳам рӯфта партояд. Аз ҳамин сабаб, ҳукумати муваққатӣ мехост, ки тезтар бо Пруссия забон як кунад. 27 сентябр лашкаре, ки ба он дар Метс генерал Базен фармондеҳӣ мекард, ба душман таслим шуд. Дар натиҷа 173 ҳазор нафар афсару аскарони Фаронса асир афтоданд. Пруссиягиро инчунин лавозимоти ҳарбии зиёде ғанимат гирифтанд. Баъди ин лашкари 230 ҳазорнафараи Пруссия беягон мушкилии ҷиддӣ ба тарафи Париж ҳаракат карда, онро муҳосира намуд. Ҳукумат бошад, барои муҳофизат кардани шаҳр чорае наид.

18 – 20 сентябри соли 1870 Ҳукумати муваққатӣ пинҳонӣ бо сарвазири Пруссия Бисмарк вохӯрд, пешакӣ дар бораи сулҳ аҳду паймон кард. Баъд бо Пруссия Созишномаи сулҳи таслимшавӣ ҳам баст. Даре нагузашта, ин хиёнат ба халқ маълум гардид. Омма ҳукумати «наҷоти миллӣ»-ро ҳукумати «хиёнати миллӣ» номид.

Муқовимати халқ бар зидди истилогарон. Он ҷанговароне, ки ба душман таслим нашуда ҷон ба саломат бурда буданд, ба сафҳои дастаҳои «франтиреро» («тирандозони озод») дохил шуда, бар зидди истилогарон қаҳрамонона меҷангиданд. Дар ақибгоҳи душман дастаҳои ҷиркҳо ташкил карда шуданд. Онҳо ба ситодҳои душман ҳучум мекарданд. Аз дасти ин

Халқ дар назди толори Маҷлиси Қонунбарор.
4 сентябри соли 1870.

чирикҳо ҳар рӯз садҳо душманон кушта мешуданд. Истилогарони Пруссия шаҳру деҳотро оташ зада, ба ҳок яксон мекарданд.

Аҳволи Париж ниҳоят вазнин буд. Мардуми дар муҳосирамонда баҳодуруна муқобилият нишон медод. Дар шаҳр гуруснагӣ ҳукмрон буд. Одамон мачбур мешуданд, ки сагу муш ва зоғу гурбаҳоро хӯрда, аз мурдан раҳо ёбанд.

Ҳазорон нафар парижиҳо ба Горди Миллӣ дохил мешуданд. Моҳи октябри соли 1870 шумораи он ба 250 ҳазор нафар расид.

Ҳукумати муваққатӣ ҳамоно хиёрати худро ба халқи Фаронса идома медод. Вай охири моҳи январӣ соли 1871 бо Олмон сулҳи муваққатӣ баст. Баъде чанде дар шаҳри Франкфурти лаби Майн Созишномаи сулҳи Фаронсаю Олмон ба имзо расид. Ҳукумати Фаронса розӣ шуд, ки музофотҳои Элзес ва Лотарингияро ба Пруссия диҳад. Бисмарк акнун намояндаи тамоми Олмон шуд, чунки давлатҳои Олмон воқеан муттаҳид шуданд. Дар ин бора ӯ ба оламиён эълон намуд.

Аъзои ҳукумати Фаронса дар ғами мансабҳои худ буданд. Барои дар сари ҳокимият мондан, саросемавор, дар Мачлиси Миллӣ интиҳобот гузарониданд. Буржуазия кишоварзон ва як қисми табақаҳои дигари аҳолиро, ки аз мақсаду маккорҳои ҳукумат хуб оғаҳӣ надоштанд ва ҳам шохпараст буданд, истифода бурда, дар интиҳобот ғолиб баромад. Мачлиси Миллии навинтиҳобшуда бо сардории Тиер ҳукумати зиддихалкиро ташкил намуд. Ҳукуматдорони Олмон аз натиҷаи интиҳоботи Фаронса қаноатманд буданд. Онҳо уҳдадор шуданд, ки ҳукумати Тиерро дар Париж муҳофизат мекунанд, ва намегузоранд, ки дар ин шаҳр аз нав инқилоб сар занад.

Ташкилҳои Коммунаи Париж. Муқобилият бар зидди истилогарони Олмон ва душманони дохилиро Горди Миллӣ ба

Коммунарҳои Париж.

уҳда дошт. Ҷанговарони он аз байни худашон КМ Горди Миллиро интиҳоб карданд. Ба Горди Миллӣ ҳукумати Тиер ягон ҳел ёрие намерасонид. Вай ҳатто ба гордчиён

маош ҳам намедод. Гузашта аз ин, Тиер фармуд, ки Горди Миллӣ бесилоҳ карда шавад.

Гордчиён дар баландии Монмартра чой гирифтанд. 18 март соли 1871 аскарони ҳукумати ба онҳо ҳамла карданд. Бонги изтироб зада шуд. Мардуми Париж ба по хест. Дастаҳои Горди Миллӣ ба нерӯҳои ҳукумати зарбаи ҳалока-товар заданд. То зуҳр дар Париж ҳокимият ба дасти Горди Миллӣ гузашт. Шӯриши халқӣ ғалаба кард. КМ горди Миллӣ ба ҳукумати инқилобии мардуми меҳнаткаши Париж табдил дода шуд. Ҳукумати Тиер ба Версал гурехт. КМ Горди Миллӣ ба таври фаврӣ ба Коммунаи Париж интиҳобот гузаронид. Дар он меҳнаткашон голиб баромаданд.

Коммунаи Париж дар муддати кӯтоҳи мавҷудияти худ ба манфиати мардум чораҳои зиёдеро ба амал баровард. Дар байни онҳо барҳам додани лашкари кӯҳна ва ташкили лашкари нав, моликияти ҷамъиятӣ эълон кардани воситаҳои истеҳсолот, манъи ҷаримаю фоизситонӣ аз маош, манъи меҳнати шабонаи нонвойҳо, мақаррар кардани маоши ҳади ақал, мусодираи корхонаҳои душманони Коммуна ва ба ихтиёри кооперативҳои коргарӣ додани онҳо ва ғайра. Шӯрои Коммуна қарор кард, ки дар мактаб барои талабагон таълими ҳатмӣ бепул мебошад.

Шикаст хурдани Коммуна. Ҳукумати Тиер ба ҳукуматдорони Олмон дар бораи торумори Коммунаи Париж забон як кард. Барои ҳамин, Бисмарк фармуд, ки асирони ҳарбӣ ба ихтиёри Тиер баргардонида шаванд. Ба Тиер муяссар шуд, ки сипоҳашро то ба 130 ҳазор нафар расонад. Душманони коммунарҳо дар Версал бар зидди Коммунаи Париж ҳаматарафа тайёри медиданд. Шӯрои Коммунаи Париж ба мусаллаҳ кардани нерӯҳои худ машғул буд. Вале барои зидди версалчиён пурра ба ҷанг тайёр кардани онҳо муваффақ нашуд.

Версалчиён ба Париж 2 апрели соли 1871 ҳучум карданд. Зану мард ва хурду калон ба мудофияи шаҳр бархостанд. Коммунарҳо шучоатмандона мечангиданд, вале қувваҳо баробар набуданд. Ба душманони инқилоби халқӣ муяссар гардид, ки даромадгоҳҳои шаҳрро ба даст дароранд. Баъди ин ҳучуми аксулинқилобчиён ба шаҳр аз се самт сурат гирифт.

Аҳволи коммунарҳо аз он сабаб вазнин мешуд, ки фармондеҳии нерӯҳои мусаллаҳи Олмон аз тарафи шарқии шаҳр ба версалчиён роҳ кушод. 21 май ба версалчиён муяссар шуд, ки

тавассути дарвозаи Сен-Клу ба шаҳр зада дароянд ва кучаю маҳаллаҳоро паси ҳам ба даст дароранд. Аъзои Шурои Коммунаи Париж ҳам дар сангарҳо бар зидди версалчиён қаҳрамонона мечангиданд. Дар ин маврид зану фарзандонашон ҳам ба онҳо ёрӣ мерасониданд. Ҷангҳои аз ҳама хунин аз 21 то 28 май ба амал омаданд. Он рӯзҳо номи «ҳафтаи хунин»-ро гирифтанд.

Версалчиён коммунарҳои охиринро рӯзи 28 май дар назди девори қабристони Пьер-Лошез тирборон карданд. Бо ҳамин, Коммунаи Париж шикаст хӯрд. Он ҳамагӣ 72 рӯз давом кард.

Сабабҳои шикаст хӯрдани Коммунаи Париж. Версалчиён тамоми хатоҳои коммунарҳоро мохирона истифода бурданд. Онҳо дар байни халқ зидди коммунарҳо корҳои таблиғотӣ бурданд. Версалчиён коммунарҳоро муф்தҳуру ғоратгир меномиданд. Моликиятдорони майдари аз он метарсониданд, ки гуё Коммунаи Париж моликияти онҳоро мусодири мекарда бошад. Версалчиён бар зидди коммунарҳо лашкари Олмонро истифода бурданд. Душманон дар Париж ҷосусони зиёде доштанд, ки онҳо ба зарари коммунарҳо кор мекарданд. Акулинқилобчиён имконият доштанд, ки аз Бонки Париж бе мамониат маблағ бигиранд. Коммунарҳо баъди дар Париж ғалаба кардан, ба Версал ҳучум накарданд. Бо ин онҳо ба муттаҳидшавии аксулинқилобчиён ва тайёрии ҳучуми онҳо ба Париж имконият доданд. Коммунарҳо маблағҳои бонкро барои пойдории инқилоб истифода набурданд. Онҳо ба аксулинқилобчиён раҳмдилона рафтор карданд. Инчунин нерӯҳои ҳарбии тарафҳои муқобил баробар набуданд. Бартарӣ ба ғайри версалчиён буд. Инқилоби халқӣ, асосан, дар Париж ғалаба кард. Он дар тамоми Фаронса паҳн нагардид. Ҳамаи инҳо сабабҳои ноқоии Коммунаи Париж гардиданд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. БАСТА ШУДАНИ СОЗИШНОМАИ ПЕШАКИИ СУЛҲ ДАР БАЙНИ ФАРОНСА ВА ОЛМОН (26 ФЕВРАЛИ СОЛИ 1871)

Моддаи 1. Фаронса ба ғайри империяи Олмон аз ҳуқуқ ва даъвоҳои худ оид ба заминҳои шарқии наздисарҳадӣ даст мекашад. (Баъд сарҳадҳои шарқии Элзас ва Лотарингия шарҳ дода шудаанд)...

Моддаи 2. Фаронса ба аълоҳазрат императори Олмон панҷ миллиард франк, дар гули соли 1871 ақаллан як миллиард ва бокимондаашро бошад, дар зарфи се соли баъд аз рӯзи тасдиқи шартномаи мазкур мебардорад.

Моддаи 3. Кучонидан аз қаламрави Фаронса, ки лашкариёни Олмон ишғол карданд, баъди аз тарафи Маҷлиси Миллии дар Бордобуда тасдиқ кардани шартномаи мазкур оғоз меёбад... баъди ин тасдиқ лашкариёни Олмон таъҷилан шаҳри Парижро тарк мекунанд... Сипоҳиёни Фаронса дар як вақт ба он тарафи Луар мегузаранд ва то ба таври ниҳой ба имзо расидани шартномаи мазкур ба ин соҳил баргашта наметавонанд... Аз тарафи сипоҳиёни Фаронса кучонидани департаментҳое, ки дар байни соҳили рости Сена ва сарҳади шарқӣ воқеанд, баъди пардохт шудани ... як миллиард товони ҷанг амалӣ мегардад... Баъди пардохтани ду миллиард, ишғоли Олмон танҳо дар се департаменти шарқӣ, ки ... гаравғони се миллиард боқимонда мешаванд, боқӣ мемонад. Дар ин ҷо теъдоди лашкари Олмон на зиёдтар аз 50000 нафар мешавад. Аълоҳазрат император ҷонибдори он аст, ки кафолати қаламрав... бо кафолати молиявӣ иваз карда шавад, ба шарте ки чунин таклифро тарафи Фаронса пешниҳод намояд...

Моддаи 8. Баъди ба имзо расидани... шартномаи сулҳи ниҳой, идораи он департаментҳое, ки сипоҳиёни Олмон ишғол кардаанд, ба ҳукуматдорони Фаронса супорида мешавад, вале номбурдагони охир вазифадоранд, ки фармонҳои фармондеҳи лашкари Олмонро, ки барои манфиати амният, таъминот ва тақсимот заруранд, ба роҳбарӣ гиранд...

2. ДЕКРЕТ ДАР БОРАИ ДАЪВАТИ РЕКРУТӢ ВА БО ХАЛҚИ МУСАЛЛАҲ ИВАЗ НАМУДАНИ ЛАШКАРИ ДОИМӢ

Коммунаи Париж қарор мекунад:

1. Даъвати рекрутӣ бекор карда шавад.
2. Дар Париж, ғайр аз Горди Миллӣ, ҳеҷ як нерӯе ташкил ва ё ба он дохил карда намешавад.
3. Ҳамаи шахрвандони қобили хизмат ба сафҳои Горди Миллӣ дохил мешаванд.

Ратуша, 29 март с. 1871.

Коммунаи Париж

3. ДЕКРЕТ ДАР БОРАИ БЕКОР КАРДАНИ МАОШИ БАЛАНДИ АМАЛДОРОН

Коммунаи Париж қарор мекунад:

Моддаи ягона: маоши баландтарини амалдорони муассисаҳои гуногуни коммуналӣ дар як сол ба маблағи шаш ҳазор франк муқаррар карда шавад.

Ратуша, 2 апрели с. 1871.

Коммунаи Париж

4. ДЕКРЕТИ КОММУНА ДАР БОРАИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ МУЗДИ МЕҲНАТИ ОМУЗГОРОН ВА ДАР БОРАИ БАРОБАР КАРДАНИ МАОШИ ЗАНҲО БО МАОШИ МАРДОН

Коммунаи Париж (Комиссия оид ба маорифи халқ) он чизро ба назар мегирад, ки моҳонаи омӯзгорон то инқилоби 18 март то ҳадди хандаовар кам буд, биноан, дар маҷлиси худ рӯзи ҷумъаи 20 май қарор кард:

1. Ҳадди ақалли маоши омӯзгорон 1500 франк муқаррар карда шавад.
2. Барои директорон – 2000 франк.

Бо назардошти он ки талаботи ҳаёти занон мисли мардон бузург ва дар қори таълим меҳнати занон бо меҳнати мардон баробар буданро ба назар гирифта, Коммунаи Париж қарор мекунад:

Маоши омӯзгорзанҳо ба маоши омӯзгормардҳо баробар – 1500 франк ва директорзанҳо – 2000 франк муқаррар карда шавад.

4. ДЕКРЕТ АЗ 16 АПРЕЛИ СОЛИ 1871

Коммунаи Париж.

Дар назар бояд дошт, ки бисёр корхонахоро соҳибон ба ҳоли худ монда гу-
рехтанд...

Дар натиҷаи фирори буздилонаи соҳибони корхонаҳо, бисёр корхонаҳои
барои мардуми шаҳр муҳим аз қор мондаанд, ки ин ба осудаҳои қоргарон
зарар меоварданд ва Коммуна қарор мекунад:

2... Фавран ин корхонаҳо ба қор бипардозанд, вале акнун на ба соҳибони
гурезашон, балки бо қувваи кооперативҳои, ки онҳо қоргарон қор мекунад.

3. Додгоҳи ҳамакӣ таъсис карда шавад ва дар сурати баргаштани соҳи-
нашон додгоҳ вазирадори аст, ки шартҳои қатъии ба қоргарон гардонда додани
ин устохонахоро муқаррар кунад...

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1866** – дар ҳайати 22 давлати немисӣ ташкил ёфтани
иттифоқи давлатҳои Олмони Шимоли
- 1866** – дар ҷанги зидди Австрия ғолиб баромадани
Пруссия
- 19.VII.1870** – бо Пруссияи ҷанг эълон кардани Наполеони
III, императори Фаронса
- 2.IX.1870** – бо фармони Наполеон дар назди Седан ба
Пруссия таслим шудани дастаи калони сипохи-
ёни Фаронса
- 4.IX.1870** – ғалабаи инқилоби халқӣ дар Париж, ба дасти
буржуазия гузаштани ҳокимият
- 27.IX.1870** – дар Метс ба пруссиягӣ таслим шудани лаш-
кари ба муҳосираафтаи фаронсавӣ
- 1.I.1871** – бо Олмон сулҳи муваққатӣ бастанӣ ҳукума-
ти муваққатии Фаронса
- 18.III.1871** – ба дасти Коммунаи Париж гузаштани ҳокимият
- 28.V.1871** – барҳам хӯрдани Коммунаи Париж, дар назди
девори қабристони Пьер-Лашез торумор карда
шудани коммунаҳои охирин

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сабабҳо ва мақсадҳои ҷанги Фаронсаю Пруссияро шарҳ диҳед.
2. Чаро Фаронса дар оғози ҷанг шикаст хӯрд? 3. Кай ва барои чӣ дар
Париж инқилоби халқӣ ба амал омад? 4. Чаро халқ ҳукумати
«начоти миллий»-ро ҳукумати «хиейнати миллий» номид? 5. Халки Па-

риж бар зидди истилогарон чӣ тавр мубориза мебурд? 6. Горди Миллӣ дар мудофияи Париж чӣ хел шучоатмандӣ нишон медод? 7. Чаро ҳукумати муваққатӣ ба парижиҳо ёрӣ намерасонид? 8. Кай дар Париж ҳокимият ба дасти Коммунаи Париж гузашт? Қадом воқеа парижиҳо ба ин иқдом маҷбур кард? 9. Коммунаи Париж ба манфиати мардуми заҳматкаш чӣ корҳо мекард? 10. Коммунаи Париж чӣ тавр шикаст хӯрд? 11. Сабабҳои шикаст хӯрдани Коммунаи Парижро муайян кунед. 12. Ҳукумати Пруссия оё ба шикаст хӯрдани Коммунаи Париж саҳм гузошта буд? 13. Мазмуни ҳуҷҷатҳои шарҳ диҳед. 14. Аз мавзӯи ҳулоса бароред.

§ 6. ФАРОНСА ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Вазъи баъдичангии иқтисодиёти Фаронса. Чанг бо Пруссия барои Фаронса ниҳоят гарон афтод. Мамлакат хароб шуд. Садҳо шахру деҳот, корхонаҳои саноатӣ, бандарҳо муассисаҳои маданӣ ва ғайра ба ҳок яксон шуд. Истеҳсоли мол чандин маротиба кам шуд. Зарари умумии иқтисодии чанг зиёда аз 15 млрд франкро ташкил кард. Ба зами ин, мамлакат бояд ба Пруссия ба маблағи 5 млрд франк товони чанг медод. Ин маблағро давлат маҷбур буд, ки аз халқ тавассути вомбарг қарз бигирад.

Пруссия аз Фаронса вилоятҳои аз маъдану ангишт бойи шарқӣ – Элзас ва Лотарингияро кашида гирифт. Ин кор яку якбора Фаронсаро ба мамлакати ашёи ками табиидошта табдил дод. Вай маҷбур шуд, ки ангиштро аз давлатҳои дигар харида, ҳудро таъмин кунад. Дар аввали ҳамин давра ба Фаронса лозим омад, ки оҳанро ҳам аз хориҷ бихарад.

Дар масълаи манбаи энергетикӣ аҳволи Фаронса бад буд. Бе он иқтисодиёти мамлакат тараққӣ карда наметавонист. Давлатҳои дигари сармоядорӣ дар ин бобат аз Фаронса хеле пеш гузашта буданд.

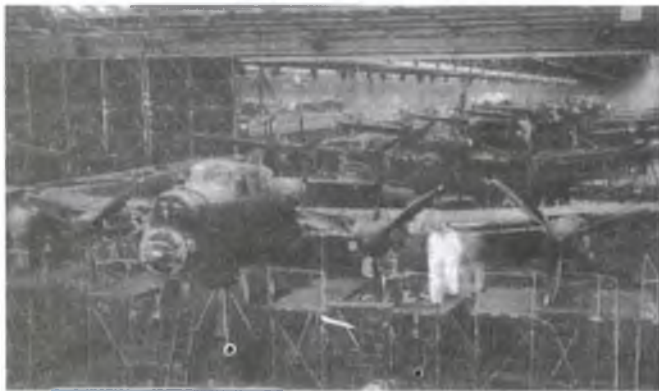
Соҳибкорони Фаронса, асосан, корхонаҳои хурди миёна месохтанд. Барои ҳамин, моли истеҳсолкардаи онҳо қиммат меафтид. Ба чунин мол Фаронса дигар бо мамлакатҳои пуқуввати саноатӣ рақобат карда наметавонист. Фаронса мавқеашро дар миёнаи асри XIX оҳиста-оҳиста аз даст дод. Он вақт аз рӯи истеҳсолоти саноатӣ Фаронса, баъд аз

Англия, дар чойи дуҷум меистод, вале то охири асри XIX ба чойи чорум фаромад.

Ба вучуд омадани инҳисорҳо. Аз миёни солҳои 90-ум саркарда, болоравии саноатии Фаронса аз нав оғоз ёфт. Дар солҳои 1900-ум истеҳсоли маъдани оҳан 5,4 миллион тоннаро ташкил кард, соли 1913 бошад, истеҳсоли он то ба 22 миллион тонна расид. Соҳаҳои дигари саноат ҳам рӯ ба тараққи ниҳоданд. Саноати электротехникӣ, автомобилӣ, химиявӣ ва таҷҳизоти кинематографӣ ба муваффақияти калон ноил шуд. Аз рӯи истеҳсоли автомобил Фаронса дар ҷаҳон ба чойи дуҷум баромад.

Сарфи назар аз нотаवонии саноат, рафти марказонидани истеҳсолот ва ташкилҳои иттиҳодияҳои инҳисории Фаронса вусъат меёбад. Ин раванд, пеш аз ҳама, дар он соҳаҳое, ки дар ин вақт рӯ ба тараққи буданд, ба назар мерасид. Соҳаҳои алоҳида қариб бо пуррагӣ дар дасти ин ва ё он инҳисор буданд. Саноати маъданкоркунӣ, асосан, дар дасти ду инҳисори пуриқтидор буд – «Комите дефорж» ва «Шнейдер-Крезе». Дар саноати ангишт консернҳои «Кюлман» ва «Сен-Гобен», дар саноати автомобилбарорӣ ширкатҳои «Рено» ва «Пежо», дар кинематография – «Пате – Синема» ва ғайраҳо ҳукмронӣ мекарданд.

Дар Фаронса инҳисорҳои калон бе бонкҳо вучуд дошта наметавонистанд ва баръакс. Бинобар ин, дар байни онҳо аллакай ҳамкорӣ барқарор гардид.

Заводи тўнбарории Крезе

Ба марказонидани истехсолот ва ба вучуд омадани ширкатҳои инҳисорӣ нигоҳ накарда, Фаронса аз давлатҳои пуриқтидори сармоядорӣ хеле ақиб мемонд. Мо инро дар содиrotи моли он ҳам дида метавонем. Дар ин бобат, дар ҷойи якум пашм, дар ҷойи дуум газвор, дар ҷойи сеум абрешим, дар ҷойи чорум шароб, дар ҷойи ҳаштум маснуоти химиявӣ ва танҳо дар ҷойи даҳум автомобил меистод. Аз рӯи суръати марказонидани истехсолот Фаронса аз ИМА, Олмон ва Англия ақиб мемонд.

Моҳияти империализми Фаронса. Соҳибкорони Фаронса сармояи бонкиро дар саноат нагузошта, бештар ба хориҷи кишвар мебароварданд. Давлатҳои дигари империалистӣ, аз он ҷумла, Англия, ИМА ва Олмон бошанд, ба хориҷа ҳам мол мебароварданду ҳам сармоя. Ин мамлакатҳо ба хориҷа пулро бештар барои он мебароварданд, ки корхонахоро дар наздикии бозорҳо сохта, аз истехсоли моли онҳо даромади бештар бигиранд. Фаронса бошад, дар тичорати хориҷӣ бештар ба судхӯрӣ машғул буд. Сармоядорони Фаронса ва ҳуди давлат ҳам ба давлатҳои хориҷӣ пул қарз дода, аз онҳо фоизи баланд меситониданд. Бо ҳамин мақсад, маблағи умумии сармояи ба хориҷа баровардаи Фаронса то соли 1914 зиёда аз 60 млрд франкро ташкил кард. Ин маблағ нисбат ба соли 1890 қариб се баробар зиёд аст.

Барои даромади калон гирифтани Англия сармояшро, асосан, ба мустамликаҳои худ мебаровард. Вале Фаронса бошад, ба мустамликаҳои худ ниҳоят кам пул сарф мекард. Дар ибтидои асри XX аз 35 млрд франки содиркардааш танҳо 3 миллиардашро дар мустамликаҳо маблағгузорӣ карда буд, ки он аз 10 фоизи ин маблағ камтар аст.

Фаронса сармояро ба хориҷа дар шакли вомбарги давлатӣ ҳам мебаровард, ки он фоизи калони даромади судхӯрӣ медод. Дар солҳои 1909 – 1913 сармояи судхӯрии солони Фаронса тахминан 1 млрд 800 млн франкро ташкил кардааст.

Судхӯрӣ ба сармоядорон даромади калон медод, вале барои давлати Фаронса он дар роҳи тараққиёти қувваҳои истехсолкунандаи мамлакат монеаи бузург буд. Судхӯрӣ Фаронсаро дар ҳолати нимсаноатӣ нимкишоварзӣ нигоҳ медошт.

Соҳти сиёсии Фаронса. Баъди шикасти Коммунаи Париж, Маҷлиси Миллӣ худро Маҷлиси Муассисон номида, фаъолия-

ташро давом дод. Тарафдорони сохти шоҳии мамлакат тавасути парламент дар Фаронса мутлақиятро барқарор кардани буданд, вале ба онҳо ин кор муяссар нашуд. Сарвазир Тиер нағз мефаҳмид, ки барқарор кардани ҳокимияти мутлақ норозигии мардумро ба вучуд хоҳад овард. Барои ҳамин, дар мавқеи маҳфуз доштани сохти ҷумҳуриятӣ истод, ҳарчанд дар сохти ҷумҳуриятӣ на ҳама тарафҳояш ба ӯ маъқул буд. Маҳз бо ҳамин сабаб, Тиер озодии матбуотро маҳдуд кард ва Горди Миллиро барҳам дод.

Дар интиҳоботи иловагии солҳои 1872 – 1873 ҷумҳуриятхоҳон галаба карданд. Онҳо аз 150 ваколатномаи вакилӣ 128-тояшро ба даст дароварданд.

Мутлақиятхоҳони Фаронса бо роҳи озоишта орзуи худро амалӣ карда натавонистанд. Барои ҳамин, ба табаддулоти давлатӣ тайёри диданд. Онҳо ният доштанд, ки ба тахти шоҳии Фаронса граф Шамборро бо унвони Генрихи V шинонида, граф Парижскийро меросхӯри тоҷу тахти шоҳ эълон кунанд. Моҳи октябри соли 1873 бо сардории граф Шамбор бояд табаддулоти давлатӣ ба амал меомад, вале аз он аҳли ҷомеаи ҷумҳуриятҳо бохабар шуда, пеши роҳашро гирифт. Табаддулотчиён аз халқ саҳт тарсиданд. Граф Шамбор аз роҳбарии табаддулот даст кашид.

Ҳайати Маҷлиси Миллӣ, ки қисми зиёдаш мутлақиятҳо буд, мутлақиятро дар Фаронса аз нав барқарор карда натавонист. Барои ҳамин, маҷбур шуд, ки ба ҷонибдории ҷумҳурий овоз диҳад. Ҳамин тариқ, 30 январи соли 1875 Фаронса ҷумҳурий эълон гардид. Худи ҳамон сол Конститутсияи Ҷумҳурии Фаронса қабул карда шуд. Дар аввали сохти ҷумҳуриятӣ Фаронса маҳдудиятҳои зиёд дошт. Вале охираҳо дар онҳо системаи сиёсии бисёрхизбӣ ташаккул ёфт ва ин давлат то аввали асри XX пурра бо роҳи ҷумҳуриятӣ дохил гардид.

Сиёсати хориҷии Фаронса. Сарфи назар аз камқувватии худ, империализми Фаронса барои забт кардани мустамликаҳо нерӯманд буд. Ҷангҳои мустамликазабткунии Фаронса, ки дар зарфи зиёда аз 20 сол кам шуда буданд, аз огози солҳои 90-ум аз нав қувват гирифтанд. Ин вақт Фаронса аввал Гвинеяю Дагомея ва баъд Саҳрои Кабири Тимбуктуро забт кард. Дар ин давра Фаронса протекторати худро бар Ҷануби Шарқии Осиё ҳам ҷорӣ намуд.

Соли 1898 дар ҷанг бо Судон Фаронса ба рақобати саҳти Англия дучор шуд. Ин рақобат қариб буд, ки ба ҷанги байни онҳо оварда расонад.

Моҳи апрели соли 1904 Фаронса бо Англия Созишномаи «Антанта»-ро имзо гузошт. Баъди ин он бар зидди Олмону Италия ва Австро-Венгрия ба ҷанг тайёри дидан гирифт. Дар доираи ин паймон Фаронса бо Русия низ созишнома баст. «Антанта» ба Фаронса имконият дод, ки Марокашро забт кунад, яъне Англия ба Фаронса дар кори ишғол кардани ин давлат монеъ нашуд.

Соли 1910 ҳукумати Фаронса барномаи бузурги сохтмони флоти ҳарбӣ-баҳрии худро қабул кард. Барои хубтар амали кардани ин барнома ба вазифаи вазири флоти баҳрӣ Дилкассе таъин гардид. Ин адмирал бо сиёсати зиддиолмонии худ машҳур буд ва кори ҳарбии баҳриро хеле хуб медонист. Бо иштироки фаёлонаи ӯ дар лашкар ислоҳот ҳам гузаронида шуд.

То ин вақт Фаронса яке аз мамлакатҳои калонтарини мустамликадори ҷаҳон буд. Вай на танҳо мустамликаҳояшро аз даст додан намехост, балки ният дошт, аз ҳисоби ишғол кардани мустамликаҳои нав, ҳудудҳои империяи Фаронсаро боз ҳам васеътар кунад. Барои пиёда намудани ҳамин ният, Фаронса ба ҷанги дар пешистода босуръат тайёри медид.

ҲУЧЧАТҲО

1. АЗ НУТҚИ САРДОРИ ҲУКУМАТИ ФАРОНСА Ж. ФЕРРИ ДАР ПАЛАТАИ ДЕПУТАТҲО, СОЛИ 1885

Барои мамлакати бой мустамликаҳо манбаи ғоидаовари маблағгузорӣ мебошанд... Ман боварӣ дорам, ки Фаронса ҳамеша сармояи зиёд дошт ва ба хориҷа маблағи зиёд мебаровард. Охир сармояе, ки мамлакати бузурги мо содир мекунад, миллиардҳо франко ташқил медиҳад. Ман боварӣ дорам, ки Фаронса ниҳоят бой буда, ба мустамлика доштан ҳавасманд аст...

...Ҷанобон! Вақти бо овози баланд ҳақиқатро гуфтан расидааст! Вақти он расидааст, ки кушоду равшан бигӯем, ки наҷодҳои бузург нисбат ба наҷодҳои паст ҳукуқи хосса доранд...

2. МУНОСИБАТИ ЗОЛИМОНАИ ҲУКУМАТДОРНИ МУСТАМЛИКАВИИ ФАРОНСА БО АҲОЛИИ МАҲАЛЛИИ МУСТАМЛИКАҲО

19 март соли 1906 рӯзномаи сотсиалистии «Юманите» дар зери сарлавҳаи «Мустамликадорӣ ва ҷиҳиёна» мактуби Этен Курсел, омӯзгори мактаби фаронсавии Гвинея ба вазири мустамликаҳо – Климантелро ҷоп карда, золимии

маъмурияти мустамликавиرو фošш менамояд. Дар поён аз ин ҳуччат порчаҳо оварда мешаванд:

«...Аз шумо хоҳиш мекунам, ки тафтиши кирдорҳои махсусан ҷиддие, ки афкори ҷамъиятии Гвинея масъулияти онҳоро ба души баъзе амалдорон вогузор мекунад, оғоз карда шавад. То ҳол ба ҷазо гирифтадор нашудани онҳо ба шарофати пуштибонии барои мо нофаҳмо ба амал омадааст, ки онро фošш намудан лозим аст.

Ин далелҳоро ба тафтиши судӣ пешниҳод намуда, ман мехоҳам исбот созам, ки аз вақти дар Гвинея муқаррар гардидани ҳуқуқронии мо ин мустамлика қурбони дастаи муташаккили ҳақиқие шудааст ва губернаторҳо Гвинейро аз ин даста муҳофизат карда наметавонанд.

Ҷаноби вазир, набояд роҳ дод, ки ин ҳолат идома ёбад. Баҳри ҳифзи шаъну шарафи Фаронса ин гуна ҷиноятҳо набояд бечазо монанд.

Алҳол ман бо талабҳои зерин маҳдуд мешавам:

1. Тафтиши амалиёти як нафар амалдори баландмартабаи Гвинея, ки бо фишоровариҳои гуногун нисбат ба мардуми маҳаллии вилояти Тимбо дар тӯли якчанд сол рӯйдода гунаҳгор дониста мешавад...

2. Ман тафтиши додгоҳиро аз болои Огюст Лескюр, амалдори дарачаи якуми муассисаи мустамликавии бо номи Курса-Бо маълум бударо талаб мекунам: ӯ бо номи «вахшӣ» дар тамоми Гвинея ва ҳатто метавонам бигӯям, ки дар саросари Африқои Ғарбӣ ва Конго ном баровардааст.

Лескюр махсусан дар округи Фаранах (собиқ Судон) ба бадкирдориҳои зиёде роҳ дод; ман баъди ӯ дар он ҷо дар тӯли ҳашт моҳ зиндагонӣ кардаам.

Боре ӯ дар Фаранах оқсақоли яке аз деҳқадаҳо – мӯйсафеди 70-соларо ба назди худ хонда, маҷбур кард, ки бо бори гароне дар гардан пиёда роҳ гардад. Аз ин роҳпаймой, ки дар зери Офтоби сӯзон ва бо шаттакориҳои политсия ба амал омад, мӯйсафеди бечораи аз азобу машаққат беҳолу бемадоргардида шабро дар маҳбас дар ҳолати урён рӯз кард; рӯзи дигар ӯро боз ҳам бараҳна дар гармии Офтоб маҷбур карданд, ки якчанд соат рост биистад. Ин воқеа бо он анҷом ёфт, ки мӯйсафед нисфирузӣ ҷон дод...

Дар ин округ сиёҳпӯстони зиёде дигар ҳам ба ҷазои сад зарбаи аргамчин гирифтадор карда мешаванд; аргамчинкорӣ чораи маъмули ҷазодиҳие буд, ки бо фармони Лескюр ба қор бурда мешуд ва маъмулан дар ҳузури ҳуди ӯ.

Ҳафт нафари ин бадбахтон дар маҳбас аз ин зарбаҳо вафот карданд...

3. Ман аз ёрдамчи оид ба қорҳои халқҳои маҳаллӣ Гебхарт, ки ҳангоми сардори ситоди Фригаианге будан дар рафти истинтоқ сиёҳпӯсти 20-солаеро, ки Алӣ Фетунту ном дошт ва ба дуздӣ муттаҳам карда мешуд, тавассути аргамчинкорӣ ҷазо дод, шикоят дорам. Ҷазое, ки ин шахси маҳаллӣ ба он гирифтадор карда шуд, ҷунон ваҳшиёна буд, ки вай шаби 10 августи соли 1900 вафот кард...

4. Ман талаб мекунам, тафтише, ки ба муқобили амалдор Юбер оғоз шудааст, дуздии ӯро низ дар бар гирад. Ин амалдор бар зарари давлат бо ёрдамчии худ Гебхарт забон як карда, даст ба дуздӣ задааст. Ман дақиқтарашро мегӯям. Дар зарфи якчанд моҳ ба маблағи 1500 франк захираи ҳуқуқворӣ аз анбори Тимбо гайб зад... Он чиз яқин аст, ки ин дуздӣ ба меъёри ҳуроки бе ин ҳам ноҷизе, ки маҳбусон мегирифтанд, таъсир расонид.

... Даҳ нафари ин бадбахтон дар маҳбасҳои Тимбо бо сабаби камии ҳуқуқ ва аз муомилаи бад ҳалок гардиданд. ...Ман шахсан ҳангоми бо поезд аз Тимбо

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1872-1873** – дар интиҳоботи иловагӣ галаба кардани ҷумҳуриятхоҳон
- 1875** – ҷумҳурий эълон шудани Фаронса
- IV. 1904** – Фаронса ва Англия паймони ҷарбии «Антанта»-ро созмон доданд
- 1910** – ҳукумати Фаронса барномаи сохтмони флоти пурзӯри ҷарбии баҳрии мамлакатро таҳия кард

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Баъди ҷанг бо Пруссия вазъи иқтисодии Фаронса дар кадом ҳолат буд? 2. Кадом инҳисорҳои Фаронсаро медонед? 3. Ҷаро империализми Фаронсаро судхӯр меноманд? 4. Ҷаро Фаронса ба хориҷа ва алахусус ба мустамликаҳо кам сармоя мебаровард? 6. Мамлакатҳои дигари империалистӣ чӣ? 6. Ҷаро Тьер тарафдори ҷумҳурий мондани Фаронса шуд? 7. Дар бораи табaddулоти баамалнамодаи мутлақиятхоҳони Фаронса нақл кунед. 8. Кай Фаронса ҷумҳурий эълон карда шуд? 9. Дар бораи сиёсати хориҷии империалистии Фаронса чӣ ҳама медонед? 10. Мазмуни ҳуҷҷатҳо шарҳ диҳед. Онҳо дар бораи чӣ шаҳодат медиҳанд? 11. Аз мавзӯ ҳуҷҷат бароред.

§ 7. ОЛМОН ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Анҷомёбии муттаҳидшавии Олмон. Моҳи январӣ соли 1871, вақте ки сипоҳиёни Олмон шаҳри Парижро муҳосира карда буданд, шӯҳрони давлатҳои олмонӣ дар шаҳри Версали Фаронса ҷамъ омада, масъалаи муттаҳид кардани давлатҳои ҳудро муҳокима карданд. Нишастии шӯҳрони давлатҳои олмонӣ дар шаҳри Версал шӯҳри Пруссия Вилгелми I-ро императори тамоми Олмон эълон карда, бо ҳамин, аз баҳри истиқлолият гузаштанд. Моҳи апрели ҳамон сол Рейхстаги Муассисон Конституцияи умумиолмониро қабул кард. Мувофиқи он, империяи Олмон давлати иттифоқӣ гардид. Ба он 22 ҳокими

мутлак бо шоҳигарӣ ва ҳокимии хурд ва 3 шаҳри озод – Любек, Бремен ва Гамбург дохил шуданд. Элзас ва Лотарингия ба ҳайати Олмон ҳамчун «музофотҳои имперӣ» ҳамроҳ гардиданд. Онҳоро ноиб аз номи император «штатгалтер» идома мекард. Баъзе давлатҳои ба ҳайати империя дохилгардида Конститутсия ва муассисаҳои намояндагии давлатҳои худро нигоҳ доштанд.

Сохти сиёсии Олмон. Мувофиқи Конститутсия, ҳокимият дар империя дар дасти император ва канслер буд. Мақоми олии намояндагии империя Шӯрои иттифоқ ва Рейхстаг буданд. Конститутсияи империя тавре тартиб дода шуда буд, ки он ҳокимиятро амалан ба дасти Пруссия меод. Танҳо шоҳи Пруссия метавонист императори Олмон бошад. Император ба қувваҳои мусаллаҳи империя сарфармондеҳ буд, аз номи империя ҷанг эълон мекард, сулҳ мебаст, дар арсаи байналхалқӣ аз номи империя намояндагӣ мекард. Ӯ метавонист шӯрои иттифоқ ва рейхстагро даъват ва ё пароканда кунад.

Иттифоқ танҳо як вазир дошт – канслер. Ӯ фақат ба император итоат мекард. Император канслерро таъин ва аз вазифааш сабукдӯш менамуд. Канслер дар назди рейх масъул набуд.

Канслери аввалини империяи Олмон Отто Бисмарк буд. Дар зарфи 20 сол – аз соли 1871 то соли 1890 – ӯ мамлакатро идора мекард. Бисмарк сиёсатмадори барҷаста буд. Император Вилгелм, ки он қадар ҳавсала ва қобилияти идоракунии давлатро надошт, ҳамеша ба фикру ақида ва ҳулосаҳои

Отто Бисмарк

Бисмарк розӣ мешуд. Ба рейхстаг, ки он мақоми намояндагии умумиолмонӣ буд, вакилон ба муҳлати 5 сол итиҳоб карда мешуданд. Конститутсия ҳуқуқи интихоботи ба мардҳои аз 25-сола боло дод.

Шӯрои иттифок-палатаи болоии парламент ба ҳисоб ме-
рафт. Онро интихоб намекарданд. Ин шӯро аз намояндагони
собик шоҳигарию ҳокимии тамоми Олмон иборат буд. Аз 58
ваколатномаи шӯро 17-тояш аз Пруссия буд. Ин ҳолат имко-
ният меод, ки қонуну қарорҳое, ки ба таъби вакилони
Пруссия мувофиқ набуданд, нагузоранд, ки қабул шаванд. Ра-
иси шӯрои иттифок канслер буд.

Империяи Олмон давлати политсиявию ниммутлақияту
нимдемократӣ буд. Ҳукуматдорони пруссиявӣ расму ойинҳо
ва одатҳои ин музофотро дар тамоми империя паҳн мекар-
данд. Мардум дар рӯҳияи бар дигар халқҳо афзалият доштани
халқи немис ва ҷангҷӯӣ тарбия карда мешуд.

Пешравии саноати Олмон. Баъд аз муттаҳидшавӣ, импе-
рияи Олмон тез тараққӣ мекард. Дар як муддати кӯтоҳ он аз
Англия ва Фаронса пеш гузашт. Соли 1912 дар Олмон исте-
ҳсоли ҷӯян нисбат ба Фаронса 5 маротиба зиёд шуд. Сохт-
мони роҳҳои оҳан аз 21471 километри соли 1871 дар соли 1900
ба 49878 километр расид.

Заводҳои химиявии Олмон аз се ду ҳиссаи рангҳои ҷаҳони-
ро истеҳсол мекарданд. Дар ин давра тамоми саноати бо-
фандагии ҷаҳонӣ газворро бо рангҳои дар Олмон истеҳсол-
карда рангубор мекард.

Дар натиҷаи марказонидани саноат молҳои саноатӣ
бештар дар фабрикаҳои калон истеҳсол карда мешуданд. Дар

Толори мошинҳои сгансияи барқии марказӣ дар Берлин. Соли 1890

байни онҳо заводҳои пулодгудозӣ ва аслиҳасозии Крупп мавқеи намоёнро ишғол карданд. Соли 1875 дар корхонаҳои ин соҳибкори калон ҳамагӣ 122 нафар коргарону мутахассисон кор мекарданд, лекин дар охири аср 45 ҳазор нафар ва дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ бошад, зиёда аз 80 ҳазор нафар коргарону механикҳо ва муҳандисон кор мекарданд.

Солҳои 1871 – 1873 дар империяи Олмон системаи ягонаи пулӣ – маркаи тиллоӣ ҷорӣ карда шуд. Соли 1875 бонки Пруссия ба бонки Империя мубаддал гардид. Он ба тараққиёти босуръати иқтисодии Олмон кумак расонид.

Аз Фаронса кашида гирифтани музофотҳои бойи Элзас ва Лотарингия ва товони 5-миллиард франки ҷангӣ аз ин давлат ситонидашуда низ ба нафъи тараққиёти саноати Олмон кор фармуда шуданд. Табаддулоти саноатие, ки дар солҳои 90-ум ба охир расид, Олмонро дар Аврупо ба ҷойи аввал ва дар ҷаҳон баъд аз ИМА ба ҷойи дуюм баровард.

Ба вучуд омадани инҳисорҳо. Дар асоси марказонидани истеҳсолот, шумораи иттиҳодияҳои инҳисорӣ мунтазам зиёд мешуд. Дар Олмон шакли аз ҳама маъмули инҳисорҳо картелҳо ва синдикатҳо буданд. Ин инҳисорҳо иттифоқи корхонаҳое буданд, ки соҳибонӣ онҳо бо роҳи созиши якҷоя нарху навои молҳои истеҳсолкардаи худро дар дараҷаи муайян ни-

гоҳ медоштанд, ҳаҷми истеҳсоли молро муайян менамуданд, бозори молфуруширо дар байни худ тақсим мекарданд ва ғайра. Баъзеи онҳо ниҳоят калон шуда буданд. Масалан, синдикати ангишти-истеҳсолкунии Рейн-Вестфалия дар соли 1910 ба 95,4 фоизи истеҳсоли умумии ангишти музофот назорат мекард. Дар саноати маъданкоркунӣ синдикате ба вучуд омад,

Яке аз заводҳои Крупп.

ки ҳамаи заводҳои пулодгудозиро муттаҳид намуд. Саноати вазнини мамлакат дар дасти 30 инҳисори пурқувват буд: консернҳои Крупп, Тиссен, Стиннес ва дигарон. Саноати электротехникӣ аз тарафи ду ширкати калонтарин назорат карда мешуд: «Симменс-Галске» ва «АЗГ». Дар саноати химиявӣ ду ғуруҳи инҳисор ташаккул ёфтанд. Дар киштисозӣ ду ширкат инҳисор буданд: «Ллойдс Олмони Шимоли» ва «Гамбург-Америка».

Картелҳо ва синдикатҳо бо бонкҳо саҳт алоқаманд буданд. Соли 1899 нух бонк то 83 фоизи сармояи бонки Олмонро дар ихтиёри худ доштанд. Соҳибони корхонаҳои саноатӣ маъмулан аъзои раёсати бонкҳо буданд. Бонкчиён бошанд, дар идораи корхонаҳо вазифаҳои маъмуриро ба уҳда доштанд. Як бонки Олмон, ки 3 млрд марка сармоя дошт, дар 200 корхонаи саноатӣ саҳмдор буд, яъне бонкҳои Олмон дар сохтани корхонаҳои саноатӣ фаъолона иштирок мекарданд.

Киттии катони ҳарбии немисии «Вестфалия», ки ибтидои асри XX сохта шудааст.

Дар охири асри XIX – аввали асри XX ба хориҷа баровардани сармоя барои Олмон аҳамияти калон пайдо кард. Сармоядорон маблағҳои худро ба иқтисодиёти Аврупои Ҷанубу Ғарбӣ, Шарқӣ Наздик ва Америкаи Ҷанубӣ мебароварданд. Сармояи ба хориҷа содиркардаи Олмон дар соли 1912 ба 12,5 млрд ва дар соли 1914 бошад, ба 44 млрд марка расид. Сармоядорони олмонӣ аз содироти сармоя даромади бузург ба даст медароварданд.

Вазъи кишоварзии Олмон. Дар Пруссияи Шарқӣ заминҳои помешикҳо (заминдор) майдони сеяки тамоми киштзорхоро дар бар мегирифтанд, дар Померания бошад, қариб нисфи онро. Хоҷагии помешикии сармоядорӣ пруссиявӣ боқимондаҳои зиёди крепостнойро нигоҳ медошт. Помешикҳои Олмон дар хоҷагиҳои худ меҳнати кирояро истифода мебуданд.

Батракҳо (коргарони кироя) аз помешикҳо китъаи заминро иҷора гирифта, ба ивази он вазифадор буданд, ки хангоми киштуқору ҷамъоварии галладона бо ҳамроҳии аҳли оилашон дар замини помешик кор кунанд.

Дар ғарбтари дарёи Элба помешикон камтар ва хоҷагиҳои майдаю миёнаи деҳқонӣ зиёдтар буданд. Дар деҳоти ин ҷо грессбаурҳо, яъне помешикҳои калон ҳукмронӣ мекарданд.

Дар Олмони Ҷанубӣ – Баден, Бавария, Вюртемберг ҳам хоҷагиҳои деҳқонии миёнаю хурд аз хоҷагиҳои калон бисёртар буданд.

Яке аз корхонаҳои ширкати байналмилалӣ киштисозии “Гамбург-Амрико”

Ин вақт дар тамоми Олмон то 3 миллион нафар деҳқонони камзамин буданд, ки ҳар кадоми онҳо то 2 га Замин доштанд. Ингуна хоҷагиҳо нисфи умумии хоҷагиҳои деҳқонии Олмони ҳамонвақтаро ташкил мекарданд. Соҳибони асосии Замин ва ҳокимият юнкёрҳо ва гроссбауэрҳо (деҳқонони бадавлат, ки дар заминҳояшон батракҳоро кор мефармуданд) буданд.

Сиёсати таҷовузкоронаи хориҷии Олмон. Империализми ҷавони Олмон ба арсаи сиёсати ҷаҳонӣ баромад. Дар охири асри XIX – аввали асри XX мубориза барои бозорҳо ва тайёри барои бо зӯр аз нав тақсим кардани ҷаҳон мақсади асосии сиёсати хориҷии ин империя гардид.

Бисмарк дар назди худ ва-зифа гузошт, ки мавқеи байналхалқии Олмонро пурзур кунад. Барои ҳамин, соли 1873 бо Русия ва Австро-Венгрия шартнома баст. Даре нагузашта, Фаронса лашкари хуб мусаллаҳшуда ташкил намуд. Бисмарк фикр кард, ки Фаронса барои Элзас ва Лотарингия аз Олмон қасос гирифтани аст. Канслер ният дошт, ки Олмон бар зидди Фаронса ҷанг сар кунад. Вале ба ин кор Англия ва Русия монеъ шуданд. Онҳо аз ҳад зиёд пурзуршавии Олмонро намехостанд. Олмон ҳам ба Русия ҳалал мерасонд, вале аз ҷанги зидди вай метарсид. Баъд аз ғалаба бар Туркия, дар ҷанги солҳои 1877–1878, маҳз Бисмарк нагузошт, ки Русия аз

Аввалин қадамраве, ки дар Африқон
Ғарбӣ солҳои 1883–1884 тоҷири шаҳри
Бремени Людерите забт карда буд.

самараи галабааш бар Туркия истифода барад. Конференсияи байналхалқии соли 1878-и Берлин маҳз бо «ёрии» ӯ ба музаффариятҳои Русия бар Туркия хати батлон кашид. Баъди ин муносибатҳои байни Олмон ва Русия боз ҳам тезу тундтар шуданд. Сиёсати хориҷии Олмон сол то сол хусусияти таҷовузкорона мегирифт.

Тараққиёти сармоядории инҳисорӣ Олмонро водор мекард, ки ба аз нав тақсим кардани ҷаҳон тезтар шуруъ кунад. Ба вай дар ин ҷанг иттифокчиён даркор буданд. Соли 1879 ба Олмон муяссар шуд, ки ба Австро-Венгрия иттифоқи ҳарбӣ бандад. Соли 1882 ба ин иттифок Италия ҳам дохил гардид. (Дар хусуси ташкилёбии ин паймони ҳарбӣ, ки он «Иттифоқи Сегона» ном дорад, дар параграфҳои 1 ва 2 муфассал сухан ронда шудааст).

Забткориҳои аввалини империяи Олмон. То миёнаҳои солҳои 80-ум Олмон дар Аврупо сиёсати континенталиро пеш мебурд. Моҳияти он дар ин қитъа мустаҳкам кардани мавқеи Олмон буд.

Соли 1884 Олмон дар Африқо ба амалиёти фаъолона шуруъ кард. Моҳи апрели ҳамон сол тоҷири бременӣ Людеритс димоғи Ангоа-Пекинро, ки дар соҳилҳои ҷануби ғарбии Африқо аст, ба зерӣ итлоати Олмон даровард. Худи ҳамон сол Олмон Того, Камерун, қисми шимолии Гвинея ва ҷазираҳои назди Гвинеяро забт намуд. Соли 1885 дар шарқии Африқо Заминаро ҳамроҳи ҷазираи Занзибар ишғол кард, ки он баъдтар «Африқои Шарқии Олмон» ном гирифт. Баъди забти мустамликаҳо, ҳукумати Олмон қарор дод, ки флоти пурзӯри тичоратӣ ва ҳарбӣ бунёд созад. Барои ин Рейхстаг маблағи зарурӣ ҳам ҷудо кард. Олмон ба ҷангҳои нави истилогарона тайёри медид.

Дар солҳои 90-ум сармоядорони калонтарин ва юнкёрҳо нақшаи ҳукмронии ҷаҳон шудани Олмонро тартиб доданд. Онҳо мақсад доштанд, ки империяи бузурги мустамликадории Олмонро ташкил намоянд. Княз фон Бюлов, ки баъд аз Отто Бисмарк канслер таъин шуда буд, боре рӯйро ба изҳор кард: «Акнун он давр ҳаст, ки халқҳои дигар Заминаро обро дар байни худ тақсим мекарданду мо танҳо ба Осмони қабуд қаноат мекардем, гузашта рафтанд... Мо ҳам барои худ дар зерӣ Офтоб ҷой талаб мекунем».

Олмони импералистӣ ин гуфтаҳои канслер Бюловро татбиқ мекард. Дар охири солҳои 90-ум немисҳо нимҷазираи Шандуни Чинро забт карда, дар ин ҷо барои худ пойгоҳи ҳарбӣ сохтанд. Дар Укёнуси Ором галлаҷазираҳои Маршалл, Короллин ва Марианро ба даст дароварданд. Дар соли 1900 бошад, лашкари Олмон бо ҳамроҳии сипоҳиёни давлатҳои дигари импералистӣ дар ҷазодиҳҳои ваҳшиёнаи мардуми Чин иштирок карданд.

Баъди Шарқи Дур диққати импералистони Олмон боз ба Африқо ҷалб шуд. Онҳо Марокаш ва Гибралтарро забт карда, дар он ҷойҳо бар зидди рақибони асосии худ – Англия пойгоҳҳои ҳарбӣ сохтанд.

Импералистони Олмон ба Шарқи Наздик ҳам бо ҷашмони ҳарисона менигаристанд. Ин ҷоро ҳам ба даст дароварданӣ буданд. Барои ин кор императори Олмон Вилгелми II соли 1898 бо баҳонаи зиёрати «тобути Худо» ба Фаластин сафар кард. Дар роҳ ӯ бо султони Туркия вохӯрда, дар барои сохтани роҳи оҳане, ки бояд аз Босфор оғоз ёфта, ба воситаи Осиёи Хурд ба Бағдод ва то ба халиҷи Форс мерасид, гуфтушунид карда, розигии ӯро гирифт. Ин роҳи оҳан Олмонро бо Осиё мепайваست.

ҲУҶҶАТ

КОНСТИТУТСИЯИ ИМПЕРИЯИ ОЛМОН

(Рейхстаги Муассисони империяи Олмон
16 апрели соли 1871 қабул кардааст)

І. КАЛАМРАВИ ИТТИФОҚ

Моддаи 1. Қаламрави иттифоқ аз давлатҳои зерин иборат аст:

Пруссия бо ҳамроҳии Лаунберг, Бавария, Саксония, Вюртембург, Баден, Гессен, Макленбург – Шверин, Саксен – Веймер, Макленбург – Стрелитс, Олденбург, Брауншвейг, Саксен – Майнинген, Саксен – Алтенбург, Саксен – Кобург – Гота, Ангальт, Шварсбург – Рудолфштадт, Шварсбург – Зондерсгаузен, Валдак, Шаумбург – Литсе, Липпе, Любек ва Гамбург.

II. ҚОНУНГУЗОРИИ ИМПЕРИЯ

Моддаи 2. Империя дар қаламрави иттифоқӣ дар асоси Конститутсияи мазкур ҳуқуқи қонунгузорӣ дошта, қонунҳои империявӣ нисбат ба қонунҳои ҳар як давлат волоият доранд...

Моддаи 4. Назорат аз тарафи империя ва қонунгузории вай қорҳои зеринро дар бар мегиранд.

Моддаи 5. Қонунгузори империявӣ аз ҷониби Шурои иттифоқ ва Рейхстаг ба амал бароварда мешавад. Барои қонуни империявӣ ризоияти аксарияти одии ҳар ду маҷлис kifоя аст.

Барои эълони ҷанг аз номи империя ризоияти зарурии Шурои иттифоқ зарур аст, ба шарте ки ҳучум ба қаламрави иттифоқ ва ё соҳили он ба амал наомада бошад...

Моддаи 12. Ҳукуки Шӯрои иттифоқ ва Рейхстагро даъват намудан, кушода эълон кардан, мавқуф гузоштан ва пушидан эълон кардан ба император тааллуқ дорад.

Моддаи 15. Раисӣ дар Шӯрои иттифоқ ва роҳбарӣ ба қорҳои он ба канслери иттифоқӣ, ки шох таъин мекунад, тааллуқ дорад.

Моддаи 17. Ҳукуки тайёр кардан ва эълон намудани қонунҳои империявӣ ва назорат аз болои иҷрои онҳо ба император тааллуқ дорад.

Моддаи 18. Император амалдоронро таъин мекунад, барои садоқат ба империя савганд ёд кардани онҳоро таъмин менамояд ва дар сурати зарурӣ истеъфояшонро эълон мекунад.

Моддаи 20. Рейхстаг тавассути интихоботи умумӣ ва бевосита бо овозҳои пинҳонӣ интихоб карда мешавад...

Моддаи 32. Аъзои Рейхстаг моҳона ва ё музди дигар намегиранд.

IX. СИПОҲИ ИМПЕРИЯ

Моддаи 61. Баъди эълони Конституцияи мазкур дар тамоми империя бояд таъчилан бо пуррагӣ қонунгузории ҳарбии пруссиявӣ қорӣ карда шавад...

Моддаи 63. Ҳамаи нерӯҳои ҳарбии империя сипоҳи яғонаро ташкил мекунамд, ки ҳам дар шароити осоишта ва ҳам дар шароити ҷанг дар зери фармондеҳии император мебошанд...

Моддаи 68. Дар мавридҳои, ки дар қаламрави иттифоқ ба амнияти ҷамъиятӣ хатар таҳдид мекунад, император ҳар як қисмати онро дар ҳолати ҳарбӣ эълон карда метавонад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1.1871– 22 давлат ва 3 шахри озоди олмонӣ дар шахри Версал ҷамъ омада, қарор қабул карданд, ки дар як мамлакат муттаҳид мешаванд
- 16.IV.1871 – Рейхстаги Муассисон Конституцияи умуми-олмониро қабул кард, ки мувофиқи он ин давлат империяи Олмон ном гирифт
- 1871-1873 – дар империяи Олмон қорӣ карда шудани системаи яғонаи пулӣ – марка
- 1878 – Конференсияи байналхалқии Берлин барои аз нав дида баромадани шартномаи сулҳи Сан-Стефано аз тарафи Олмон, Италия ва Австро-Венгрия; созмон дода шудани паймони ҳарбии «Иттифоқи Сегона»
- 1884 – дар Африқо ба амалиёти фаёлона гузаштани империяи Олмон

- 1885 – Занзибар ва баъзе чойҳои дигари Африқоро забт кардани империяи Олмон
- 1898 – ба Фаластин сафар кардани императори Олмон Вилгелми II, аз султони Туркия оид ба сохтани роҳи оҳани Бағдод иҷозат гирифтани ӯ

— САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муттаҳидшавии давлатҳои Олмон чӣ тавр ба амал омад? 2. Баъди муттаҳидшавӣ, Олмон чӣ хел давлат шуд? 3. Дар бораи Шӯрои иттифок ва Рейхстаги империявии Олмон маълумот диҳед. 4. Дар бораи пешравиҳои саноати Олмон мисолҳо биёред. 5. Дар Олмон кадом хел инҳисорҳо ба вуҷуд омаданд? Номҳои чанд инҳисорро гуед ва онҳоро шарҳ диҳед. 6. Вазъи кишоварзӣ дар Олмон дар кадом ҳолат буд? 7. Чаро дар охириҳои асри XIX Олмон сиёсати таҷовузкаронаи хориҷиро пеш гирифт? 8. Кай Конституцияи давлатҳои олмонӣ дар як иттифок муттаҳидшуда қабул карда шуд? 9. Дар бораи канслери нахустини империяи Олмон – Отто Бисмарк маълумот диҳед. 10. Дар даҳсолаҳои охири асри XIX империяи Олмон кучокҳои ишғол карда, ба мустамликаҳои худ табдил дод? 11. Аз рӯи фаҳмиш, ба саволҳои зерин ҷавоб гардонед: а) мувофиқи Конституцияи империявии Олмон, ин давлат аз кадом давлати шахрҳо ташкил ёфт? б) қонунгузори империявӣ чӣ тавр буд? в) Шӯрои иттифок чӣ тавр ташкил меёфт? г) вазифаҳои раиси Шӯрои иттифок ва Рейхстагро муайян кунед. 12. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 8. РУСИЯ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX

Сохти иқтисодии Русия. Шикаст дар ҷанги Қрими солҳои 1853 – 1856 нишон дод, ки Русияи як вақтҳо жандарми Аврупо буда, ба давлати ақибмонда табдил ёфтааст. Ба ин, пеш аз ҳама, мавҷудияти тартиботи қрепостнойии Русия сабабгор буд. Инро шоҳи нави Русия – Александр II, ки соли 1855 ба тахт нишаст, хуб мефаҳмид. Бинобар ин, 19 феввали соли 1861 тартиботи қрепостнойиро «аз боло» бекор кард. Баъди ин Русия ба роҳи сармоядорӣ даромад. Деҳқонони аз асорати қрепостнойӣ озодгардида барои пешравии саноат манбаи арзони меҳнати кирои гардиданд.

Сармоядорон ва соҳибқорони Русия бештар қорхонаҳои қалони саноатӣ меҳостанд. Дар ибтидои асри XX қорхонаҳое,

ки коргарони онҳо зиёда аз 500 нафар буданд, 50 фоизи коргарони Русияро ташкил мекарданд. Аз рӯи марказонидани истеҳсолот Русия дар Аврупо ба қойи аввал баромад. Вале аз рӯи дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ аз мамлакатҳои мутараққӣ хеле ақиб мемонд.

Дар Русия аввалин инҳисорҳои сармоядорӣ дар охири асри XIX ба вуҷуд омадаанд. Дар натиҷаи суръати тези марказонида шудани саноат иттиҳодияҳои инҳисорчиён ба вуҷуд омаданд. Шакли маъмули иттиҳодияҳои инҳисории Русия синдикатҳо буданд. Соли 1902 синдикат оид ба фуруши маҳсулоти маъданкоркунӣ – «Продамет» ва «Продвагон» ба ҷаъолият сар карданд. Онҳо қариб дар тамоми Русия ба истеҳсол ва фуруши маъдану маснуоти маъданӣ, ангишт ва вагон назорат мекарданд.

Дар Русия дар ин давра мақоми бонкҳо баланд шуд. Онҳо барои сохтани корхонаҳои нав ва васеъ кардани истеҳсолот ба соҳибкорон пул қарз медоданд. Худашон ҳам ба саноат маблағ мегузоштанд. Марказонидани сармояи бонкӣ ба амал меомад. Ду бонки калонтарин – Бонки Байналхалқии Петербург ва Бонки Русияю Осиё ва баъзе бонкҳои дигар дар тараққиёти саноату тиҷорат саҳми калон гузошта, онҳоро ба зерӣ назорати худ дароварда буданд. Инҳисорҳои саноатӣ ҳам қўшиш мекарданд, ки дар сармоядории бонкӣ саҳмдор бошанд. Ҳамин тариқ, омезиши ду намуди сармоя – саноатӣ ва бонкӣ ба амал меомад.

Русия тавассути сармояи худ саноати пешқадами мамлакатро бунёд карда метавонист. Барои ҳамин ба воридшавии сармояи хориҷӣ эҳтиёҷи зиёд надошт.

Дар кишоварзӣ маъмулан тартиботи феодалию крепостной вуҷуд дошт. Сарфи назар аз ин, дар ин соҳа ҳам баъди 19 феввали соли 1861 охиста-охиста муносибатҳои сармоядорӣ соҳибкорӣ ба вуҷуд меомаданд. Ҷаъолияти хоҷагии кулакҳо дар ин бора далолат мекунанд.

Сохти сиёсии Русия. Дар Русия дар сари ҳокимият подшоҳ ва помещикҳо меистоданд. Дар идоракунии давлат ҳарбиён ҳам мақоми баланд доштанд. Соҳти сиёсии давлат мутлақияти подшоҳӣ буд. Ягон мақомоте набуд, ки ҳокимияти подшоҳро маҳдуд карда тавонад.

Ислоҳоти буржуазии солҳои 60-ум – 70-уми асри XIX ба ҳокимияти марказии Русия тамоман дахл накард. Халқ мисли пештара аз ҳуқуқҳои сиёсӣ маҳрум буд.

Подшоҳ – Николайи II, ки соли 1894 ба ҷойи Александри III ба тахти подшоҳии Русия нишаст, шоҳи помешикон буд. Ӯ мамлакатро бештар ба нафъи онҳо идора мекард.

Буржуазияи пешқадами Русия ба ҳокимияти мутлақӣ подшоҳӣ муҳолиф буд, вале аз сабаби камшуморӣ, надоштани эътимоди баланд дар байни омма, надоштани таҷрибаи муборизаи сиёсӣ ва номуташаққили алайҳи ҳокимияти мутлақӣ подшоҳӣ мубориза бурда наметавонист. Вай аз гузашткунӣҳои ночизи подшоҳ марбут ба демократикунӣҳои ҳаёти ҷомеа ҳам розӣ буд.

Сиёсати хориҷии Русия. Дар нимаи дууми асри XIX сиёсати хориҷии Русияи подшоҳӣ чун дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX самтҳои муайян дошт. Дар ин давра он, асосан, бар зидди Туркия ва Эрон нигаронида шуда буд. Аз ҳамин сабаб, дар зарфи каме зиёдтар аз 50 сол Русия бар зидди ин давлатҳо чандин маротиба ҷанг эълон кардааст. Русияи подшоҳӣ мехост, ки Қавқазро ба даст дарорад, Қримро аз онҳо худ кунад, Баҳри Сиёҳро аз Туркия қашаи гирифта, барои худ ба Баҳри Миёназамин роҳи обӣ кушояд ва дар нимҷазираи Балкан мавқеи стратегӣ пайдо намояд. Натиҷаи ҳамин сиёсат буд, ки Русия Қавқазро ба мустақиликаи худ таъдид дод. Агар Русияи подшоҳӣ дар самти Қавқаз мавқеи ҳудуд мустақам карда бошад, дар Қрим мавқеи ночизе, ки қаблан дошт, дар натиҷаи дар Ҷанги Қрими солҳои 1853 – 1856 аз Туркия саҳт шикаст хӯрдан, онро пурра аз даст дод.

Англия ва Фаронса наметавонист, ки дар шахси Русия рақибони пурзӯро зафарманда дошта бошанд. Барои ҳамин, дар ҷанги Қрим онҳо ба Туркия дастӣ ёрӣ дароз карданд ва имконият фароҳам оварданд, ки Русия шикаст хӯрад.

Дар нимаи дууми асри XIX Русияи подшоҳӣ сиёсати хориҷии ҳудуд, асосан, ба Қрим, Балкан, Чин ва Осиёи Марказӣ ҷалб намуд. Вай мисли пештара ният дошт, ки Қримро аз Туркия қашаи гирад, мавқеи ҳудуд дар нимҷазираи Балкан мустақам кунад. Инчунин, Осиёи Марказиро ишғол кунад ва дар наздикии Ҷопон барои сипоҳи худ пойгоҳҳои ҳарбӣ созад,

то ки баъд забткориҳои худро аз он ҷо дар Шарқи Дур огоз намояд. Аз ин рӯ, аз Чин барои аз болои хоки он то нимчазираи Ляодун сохтани роҳи оҳани УКВЖД, ки аз ин давлат иҷора гирифта буд, иҷозат мегирад.

Аз соли 1847 сар карда, Русия ба забти Осиёи Марказӣ даст зада, гурӯҳи калони лашкарашро ба самти баҳри Арал фиристод. Лашкари дигари Русия соли 1853 қалъаи Оқмасҷид (Қизил Ҷудайи ҳозира)-ро ишғол намуд. Вале Чанги Қрим самти сиёсати хориҷии ҳукумати подшоҳиро тағйир дод. Биноан, то соли 1864 Осиёи Марказиро ба ҳоли худ гузошт.

Аз соли 1864 сар карда, то соли 1895 Русияи подшоҳӣ паси ҳам қаламрави хонигариҳои Қўқанду Хева ва Аморати Бухоро забт намуда, ба мустамликаҳои худ табдил дод.

Ҳанӯз амалиёти чангӣ дар Осиёи Марказӣ ба анҷом нарасида буд, ки тавачҷуҳи сиёсати хориҷии Русия аз нав ба Балкан ҷалб шуд. Дар ин ҷо халқҳои славянӣ ва халқҳои дигари, сокини ин нимчазира ба муборизаи миллию озодихоҳии зидди туркҳо бархостанд. Моҳи апрели соли 1877 сипоҳиёни Русия ба ёрии онҳо ҷиғирода, дар аввали соли 1878 дар ин ҷо бар лашкари Туркия дастболо шуданд ва 3 марти соли 1878 дар маҳаллаи Сан-Стефанови наздикии шаҳри Константинопол Созишномаи сулҳро ба имзо расониданд. Вале ҳуди ҳамон сол Конгресси Байналхалқии Берлин бо ташаббуси Олмон, Англия ва Фаронса барпо гардида, музаффариятҳои Русияро дар нимчазираи Балкан ва Баҳри Сиёҳ ба нестӣ расонид.

Баъди ҳалли «масъалаи Осиёи Марказӣ» дар охири асри XIX – аввали асри XX диққати сиёсати хориҷии Русия бештар ба Шарқи Дур ҷалб шуд. Ин вақт Русия дар нимчазираи Ляодун шаҳр-истеҳкоми ҳарбии Порт – Артурро бо суръати том месохт ва ният дошт, ки аз ин ҷо сиёсати истилогаронаи хешро дар Шарқи Дур тезтар пиёда кунад. Ҳамин буд, ки вай бо Ҷопони империалисти ҷавон рӯ ба рӯ шуд. Дар натиҷа, чанги солҳои 1904 – 1905-и Русия ва Ҷопон ба амал омад.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

АЗ ҚАРОРДОДЕ, КИ ДАР БАЙНИ РУСИЯ ВА ЧИН 15(27) МАРТИ СОЛИ 1898 МАРБУТ БА НИМҚАЗИРАИ ЛЯОДУН БАСТА ШУДААСТ

Моддаи 1. Барои нерӯҳои ҳарбии баҳрии русҳо дар соҳили Чини Шимолӣ таъмин намудани таъягоҳи бозътимод аълоҳазрат императори Чин розӣ аст, ки бандарҳои Артур (Ляодун-коу) ва Та-лян-ван (Далний – Т. 3.) бо ҳамроҳии соҳилҳои дар наздикии ин бандарбуда барои истифодаи иҷоравӣ ба ҳукумати Русия дода шаванд. Вале бо ин иҷора ҳаргиз ҳуқуқи олии аълоҳазрат императори Чин ба қаламрави номбурда вайрон карда намешавад.

Моддаи 2. Сарҳади китъаи ба истифодаи иҷоравӣ додашуда шимолтар аз халиҷи Та-лян-ван дар масофае мегузарад, ки барои ҳимояи китъаи Замин аз тарафи хушкӣ зарур аст.

Моддаи 3. Мухлати иҷора аз рӯзи ба имзо расидани қарордоди мазкур 25 сол муқаррар карда мешавад ва баъд мумкин аст бо ризоияти тарафайн аз тариқи қарордоди ҳар ду ҳукумат дароз карда шавад.

Моддаи 4. Дар тӯли муҳлати муайянкардашуда дар қаламрави аз тарафи русҳо байчорагирифташуда ва обҳои назди он фармондеҳии нерӯҳои хушкигарду баҳрӣ ва ҳам идораи олии шахрвандӣ пурра ба ҳукуматдорони русҳо дода мешавад... Ҳеҷ гуна нерӯҳои ҳарбии хушкигард ба қаламрави ба истифодаи иҷоравӣ додашуда роҳ дода намешавад...

Моддаи 5. Ҳарду ҳукумат розианд, ки Порт- Артур ҳамчун бандари ҳарбӣ барои киштиҳои русҳо ва ҷиноихо дода шавад. Барои киштиҳои ҳарбӣ ва тичоратии давлатҳои дигар он бастааст. Та-лян-ван бошад, ғайр аз як халиҷи дохилии он, ки чун Порт- Артур танҳо барои зарурати флоти русҳо ва ҷиноихо муайян карда шавад, қаламрави боқимондаи он бандар барои тичорати хориҷӣ қушода ҳисобида шуда, ба он озодона даромадани киштиҳои ҳамаи миллатҳо иҷозат дода мешавад...

САНАҲОИ МУҲИМ

1853 – 1858 – ҷанги Қрим

1847– 1853 – оғози истилои Осиёи Марказӣ аз тарафи Русияи подшоҳӣ

1855 – ба тахти подшоҳии Русия нишастани Александри II

19. II. 1861 – дар Русия барҳам дода шудани ҳуқуқи крепостной

1864 – оғози марҳалаи нави аз тарафи Русия забт карда шудани давлатҳои Осиёи Марказӣ

3. III. 1878 – дар маҳаллаи Сан-Стефано дар байни Туркия ва Русия баста шудани Созишномаи сулҳ

- 1878 – доир гардидани Конгресси байналхалкии Берлин барои аз нав дида баромадани Созишномай сулҳи Сан-Стефано
- 1895 – Аз тарафи Русия забт карда шудани давлатҳои Осиеи Марказӣ: хонигариҳои Қўқанд, Хева ва Аморати Бухоро

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Вазъи иқтисодии нимаи дуюми асри XIX-и Русияро муайян кунед. Дар он ҷо аз кай муносибатҳои сармоядорӣ ба густариш оғоз карданд? Оё барҳам додани ҳуқуқи крепостнойии 19 феввали соли 1861 ба ин иқдом ягон муносибат дорад? 2. Дар Русия кадом инҳисорҳои аввалин ба вучуд омаданд? Онҳоро номбар кунед. 3. Кадом бонкҳои аввалин ва калонтарини Русияро медонед? Чаро сармояи саноатиро бонкии Русия бо ҳамдигар омезиш меёфт? Оё ин раванд ба иқтисодиёти мамлакат ягон ғоида мебахшид? 4. Кишоварзии Русия дар кадом ҳолат қарор дошт? 5. Дар бораи сохти сиёсии Русияи нимаи дуюми асри XIX чӣ гуфта метавонед? 6. Николайи II кай ба ҷойи Александри III ба тахти подшоҳии Русия нишаст? Оё ӯ ба системаи сиёсии мамлакат ягон дигаргунӣ ворид сохт? 7. Фаъолияти буржуазияи ҷавони озодихоҳи Русия ин вақт дар кадом ҳолат буд? 8. Самтҳои сиёсати хориҷии Русияро дар нимаи дуюми асри XIX муайян кунед. Онҳо чӣ мақсад доштанд? – а) дар Балқан; б) дар Қрим ва ҷавзаи Баҳри Сиёҳ; в) дар Қавқоз; г) дар Осиеи Марказӣ ва д) Шарқи Дур.

§ 9. РУСИЯ ДАР ИБТИДОИ АСРИ XX

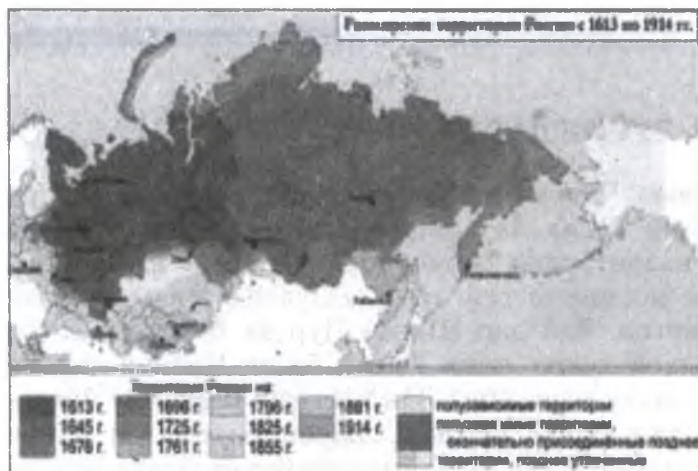
Ҷанги Русияю Ҷопон. Ба давраи сармоядорӣ инҳисорӣ дохил гардидани Русия ба вақте рост омад, ки дар байни мамлакатҳои калонтарини сармоядорӣ барои аз нав тақсим кардани ҷаҳон зиддиятҳо тезу тунд мешуданд. Русия ҳам дар ин қатор меистод. Вай дар Шарқи Дур ва ҷавзаи Уқёнуси Ором манфиатҳои худро дошт. Лекин ба он Ҷопони ҷавони империалистӣ ҳалал мерасонид. Ин вақт дар мамлакат бухронии инқилобӣ ҳам пухта мерасид. Барои баромадан аз ин бухрон, ба мутлақияти рус як ҷанги зафаровар лозим буд, то ки баъди он ба нерӯҳои инқилобии мамлакат зарба занад.

Ҷопон ба ҷанги зидди Русия ҳанӯз аз солҳои 90-ум тайёри мид. Вай ният дошт, ки ин давлатро аз ҳавзаи Уқёнуси Ором дур партояд ва бо ҳамин дар Шимоли Чин мавқеи худро мустаҳкам кунад. Ғайр аз ин, Ҷопон мехост, ки Корея ва Манҷурияро низ ба даст дарорад.

Вале Русия ба ҷанги дар пешистода онқадар тайёр набуд. Сохтмони роҳи оҳани Транссибир, истехкомҳои Порт-Артур, ки онро Русия дар нимҷазираи Ляодун аз Чин ба ичорагирифта месохт, ҳанӯз ба охир нарасида буданд. Сохтмони ин иншоот бояд соли 1909 анҷом меёфт.

Дар ҳамин вазъият, ҷанг 27 январи соли 1904 бо ҳамлаи эскадраи Ҷопон ба дастаи киштиҳои флоти рус, ки ин вақт дар бандари Чемулпои Корея буд, оғоз ёфт. Дар ин муҳориба крейсери номии Русия «Варяг» ва канонеркаи «Корея» зарари калон дида, дере нагузашта гарқ шуданд. Дар яке аз муҳорибаҳои саҳти баҳри сарфармондеҳи флоти Уқёнуси Ороми рус адмирал С. О. Макаров ҳалок гардид.

Моҳҳои май – августи соли 1904 дар Порт-Артур ва Ляолян муҳорибаҳои калон ба амал омада, ба фоидаи ҷопониҳо анҷом ёфтанд. Аз моҳи май то моҳи декабри соли 1904 Порт-Артур дар муҳосира буд. Муҳофизатгарони он баъд аз мудофияи дуру дароз ва талафоти зиёд маҷбур шуданд, ки ба Ҷопон таслим шаванд.

Харитаи
Русия дар
ибтидои асри
XX.

Моҳи феввали соли 1905, баъди дар Мукден шикаст хурда-ни русҳо, Николайи II аз ҳисоби киштиҳои флоти Балтика эскадраи чадидаи киштиҳоро ораста, бар зидди чопонҳо фиристод, вале флоти Чопон онро моҳи майи соли 1905 дар наздикии Сусима торумор кард. Аз ин эскадра танҳо 3 кишти тавонист, ки аз муҳосираи чопониҳо халос шуда, то ба шаҳри русии Владивосток рафта расад. Дар ин муҳориба Русия талафоти калони ҷонӣ ҳам дод. Инчунин, ҳазорҳо нафар бахрнавардон ба асорат афтоданд.

Дар ҷанги зидди Чопон Русия шикаст хурд ва маҷбур шуд, ки моҳи августи соли 1905 тавассути миёнаравии ИМА дар шаҳри Портсмут ин мамлакат ба Созишномаи сулҳи таслимшавӣ имзо гузорад.

Чопон дар натиҷаи ғалаба бар Русия ба мақсади худ расид. Русия аз Порт-Артур ва қисми ҷанубии ҷазираи Сахалин маҳрум гардид.

Шикаст дар ҷанги зидди Чопон бухрони инқилобиро дар Русия боз ҳам шадидтар гардонид.

Сабаб ва мақсадҳои инқилоби якуми буржуазӣ-демократии солҳои 1905-1907. Ислохоти солҳои 60-ум – 70-уми асри XIX ҳарчанд Русияро ба роҳи сармоядорӣ даровард, лекин зиддиятҳои сершумори ҷомеаро бартараф карда натавонист.

Муҳорибаи Сусима дар соли 1905. Чопон ғолиб баромад.

Боқимондаҳои феодалӣ ҳанӯз ҳам дар мамлакат ҳукмрон буданд ва ислохот масъалаи аграриро то охир ва одилона ҳал карда натавонист. Яке аз монсаҳои асосии пешравии Русия дар деҳоти рус мавҷуд будани ҷамоаи деҳқонӣ ба шумор мерафт. Ҷамоаро тарк карда рафтани деҳқонон мумкин набуд. Аз ин ру, онҳо барои барҳам додани он мубориза мебуданд.

Бухрони иқтисодии солҳои 1900-1903 заҳматкашони Русияро боз ҳам қашшоқтар кард. Ҳазорон-ҳазор коргарон ва табақаҳои дигари меҳнаткашон бекор монданд. Ин бухрон вазъи сиёсӣ иҷтимоии мамлакатро низ беандоза тезу тунд гардонид.

Империяи Русия давлати сермиллат буд. Дар он дахҳо миллату халқиятҳои гуногун сокин буданд ва аз тарафи великоросҳо саҳт истисмор карда мешуданд. Биноан, халқҳои маълуми империяи Русияи подшоҳӣ барои озодии худ мубориза мебуданд. Инқилоби дар пешистода дар ин империя занҷири зулми мустанликавиرو ҳам шикаста метавонист.

Дар ҷанги зидди Ҷопон шикаст хӯрдани Русия саршавии инқилобро тезонид. Мардум нағз фаҳмид, ки гунаҳгори асосии ин фалокат мутлақият ва дастгоҳи беҳунари давлатию ҳарбии он мебошанд.

Масъалаи аз ҷама асоситарини инқилоб барҳамзании мутлақияти подшоҳӣ ва соҳиби Замин шудани деҳқонони беамин ва камзамин буд.

Огози инқилоб. Якшанбеи ҳунин. Аксарияти коргарони фабрикаю заводи онвақтаи Русия он деҳқононе буданд, ки бо

сабаби барҳам хӯрдани ҳукуки крепостной қори кишоварзиро партофта, ба шаҳрҳо рафта, издиҳоми бузурги меҳнати кироёро ташкил карда буданд.

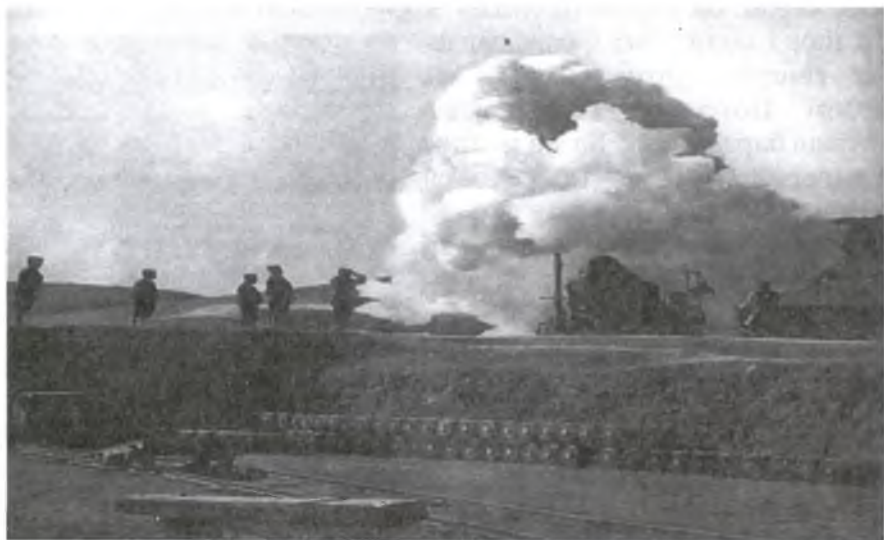

Якшанбеи ҳунин.

Вале онҳо ханӯз аз рӯҳияи деҳқонӣ ори набуданд ва ба «шоҳ-падарчон»-ашон боварӣ доштанд. Жандармерия аз ин истифода бурда, бо ёрии гумоштаи махфӣ худ-поп Гапон созмони «Мачлиси коргарони руси фабрикаву заводҳои шаҳри Санкт-Петербург»-ро ташкил кард, то ки ба фаъолияти ин табақаи меҳнаткашон таъсир расонад ва нагузорад, ки вай ба сохти сиёсии мавҷуда зиён оварад.

Мувофиқи маслиҳати поп Гапон, пагоҳии барвакти якшанбеи 9 январи соли 1905 ҳазорон нафар петербургиҳо дар тан либоси идона, бо зану фарзандҳояшон суратҳои Николайи II ва Худову фариштаҳо дар даст дуохонон аз дунболи поп Гапон ба сӯи Қасри Зимистона раҳсипор шуданд. Ҳукуматдорон барои «пешвоз» гирифтани издиҳом тайёрии пухта дида буданд. Ҳамин ки мардум ба майдони назди қаср ворид гардид, сарбозон ба сӯи онҳо оташ кушоданд. Дар натиҷа, зиёда аз 500 нафар одам куштаю ярадор шуданд. Якшанбеи хунин оғози Инқилоби буржуазии рус буд.

Рафти инқилоб дар нимаи аввали соли 1905. Баъди якшанбеи хунин мамлакатро мавҷи намоишҳои эътирозии мардуми башӯромада фаро гирифт. Дар моҳи январ зиёда аз 400 ҳазор

Порт-Артури дар муҳосираафғодаро ғирборон кардани Артиши Чонон

нафар одамон корпартоӣ карданд. То аввали баҳор дар корпартоиҳо то 800 ҳазор нафар ширкат варзид. Ҷунбишҳои миллию озодихона дар ғушаю канорҳои миллии империя низ ба амал омаданд.

Ҳукумат вазъи Петербургро ниҳоят хавфнок дониста, ба он генерал Треповро бо ваколатҳои фавқулодда ҳоким таъин кард. Дар айни замон дар Петербург ва шаҳрҳои дигари мамлакат ҳабскунӣ оммавии иштирокчиёни инқилоб оғоз ёфт, вале ин ҳам ҳаракати инқилобиро паст карда натавонист. Аз ҳамин сабаб, ҳукумати подшоҳӣ ваъдаҳо меод. Подшоҳ Николайи II кайфияти мардум ва вазъи иқтисодию иҷтимоии феълии мамлакатро ба ҳисоб нагирифта наметавонист.

Моҳи май мавҷи корпартоиҳо боз ҳам зиёд шуд. 1 май намоишҳои сершумори меҳнаткашон ва буржуазия дар зери шиорҳои сиёсӣ гузаштанд. Корпартоии аз ҳама калон ва дуру дароз, ки он 72 рӯз давом кард, дар корхонаҳои бофандагии Иваново-Вознесенск ба амал омад. Дар он то 70 ҳазор кормандони соҳа иштирок карданд. Корпартофтагон Шӯрои вакилони худро интиҳоб карданд, ки вай аз 151 кас иборат буд. Шӯро ваколатдор шуд, ки бо соҳибони фабрикаҳо гуфтушунид карда, ба иҷрои талабҳои заҳматкашон муваффақ шавад.

14 июни соли 1905 баҳрнавардони киштии флоти Баҳри Сиёҳ «Князь Потёмкин Таврический» шӯриш бардоштанд. Ба он матрос Григорий Вакуленчук роҳбарӣ мекард. Ӯ аз тарафи афсари сияҳкоре парронда шуд. Баъди ин роҳбарии шӯришро Афанасий Матюшенко ба уҳда гирифт. Ба ин киштӣ танҳо як киштии дигари флоти Баҳри Сиёҳ «Георгий Победоносец» ҳамроҳ шуду ҳалос. Баъди сарсонӣ

Никлай П.

саргардониҳои чандинрӯза «Потёмкин»-и исёнгар 18 июн маҷбур шуд, ки ба сохилҳои Руминия рафта, ба ҳукумати ин мамлакат таслим шавад.

Шуриши «Княз Потёмкин Таврический» ва ошӯбҳо дар артиш нишон доданд, ки лашкар ва флоти ҳарбии баҳрӣ ба ҳукумати подшоҳӣ содиқ намебошанд. Таъхир кардан мумкин набуд, вагарна вазъияти мамлакат боз ҳам вазнинтар мешуд. Инро подшоҳ Николайи II хуб дарк карда буд.

Манифести 17 октябр. Тирамоҳи соли 1905 дар корпартоии умумирусиягӣ зиёда аз 2 миллион нафар одамон иштирок карданд. Он шахрҳои Санкт-Петербург, Москва, Киев ва шахрҳои дигари Русияю музофотҳои мустамликавии вайро фаро гирифт. Дар ин вазъият подшоҳ гайр аз гузашт кардан илочи дигар надошт. Николайи II маҷбур шуд, ки ба «Эъломия» («Манифест») 17 октябр имзо гузорад. Дар он даъват карда шудани Думаи давлатӣ, озодиҳои демократӣ: озодии суҳан, матбуот, маҷлисо, гирдиҳамоиҳо, ташкилотҳо ва озодии виҷдон ваъда карда шуда буданд. Ин озодиҳо дар натиҷаи муборизаи оммавии ҳамаи қувваҳои инқилобӣ ба даст дароварда шуданд.

Дар арафаи инқилоб ва баъди баромадани «Эъломия»-и шоҳ, нерӯҳои нави сиёсӣ ташкил ёфтанд. Соли 1902 Ҳизби Сотсиалистии Инқилобӣ (СР, бо ифодаи «эсер» ном бурда мешуд), соли 1903 Ҳизби Сотсиал-Демократии коргарони Русия» (РСДРП), соли 1904 Демократҳои Конститутсионӣ (КД-бо ифодаи «кадет» ном бурда мешуд) ва моҳи

Пётр Аркадьевич Столыпин

октябри соли 1905 Ҳизби Октябрчиён бо номи «Иттифоқи 17-уми Октябр» ба фаъолият шурӯ мекунанд. Аз «Эъломия»-и 17 октябри подшоҳӣ 3 ҳизб – эсерҳо, кадетҳо ва октябристҳо қаноатманд буданд. Ин ҳизбҳо барҳам ҳурдани ҳокимияти подшоҳиро шарт ва зарур намешумориданд. Қисми зиёди аҳли меҳнат низ аз «Эъломия» розӣ буд. РСДРП бошад, тарафдори то барҳамхӯрии мутлақият давом додани мубориза буд. Сарфи назар аз мақеи РСДРП, аксарияти аҳолии мамлакат «Эъломия»-и Николайи II-ро хуб истиқбол карданд. Аз ин рӯ, баъди эълон гардидани он инқилоб рӯ ба ташаккул ниҳод.

Думаҳои I ва II давлатӣ. Дар охириҳои моҳи апрели соли 1906 Думаи I давлатӣ даъват карда шуд. Қонуни интиҳоботӣ интиҳоботро барои деҳқонон-чорзинагӣ, барои коргарон-сезинагӣ ва барои дворянҳою буржуазия-дузинагӣ, яъне нобаробар муайян карда буд. Қоидаҳои намояндагӣ низ барои табақаҳои гуногун як хел набуданд. Дворянҳо метавонистанд аз деҳқонон аз ҳар 2 ҳазор кас, буржуазия аз ҳар 4 ҳазор кас, деҳқонон аз ҳар 30 ҳазор кас ва коргарон аз ҳар 90 ҳазор кас I вакил интиҳоб кунанд. Инчунин, ин қонун маҳдудиятҳои молумулкӣ ва синнусолӣ ҳам дошт. Аз ин рӯ, на ҳамаи одамон ҳуқуқи интиҳоботӣ гирифтанд.

Шӯрои давлатӣ ҳуқуқи палатаи Олии Думаро гирифт. Нисфи аъзои онро ҳуди подшоҳ таъин мекард. Лоихаи қонунҳо танҳо баъди тасдиқи подшоҳ ҳуқуқи қонунро мегирифтанд. Бинобар ин, баъди даъвати Думаи I ҳам Русия давлати ҳокимияти мутлақдор мондан гирифт. Лекин он аз тарафи Думаи давлатӣ то як дараҷа маҳдуд карда шуд.

Думаи I давлатӣ барои подшоҳ ва ҷонибдорони ӯ гапнадаро баромад, чунки фраксияи трудовикҳо бар хилофи манфиатҳои помещикҳо масъалаи ҳалли Заминро ба муҳокима пешниҳод кард. Бинобар ин, Николайи II, ҳамчун сарвари давлати феодалӣ, онро «балвогар» номида, моҳи июни соли 1906 пароканда кард.

Ибтидои соли 1907 Думаи II давлатӣ карда шуд. Вале он аз Думаи I ҳам гапнадаротар буд. Ин дума дар даврае даъват карда шуд, ки инқилоб аллақай ба шикаст дучор гардида буд.

Барои ҳамин, мутлақият бе ягона тарсу ҳарос 30-юми июни соли 1907 Думаи II-ро ҳам барҳам зад.

Инқилоб ва фаъолияти ду думаи давлатӣ нишон доданд, ки дар мамлакат ислоҳот гузаронидан лозим аст, ки яке аз чузъҳои муҳимтарини он масъалаи Замин мебошад.

Ислоҳоти аграрии Столипин. То соли 1905 мутлақият ҷамоаи деҳотии русро бо ҳар роҳ муҳофизат мекард. Он барои ситонидани андоз, сафарбарӣ ва сарбозӣ ва аз тарафи помешикон истисмор кардани деҳқонон воситаи хеле қулай буд. Вале инқилоб нишон дод, ки минбаъд нигоҳ доштани ҷамоаи деҳқонӣ барои мутлақияти Русия хавфи калон дорад. Доираҳои пешқадами мамлакат сохти ҷамоавию патриархалӣ (падаршоҳӣ)-и Русияро ҳамчун яке аз монеаҳои асосии пешравии мамлакат медонистанд. Барои ҳамин, аз ҳукумати подшоҳӣ барҳам додани онро талаб мекарданд.

Дар зери сарпарастии яке аз шахсони мансабдорӣ калони давлатӣ лоиҳаи ислоҳоти аграрӣ пешниҳод карда шуд ва 9 ноябри соли 1906 Николайи II ба зери амр дар бораи ислоҳоти аграрӣ имзо гузошт. Баъдтар Шӯрои давлатӣ дар ин бора қонун ҳам баровард. Ин ислоҳот мувофиқи санаи аз тарафи подшоҳ тасдиқкарда «Қонуни 14 июни соли 1910» номида шудааст.

Бо ҳамин, ҷамоаи деҳқонони рус барҳам хӯрд. Деҳқонон тавассути ҷамоаи озодгардида соҳиби Замин шуданд. Ислоҳоти аграрӣ аз қисмати аврупоии мамлакат ба ғушаю канорҳои дурдаст, аз он ҷумла, ба мустамликаҳо муҳоҷир кардани деҳқононро дар назар дошт. Ин қонун бояд дар зарфи 10 сол амалӣ мегардид.

Ислоҳоти аграрии Столипин кишоварзиро ҳам ба роҳи сармоядорӣ даровард. Вай барои камол ёфтани соҳибкорӣ ва муносибатҳои бозоргонӣ дар шаҳру деҳоти Русия шароити мусоид муҳайё менамуд. Сарфи назар аз ин, сӯйикасди душманони ислоҳот ба ҷони сарвари ислоҳоти аграрӣ Столипин, Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ва ниҳоят табаддулоти болшевикии моҳи октябри соли 1917 барои пурра ба амал баровардани ислоҳоти аграрии соли 1906 эълонкардаи Николайи II ҳалал расониданд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. АЗ СОЗИШНОМАИ СУЛҲИ БАЙНИ РУСИЯ ВА ЧОПОН, КИ ДАР ПОРТСМУТ 23 АВГУСТИ (5 СЕНТЯБРИ) СОЛИ 1905 БА ИМЗО РАСИДААСТ

Моддаи 2. Русия ва Чопон уҳдадор мешаванд, ки:

1) аз Манчурия пурра дар як вақт қўчонида шаванд, гайр аз қаламраве, ки ба нимҷазираи Ляодуни иҷоравӣ дохил намешавад.

2) ҳамаи қисматҳои Манчурия, ки феълан дар ишғоли русҳо ва чопонҳо ва ё дар зери назорати онҳо мебошанд, ба пуррагӣ ба Чин баргардонидида шаванд...

Моддаи 4. Ҳукумати императории Русия уҳдадор мешавад, ки бе пардохти ягон хел музд бо розигии ҳукумати Чин роҳи оҳани байни Чан-чун (Куан-чен-ози) ва Порт-Артурро ба Чопон медиҳад...

Моддаи 5. Ҳукумати императории Русия қисмати чанубии Сахалин ва қазирҳои дар назди он буда, ҳамаи иншоотҳои ҷамъиятӣ ва ашӯро, ки дар ҳамон ҷо ҳастанд, ба ихтиёри пурра ва абадии Чопон гузашт мекунад. Мадори панҷохуми арзи шимолӣ ҳадди охири қаламрави гузашткардашуда ҳисобида мешавад...

2. ИҚТИБОСҲО АЗ ЭЪЛОМИЯ «ДАР БОРАИ ТАКМИЛИ ТАРТИБОТИ ДАВЛАТӢ» (17 ОКТАБРИ СОЛИ 1905)

Мо бечуну чаро майлу хоҳиши худро ба зиммаи ҳукумат вогузор мекунем.

1. Ба аҳоли асосҳои устувори ҳуқуқҳои шахрвандӣ дар заминаи дахлнопазирии ҳуқуқи шахс, озодии вичдон, сухан, маҷлисҳо ва иттиҳодҳо эҳдо карда шавад.

2. Инқилоби ба Думаи давлатӣ таъинкардари боз надошта, мувофиқи муҳлатҳои маҳдуди то даъвати Дума боқимонда ҳатталимкон барои дар Дума ширкат варзидани ҳамаи синфҳои аҳоли ҷалб карда шаванд, ки феълан аз ҳуқуқҳои интихоботӣ маҳруманд ва бо ҳамин густариши минбаъдаи ҳуқуқи интихоботи аз тариқи қонунгузори муқарраргардида таъмин карда шавад.

3. Ҳамчунин қоидаи тағйирнопазире муқаррар карда шавад, ки ҳеҷ гуна қонун бе тасдиқи Думаи давлатӣ эътибор надошта бошад ва ҳам ба интихобшудагон имконият дода шавад, ки ба таври ҳаққонӣ дар назорати сурат гирифтани амали ҳокимияти муқарраргардида ширкат варзанд.

Думаи давлатӣ. Маҷмӯаи ҳуҷҷатҳо ва мадракҳо. М., 1957 (ба заб. русӣ)

3. ИҚТИБОСҲО АЗ АМРИ НИКОЛАЙИ II АЗ 9 НОЯБРИ СОЛИ 1906 ДАР БОРАИ ИСЛОҲОТИ АГРАРИ

Ҳар як соҳиби хонае, ки дар асоси ҳуқуқи ҷамоавӣ пораи Замин дорад, ҳар вақте ки хоҳад, метавонад талаб кунад, ки ҳамон ҳиссаи Замини ӯ ҳамчун моликияти шахсии вай муқаррар шавад.

2. Дар ҷамоаҳое, ки дар тӯли 24 соли қабл дар бораи аз заминдории ҷамоавӣ ба заминдории шахсӣ гузаштан тақсимот гузаронида нашудааст, ба ҳар як соҳиби хона, ба зами замини наздиқавлиғ, ҳамаи қитъаҳои заминҳои ҷамоавие, ки дар ихтиёри доимӣ (ва иҷоравӣ)-и ӯ буданд, ҳамчун моликияти шахсии вай дода мешаванд...

3. Ҳар як соҳиби хонае, ки ба ӯ пораҳои замин дода шудааст, тибқи тақозои моддаҳои 1-2-и қоидаҳои мазкур ҳуқуқ дорад, ҳар вақте ки хоҳад, талаб кунад, ки ҷамоа ба ӯ бе ивази он пораҳо қитъаи мувофиқе ҳатталимкон дар як ҷой ҷудо карда бидиҳад.

Кулшётти қонунгузори империяи Русия. Маҷмуаи 3.

ЧХХVI. рақ.28539 (ба заб. русӣ)

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1904 -1905** – ҷанги Русияю Ҷопон
- V.1905** – дар наздикии ҷазираи Сусима торумор гардидани эскадраи Русия
- 9.1.1905** – Якшанбеи хунин. Оғози Инқилоби якуми буржуазӣ-демократии Русия
- 14 V11905** – дар флоти Баҳри Сиёҳ шӯриш бардоштани баҳрнавардони киштии зирехпуши «Княз Потёмкин Таврический»
- 23.VIII.1905** – дар ш. Портсмут ИМА баста шудани Созишномаи сулҳи байни Русия ва Ҷопон
- IV 1906** – даъват шудани Думаи I давлатӣ
- VIII.1906** – даъват кардани Думаи II давлатӣ
- 9.X.I.1906** – эълон кардани ислоҳоти аграрии Столипин
- 14.VI 1910** – қабули «Қонуни 14 июни соли 1910» (қонуни ислоҳоти аграрии Столипин)

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи сабабҳои ҷанги Русияю Ҷопон чӣҳо медонед?
2. Ҷанги Русияю Ҷопон кай ва чӣ тавр оғоз ёфта, кай ва чӣ тавр ба охир расидааст?
3. Созишномаи сулҳи Портсмутро аз рӯи ҳуҷҷати 1-ум шарҳ диҳед.
4. Сабаб ва мақсадҳои инқилоби якуми буржуазӣ-демократии Русияро муайян кунед.
5. Инқилоб бар зидди кӣ ва қадом тартиботи мавҷудаи Русия ниғаронида шуда буд?
6. Чаро ин инқилоб буржуазӣ-демократӣ ном гирифтааст?
7. Инқилоби буржуазӣ-демократӣ якуми рус кай ва чӣ тавр оғоз ёфтааст?
8. Воқеаҳои фочиавии Якшанбеи хунинро шарҳ диҳед.
9. Дар бораи воқеаҳои инқилобии нимаи аввали соли 1905 далелҳо биёред.
- 10.

Воқеаҳои инқилобии соли 1905 ба чӣ далолат мекарданд? 11. Солҳои 1902-1905 дар Русия кадом ҳизбҳои сиёсӣ ташкил ёфтанд? 12. Барои пешгирӣ кардани болоравии ҳаракати инқилобӣ подшоҳи Русия чӣ чора чуст? 13. Думаи I давлатӣ кай даъват карда шуд? Ин Дума кай ва барои чӣ пароканда карда шуд? 14. Думаи II давлатӣ кай даъват карда шуд? Ин дума кай ва барои чӣ пароканда карда шуд? 15. Ислоҳоти аграрии Столипин кай эълон карда шуд? 16. Оё ислоҳоти аграрии Столипин иҷро гардид? 17. Мазмуни ҳуҷҷатҳои 2 ва 3-ро баён кунед. 18. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 10. ИМПЕРИЯИ АВСТРО-ВЕНГРИЯ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Дар империя ба миён омадани иртиқҳои сиёсӣ. Чӣ тавре ки ба шумо маълум аст, инқилоби буржуазии солҳои 1848 – 1849 дар империяи Австрия шикаст хӯрд. Аз ҳамин сабаб, дар он ҷо иртиқҳои саҳттарини сиёсӣ ҳукмрон гардид. Ҳукумати Бах (1852 - 1860) бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ бераҳмона мубориза мебурд. Матбуот ба зерӣ назорати саҳт гирифта шуд. Бе иҷозати махсус ва бе иштироки политесия доир гардонидани гирдиҳамоиҳо манъ карда шуд. Ҳар гуна созмону ташкилотҳои ҷамъиятию сиёсӣ, ки барои фаъолият аз ҷониби ҳукумат иҷозатнома надоштанд, пароканда карда шуданд. Мамлакат ба 15 мулк тақсим карда шуд, ки ба ҳар кадоми онҳо генералҳои австриягӣ ҳукмронӣ мекарданд.

Идораи иртиқҳои Австрия махсусан дар Венгрия бедодгарӣ мекард. Хорватия, Слования, заминҳои Сербия ва Руминия аз Венгрия ҷудо карда, ба музофотҳои Австрия таъдил дода шуданд. Хорватия бошад, бевосита ба ш. Вена тобеъ карда шуд. Трансильвания худмухтор эълон гардид. Қисмати боқимондаи Венгрия ба 5 мулк тақсим карда шуд. Дар Венгрия ҳокимияти олӣ ба ихтиёри генерал-губернатори Австрия гузашт.

Чехия низ ба доми бедодгарӣ ва таъқиботи оммавӣ гирифта шуд. Хабарнигори маъруфи чех Карел Гавличек, ки бар зидди мутлақият мубориза мебурд, бадарға карда шуд. Дар До-нишгоҳи Прага лексия хондани ислоҳотҳои Ф. Л. Риген манъ карда шуд.

Дар ин давра сиёсати немисикунонии ақалиятҳои миллии империя пурзӯр шуд. Забони немисӣ дар тамоми қаламрави

империя давлатӣ эълон гардид. Коргузории маъмурӣ, судӣ ва хатто маорифи халқ дар ҳама ҷо бояд бо забони немисӣ сурат мегирифт.

Вазъи иқтисодии империя дар солҳои 50 – 60 асри XIX. Дар оғози ин давра дар империя суръати ба амал омадани табaddулотӣ саноат ба тезӣ тараққӣ кард, махсусан, баъзе соҳаҳои саноати вазнин ва сохтани роҳҳои оҳан. Соли 1869 истеҳсоли ангишт 3,5 млн тонна, оҳан 0,7 млн тонна ва ҷӯян 0,25 млн тоннаро ташкил намуд. Бекор карда шудани сарҳадҳои дохилии гумрукӣ имконият дод, ки дар Австрия тиҷорат ҳам тараққӣ кунад. Ҳаҷми тиҷорати хориҷӣ низ афзуд. Агар дар соли 1950 он 187 млн гулденро ташкил карда бошад, пас соли 1860 ба 293 млн гулден расид. Моли асосии содироти империяи Австрияро галла, ҷӯб ва газвору мохут ташкил медод.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки суръати тарақиёти сармоядорӣ дар қисматҳои алоҳидаи Австрия як хел набуд. Агар саноати Чехия ва Моравия тараққӣ карда бошад, пас дар Венгрия, Галитсия, Хорватия, Словения ва дигар ғушаю қанорҳои империя рушди он хеле суст сурат мегирифт. Онҳо мисли забони қаблӣ, асосан, мулкҳои кишоварзии Австрия буданд. Худи империяи Австрия воқеан давлати кишоварзӣ буд.

Вазъи молиявии империяи Австрия вазнин буд. Дар бӯчаи он хароҷот нисбат ба даромад маблағи ниҳоят калонро ташкил менамуд. Аз ҳамин сабаб, қурби арзи австриягӣ сол то сол паस्तтар мефаромад.

Ҳаракати миллию озодиҳоӣ дар Венгрия ва Чехия дар солҳои 50 ва 60-и асри XIX. Яке аз роҳбарони ҳаракати миллию озодиҳоии халқи маҷор, яъне венгерҳо, М.Ткач буд. Ӯ маҷорҳо ва халқҳои дигари мазлуми империяи Австрияро даъват менамуд, ки ба муқобили истилогарон ба мубориза бархезанд. Барои фаъолияти инқилобиаш Ткач аз тарафи ҳукуматдорони Австрия ба маҳбас партофта шуд. Баъди дар натиҷаи авф аз ҳабс озод шудан, ӯ фаъолияти муборизаи озодиҳононаи инқилобии худро давом дод. Дар қатори Ткач даҳҳо шахсиятҳои миллии дигари Венгрия ба муборизаи миллию озодиҳоӣ бархостанд. Онҳо дар қаламрави Венгрия созмони миллию сиёсии зиёд ташкил намуданд. Барои паст намудани шиддати вазъияти муборизаи миллию озодиҳоӣ дар Венгрия маъмурияти австриягии империя ҳар гуна чораҳо меандешид. Масалан, иҷозат дод, ки дар Венгрия ба сейм интихобот гузаронида шавад. Баъди интихобот маълум гардид, ки сейми мазкур барои маъмурияти империявӣ гапдaro нест. Аз ҳамин сабаб, он пароканда карда шуд.

Дар Чехия низ муборизаи миллию озодиҳонона суръат мегирифт. Дар ин ҷо ҳам ҳукумати Австрия барои паст гардонидани шиддати вазъият чораҳо андешид. Ҳукумат соли 1860 ба сейми Чехия ҳуқуқи ташаббуси қонунгузорӣ дод. Вале мисли пештара забони немисӣ забони давлатӣ мондан гирифт. Ин чораи ҷузъӣ ва барои халқи чех беаҳамият ҳаракати миллию озодиҳоиро дар Чехия паст карда натавонист. Чунин ҳолати ҷамъиятию сиёсӣ дар қаламрави суқунати тамоми халқҳои дигари ғайриавстриягӣ ҳам ба назар мерасид. Дар ин ҳолат ҳукумати Австрия мамлакатро ба тарзи қуҳна идора карда наметавонист. Барои ҳамин ҳукумати нав бо сардории Шмерлинг (1861-1865) хост, ки немисгардонии халқҳои ғайринемисро бо усули конституционӣ иҷро намояд. Ин буд, ки соли 1861 бо номи «Патенти Феврал» Конститутсияи умумии империи Австрия қабул карда шуд. Он ба парламенти дупалатагӣ ҳокимияти қонунгузорӣ дод. Конститутсия интихоботро аз рӯи молу мулк нобаробар ва дузинагӣ эълон намуд. Ин Конститутсия ба буржуазия ва ашрофони заминдори Австрия имконият меод, ки дар империя ҳокимияти қонунгузорро дар зери назорати худ дошта

бошанд. Аз Конститутисияи мазкур халқҳои гайринемис норозӣ буданд. Аз ин рӯ, сиёсати марказонидани ҳокимияти давлатӣ ва немисгардонии халқҳои империя комилан шикаст хӯрд.

Дар чунин шароит вазъияти хориҷии империяи Австрия суғуст шудан гирифт. Соли 1866 Австрия дар ҷанги зидди Пруссия ба шикаст дучор шуд. Ин ҷанг ҳаракати миллию озодихонаи халқҳои империя ва махсусан халқи Венгрияро боз ҳам пурзӯртар кард. Хавфи барҳам хӯрдани империяи Габсбургҳои Австрия ба миён омад. Барои ҳамин, ҳукумати империявӣ маҷбур шуд, ки гузашт кунад. Ин ҳукумат соли 1867 бо Венгрия қарордодеро ба имзо расонид, ки мувофиқи он империяи Австрия номи дугона - Австро-Венгрияро гирифт. Худи ҳамон сол Конститутисияи нав қабул карда шуд. Ин Конститутисия сохти давлатии ҳар ду қисми ин мамлакатро муқаррар намуд.

Австро-Венгрия давлати истибдодӣ буд. Онро императори Австрия идора мекард. Дар як вақт ӯ шоҳиди Венгрия низ ба ҳисоб мерафт. Конститутисия ба император ҳуқуқҳои номаҳдуд дод. Император аъзои палатаҳои болоии парламент (рейхсрат ва сейм)-ро таъин мекард, дар байни маҷлисҳои парламент қарору амрҳои интишор менамуд, ки ҳуқуқи қонунро доштанд. Конститутисия дар назар дошт, ки се вазорат - ҳарбӣ, хориҷӣ ва молия барои ҳар ду қисматҳои империя - Австрия ва Венгрия умумӣ мебошанд.

Чӣ тавре ки мушоҳида намудед, Конститутисияи соли 1867-и Империяи Австро-Венгрия зиддиҳалқӣ ва истибдодӣ буда, сохти мутлақиятро дар империя нигоҳ медошт. Дар натиҷаи татбиқи ин Конститутисия халқҳои ин империя аз зери зулми мустамликавӣ озод нашуданд. Аз ҳамин сабаб, ҳаракати миллию озодихонии халқҳои мазлуми империяи Австро-Венгрия дар даҳсолаҳои охири асри XIX ва оғози асри XX ҳам давом кард.

Вазъи иқтисодии Австро-Венгрия дар даҳсолаҳои охири асри XIX. Тараққиёти сармоядорӣ дар қисматҳои гуногуни мамлакат нобаробар буд. Аз ин ҷиҳати саноат қисмати нисбатан тараққиқардатарини империя Чехия ба ҳисоб мерафт. Австрияи Шимолӣ ва Ҷанубӣ низ аз ин ҷиҳат ба Чехия қариб баробар буд. Дар тараққиёти саноат Галитсия, Буковина ва як қатор вилоятҳои дигар аз онҳо хеле ақиб монда буданд. Дар

солҳои 70-90 Чехия дар саноати чӯянгудозӣ мақоми асосиро ишғол намуд. Дар ин ҷо он вақт 86 Ҷоизи империя истеҳсол карда мешуд. Сохтмони роҳҳои оҳан низ суръат гирифт. Саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ҳам пеш рафт. Истеҳсоли қанд, шароб ва пиво мақоми бештар пайдо намуд. Чехия ба маркази асосии саноати бофандагии империя табдил ёфт. Аз 137 корхонаи бофандагии империя 67-тояш дар Чехия сохта шуда буд.

Созишномаи Австро-Венгрияи соли 1867 то дараҷае сабабгори рушди иқтисодии Венгрия гардид. Дар ин ҷо ба истеҳсоли маҳсулоти филизӣ ва коркарди он қадамҳои аввалин гузошта шуданд. Ба ин кор истеҳсоли ангишт дар Чехия мусоидат мекард. Вале соҳаи асосии саноати Венгрия хӯрокворӣ буд. Соли 1898 маҳсулоти галладона, шароб, қанд ва соҳаҳои дигари хӯрокворӣ 47,3 Ҷоизи истеҳсоли маҳсулоти хӯроквори империяро ташкил менамуд.

Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия дар сеяки охири асри XIX. Австрия бисёр меҳост, ки интиқоми шикаст дар ҷанги соли 1866-ро аз Пруссия бигирад. Вале бо вучуди ин аз Русия тарсида, дар ҷанги дар пешистодаи Пруссия бар зидди Фаронса мавқеи бетарафиро ихтиёр кард. Соли 1873 Австро-Венгрия бо ҳамроҳии Олмон ва Русия бо номи «Иттифоқи се император» қарордод ба имзо расонданд. Соли 1876 бошад, бо Русия Созишномаи «Рейх-штат»-ро имзо кард. Он ба Русия имконият медод, ки бе даҳолати Австро-Венгрия бо Туркия ҷанг кунад. Барои ҷуброни ин бетарафӣ Австро-Венгрия бояд қисми Хорватия ва баъзе навоҳии наздисарҳадии Боснияро ба даст мебаровард. Дар Конгресси байналхалқии Берлин соли 1878 ба Австро-Венгрия иҷозат дода шуд, ки Босния ва Ҳерсеговинаро истило кунад. Аз ин рӯ, муносибат дар байни Австро-Венгрия ва Русия бад шуд. Ин ҳолат Австро-Венгрияро маҷбур сохт, ки бо Олмон наздик шавад. 7 октябри соли 1879 дар байни Австро-Венгрия ва Олмон Созишномаи махфие ба имзо расид, ки он бар зидди Русия нигаронида шуда буд.

Дар ин давра дар масъалаи Тунис муносибатҳои байни Италия ва Фаронса тезтунд шуданд. Аз ин рӯ, ба иттифоқи Австро-Венгрия ва Олмон Италия низ дохил шуд, ки бо ҳамин он ба иттифоқи Сегона табдил ёфт.

Рушди иқтисодии Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX. Дар ин давра рушди иқтисодии Австро-Венгрия ҳанӯз аз давлатҳои пешқадами сармоядорӣ ақиб монда буд. Сарфи назар аз ин, дар навоҳии саноатии мамлакат ва пеш аз ҳама, дар Австрияи Чанубӣ ва Чехия истехсолоти саноатӣ бо суръати тез марказонида шуда, ширкатҳои инхисорӣ ба вучуд меомаданд. Шумораи корхонаҳои калон зиёда аз ним баробар афзуд, шумораи корхонаҳои сахҳомӣ бошад, аз 380 то ба 587 адад расид. Сармояи ин корхонаҳо афзуд. Чунин раванд махсусан дар саноати кӯҳӣ ба назар мерасид.

Истехсоли оҳан ва пӯлод, асосан, дар дасти 6 иттиҳодияи инхисорӣ марказонида шуд. Консерни маъдани чамбъяти «Шкода» дар Плзни Чехия ба яке аз корхонаҳои калонтарини саноатии Аврупо табдил ёфт. Дигар соҳаҳои истехсолоти саноатӣ ҳам зуд тараққӣ мекарданд ва марказонида мешуданд.

Марказонида шудани сармояи бонкӣ низ ба амал меомад. Дар оғози асри XX сармояи қарзӣ, асосан, дар якҷанд бонки калони Вена марказонида шуда буд: «Бонки миллӣ», «Кредитанштадт» ва «Иттиҳоди бонкҳои Вена». Бонкҳои бузурги Вена на танҳо саноат, балки кишоварзиро низ ба зери назорати худ дароварда буданд.

Австро-Венгрия ба марҳалаи империализми худ расида, беш аз пеш ба сармояи хориҷӣ тобё мешуд. Бонкҳои Фаронса, Бельгия ва Олмон дар шакли вомбарг (заём) ва ё маблағгузорӣ қариб тамоми мамлакатро фаро гирифта буданд. Вале дар байни ин бонкҳо, бонкҳои Олмон Австро-Венгрияро бештар қарздор карда буданд. Ин раванд баъди ба итмом расидани ҷанги Фаронсаю Пруссия суръати зиёдтарро касб намуд.

Ба иқтисодиёти Австро-Венгрия сармояи Фаронса низ таъсири калон дошт. Қисме аз роҳҳои оҳан, конҳои ангишт, корхонаҳои ҷўянгудозӣ ва заводҳои «Шкода» ба сармоядорони Фаронса тааллуқ доштанд.

Вале вобастагии Австро-Венгрия ба сармояи хориҷӣ ба сармоядорони ин мамлакат дар қори сармоягузорӣ ба соҳаҳои гуногуни саноат, аз он ҷумла, ба саноати минтақаҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ суғурот тараққикарда—Галитсия, Хорватия, Словения, Босния ва Херсоговина ҳалал расонда наметавонист.

Пурзуршавиин муборизаи миллию озодихиҳӣ дар империяи Австро-Венгрия дар охири асри XIX – аввали асри XX. Дар ин давра ҳам муборизаи миллию озодихоҳии халқҳои гайри немисии империяи Австро-Венгрия идома дошт. Ин мубориза, пеш аз ҳама, дар минтақаҳои славянинишин бештар ба назар мерасид. Бо сабаби болоравиин муборизаи озодихоҳона дар Чехия, ҳукумат маҷбур шуд, ки баъзе гузаштҳо кунад. Соли 1880 ҳукумати Австро-Венгрия бо номи «Муросои Вена» қарордодро ба имзо расонид. Мувофиқи он ҳукумати Бадени (1895 – 1897) маҷбур шуд, ки аз моҳи апрели соли 1897 дар Чехия забонҳои немисӣ ва чехиро баробарҳуқуқ эълон намояд. Ин чора дар қисмати немисии парламенти империя эътирози бузургро ба миён овард. Вакилони мардумӣ аз ин қисмати парламент талаб карданд, ки Бадени ба истифода равад. Ба ҳукумати нав Гауч (1897 - 1900) роҳбарӣ карда, маҷбур шуд, ки қонуни забонро дар Чехия барҳам диҳад. Акнун дар парламенти Австро - Венгрия қисмати чехи вакилони мардумӣ эътироз баён мекарданд, ки дар натиҷа парламент ба як мақоми ҳокимияти воқеан қорношоям табдил ёфт. Ҳукумати нав бо сардории Карбер (1900 - 1904) ташкил ёфт. Ба ӯ ҳам муяссар нашуд, ки муҳолифатҳои зиддиҳукумати ро дар Чехия баргараф намояд.

Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар мулкҳои дигари суқунати ақаллиятҳои миллии мамлакат ҳам давом меёфт, хусусан дар минтақаҳои славянинишини империя.

Маркази сафарбарқунӣ ва муттаҳидсозии ҳамаи славянҳои қанубӣ Сербия буд. Дар ҳаракати миллию озодихоҳии худ халқҳои Хорватия, Босния ва Ҳерсоговина ба Сербия ҳамчун ба ташаббусқори ташкил намудани давлати ягонаи славянҳои қанубӣ нигоҳ мекарданд. Дар Трансилвания ҳаракати озодихоҳӣ ривочу равақ ёфт. Ин мубориза бар зидди шляхтҳои лаҳӣ ва ҳукумати Габбусбургҳо, дар Украинаи Закарпат ба муқобили ашрофони маҷор ва зулми милли раваона карда шуда буд.

Словакия ва Украинаи Закарпат гӯе мустамликаи кишоварзии Венгрия буданд. Доираҳои васеи аҳолии ин қисмати славянҳои қанубӣ барои он меқушиданд, ки дар муборизаи яққояи зидди табақаҳои ҳуқмрони Австро-Венгрия ба халқи чех наздик шаванд.

Дар Хорватия, ки дар дохили шохигарии Венгрия баъзе мухториятҳо дошт, буржуазия васеъ намудани мухторияти Хорватия, маҳдуд кардани ҳудуди заминдории помешикӣ ва ба ҳамаи соҳибони Замин додани ҳукуки интихоботиरो талаб менамуд. Як қисми буржуазияи Хорватия барои ба Сербия наздик шудан ва ташкил кардани давлати ягонаи славянҳои ҷанубӣ баромад мекард.

Тараққиёти иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии сарзамини Полша нобаробар сурат мегирифт. Як қисми он дар якҷоягӣ бо заминҳои Украинаи Ғарбӣ музофоти Олмони империяи Австрияро ташкил меод. Галитсия мухторият дошт ва соҳиби сейми худ ҳам буд. Мардуми поляк ва Украинаи Ғарбӣ аз ҷониби ҳукумати империяи Австро-Венгрия бераҳмона зулм карда мешуд.

Дар қисмати дигари заминҳои Полша, ки дар ихтиёри Олмон буд, заминдорон ва муҳочирони немис деҳқонони полякро аз заминҳояшон маҳрум месохтанд. Саноати вазнини ин минтақа ва махсусан саноати Силезия мутааллиқи сармоядорони немис буд.

Қисми тараққикардаи заминҳои Полша бо номи Шохигарии Полша дар зери ҳокимияти Русия буд. Саноати калони Варшава, Лола, ҳавзаи Домбровский ва инчунин сармояи калони Полша дар рушди иқтисодии Русия мақоми калон пайдо намуд. Буржуазияи Шохигарии Полша ба бозори Русия эҳтиёҷ дошт. Буржуазия ва заминдорони Полша ба фишори Русия нигоҳ накарда, дар симои он иттифоқҳои муборизаи зидди халқи полякро медиданд. Онҳо барои барқарор намудани истиқлолияти мамлакат ва муттаҳидкунии заминҳои Полша кӯшиш намекарданд. Танҳо барои мухторияти Шохигарии Полша ҷидду ҷаҳд ба ҳарч меоданду бас.

Сиёсати хориҷии империяи Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX. Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия дар ибтидои асри XX сол то сол иртиҷоитар мегардид. Самти асосии сиёсати хориҷиаш дар он давра ба Балкан нигаронида шуда буд. Ба ақидаи доираҳои ҳукмрони мамлакат, пеши роҳи ҳаракати миллию озодихоҳӣ ва барҳам хӯрдани империяи Австро-Венгрияро маҳз ҳамин сиёсат гирифта метавонист.

Икдоми калони империяи Австро-Венгрия барои ишгол кардани Балкан, 5 октябри соли 1908, забт намудани Босния ва Херсоговина буд. Ин икдом муносибати тезу тунди иттифоки Русияю Сербияро ба муқобили Австро-Венгрия ба вучуд овард. Мубориза дар байни Австро-Венгрия ва Сербия ба ҷанг тайёри дидан буд. Лекин ин ҷанг ба амал наомад – Австро-Венгрия аз он худдорӣ кард. Дар ин сурат, зарур мешуд, ки бо Русия рӯ ба рӯ шавад. Бо сабаби ба муқобили славянҳои ҷанубӣ нигаронида шудани сиёсати балканин Австро-Венгрия, муносибати ин давлат бо Русия тезу тунд гардид.

Империяи Австро-Венгрия дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ. Дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар империяи сермиллати Австро-Венгрия муборизаи миллию озодихонаи халқҳои тобеъ қатъ нагардид. Ин мубориза баъди ба Австро-Венгрия ҳамроҳ карда шудани Босния ва Херсоговина ва пурзӯршавии зулми австриягӣ боз ҳам пурзӯртар шуд. Дар ин мубориза славянҳо нисбат ба дигар халқҳо ғаъолтар буданд.

Соли 1912 дар империяи Австро-Венгрия бухрони шадидаи иқтисодӣ ба амал омад. Корхонаҳои зиёдаи калони саноатӣ ва муассисаҳои тичоратӣ хонахароб шуданд. Дар баъзе соҳаҳои саноат истеҳсол маҳдуд гардид. Ҷангҳои Балкан бухрони иқтисодиро дар Австро-Венгрия боз ҳам шадидтар гардониданд. Бухрон сатҳи зиндагии мардумро паст кард. Натиҷаи ҳамин буд, ки корпартоии оммавии коргарон ва сафи бекорон афзуд.

Доираҳои ҳукумронӣ он дар сиёсати таҷовузкаронаи Австрия ғаъолона ширкат меварзиданд. Қисмати дигари аҳоли зидди ҷунин сиёсати зиддихалқии ашрофони ҳукумронии Венгрия буд. Ин буд, ки дар солҳои 1911-1913 дар Будапешт ва шаҳру мамлакатҳои дигари Венгрия ҳаракатҳои оммавии эътирозии мардум ба амал омаданд.

Сиёсати хориҷии Австро-Венгрия, ки аз бисёр ҷиҳат ба Олмон вобаста буд, беш аз пеш таҷовузкортар мегардид. Роҳбарони Ситоди кулли лашкари Австрия барои хароҷоти ҳарбӣ маблағи калонро тақозо мекарданд.

Империяи Австро-Венгрия дар қатори давлатҳои дигари ду иттифоки ҳарбӣ ҳамаҷониба ба ҷанг тайёри медид. Тирамоҳи

соли 1913 дар ин мамлакат, бо ризоияти Берлин, ба арзиш сифарбаркунии ҷузъӣ амалӣ шуд. Моҳи март соли 1914 ҳукумати ШтюрҒ ҷавобан ба болоравии ҳаракати зиддиҳукумати коргарӣ ва опозитсия рейхсро пароканда намуд. Дар чунин шароити тезу тунд 28 июни соли 1914 дар шаҳри Сараево вориси тахту тоҷи Австро-Венгрия Франс-Фердинанд дар сӯйикасд кушта шуд, ки ин ҳодиса ҳамчун баҳона барои огози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ истифода бурда шуд.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1848 – 1849** – инқилоби буржуазӣ дар империяи Австрия
- 1861** – қабули Конститутсияи империи Австрия («Патенти Феврал»)
- 1867** – ташкил ёфтани империяи Австро-Венгрия
- 1873** – «Иттифоқи се император»-ро ташкил кардани Австро-Венгрия, Олмон ва Русия
- 1878** – Конгресси байналхалқии Берлин
- 1897** – дар Чехия баробарҳуқуқ эълон карда шудани забонҳои немисӣ ва чехӣ
- 05.10.1908** – аз тарафи Австро-Венгрия забт карда шудани Босния ва Ҳерцеговина
- 28.06.1914** – дар ш. Сараево дар сӯйикасд ба қатл расонида шудани вориси тахту тоҷи империяи Австро-Венгрия Франс-Фердинанд

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Муайян кунед, ки чаро дар империяи Австрия баъди шикасти инқилоби буржуазии солҳои 1848 – 1849 сиёсати иртиҷоии ҳукумат ба миён омад ва он дар чӣ ифода ёфтааст? 2. Вазъи иқтисодии империяи Австрия баъд аз инқилоби буржуазӣ чӣ тавр буд? 3. Ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар солҳои 50 ва 60 асри XIX дар Венгрия ва Чехия дар кадом ҳолат қарор дошт? 4. Барои гирифтани пешро роҳи болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар империя ҳукумати Австрия чӣ чораҳо меҷуст? 5. Моҳияти Конститутсияи соли 1861-и империяи Австрияро шарҳу эзоҳ диҳед. Оё он ба аққалиятҳои миллии империя ягон ҷиз дод? 6. Империяи Австро-Венгрия кай ташкил ёфтааст? 7. Моҳияти Конститутсияи соли 1867-и империяи Австро-Венгрияро баён кунед. 8. Дар бораи вазъи иқтисодии империяи

Австро-Венгрияи дахсолаҳои охири асри XIX чӣҳо медонед? Австро-Венгрия дар ин давра аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар ба кадом давлат тобеъ буд? Чаро? 9. Сиёсати хориҷии Австро-Венгрияи сеяки охири асри XIX-ро муайян кунед. 10. Дар солҳои 70 асри XIX дар байни давлатҳои абаркудрати Аврупо кадом созишномаҳо ба имзо расиданд ва онҳо кадом мақсадҳоро пӣёда мекарданд? 11. Вазъи иқтисодии империяи Австро-Венгрияи ибтидои асри XX-ро чӣ тавр шарҳ медиҳед? 12. Дар бораи саноат ва молияи Австро-Венгрияи ибтидои асри XX маълумоти мушаххас диҳед. Чаро ин вақт иқтисодиёт ва молияи Австро-Венгрия ба давлатҳои хориҷӣ тобеъ буданд? 13. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоҳии ибтидои асри XX халқҳои империяи Австро-Венгрия маълумот диҳед. 14. Дар бораи сиёсати хориҷии Австро-Венгрияи ибтидои асри XX чӣҳо гуфта метавонед? 15. Империяи Австро-Венгрия дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ дар кадом ҳолат қарор дошт? 16. Баҳонаи огози ҷанги якуми ҷаҳониرو баён кунед.

§ 11. ИСПАНИЯ ДАР АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX

Вазъияти Испания дар нимаи аввали асри XIX. Муборизаи миллию озодихоҳии мустамликаҳои испании Америкаи Лотинӣ вазъияти сиёсиро дар Испания тағйир дод. Шоҳ маҷбур шуд, ки соли 1812 дар мамлакат Конститутутсияро ҷорӣ намояд. Мувофиқи он ба кортесҳо (парламенти мамлакат) интиҳобот гузаронида шуд. Вале ҳуди шоҳ Фердинанди VII ҷонибдори мутлақияти шохӣ буд. Аз ин рӯ, ҳаракат мекард, ки мамлакатро бе Конститутутсия ва кортесҳо идора намояд. Ҳамин буд, ки дере нагузашта ин Конститутутсия бекор карда шуд.

Вале замона дигар шуда буд. Дар мамлакат муносибатҳои сармоядорӣ сол то сол ташаккул меёфтанд. Табақаи нави доро – буржуазия ба воҷеҳ мерасид. Он ба ҳокимияти шохӣ фишор меовард ва бар зидди ӯ мубориза ҳам мебард. Ҳамин тариқ, дар Испания моҳҳои январ – март соли 1820 инқилоби нави буржуазӣ ба амал омад. 9 март соли 1820 шоҳ маҷбур шуд, ки Конститутутсияи соли 1812-ро аз нав барқарор кунад. Дар асоси он ба кортесҳо интиҳобот баргузор гардид. Дар он нерӯҳои ақсулмутлақ муваққатан ғолиб баромада, ҳокимияти конунгузорро ба даст дароварда, чандин чораҳои инқилобии муътадили иқтисодиро амалӣ намуданд, ба хусус оид ба кишоварзӣ.

Аз сиёсати дохилии шоҳ нерӯҳои инқилобӣ норозӣ буданд. Барои ҳамин кӯшиш менамуданд, ки шоҳ Фердинанди VII-ро бо бародари ӯ Дон Карлос, ки қатъиян зидди ҳокимияти мутлақӣ шоҳ буд, иваз намоянд.

Соли 1823 «Иттифоқи Муқаддас» бар зидди Испания таҷовузи аксулинқилобӣ кард. Моҳи апрел лашкари 100-ҳазорнафараи Фаронса ба Испания зада даромад. Дар натиҷа, ин инқилоби Испания шикаст хӯрд. Фердинанди VII Конституцияи мамлакатро бекор карда, иштирокчиёни инқилобро шадидан таъқиб мекард. Бо ҳамин, дар мамлакат иртиҷоъ ҳукмрон гардид.

Мутлақиятхоҳони ашаддӣ дар атрофи бародари хурдии Фердинанди VII Дон Карлос муттаҳид шуданд. Дар таърих ин ашхос карлчиён (аз номи Дон Карлос) номгузори шудаанд.

Соли 1833 шоҳ вафот кард. Духтари хурдсоли ӯ Изабелла шоҳи Испания эълон карда шуд. Маҷлиси махсуси кортесҳо, ки бо ҳамин мақсад даъват карда шуда буд, ба Изабелла савганд ёд кард. Малика Кристина (ҳамсари Фердинанди VII) пуштибони Изабеллаи хурдсол эълон гардид. Карлчиён бошанд, баъди ин Дон Карлосро шоҳи қонунӣ эълон намуданд ва ба ҷанги ифротӣ даст заданд, ки он то соли 1840 идома ёфт.

Диктатураи Навраэс (1843-1851). Дар зарфи 8 сол сарвари ҳукумати Испания генерали карлчиён Навраэс буд. Ӯ дар мамлакат диктатураи шахсии худро ҷорӣ намуд. Бо фармони Навраэс танҳо соли 1844 214 нафар одам қатл карда шуд. Ӯ аз кортесҳо ҳукуки ташаббуси қонунгузориро гирифт. Навраэс қатлкуниро воситаи ягонаи мубориза бар зидди рақибони сиёсии худ медонист. Сарфи назар аз ин, вазъияти ҳокимияти ӯ он қадар мустаҳкам набуд. Аз ин рӯ, оқибат маҷбур шуд, ки соли 1851 ба истеъфо равад. Ҳукумати нав бошад, кортесҳоро тамоман пароканда кард.

Инқилоби солҳои 1854-1856. Мамлакатро бе кортесҳо идора кардан, надоштани хоҳиш барои ба амал баровардани ислоҳоти нави иқтисодӣ ва идораи давлатӣ, ришватхӯрию бадахлоқӣ дар дарбор қаҳру қазаби оммаҳои васеи аҳолии Испанияро ба вучуд оварданд, ки дар байни онҳо заминдорони озодадеш ва буржуазия низ буданд. Вақте ки фармони ҳукумат дар бораи 6 моҳ пешакӣ пардохтани андоз интишор гардид, генерали озодадеш О. Доннел моҳи июни соли 1854 дар ш. Мадрид

шӯриш бардошт. Ў бо ҳамроҳии ҳамсафонаш ба халқ мурочи-
атнома қабул кард. Дар он тақозо карда мешуд, ки «шулдук»-
ҳои дарборӣ аз ҳокимият-дур, қонунҳо-риоя ва андозҳо кам
карда шаванд. Дар мурочиатнома фикр дар бораи ташкил
намудани политесия низ зикр ёфта буд.

Шӯриш, дере нагузашта, шаҳрҳои калонтарини мамла-
катро фаро гирифт. Дар ҳама ҷо дастаҳои политесия ва хун-
таҳои инқилобӣ ташкил карда мешуданд. Қисме аз инқилоб-
чиён барои Испания ҷумҳурий талаб мекард. Барои паст гардо-
нидани шиддати инқилоб шоҳ (малика) генерал Эспертереро,
ки қаблан сардори ҳукумат буд, аз нав ба ин вазифа таъин
кард. Вале ӯ чун пештара аз ҷорӣ намудани ислоҳоти қатъии
демократӣ дар мамлакат даст кашид.

Инқилоб ҳамоно давом мекард. Соли 1855 дар Каталония
коргарон корпартоии умумӣ карда, то якдараҷа ба мақсадҳои
худ ноил шуданд. Соли 1856 генерал О. Доннел ба он муваф-
фақ шуд, ки Эспертере ба истеъфо биравад. Вале Эспертере
ҳокимиятро гасб намуда, мамлакатро дар ҳолати ҳарбӣ эълон
кард. Ҷавобан ба табaddулоти аксулинқилобӣ, дар Мадрид ва
шаҳрҳои дигари Испания шӯришҳо сар заданд. Лекин баъди
чангҳои начандон калону тӯлонӣ онҳо аз тарафи ҳукумати
Эспертере пахш карда шуданд. Ҳамин тариқ, инқилоби солҳои
1854 – 1856 шикаст хӯрд. Дар мамлакат аз нав иртиҷоъ ва
таъкибот ҳукмрон гардиданд.

Инқилоби солҳои 1868-1874. Шӯриши 18 сентябри соли
1868 дар флоти дар Кадис мустақарбуда огози инқилоби
нави Испания гардид. Он дар мамлакат ҷунон босуръат паҳн
шуд, ки баъди 2 рӯз Изабелла, маликаи Испания, маҷбур
шуд, ки ба Фаронса фирор кунад. Ҳукумати Испания аз
ҳисоби муътадилон ва озодандешони чап ташкил дода шуд
ва моҳи июни соли 1869 кортесҳо Конституцияи нави Испа-
нияро эълон карданд. Моддаҳои дахлдори он ҷорӣ намудани
ҳуқуқи интихоботи умумӣ (барои зану мард), озодии
вичдон, созмон ва маҷлисхоро эълон доштанд, Консти-
тутсия дар мамлакат никоҳи шаҳрвандиро иҷозат дод.
Мутлақияти меросӣ нигоҳ дошта шуд, буржуазияи озоданде-
шу мутлақиятҳо ҳокимиятро дар дасти худ нигоҳ дошт.

Конституцияи мутлақамаоб эътирози оппозицияи
инқилобию демократиро ба вуҷуд овард. Шӯришҳои демокра-

тию чумхурихоҳӣ дар Сарагоса, Валенсия ва маҳалҳои дигари мамлакат ба амал омаданд. Барои ҳамин, кортесҳо саросема буданд. Онҳо меҳостанд, ки тезтар ҳокимияти шоҳро мустаҳкам созанд ва худашон дар сари ҳокимияти Испания монанд. Барои ҳамин, кортесҳо саросемавор шоҳзодаи италиявӣ Амадеи Савоиро шоҳи Испания интиҳоб намуданд. Ӯ соли 1870 ба тахти шоҳӣ нишаст, лекин рӯҳониён ва ашрофон Амадеи Савоиро душманона истикбол намуданд. Артиш ва вазирон ҳам Амадеи Савоиро хуб дастгирӣ накарданд. Аз ин рӯ, ӯ маҷбур шуд, ки моҳи феввали соли 1873 аз тахту тоҷи шоҳии Испания даст кашад. Дар шароити баамаломада кортесҳо маҷбур шуданд, ки Испанияро чумхури эълон намоянд. Вале душманони чумхури дар мамлакат ниҳоят бисёр буданд. Онҳо обрӯю эътибори чумхуриро бо ҳар роҳу восита мерезониданд. Заминдорон ва буржуазия бошанд, аз шӯришҳо саҳт тарсида буданд. Бинобар ин, барои эҳё намудани ҳокимияти Бурбонҳо даст заданд ва 24 январи соли 1874 кортесҳо ба тахти шоҳии Испания писари Изабелла - Алфонси XII-ро шинонданд.

Бесалоҳиятӣ ва дар татбиқи мақсадҳои худ қатъӣ набудани чумхурихоҳон ба он оварда расонид, ки инқилоби солҳои 1868 – 1874 ҳам оқибат шикаст хӯрд. Дар Испания ҳокимияти мутлақи дворянӣ мондан гирифт, ки акнун ба он сулолаи Бурбонҳо ҳукмронӣ мекард.

Вазъияти сиёсии Испания баъд аз инқилоби солҳои 1868 – 1874. Моҳи декабри соли 1874, баъди табаддулоти ҳарбии давлатӣ, ки ба инқилоби буржуазӣ хотима гузошт, дар Испания мутлақият аз нав барқарор карда шуд. Соҳти давлатии Испания аз тарафи Конститутсияе, ки соли 1876 қабул карда шуда буд, муқаррар карда шуд. Ин Конститутсия бе ягон тағйироти ҷиддӣ то соли 1931 қор кард. Конститутсияи соли 1876 Испанияро мутлақияти конституционӣ ва Алфонси XII Бурбонро шоҳи қонунӣ номид. Ба шоҳ ҳокимияти иҷроия дода шуд. Ӯ ҳақ дошт вазиронро таъин ва ё ба истеъфо ғусел кунонад, кортесҳоро даъват ва ё пароканда намояд. Дар баробари ин, ӯ вазифадор буд, ки дар зарфи 3 моҳи баъди пароканда карда шудани кортесҳо ба он интиҳоботи навро доир гардонад. Шоҳ қонунҳои қабулкардаи кортесҳоро тасдиқ мекард ва ба артишу флот сарфармондеҳи олий буд.

Ҳокимияти қонунгузор ба кортесҳо тааллуқ дошт, ки он аз ду палатаи баробарҳуқуқ – сенат ва палатаи вакилон иборат буд. Дар сенат аъзои сулолаи ҳукмрон ва олимартабағони Испания ҷамъ омада буданд: онҳое, ки дар як сол на камтар аз 60 то 1000 песет даромад доштанд, патриарх, архиепископҳо, дорандагони рутбаҳои баланди ҳарбии артиш, сенаторҳое, ки шоҳи якумра таъин мекард ва ғайра. Дар моддаи 13 Конститутсия ба ҳамаи шаҳрвандон озодии суҳан, матбуот, ташкил намудани созмонҳо ва доир намудани маҷлисҳо кафолат дода мешуд. Лекин мувофиқи моддаи 17-и он ҳукумат метавонист ҳамин озодиҳои демократиро бекор кунад.

Вазъияти кишоварзии Испания дар нимаи дуҷуми асри XIX. Испания дар нимаи дуҷуми асри XIX мисли пештара давлати кишоварзӣ буд, ҳарчанд дар асри XIX дар ин мамлакат муносибатҳои сармоядорӣ ташаккул ёфтанд ва 5 маротиба инқилобҳои буржуазӣ ба амал омаданд. Лекин дар натиҷаи онҳо симои деҳоти Испания он қадар тағйир наёфт. Ислоҳоти куллии кишоварзӣ ба амал бароварда нашуд. Тақсимоати Замин ба ғурӯҳҳои аҳолии кишоварз кулӣ нобаробар буд. 2 ғоизи мулкдорон 67 ғоизи заминҳои киштбобро соҳибӣ мекарданд. 82 ғоизи мулкдорони дигари деҳот бошанд, танҳо 15 ғоизи Замин, 39 ғоизи кишоварзон ҳамагӣ 1 гектарӣ Замин доштанд, ки ин 1,1 ғоизи ҳамаи заминҳои киштбоби мамлакатро ташкил менамуд.

Заминдорони калон дар марказ ва ҷануби мамлакат заминҳоро бо тарзи нимфеодалӣ истифода мебарданд, тахминан 48 ғоизи Замин умуман кишт карда намешуд.

То соли 1890 Испания умуман мошинҳои кишоварзиро намедонист. Заминдорон аз нуриҳои сунъӣ низ истифода намебарданд. Аз рӯйи ҳисоботи омории соли 1881, 47 ғоизи деҳқонони испанӣ иҷоракор буданд. Ба ин адад иҷоракорони дарозмуддат дохил нашудаанд. Аз ин рӯ, дар амал иҷоракорон хеле зиёд буданд.

Рушди сармоядорӣ дар кишоварзӣ, дар ҳолати суръати ниҳоят сусти тараққиёти саноат, сабабгори асосии ба вучуд омадани табақаи коргарони деҳот шуд. Дар айни замон, заминдорони калон дар заминҳои худ зироатҳои техниқиро парвариш намуда, корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ сохта, ба соҳибкорон

мубаддал мегардиданд. Соли 1900 дар Испания 45 заводи қанд мавҷуд буд, ки аксарияти онҳо ба заминдорон тааллуқ доштанд. Баъзе заминдорони калон ба сохтмони роҳҳои оҳан ва баровардани вомбаргҳо маблағгузори мекарданд. Ҳамин тариқ, деҳоти феодалии (заминдор) Испания сол то сол бо унсурҳои сармоядорӣ омешиш меёфт.

Табақаи ҳукмрони Испания то охири асри XIX маблағгузори нисбат ба саноат, ба коғазҳои қиматнок ва вомбарги давлатӣ афзалтар медонист. Қарзи давлатии Испания то соли 1881 қариб ба 11 млрд песета расид.

Тарақиёти саноат ва савдои Испания дар охири асри XIX. Суръати пешрафти саноати Испания дар чоряки чоруми асри XIX низ ниҳоят паст буд. Дар ин мамлакат чунин соҳаҳои саноат ба монанди химия ва электротехника қариб тамоман вучуд надошт. Асосан, саноати кӯҳӣ пеш мерафт. Истеҳсоли оҳан, мис ва ангишт дар солҳои 1882 – 1900 ба ҳисоби миёна ду баробар афзуд, вале қисми зиёди маъдани истеҳсолкардашуда – то 90 фоиз ба хориҷи кишвар содир карда мешуд ва пеш аз ҳама, ба Англия ва Олмон.

Сарфи назар аз ин, саноат ташаккул меёфт. То охири асри XIX домнаҳои маъдангудозӣ аз нав сохта такмил дода шуданд. Ин буд, ки Испания соли 1900 нисбат ба Фаронса қариб якуним баробар зиёдтар ҷӯян гудохт, вале 17 баробар камтар пӯлод ва 9 баробар камтар маъдани дигар истеҳсол кард. Ақибмонии Испания аз мамлакатҳои пешқадами сармоядорӣ ба ҳисоби ҳар сари аҳоли бештар ба чашм мерасид. Аз рӯи ин ҳисоб, нисбат ба Испания Англия 15 баробар, Олмон 13 баробар ва Фаронса 8 баробар пештар меистоданд.

Дар Испания дарозии роҳҳои оҳан аз соли 1870 то соли 1896 ду баробар афзуда, аз чор як ҳиссаи роҳҳои оҳани Олмонро ташкил дод. Сарфи назар аз ин, дар Испания марказонидаи истеҳсолот ва сармоя торафт суръати бештар касб мекард. Соли 1886 қариб 60 фоизи роҳҳои оҳани сохташуда ба се ширкати калонтарини зерин тааллуқ доштанд: «Порте», «Мадрид-Сарагоса-Аликанте» ва «Андалуса». Теъдоди ҷамъиятҳои саҳҳомии тичоратӣ бемайлон меафзуд. Сармояи онҳо аз соли 1884 то соли 1900 қариб 4 баробар афзуд. Дар натиҷаи қонуни маҷбуркунии соли 1892 корхонаҳои начандон зиёди саноатие

ба вучуд омаданд, ки сармояи хориҷӣ дар сохтмони онҳо ширкат варзид.

Саноати бофандагӣ, асосан, дар Каталония тараққӣ ва марказонида мешуд. То соли 1897 қариб 15 фоизи маҳсулоти ин қабил корхонаҳои саноатӣ ба хориҷи кишвар, аз он ҷумла ба мустамликаҳо содир карда мешуд ва пеш аз ҳама, ба Куба, Филиппин ва Пуэрто-Рико.

Дарҳои саноати Испания барои воридшавии сармояи хориҷӣ кушода буданд. Вале таваҷҷуҳи сармояи хориҷиро дар Испания бештар конҳои оҳан, мис, сурб, қурғошим ва ғайра ҷалб мекарданд. Барои истеҳсоли ин маъданҳо дар даҳсолаҳои охири асри XIX дар Испания корхонаҳои калони хориҷӣ ва омехта сохта шуданд. Сармояи хориҷӣ ва пеш аз ҳама, сармояи Фаронса ва Белгия, асосан, ба сохтмони роҳҳои оҳан ва корхонаҳои коммуналӣ ворид мешуданд. Сармояи хориҷӣ ашӯи хоми Испанияро ба хориҷа содир намуда, ба пешрафти саноати ин мамлакат ҳалал мерасонд. Испанияро ба бозори молфурӯшии давлатҳои хориҷӣ табдил меод.

Ҳукуматҳои консерватор ва либералҳо. Баъд аз шикасти инқилоби солҳои 1868 – 1876, сарвари Ҳизби консерваторон Кановас дел Кастилио ҳукуматро ташкил кард, ки он ҳамаи амру қонунҳои замони ҷумҳуриро бекор намуд. Фаъолияти созмонҳои коргариро манъ ва шӯриши карлчиёно дар Шимол паҳн кард. Танҳо баъд аз ин интихоботро ба кортесҳо таъин намуд. Сарфи назар аз ин, ҳукумати консерваторон дар тӯли даҳсолаи аввал баъди эҳёи мутлақият мустақкам набуд. Сиёсати ҳукумат дар Куба норозигии калони мардумро ба вучуд овард. Дар он ҷо соли 1868 ба муқобили ҳукмронии Испания шӯриш халқӣ сар зад. Генерал Мартинес Кампос, ки яке аз маҳкумандагони халқи Куба буд, маҷбур шуд изҳор намоӣ, ки барои мавҷудияти ҳокимияти Испания дар мустамликаҳо ва идораи онҳо ислоҳот зарур аст. Аз ин рӯ, соли 1878 бо шӯришчиёни Куба Созишномаи сулҳи Санхон ба имзо расонда шуд. Моҳи январӣ соли 1880 оқибат қонун дар бораи барҳамзании гуломдорӣ дар Куба қабул гардид.

Моҳи февралӣ соли 1881 бо сардорӣ Сагасте ҳукумати Ҳизби либералӣ ташкил карда шуд. Ин ҳукумат дар мамлакат баъзе ислоҳотҳои демократӣ гузаронд. Вай озодии матбуот, созмонҳо ва ғайраро эълон намуд.

Ба нафъи буржуазияи тиҷоратию молиявӣ барои молҳои ба мамлакат воридшаванда нархномаҳои гумрукӣ кам карда шуданд. Соли 1882 Созишномаи тиҷоратии Испанияю Фаронса ба имзо расид, ки дар натиҷаи татбиқи он ба Испания сели молҳои бофандагии Фаронса зада даромад. Инчунин, андоз ба корхонаҳои саноатӣ зиёд карда шуд. Ин чорабиниҳо норозигии буржуазияи саноатии Испанияро ба вучуд оварданд. Соли 1883 ҳатто дар якҷанд гарнизонҳои артиш шӯришҳо ба амал омаданд. Вале бо сабаби он ки онҳо ба оммаи васеи халқ така намекарданд, ногузир ба шикаст анҷом ёфтанд.

Соли 1885 шоҳ Алфонси XII вафот кард. Регенти (пуштибони) тахти шоҳӣ завҷаи ӯ Мария Кристина эълон гардид. Ин замон дар байни сарварони ҳизбҳои консерваторҳо ва либералҳо – Кановас ва Сагасте созише ба даст омад, ки мувофиқи он онҳо уҳдадор шуданд, ки мутлақиятро дастгирӣ мекунанд. Ин қарордод номи «пакти эл Парде» (аз номи «қасри эл Пардо»-шоҳ, ки дар он ҷо гуфтушунид ва қабули қарордоди мазкур доир гардидааст)-ро гирифтааст. Дар баробари ин, ҳар ду ҳизб ба қарор омаданд, ки бо навбат ба ҳокимият соҳиб мешаванд, то ки режими мавҷударо мустаҳкам намоянд. Ин маънои онро дорад, ки Испания акнун ба тӯъмаи ду ҳизби сиёсӣ табдил ёфт. Кадоме аз ин ҳизбҳо дар сари ҳокимият бошад, дар мамлакат ақибмонӣ, ҳазинадуздӣ, порахӯрӣ, сӯйистеъмор аз вазифа ва зухуроти дигари манфӣ ҳукмрон буданд. Ҳар яке аз ин ҳизбҳо, ки ба сари қудрат меомаданд, қортесҳоро пароканда намуда, интиҳоботи нави онро ташкил мекарданд. Дар рафти интиҳобот ҳизби ҳукмрон тамоми имкониятҳои ҳокимияти давлатиро ба қор мебард, то ки дар қортесҳо аксариятро барои худ таъмин намояд. Барои ҳамин, бисёр вақт оммаи аҳоли аз интиҳобот сар метофт.

Ҳаракатҳои миллӣ дар охири асри XIX. Рушди иқтисодӣ дар Испания масъалаи миллиро тезу тунд кард. То охири асри XIX рафти ташаккулёбии миллати баскҳо ва галисҳо, асосан, анҷом ёфт. Бо ҳамин сабаб, шумораи ҳаракатҳои миллӣ дар се вилояти мамлакат – Каталония, Баскония ва Галитсия афзуд. Бо сабаби он ки дар Каталония ва Баскония муносибатҳои сармоядорӣ афзуда, табақаҳои пролетариат ва бур-

жуазияро ташаккул доданд, дар байни онҳо мубориза вусъат ёфт. Дар охирҳои асри XIX дар тамоми Испания дар саноат ҳамагӣ 243867 нафар коргарону хизматчиён кор мекарданд, ки қариб нисфи онҳо аз Каталония ва Баскония буданд.

Соли 1892 намояндагони буржуазияи миллии Каталония дар Манрес дар ассамблея чамъ омада, барномаи ҳаракати миллии Каталонияро кор карда баромаданд, ки он «Асосҳои Манрес» номида шудааст. Буржуазияи Каталония кортесҳои мухтореро, ки дар соҳаҳои андозситонӣ, маориф, қонунгузориҳои шахравандӣ, ҷиноӣ ва тичоратӣ ҳокимияти қонунгузориро до-ранд, талаб мекарданд.

Буржуазияи калони баск дар сари ҳаракати миллии Баскония истода, Ҳизби миллии баскҳоро ташкил намуд. Ба ин ҳизб муяссар шуд, ки табақаҳои васеи аҳолиро ба зери таъсири худ дарорад. Бо сабаби он ки дар саноати кӯҳии маъданкоркунии Баскония маблағгузориҳои Англия калон буд, буржуазияи ин минтақаи Испания то як дараҷа ба империализми англис тобегардид.

Ҷангҳои Испания дар мустамликаҳо. Баъд аз шикаст ҳурдани инқилоби солҳои 1854 – 1856-и Испания, ҳукумати ин давлат сиёсати мустамликазабткуниро идома дод. Он дар таҷовузи Фаронса ба муқобили Вьетнам ғаёлона ширкат варзид. Инчунин, ба Мексика лашкар кашид. Лекин ҳардуи ин иқдоми иртиҷой, дар сиёсати хориҷӣ, ба Испания он қадар шухрат наовард. Он танҳо як қисми Марокашро забт намуд. Ҷумҳурии Доминикан аз тарафи артиши Испания маҷбур шуд, ки таслим гардад. Испанияи заифшуда барои ишғоли мустамликаҳои калон қувваи ҳарбии зарурӣ надошт. Дар мустамликаҳои кӯҳнаи он ва махсусан дар Куба ҳаракати озодихоҳӣ меафзуд. Вазъияти дохилии Испания низ хуб набуд. Соли 1857 дар Андалузия шӯриши кишоварзон ва солҳои 1861–1862 дар музофотҳои дигари мамлакат ҳам шӯришҳо ба амал омаданд. Онҳо дар ин марҳала сиёсати хориҷии Испанияро заиф гардониданд.

Дар охирҳои асри XIX Испания маҷбур буд, ки барои дар дасти худ нигоҳ доштани мустамликаҳо дар он ҷойҳо бар зидди ҳаракати миллию озодихоҳӣ мубориза барад, аз он ҷумла, дар Куба, Филиппин ва Пуэрто-Рико. Ҷангҳои Испания махсусан дар Куба ва Филиппин ба иқтисодиёти Испания зарбаи

сахт заданд. дар каталония фабрикаҳо баста мешуданд, ё ки вақти маҳдуд кор мекарданд. Ҷанг маблағҳои калонро тақозо мекард ва шумораи зиёди одамонро ба доми худ мекашид. То соли 1897 Испания ба Куба наздики 200000 нафар, ба Филиппин 25000 нафар ва ба Пуэрто-Рико – 4480 нафар одамонро раво кардааст.

Дар охири асри XIX сари роҳи сиёсати хориҷии Испанияро ИМА гирифт. Он акнун ба мустамликаҳои испанӣ дастдарозӣ мекард. Истилои ИМА ба Куба, Пуэрто-Рико, Гуам ва ҷазираҳои Филиппин паҳн шудан гирифт. Моҳи январӣ соли 1898 ИМА ба Испания пешниҳод кард, ки Кубаро ба маблағи 300 млн доллар ба вай бифурӯшад, вале Испания ин савдиро рад кард. Барои ҳамин, дере нагузашта ИМА бар зидди Испания ҷангида, лашкари онро торумор кард. Мувофиқи Созишномаи сулҳе, ки 10 декабри соли 1898 дар Париж ба имзо расид, Испания аз истиқлолияти худ бар Куба даст кашид ва инчунин Пуэрто-Рико ва Гуамро ба ИМА во гузошт. Филиппинро бошад, ба маблағи 20 млн доллар ба ИМА фурӯхт.

Испания дигар аз уҳдаи идора кардани мустамликаҳои худ баромада наметавонист. Аз ҳамин сабаб, моҳи феврари соли 1899 мустамликаҳои дурдасти худро дар Укёкуси Ором (ҷазираҳои Королин ва Мариан) ба Олмон фурӯхт. Мустамликаҳои охири он тарафи укёусро аз даст додан маънои шикасти сиёсати мустамликадорӣ Испания дар охири асри XIX ҳисоб меёфт. Сабаби асосии ин шикаст ақибмонӣ сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ Испания буд.

Вазъияти иқтисодии Испания дар оғози асри XX. Дар оғози асри XX, сарфи назар аз ақибмонӣ иқтисодӣ, дар Испания соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт ва пеш аз ҳама, саноат, роҳҳои оҳан ва муносибатҳои молияи пулӣ як қадар пеш рафтанд. Мисли давлатҳои пешқадами Аврупо дар Испания низ инҳисорҳо тавлид меёфтанд, ба монанди «Ҷамъияти металлургии Дуро-Фелгера», «Ҷамъияти Алтос-Орнос» ва «Ҷамъияти мошинсозӣ ва металлургияи Арагон». Соли 1907 оид ба сохтани флоти ҳарбӣ бахри инҳисори «Ҷамъияти киштисозии Испания» ташкил карда шуд. Дар саноати металлургӣ ҳам болоравии ҷузъӣ мушоҳида карда шуд. Солҳои 1900 – 1909 гу-

дозии пулод қариб ду баробар, ҷуян 4,5 баробар, истеҳсоли семент 2,5 баробар, дар солҳои 1900 – 1913 истеҳсоли ангишт зиёда аз 1.5 баробар афзуд.

Дар саноати сабук ҳам пешравӣ ба назар мерасид. Дар ин намуи саноат низ марказонидани истеҳсолот ба амал меомад. Корхонаҳои хурд ва миёнаи саноати сабук ба корхонаҳои калон муттаҳид шуда, картелҳои ташкил менамуданд.

Вазъияти дохилии Испания дар аввали асри XX. Шикасти Испания дар ҷанги зидди ИМА ва ҷангҳо дар мустамликаҳо вазъии дохилии мамлакатро боз ҳам мушкултар гардониданд. Доираҳои васеи аҳолии ислоҳоти иқтисодиро тақозо менамуданд. Масъалаи муҳимтарин барои ҷамъияти Испания масъалаи молия буд. Қарзи давлатии Куба мувофиқи Созишномаи сулҳи Париж аз этибор соқит карда нашуд. Ин қариб 3 млрд песетаро ташкил мекард, ки он, асосан, пули сахмияҳои харидаи хориҷӣ буд. Ин қарз ба гардани Испания зам карда шуд.

Калисои католикӣ яке аз моликиятдорони калонтарини Испания буд, вале он ба давлат андоз намесупорид, чунки аз пардохти андоз озод карда шуда буд. Ин норозигии аҳли ҷамъияти мамлакатро ба вучуд овард. Дар оғози асри XX дар Испания 3253 дайр мавҷуд буд, ки дар онҳо 50600 нафар мардҳо ва занҳои роҳиб зиндагӣ мекарданд.

Моҳи феввали соли 1901 ба сари ҳокимият либералҳо омаданд. Онҳо маҷбур шуданд, ки баъзе ислоҳотҳо гузаронанд. Соли 1902 қонун дар бораи маҳдуд кардани ҳуқуқи муассисаҳои динӣ дар қори таълим қабул карда шуд. Худи ҳамон сол ҳуқуқи коргарон барои корпартоӣ эътироф гардид. Вале ин чораҳо ҳаракати иҷтимоиро дар мамлакат паст карда натавонистанд. Бо ҳамин сабаб, моҳи декабри соли 1902 ҳукумати либералҳо ба истеъфо рафт.

Режими мутлақият дар Испания аз бухрони дарозмуддат ҳалос намешуд. Аз ин тез-тез ивазшавии ҳукумат низ шаҳодат медиҳад. Дар зарфи солҳои 1903 – 1907 ивазшавии ҳукумат дар Испания 9 маротиба ба амал омадааст. Дар худи ҳамин давра ба ҷони шоҳ Алфонси XII (1903 - 1931) 4 маротиба сӯйқасд ташкил карда шуд. На Ҳизби консерваторҳо ва на Ҳизби либералҳо роҳҳои аз бухрон баровардани Испанияро намедонистанд. Лекин ҳардуи онҳо ҳам дар бораи бо роҳи ислоҳот аз

бухрон баровардани мамлакат авомфиребона лоф мезаданд, лекин натиҷаи ин лофзаниҳо ҳеҷ буд.

Дар давраи то огози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ вазъи дохилии ҷамъиятию сиёсии Испания муътадил набуд. Ба ҳар ҳол, дар он давра дар мамлакат ислоҳоти ҷузъии иқтисодӣ ба амал бароварда шуд, лекин он тамоми системаи иқтисодию молиявии мамлакатро фаро нагирифт. Аз ин рӯ, ин ислоҳот натиҷаи дилхоҳ надод ва дода ҳам наметавонист.

Ҳаракати миллӣ дар Испания дар огози асри XX. Аз даст додани мустамликаҳои Америка зарбае буд бар буржуазияи Каталония ва Басконияи Испания. Дар баробари тараққиёти саноатии Каталония ва Баскония буржуазияи миллии онҳо ба мақсади ҳифзи манфиатҳои худ ислоҳоти маъмурий, нархнома (тариф)-ҳои имтиёзнок ва ҳуқуқҳои сиёсиро талаб мекарданд. Соли 1901 аз якҷанд гурӯҳҳои буржуазияи миллии Каталония бо номи «Лигаи минтақавӣ» ҳизб ташкил карда шуд. Ин ҳизб зиёда аз ду даҳсола ҳаракати миллии Каталонияро тақозо менамуд. Соли 1906 «Лигаи минтақавӣ» бо ҳамроҳии ҳизбҳои дигари буржуазияи миллӣ блоки пешазинтихоботиеро бо номи «Якдилии Каталония» ташкил намуд. Дар натиҷаи ин, «Якдилии Каталония» 44 ваколатномаи намояндагии Каталонияро дар кортесҳо соҳиб шуд.

Ҳамин тариқ, ҳаракати миллӣ дар Испанияи сермиллат моҳияти сиёсӣ иҷтимоӣ дошт. Он дар шароити сол то сол ташаққулёбии бедорӣ ва худшиносии миллии халқҳои Испания сурат мегирифт. Дар он на танҳо халқи Каталония, балки халқҳои Баскония, Кастилия ва гайра ширкат меварзиданд. То Ҷанги якуми ҷаҳонӣ масъалаи худмухторияти халқҳои Испания, ки чунин иттиҳоди давлати федеративиро сохтани буданд, ҳал нашуд.

Сиёсати хориҷии Испания дар огози асри XX. Империялизми Испания дар огози асри XX талаб мекард, ки ҳукумат дар сиёсати хориҷии худ мавқеи фаъолтарро ишғол намояд. Мустамликаю бозорҳо, манбаъҳои нави ашёи хому соҳаҳои муҳими сармоягузорию ба даст дарорад. Минтақаи асосии истилои империялизми Испания қисмати шимолии Марокаш буд, он вилояте, ки аз маъдани оҳан, мис, сурб, кӯргошим, графит, ангиштсанг ва заминҳои ҳосилхез бой буд. Аз ҷиҳати

стратегӣ шимоли Марокаш калиде буд барои мавқеи ҳукмронӣ дар Баҳри Миёназамин. Аз ҳамин сабаб, Марокаш объекти муборизаи чандин мамлакати империалистӣ гардида буд.

Ҳукумати Испания аз зиддиятҳои байни Англия, Фаронса ва Олмон истифода бурда, соли 1904 бо Фаронса қарордоди пинҳониеро барои тақсими шимолии Марокаш ба имзо расонид ва дар қори ба Испания дода шудани Марокаши Шимолӣ ва қабул карда шудани қарори Конференсияи Алхесираси соли 1906 муваффақ шуд. Сарфи назар аз ин, тақсимои Марокаш чунин маъно надошт, ки гуё Испания онро ба худ тобеъ карда бошад. Боз дар ғули ду даҳсолаи оянда Испанияи империалистӣ ба муқобили халқи озодихоҳи риффҳо мубориза бурд. Ин мубориза барои Испания хеле гарон афтид – ҳазорҳо қурбонӣ ва маблағи зиёдро талаб намуд.

Дар давраи бӯҳрони дуҷуми Марокаш (соли 1911) империализми Испания кӯшиш ба харҷ дод, ки боз ҳам аз зиддиятҳои байни Англияву Фаронса ва Олмон ғоида бардорад. Моҳи июли соли 1911 бо дастгирии дипломатии Олмон Испания бар зидди Марокаш ҷанг сар карда, Лариш ва эл-Ксароро дар шимолии он забт намуд. Вале ба артиши Испания муяссар нашуд, ки ба дарунтари Марокаш ворид шавад. 27 ноябри соли 1912 дар байни Фаронса ва Испания Созишномае ба имзо расид, ки мувофиқи он Марокаши Шимолӣ се тақсим карда шуд. Фаронса 572 км мураббаъ ва Испания 28 ҳазор км мураббаъ заминҳои ин минтақаи Марокашро ба зерӣ назорати худ дароварданд. 600 км мураббаъ Замини боқимондаи Марокаши Шимолӣ бошад, минтақаи байналхалқии Танжер эълон карда шуд.

Ҳамин тариқ, чӣ тавре ки дидем, дар ибтидои асри XX Испания дар сиёсати хориҷии худ, асосан, ба Марокаш банд буд ва ба ҷанги дарпешистодаи якуми ҷаҳонӣ тайёри ҳама намедид, ҳарчанд блокҳои ҷарбӣ ва давлатҳои асосии ҷангкунандаи онҳо аллакай маълум буданд. Ин вақт империализми Испания на қудрати ҷарбӣ, на қудрати иқтисодӣ, на қудрати сиёсӣ ва на майли аз нав тақсим кардани ҷаҳони аллакай тақсимкардашударо дошт.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1812 – қабули Конститутсияи Испания
- 1812 – интиҳоботи кортесҳои Испания
- 1. III.1820 – инқилоби буржуазии Испания
- 9. III.1820 – аз нав чорӣ шудани Конститутсияи соли 1812
- 1823 – ҷанги «Иттифоқи муқаддас» бар зидди Испания
- 04. 1823 – аз тарафи шоҳ Фердинанди VII бекор карда шудани Конститутсия
- 1833 – вафоти шоҳ Фердинанди VII ва ба тахти шоҳии Испания нишастани Изабелла
- 1843-1851 – солҳои диктатураи Нарваэс
- 06. 1854 – шӯриш дар Мадрид бо сардории генерал О' Доннел
- 1856 – ба истеъфо рафтани Эспартере
- 1868-1874 – инқилоби буржуазии Испания
- 1869 – чорӣ карда шудани Конститутсияи нави Испания
- 1870 – ба тахти шоҳӣ нишастани шоҳзодаи италиявӣ - Амадеи Савой
- 12.01.1874 – ба тахти шоҳии Испания нишастани Алфонси XII
- 12.1874 – табaddулотӣ ҳарбӣ дар Испания
- 1876 – чорӣ карда шудани Конститутсияи нави Испания
- 1880 – барҳам дода шудани соҳти ғуломдорӣ дар Куба
- 1898 – ҷанги ИМА бар зидди Испания
- 1904 – байни Испания ва Фаронса дар масъалаи тақсим кардани Марокаш баста шудани Созишномаи махфӣ
- 07.1911 – ҷанги Испания бар зидди Марокаш
- 27.11.1912 – байни Испания ва Фаронса бастанӣ Созишнома дар бобати тақсим карда шудани Марокаши Шимоли

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи вазъи дохилии Испанияи нимаи аввали асри XIX маълумот диҳед. Чаро шоҳи Испания - Фердинанди VII дар мамлакат Конститутсияро қорӣ намуд?
2. Дар бораи инқилоби буржуазии соли 1820 чӣ медонед?
3. Кай ва чаро “Игтifoки мукаддас” бар зидди Испанияи инқилобӣ таъовуз ташкил намуд?
4. Инқилоби солҳои 1854 – 1856 дар Испания чӣ тавр сурат гирифт?
5. Инқилоби солҳои 1868 – 1874 ба халқи Испания чӣ дод?
6. Дар бораи моҳияти Конститутсияи соли 1869-и Испания маълумот диҳед.
7. Кортесҳои Испания кай Алфонси XII-ро ба тахти шоҳии Испания шинониданд?
8. Чаро инқилоби солҳои 1868–1874 шикаст хӯрд?
9. Иқтисодиёти Испания, бахусус саноат дар охири асри XIX чӣ тавр тараққӣ мекард? Дар ин бора далел биёред.
10. Дар охири асри XIX – аввали асри XX дар Испания ҳукмронии ду ҳизб – консерваторҳо ва либералҳо чӣ тавр сурат мегирифт? Дар байни онҳо кадом Созишнома мавҷуд буд?
11. Дар бораи сиёсати хориҷии Испанияи қоряки охири асри XIX нақл кунед. Чаро Испания аз мустамликаҳои худ маҳрум мешуд?
12. Дар оғози асри XX – то саршавии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ – вазъияти дохилии Испания чӣ тавр буд?
13. Аҳволи Испания дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ чӣ тавр буд?
14. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§12. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО АЗ ОҒОЗИ АСРИ XIX ТО АНҶОМ ЁҶТАНИ ҶАНГИ МУЛКӢ

Вазъи ИМА дар нимаи аввали асри XIX. ИМА дар аввали асри XIX давраи тараққиёти пуравчи иқтисодиро аз сар мегузаронид. Дар Шимолу Шарқии мамлакат саноати фабрикавӣ ва хоҷагиҳои сармоядориву фермерӣ густариш меёфтанд. Дар қисмати Ғарбӣ бошад, фермерҳои сершумор ва ҳунармандони мустақил машғули касбу кори худ буданд. Дар қисми Шимолу Ғарбӣ низ муносибатҳои соҳибкорӣ босуръат пеш мерафтанд. Дар иқтисодиёти Ҷануб ғуломдорӣ плантатсионӣ ҳукмрон буд. Фарқияти роҳҳои тараққиёти Шимол ва Ҷануб ба рафти ояндаи тараққиёти таърихӣ ИМА таъсир расонд.

Дар ин давра густариши соҳибкорӣ аз ҳисоби заминҳои нав “ба бар” ба амал меомад. Дар охири асри XVIII-нимаи аввали асри XIX ИМА заминҳои зиёдеро забт кард. Масоҳати

умумии ИМА дар соли 1790 ҳамагӣ 888,6 ҳазор км мил буд. Баъди ба он ҳамроҳ карда шудани Луизиана ва ҷанги истилогарона бар зидди ҳиндуҳо, Мексика ва мустамликагардонии заминҳои нави он то ба 3027,8 ҳазор км мил расид. Паҳншавии корчалонию сармоядории “ба бар” имконият дод, ки аввалан, заминҳои нав ба даст дароварда шаванд. Дуюм, заминҳои нав шароити мусоид фароҳам оварданд, ки аз Аврупо ба ИМА шумораи зиёди муҳоҷирон биёянд. Дар байни онҳо мутахассисони муҳандисию техникӣ ва коргарони баландхисос бисёр буданд. Муҳоҷирон шумораи аҳолии мамлакатро зуд зиёд мекарданд. Соли 1800 аҳолии ИМА ҳамагӣ 5,3 млн нафар буд. Вале соли 1850 он ба 23,2 миллион расид. Аз сабаби бисёр будани заминҳои холии Ғарб дар ИМА нисбат ба Аврупо талабот ба неруи корӣ хеле зиёд шуд, лекин он намерасид. Аз ҳамин сабаб, дар Шимоли мамлакат истифодаи мошинҳо хеле барвақт оғоз ёфт. Дар Ҷануб бошад, истифодаи меҳнати ғуломон васеъ паҳн гардида буд.

Пешрафти соҳибкорӣ дар ИМА дар қатори ҷиҳатҳои мусбати худ ҷиҳатҳои манфӣ ҳам дошт. Аз он ҷумла, бухронҳои иқтисодии барзиёдистехсолкунӣ ба амал омаданд.

Яке аз роҳҳои манфии тараққиёти иқтисодӣ дар ИМА зуран ба Ғарб муҳоҷир кардани ҳиндуён буд. Барои зиндагонӣ кардан ба

Маркаб - рамзи Ҳизби
Демократии ИМА

Фил - рамзи Ҳизби Ҷумҳурияхоҳони
Амрико

ҳиндуҳо чойҳои махсус резерватсияҳо"-ро медоданд. Ҳукумат бар зидди ҳиндуҳо, ки ба ин қарордод муқобилият нишон медоданд, дастаҳои мусаллаҳро ба қор мебард. Бо баҳонаи таъқиби ҳиндуҳо, лашкари ИМА ба забткунии заминҳои давлатҳои ҳамсоя низ даст мезад. Бо ҳамин роҳ, лашкари ИМА Флоридаи Шарқиро аз Испания кашида гирифт.

Дар қисмати ғарбии Қорҷия қабिलाҳои ҷирокҳо сокин баданд. Вақте ки дар он ҷо қонҳои тилло кашф карда шуданд, ҳукумат аз созишномаҳои бо ҳиндуҳои ин ҷо дар бораи Замин бастааш даст кашида, ин заминҳоро "ҷамъияти" эълон кард. Барои зиндагонии ин қабिलाҳо ҳам резерватсияҳои махсус муайян намуда, онҳоро аз заминҳои аҷдодиашон зӯран пеш карданд.

Шӯришҳои ғуломон бо сардории Н. Тернер ва Ч. Браун. Дар солҳои 30-юми асри XIX масъалаи ғуломдорӣ дар ҳаёти ҷамъияти ИМА яке аз масъалаҳои ҷиддие гардид, ки ҳалли онро рафти тараққиёти ин мамлакат тақозо мекард.

Ғуломон дар ИМА борҳо шӯриш бардоштаанд. Яке аз шӯриши қалонтарини ғуломон дар соли 1831 бо сардории ғулом Ната Тернер дар иёлотҳои Виржиния ба амал омадааст. Ғуломони шӯришбардошта бо дасту табар мусаллаҳ шуда, ба плантаторҳо ҳамла мекарданд. Ҳукуматдорон бар зидди ин шӯришгарон сипоҳиён фиристоданд. Дар натиҷаи ҷанги нобаробар бо сарбозони ҳукумати шӯришгарон шикаст хӯрданд. Ҳукуматдорони ИМА роҳбари шӯришчиён Н. Тернер ва боз 17 нафар иштирокчиёни дигари фаъоли шӯришро ба қатл расонданд.

Аз солҳои 30-юм сар карда, ҳаракат барои озод кардани ғуломон дар ИМА хеле пурзӯр шуд. Ин ҳаракат бо номи "аболитсионизм" ("озодкунӣ") машҳур шуд. Собиқ ғулом Ф. Дуглас, ки озодии худро харида буд ва У. Гаррисон арбобони машҳури ин ҳаракат буданд. Онҳо тамоми умр ҳаёти худро барои озод кардани ғуломон бахшидаанд. Гаррисон соли 1832 ҳатто "Ҷамъияти нави Англия барои мубориза бар зидди ғуломдорӣ"-ро ташкил кард ва инчунин маҷаллаи "Либрейтер" ("Озодкунанда")-ро ҷоп мекард. Он солҳо ҳазорон нафар мубориз монда нашуда қор мебарданд, то ки дар ИМА ғуломдорӣ барҳам дода шавад. Вале дар ин мамлакат муқобилони барҳамдиҳии ғуломдорӣ низ кам набуданд.

Ғуломон дигар орому хотирчамъ наменишастанд. Онҳо ҳам ба мубориза бархостанд. Соли 1859 бо сардории Ҷон Браун шӯриши калони дигари ғуломон ба амал омад.

Ҷон Браун соли 1800 дар оилаи фермере, ки дар ҷанги истиқлолиятхоҳӣ ҳалок гардида буд, таваллуд шудааст. Ӯ чорводор буд. Ҳанӯз дар овони кӯдакӣ бо ҷашмони худ дида буд, ки ғуломдор чӣ тавр ғуломбачаеро то мурданаш зада буд. Вакте ки Ҷон Браун ба воя расид, ба ҳаракати аболитсионистҳо дохил гардид. Бо ҳамроҳии писаронаш дар ҷанги мулкӣ дар Канзас баамаломеда иштирок кардааст. Ҷон Браун борҳо зангиҳои гурезаро ба Шимол гуселонида, бо ҳамин роҳ онҳоро аз ғуломӣ озод кардааст.

Ҷон Браун дастаи наҷандон калонеро иборат аз 32 нафар ташкил кард. Дар ҳаёти ӯ се писараш ҳам буд. 17 октябри соли 1859 ин даста дар шаҳрчаи Харпес-Феррии иёлоти Виржиния ба анбори калони силоҳ ҳучум карда, онро бе хунрезӣ ишғол намуд. Ҷон Браун бовар дошт, ки шӯришро мардум дастгирӣ хоҳад кард. Вале ҳаёли ӯ рост набаромад. Даре нагузашта, анборро лашкари ҳукумати муҳосира кард. Ҳарчанд дастаи Браун алайҳи нерӯи давлатӣ муқобилияти сахт нишон дод, оқибат шикаст хӯрд. Қариб ҳамаи шӯришчиён ҳалок гардиданд. Брауни захмдори дар занбар хунолудхобидаро додгоҳ ба қатл (тарики ба дор овехтан) ҳукм кард. Ҷ.Браун дар хатчаи пеш аз маргаш навишта буд: “Ман, Ҷон Браун, акнун пурра боварӣ ҳосил кардам, ки танҳо хун қодир аст ҷинояти бузурги ин мамлакати пургуноҳро шӯяд. Ба ҳаёлам, худро беҳуда тасалло меодам, ки гӯё ин корро бе хунрезии зиёдатӣ ҳам ба ҷо овардан мумкин аст”.

Шӯриши Ҷон Браун мардумро ба шӯриши нави зидди ғуломдорон тела меод. Аз қатли Ҷон Браун миллионҳо америкоӣҳо, бахусус ғуломони ҳиндуҳо ва аболитсионистҳо ғамгин шуда, ашқи мотам рехтанд.

Ташкилѐбии ҳизбҳои сиёсӣ. Ҳизбҳои сиёсӣ дар ҳаёти ИМА макоми хоса доранд. Дар ибтидои асри XIX дар мамлакат гурӯҳҳои сиёсӣ ба вуҷуд омаданд. Онҳо дар вақти интихоботи президентӣ ҳаракат мекарданд, ки барои соҳиб шудан ба ин мансаб ғолиб оянд.

Дар интихоботи президентии соли 1828 плантаторҳо ва фермерҳои сершумору ҳунармандон ва як қисми коргарон барои президент интихоб шудани генерал Эндрю Чексон муттаҳид шуданд. Ҷонибдорони Чексон худро узви Ҳизби демократӣ меномиданд. Санаи таъсисёбии ин ҳизб соли 1828 ҳисобида мешавад.

Соли 1848 як қисми фермерҳо, ҳунармандон ва буржуазияи Шимол дар шаҳри Буффало ҳизби нав – фрисойлерҳо (замини озод) ташкил карданд. Ба он зангиҳо ҳам дохил мешуданд. Аъзоёни Ҳизби фрисойлерҳо талаб мекарданд, ки дар заминҳои нав ғуломдорӣ паҳн карда нашавад, заминҳои Ғарбро бепул тақсим карда, фуруштани онҳо ба заминчаллобони калон манъ карда шавад.

Қисми аъзои Ҳизби демократӣ, ки бо ғуломдорӣ оштинопазир буд, инчунин муқобилони паҳн гардидаи ғуломдорӣ дар заминҳои нав ва як қисми аъзои Ҳизби фрисойлерҳо соли 1854 Ҳизби ҷумҳуриятхоҳонро ташкил намуданд. Ин ҳизб маркази нерӯҳое гардид, ки дар ИМА ба муқобили ғуломдорӣ собитқадамона мубориза мебуданд.

Ҷанги мулкӣ дар Канзас. Соли 1850 ғуломдорон хостанд, ки ғуломдориро дар тамоми ИМА қонунӣ гардонанд. Барои ин ҳама заминҳои навро ба даст дароварда, онҳо имконияти ба Шимол гурехта рафтани ғуломонро барҳам додани буданд.

Ҷанги мулкӣ дар ИМА солҳои 1861-1865.

Дар Конституцияи соли 1787-и ИМА мушаххасан нисбати ғуломоне, ки аз дасти ғуломдорон гурехта озод мешаванд, чизе гуфта нашудааст. Баъди қабули Конституцияи ИМА чандин даҳсолаҳо гузаштанд. Акнун гурехтани зангиҳои ғулом хусусияти оммавӣ пайдо намуд. Барои ҳамин, 1850 плантаторҳо тавассути Конгресс қонунро қабул карданд, ки мувофиқи он аҳоли ва ҳукуматдорон вазифадор буданд, ғуломони гурезаро дастгир кунанд.

Худи ҳамон сол Конгресс ба баъзе иёлоти ҳуқуқ дод, ки масъалаи ғуломдориро худи онҳо ҳал кунанд. Яке аз ҳамин қонунҳо—билл, яъне қонуни “Канзас – Небраска” буд. Мувофиқи он ғуломдорӣ дар самти шимолтар аз мадори 36 то 30 – дар заминҳои ғарбтари Миссисипӣ воқеъбуда манъ карда мешуд. Ин қонун сабабгори дар Канзас ба амал омадани ҷанги мулкӣ гардид.

Ғуломдорон дастаҳои мусаллаҳи зархарид ташкил намуда, ба Канзас ҳуҷум карда, дар он ҷо сохти ғуломдориро қорӣ мекарданд. Ҷавобан ба ин, ҳазорон фермеру ҳунармандон ба ҷониби Канзас ҳаракат карданд, то ки заминҳои холии онро ба даст дароранд ва нагузоранд, ки ғуломдорон ин иёлоти ба иёлоти ғуломдорӣ табдил диҳанд.

Ҳангоми итиҳоботи президентӣ дастаҳои каллабур, ки онҳоро плантаторҳо созон дода буданд, аҳолиро тарсонда, маҷбур мекарданд, ки ба тарафдории номзади ғуломдорон овоз диҳанд.

Аксарияти аҳолии Канзас зидди ғуломдорӣ буданд. Онҳо “Кумитаи амнияти ҷамъиятӣ” ташкил карда, дар шаҳри Лоуренс мустаҳкам ҷойгир шуданд. Вале дере нагузашта, дастаҳои хуб мусаллаҳбудаи ғуломдорон, ки аз иёлоти Миссури ба Канзас зада даромада буданд, шаҳри Лоуренсро ба ҳок яксон ва муҳофизони онро қир карданд.

Ҳукумати марказӣ Канзасро баъди ин воқеа ҳамчун иёлоти ғуломдорӣ шинохт. Ҷанги мулкӣ дар Канзас аз соли 1854 то соли 1856 давом кард. Он дар бораи оғози ҷанги мулкӣ дар тамоми ИМА дарак меод.

Президент интиҳоб шудани Авраам Линколн. Дар Канзас чазо додани иштирокчиёни муковимат бар зидди паҳн кардани ғуломдорӣ ва қатли Чон Браун бухрони инқилобиро паст накард.

Соли 1860 Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон номзад ба президенти ИМА, шахси дар байни халқ бо ақидаҳои демократии худ машҳур, адвокат ва узви Конгресс Авраам Линколнро (1809 – 1865) пешбарӣ намуд. Дар ин давра дар Ҳизби демократӣ ҷудой ба амал омада буд. Барои ҳамин, он якбора ду номзадашро ба президентӣ пешниҳод кард. Ин кор дар интиҳобот мавқеи Ҳизби демократиро хеле суст кард. Ҳамин тариқ, моҳи ноябри соли 1860 ба мансаби Президенти ИМА номзади Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон гузашт. Бори аввал буд, ки соҳибкорону корчаллонҳо бо ҳамроҳии фермерҳою коргарон муттаҳид шуда, дар интиҳоботи президентӣ ғолиб баромаданд. Дар амал, дар ин интиҳобот муқобилони ғуломдорӣ бар ҷонибдорони он ғолиб омаданд.

Авраам Линколн дар оилаи сафедпӯсти иёлоти Кентукки таваллуд шудааст. Оилаи Линколнҳо баъди чанде аз иёлоти Кентукки ба иёлоти Индиана кӯчидааст. Дар овони наврасӣ ва ҷавонӣ Авраам ба кишоварзӣ ва ҷуббурӣ шуғл варзидааст. Ӯ дар ҳама ҷо дахшати ғуломдориро бо ҷашмони худ медид. Авраам худмӯз буд. Қобилияти ғавқулודда дошт. Кори адвокати ва дар ин кор адолатпеша буданаш ўро дар байни фермерҳо, коргарон ва буржуазия зуд машҳур гардонд.

Президенти ИМА Авраам Линколн.

Чанги шахрвандӣ дар ИМА. Баъди аз даст рафтани мансаби президентӣ, ғуломдорони Чануб аз нав ба мубориза бархостанд. Авраам Линколн бояд 4 март соли 1861 ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ мекард. Вале 20 декабри соли 1860 иёлотӣ Қоролинаи Чанубӣ аллакай дар бораи аз иттифок баромадани худ эълон кард. Ба он боз 7 иёлотӣ дигар-Флорида, Қорҷия, Алабама, Луизиана, Техас, Миссисипи ва Теннеси пайравӣ карданд. Онҳо муттаҳид гашта, Конфедератсияи Чанубро ташкил намуданд. Пойтахти он шаҳри Ричмонд интиҳоб шуд. Конфедератсия Ж.Девисро Президенти худ эълон кард. Конфедератсияи Чануб меҳост, ки ғуломдориро дар қаламрави худ абадӣ гардонад.

12 – 13 апрели соли 1861 артиши Конфедератсияи Чануб истехкоми Сантарро, ки дар наздикии Чарлстон воқеъ гардида буд, баъди гулулаборонкунии шадид ишғол намуд. Ин воқеа оғози ҷанг мулкӣ дар ИМА шуд. Баъди ин А. Линколн ҷанубихоро исёнгар номида, сафарбаркунии ихтиёриёро эълон кард. Даре нагузашта, дар сафҳои ихтиёриён зиёда аз 75 ҳазор нафар одамон ҷамъ омаданд. Умуман, нерӯҳои Шимол нисбат ба Конфедератсия зиёдтар буданд. Аҳолии Шимол 19,2 миллион ва иёлотӣ ғуломдори Чануб 12,2 миллионро ташкил мекард. Бинобар ин, Шимол сипоҳи зиёдтар ғун карда метавонист. Дар масъалаи сипоҳро аз яроқу аслиҳа ва маводи дигар таъмин намудан низ Шимол имконияти зиёдтар дошт. Вале дар иёлотӣ Чануб захираи зиёди яроқу аслиҳа мавҷуд буд. Ин захира ба дасти Конфедератсия даромад. Ғайр аз ин, ақсарияти афсару генералҳои артиши ИМА Конфедератсияро дастгирӣ мекарданд. Инчунин, доираҳои ҳуқмронии Англия, Фаронса ва Испания ҳам ҷонибдори Конфедератсия буданд. Ин давлатҳо ба ду давлати камқуввати мустақил шудани ИМА манфиатдор буданд.

То тобистони соли 1861 Конфедератсия артиши 120 ҳазорнафара ташкил кард. Чануб меҳост, ки дар ҷанги рӯ ба рӯ нерӯҳои Шимолро торумор карда, шаҳри Вашингтонро ишғол намояд. 21 июли соли 1861 дар наздикии шаҳри Манассас, ки тақрибан 40 км дуртар аз Вашингтон воқеъ гардидааст, артиши 35 ҳазор нафараи Шимол аз тарафи артиши 30 ҳазорнафараи исёнгарони Чануб шикаст хӯрд. Дар

ин ҳолат ҳукумати Шимол ба лашкари худ аз нав сафарбаркунӣ гузаронида, аввал онро ба 500 ҳазор ва то охири ҳамон сол ба 660 ҳазор нафар расонид.

Моҳи январи соли 1862 сипоҳиёни Шимол ба ҳучуми ҷавобӣ гузаштанд. Генерал Грант, ки дар Ғарб амал мекард, супориш гирифт, ки ҳавзаи дарёи Миссисипиро ишғол намояд. Ӯ аз уҳдаи ин кор баромада тавонист. Дар Батлер моҳи апрели соли 1862 бо дастгирии флот Ордеани Навро ба даст даровард. Ба ин нигоҳ накарда, дар ҷойи муҳорибаи асосӣ, наздикии дарёи Потомак, вазъияти артиши Шимол хуб набуд. Дар Ричмонд Мак-Кеплан пурра шикаст хӯрд. Лозим омад, ки аз ҷойҳои дигари ҷанг ба тарафи Вашингтон лашкар равон карда шавад.

Дар зери таъсири оммаи халқ ҳукумати Авраам Линколн маҷбур шуд, ки ба ҷораҳои инқилобӣ гузарад. Онҳо ба Конститутсия муҳолиф бошанд ҳам, дар айни замон ин корро зарурати ҳарбӣ тақозо мекард. Аз ҳамин вақт сар карда, ҷанги мулкӣ ба инқилоб табдил ёфт ва ҳукумати А.Линколн ба амалӣ кардани ҷораҳои инқилобӣ шурӯъ намуд.

Барҳам дода шудани гуломдорӣ дар ИМА. Соли 1862 ба сарватмандон андозҳои нав бор карда шуданд. Инчунин, барои мусодираи моликияти исёнгарон қонун бароварда шуд. 20 майи соли 1862 қонун дар бораи ҳомстедҳо эълон гардид. Мувофиқи ин қонун ҳар як шахрванди ИМА ҳамагӣ 10 доллар пардохта, метавонист дар Ғарб китъаи Замини 160-акро бигирад. Баъди 5 сол ӯ соҳиби пурраи Замин мегардид. Лашкар ҳам тоза карда шуд. Вале зарбаи аз ҳама вазнинтарин ба гуломдорон фармони А.Линколн дар бораи аз 1 январи соли 1863 дар ИМА барҳам додани гуломдорӣ буд.

Ҳамаи ин ҷорабиниҳо аз ҷорабиниҳои дигари инқилобӣ барои галаба бар Конфедератсия кӯмак расониданд. Гузаштан ба ҷанги инқилобӣ мавҷи нави ташаббускориҳои оммаи мардумро ба вучуд овард ва галабаро бар Ҷануб наздик кард.

Ғалабаи Шимол бар Конфедератсияи Ҷануб. Баъд аз он ки Шимол ба ҷанги инқилобӣ гузашт, Конфедератсия дар муҳорибаҳо паси ҳам шикаст меҳӯрд. Ғалабаи охирини нисбатан калони ҷанубиҳо дар муҳорибаи назди Чанслорсвилл моҳи апрели соли 1863 доир гардида буд. Тобистони ҳамон сол дар ҷанги мулкӣ гардиши кулӣ ба амал омад. 1-3 июли соли 1863 дар ҷанги 3-рузаи назди Геттисберг артиши ҷану-

биҳо шикаст хӯрда, ба ақибнишинӣ сар кард. Баъди як рӯз генерал Грант дар мухорибаи калоне голиб баромад ва нуқтаи муҳимтаринеро дар Миссисиппӣ, ки Виксберг ном дорад, ишғол намуд. Дар ин мухориба то 10 ҳазор нафар аскару афсарҳои Конфедератсия ҳалок шуданд, 29,5 ҳазор нафари дигарашон асир афтоданд. Ғайр аз ин, артиши Генерал Грант 170 тӯпи лашкари Ҷанубро ғанимат гирифт.

Соли 1864 артиши Шимол дар зери роҳбарии умумии генерал Грант барои пурра торумор кардани Ҷануб шуруъ кард. Артиши генерал Ли дар наздикии Алпматтокс муҳосира карда шуд. Ҷ 9 апрели соли 1865 маҷбур шуд, ки таслим шавад. Даре нагузашта, қисмҳои дигари артиши Конфедератсия низ таслим шуданд. Бо ҳамин, ҷанги мулкии ба инқилоб табдилёфтаи ИМА ба охир расид.

Баъд аз ғалаба ҳукумати Линколн барои бесилоҳ гардонидани исёнгарон ягон ҷораи таъсирбахш наандешид. Аксарияти афсарони артиши Ҷануб, ки асир афтода буданд, дар баробари савганд ёд кардан, озод мешуданд. Президент Линколн ҳам хуб муҳофизат карда намешуд. Натиҷаи ҳамин беэҳтиётӣ буд, ки 14 апрели соли 1865 дар театр, хангоми тамошои спектакл, ҷонибдори ашадии гуломдорон актёр Буст Авраам Линколнро парронд.

Генерали “Шимол” Грант.

Генерали “Ҷануб” Ли.

Баъди галабаи Шимол бар Конфедератсияи Чануб марҳалаи таҷдиди иёлотҳои чанубӣ оғоз ёфт, ки он аз соли 1865 то соли 1877 тӯл кашид. Ин вақт ҳам собиқ гуломдорон мавқеи худро бе муқобилият аз даст намедоданд.

Аҳамияти галабаи Шимол бар Чануб. Дар натиҷаи галабаи Шимол ягонагии миллии ИМА нигоҳ дошта шуд. Ҳокимият ба дасти буржуазия даромад. Акнун мансабҳои президентӣ, Сенат ва Додгоҳи Олӣ ҳам дар ихтиёри вай буданд. Плантадорҳои Чануб ҳокимияти сиёсиро аз даст доданд. Аз ҳама музаффариётҳои муҳими инқилобии ҷанги мулкӣ барҳам дода шудани гуломдорӣ ва қонун дар бораи ҳомстед (замин)-ҳо мебошанд. Дар натиҷаи галабаи Шимол дар мамлакат роҳи фермерӣ-америкоии ривочи кишоварзӣ галаба кард. Ин ҷанги мулкӣ аҳамияти дигари иқтисодӣ ҳам дошт. Он барои болоравии минбаъдаи муносибатҳои бозоргонӣ соҳибдорӣ роҳи васеъ кушод. Нигоҳ доштани ягонагии миллии имконият дод, ки ИМА минбаъд ҳам сиёсати истилогаронаи хориҷашро давом диҳад.

Моҳи декабри соли 1865 Конгресси ИМА ислоҳи 13-умро ба Конститутсия қабул кард, ки мувофиқи он дар ИМА гуломдорӣ барҳам дода шуд. Ин яке аз музаффариётҳои муҳимтарини ҷанги мулкӣ солҳои 1861 – 1865 буд.

МАҲЗАҲО ВА САНАДҲО

1. ПОРАИ ПАРТОҲТАШУДАИ БАРОМАДИ ЧОН БРАУН

Инчил таълим медиҳад, ки ҳар кореро, ки ба худ раво намебинӣ, ба дигарон низ раво мабин. Инчунин, он ба ман таълим медиҳад, ки «онҳоеро дар хотир нигоҳ дорам, ки дар завлонанд, гуё ки ту ҳам бо ҳамроҳии онҳо завлонабанд ҳастӣ». Ман ҷидду ҷаҳд кардам, ки мувофиқи ин таълимот амал кунам. Шояд барои фаҳмилани он ки Худованд нисбати одамон ғараз надорад, ҳанӯз ниҳоят ҷавон ҳастам. Ман боварӣ дорам, ки амали ман барои ҳифзи бечорагони нафратзада равона карда шуда буд. Аз ҳамин сабаб он дуруст аст.

2. НУТҚИ ОХИРИНИ ЧОН БРАУН 2 НОЯБРИ СОЛИ 1859

Ман бояд якчанд калима бигӯям. Якум, ман ҳамаашро рад мекунам, гайр аз он ҷизе, ки ба гардан гирифтаам, яъне мақсади ман озод кардани гуломон буд. Ман ин корро ба таври осоишта карданӣ будам, ҷӣ тавре ки зимистони гузафта кардам. Ба Миссури рафта, аз он ҷо гуломонро бе ягон силоҳ аз байни тамоми мамлакат гузаронида, ба Канада бурдам. Ман меҳостам боз ҳамин корро кунам, вале ин дафъа хеле зиёдтар. Ин аст ҳамаи он ҷӣ ки ман меҳостам. Ҳеҷ вақт мақсади одамқушӣ, хиёнат ва нест кардани молу мулкро надоштам...

Акнун, агар лозим бошад, ки барои дастгирӣ кардани адолати додгоҳӣ ҷон бахшам, бо ҳамроҳии кӯдаконам ва бо ҳамроҳии гуломони ин мамлакат, ки

хуқуқҳои онро бо фармонҳои бадном, нолозим ва беадолат поймол карда мешаванд, хунамо резам, Бигузор ҳамин хел шавад!...

Хрестоматия по новой истории. Под ред. А. А. Губера, А. В. Ефимова в-3-х тт. М., 1965, Т. 2, с. 355

3. ҚОНУН ДАР БОРАИ ҒУЛОМОНИ ГУРЕЗА АЗ 18 НОЯБРИ СОЛИ 1850

6. Агар шахсе дар ягон иёлот ва қаламрави ИМА вазифадор аст, ки хизмат ва ё кор кунад, вале ба иёлот ва қаламрави дигари ИМА гурехтааст ва ё ки гурехтанист, пас шахс ва шахсое, ки гурезаҳои вазифадоранд, барои онҳо хизмат ва ё кор кунанд, метавонанд гурезаро дунболагирӣ кунанд ва пас гардонидани ӯро талаб намоянд, ё ки барои ҳабси ӯ аз ягон муассисаи адолати додгоҳӣ, додгоҳ ва ё комиссар ордер бигиранд. Аз рӯи ордер гурезаи мазкурро аз кор ва хизмат ҳолӣ, ё ки бевосита ҳабс кардан мумкин аст. Ин кор бе баррасии додгоҳӣ иҷро карда мешавад, ё ки дастгир намуда, ӯро ҳамон лаҳза ба додгоҳ, додгоҳ ва ё ба комиссар пешниҳод кардан мумкин аст. Онҳо вазифадоранд, ки ин парвандаро дар муҳлатҳои кӯтоҳтарин дида баромада, ҳаллу фасл кунанд.

9. Минбаъд... амалдоре, ки ҳабс кардааст, чунин гурезаро... ба он иёлоте фиристонад, ки ӯ аз он ҷо гурехтааст ва ё дар он ҷо даъвогари мазкур ва ё ба ғумопшта супорида шавад.

4. АЗ МАКТУБИ А. ЛИНКОЛН БА НОШИРИ «НИЮ-ЁРК ТРБҶОН» Г. ГРИЛИ 12.08 СОЛИ 1862

Ман меҳоҳам Иттиҳодноро начот диҳам. Ман меҳоҳам, ки онро бо роҳи хеле осон ва дар доираи Конституция начот диҳам. Агар ҳокимияти милли тазтар барқарор карда шавад, Иттиҳод низ тазтар ба ҳамон Иттиҳоди қаблӣ табдил меёбад. Агар ҳамин хел одамоне ёфт шаванд, ки Иттиҳодноро бе барҳам додани ғуломдорӣ начот додани бошанд, ман бо онҳо розӣ нестам. Агар одамоне ёфт шаванд, ки Иттиҳодноро танҳо дар баробари барҳам задани ғуломдорӣ начот додани бошанд, бо онҳо ҳам розӣ нестам.

Дар ин мубориза мақсади муҳимтарини ман начоти Иттиҳод ва нигоҳ доштан ва ё барҳам додани ғуломдорӣ аст. Агар ман Иттиҳодноро бе озод кардани ягон ғулом ҳам начот дода метавонистам, ин корро иҷро менамудам. Агар ман Иттиҳодноро начот дода, дар баробари ин ғуломонро озод мекардам, пас бо ин роҳ мерафтам. Агар ман Иттиҳодноро начот дода, дар баробари ин танҳо нисфи ғуломонро озод карда, боқимондаашро дар ғуломӣ нигоҳ медоштам, пас ин корро мекардам. Ҳар он чӣ, ки нисбати ғуломдорӣ ва рангинпӯстон мекунам, онро иҷро менамоям, зеро бовар дорам, ки вай барои начот додани Иттиҳод кӯмак мерасонад. Дар мавриде, ки ман аз иҷрои ин ва ё он чора худдорӣ мекунам, сабабаш он аст, ки ба андешаи ман ин чораҳо барои начоти Иттиҳод кӯмак расонида наметавонанд.

САНАҲОИ МУҲИМ

1831 – шӯриши ғуломон дар зери роҳбарии Ната Тернер

1832 – аз тарафи Горрисон ташкил карда шудани
«Ҷамъияти нави Англия барои мубориза бар
зидди ғуломдорӣ»

- 17.X.1859 – оғози шӯриши гуломон дар Виржиния дар зери роҳбарии Чон Браун
- 1828 – ташкил ёфтани Ҳизби демократии ИМА
- 1854 – ташкил ёфтани Ҳизби ҷумҳуриятхоҳонаи ИМА
- 1850 – аз тарафи Конгресс қонуне қабул карда шуд, ки мувофиқи он гуломони гурезаро ба соҳибонашон баргардонидан мумкин буд.
- 1850 – аз тарафи Конгресс қабул карда шудани қонуни «Канзас-Небраска» дар барои манъ карда шудани гуломдорӣ аз мадори 36 то 30°
- 1854-1856 – ҷангӣ мулкӣ дар Канзас
- XI.1860 – президенти ИМА интиҳоб шудани Авраам Линколн
- 20.XII.1860 – аз Иттифок баромадани Қоролинаи Ҷанубӣ ва баъдтар аз он баромадани боз 7 иёлот: Флорида, Ҷорҷия, Алабама, Луизиана, Техас, Миссисипи ва Теннесси
- 20.V.1862 – қабули қонун дар бораи хомстедҳо
- 1.I.1863 – бо амри А. Линколн барҳам дода шудани гуломдорӣ дар ИМА
- 1-3.VII.1863 – тахти роҳбарии генерал Грант дар наздикии Геттисберг бар Ҷануб ғалаба кардани артиши Шимол
- 14.IV.1865 – аз тарафи актёр Бутс парронда шудани А. Линколн
- XII.1865 – аз тарафи Конгресс қабул карда шудани ислоҳи 13-ум ба Конститутсияи ИМА оид ба барҳам дода шудани гуломдорӣ

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар ИМА иқтисодиёт бо кадом роҳҳо тараққӣ мекард? 2. Ҷиҳатҳои мусбат ва манфии сармоядориро дар ИМА номбар карда, онҳоро шарҳ диҳед. 3. Дар бораи шӯришҳои гуломон дар ИМА нақл кунед. 4. «Абалисионистҳо» кӣҳо буданд? 5. Дар ИМА Ҳизби демократӣ ва Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон кай ва чӣ тавр ташкил ёфтаанд? Дар Иёлоти Канзас кай ва бо кадом сабабҳо ҷанги мулкӣ ба амал омад? Авраам Линколн кай ва чӣ тавр президенти ИМА интиҳоб шуд? 6. Ҷанги мулкӣ соҳи 1861 – 1865 чӣ тавр оғоз ёфт? 7. Кадом иёлот барои чӣ аз Иттиҳод баромада, Конфедератсия ташкил наму-

данд? 8. Дар бораи таносуби қувваҳои Шимол ва Ҷануб маълумот диҳед. 9. Чаро дар соли аввали ҷанг Шимол бо шикаст дучор шуд? 10. Кай ва чаро Шимол бо роҳи инқилобии ҷанг шурӯ кард? Моҳияти ин усулро муайян кунед. 11. Дар ИМА кай аз тарафи А. Линколн гуломдорӣ барҳам дода шуд? 12. Қонун дар бораи ҳомстедҳо дар рафти ҷанги мулкӣ чӣ аҳамият дошт? 13. Кай ва чӣ тавр нерӯҳои Шимол бар Ҷануб ба ғалаба оварданд? 14. Санадхоро дар мавриди нақли мавзӯ истифода баред. 15. Аз мавзӯ хулоса бароред.

§ 13. ИЁЛОТИ МУТТАҲИДАИ АМРИКО ДАР ОХИРИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

Тараққиёти иқтисодӣ. Баъд аз ҷанги мулкӣ иқтисодиёти ИМА босуръат тараққӣ кард. Ин ҷанд сабаб дошт. Якум, сохти гуломдорӣ дар ҷануби мамлакат барҳам хӯрд. Дуюм, муносибатҳои демократӣ дар ҷомеа бештар амри воқеӣ мегардиданд. Сеюм, умумимиллӣ ташаккул ёфт. Чорум, қонун дар бораи ҳомстедҳо, ки соли 1862 қабул шуда буд, имконият дод, ки кишоварзии ИМА бо роҳи фермерӣ пеш равад ва ин роҳ комилан ғалаба кард. Панҷум, дар саноату кишоварзӣ ва нақлиёту алоқа, техника ва технологияи пешқадами америконию аврупоӣ васеъ ба кор бурда мешуд.

Дар тараққиёти иқтисодии охири асри XIX – аввали асри XX ИМА афзоиши истеҳсоли ҷуяну пӯлод ва ангишту нафт ёрии калон расониданд.

Истеҳсоли ҷуян аз 7,7 миллион тоннаи соли 1870 дар соли 1913 ба 517 млн тонна, ангишт аз 33 миллион тоннаи соли 1870 дар соли 1913 ба 270 миллион тонна расид.

Сифатан тағйирёбии коркарди маъдан барои пешравии соҳаҳои дигари саноат заминаи

Автомобили «Форд» дар ибтидои асри XX. Соли 1913

бозътимод гузошт. Дар солҳои 70-ум ва 80-ум мошинасозӣ ба-рои заводҳо афзуд. Дар ин давра телефони Белл ба кор бурда мешуд, истгоҳи барқии бо буг коркунандаи Эдисон ба кор даромад, тормози ихтироъкардаи Вестингауз дар техника ва нақлиёт босамар кор мекард. Соли 1882 трамвайи аввалин ҳам ба роҳ даромад. Дар аввали асри XX заводҳои Форд автомо-билҳои бисёр истеҳсол мекарданд.

Ба тараққиёти пуравчи иқтисодӣ, аз он ҷумла, саноат ва кишоварзӣ роҳҳои оҳан ёрии калон мерасониданд. То солҳои 90-ум 4 роҳи оҳани дароз сохта шуд, ки он аз соҳилҳои Укёну-си Ором сар шуда, то ба соҳилҳои Укёнуси Атлантика рафта мерасид. Чунин роҳи оҳани дарози дигар то ба Канада сохта, ба истифода дода шуд. Баъди ин дарозии умумии роҳҳои оҳани ИМА ба 190 ҳазор мил расид. Ин аз дарозии роҳҳои оҳани ҳамаи мамлакатҳои Аврупо зиёдтар буд.

Дар 30 соли охир ба мамлакат 3 млрд доллар сармояи хо-риҷӣ ворид шуд. Дар ҳамин муҳлат ба ИМА барои зиндаго-нии муқимӣ 14 млн нафар муҳоҷирон омаданд. Ин ҳам барои пешравии иқтисодиёти мамлакат сабаб шуд.

Фаъолияти тресту банкҳо. Дар охири асри XIX бойигарии ИМА торафт бештар ба дасти трестҳо мебаромад. Инҳисор гардидани нақлиёту роҳи оҳани мамлакат нисбат ба дигар соҳаҳо барвақттар доир гардид. Дар ин соҳа «Иттифокҳои роҳи оҳан»-и Вандербилт, Гулда, Хатигтон ба вучуд омаданд. Дар солҳои 80-ум истеҳсоли пахта, рағани загир, шароб, сурб, найшакар, ғўгирд ва тамоку инҳисорӣ карда шуданд. Дар истеҳсоли мис яке аз аввалин ширкатҳои инҳисорӣ Гутен-хейм дар қўҳҳои Бют ва Монтанай Аризона ташкил карда шуд. Ин трест дар зарфи 30 сол аз он ҷойҳо ба маблағи 2 млрд доллар мис истеҳсол кардааст.

Иёлооти Муттаҳидаи Америкаи ҳамонвақтаро мамлакат трестҳо меномиданд, зеро шакли маъмултарини инҳисорҳои сармоядорони ин мамлакат трестҳо буданд. Асосгузори трести аввалини ИМА Давид Рокфеллер мебошад. Ӯ дар солҳои ҷан-ги шаҳрвандӣ аз ҳисоби фуруши аслиҳа бой шуда, аз болои корхонаҳои нафтистехсолкунӣ ва тичорат ҳам назорат ҷорӣ намуд. То саршавии Ҷанги якуми ҷаҳонӣ трести Рокфеллер «Стандарт ойл» ба яке аз корхонаҳои калонтарини нефтистехсолкунии ҷаҳон табдил ёфт. Он то 90 ғоизи маҳсулоти нафтии мамлакатро истеҳсол мекард. Рокфеллерро

«Чаноби миллиардер» меномиданд. Ин ном ба сарватмандии ӯ мувофиқ буд. Аз ин лақаб Рокфеллер ҳатто намеранчид. Дар ибтидои асри XX аз чор се ҳиссаи истеҳсолоти саноатии ИМА-ро трестҳо назорат мекарданд.

Инҳисори дигари калонтарини ИМА трест Д. Морган «Юнайтед стил Корпорейшн» ба шумор мерафт. Маҳсулоти асосии истеҳсолоти вай ҷуяну ғулӯд буд. Сармояи ин саноат ба 1,5 млрд доллар рост меомад. Инҳисорҳои хурду миёна ба трести Морган рақобат карда натавониста, муфлис мешуданд. Аз ин сабаб, онҳо маҷбур мешуданд, ки ба ин трест ҳамроҳ шаванд, яъне марказонидани онҳо ба амал меомад. Трести Морган то 150 корхонаро аз худ карда буд. Дар байни онҳо корхонаҳои маъдану ангишт, нафту заводҳои маъданкоркунӣ ва роҳҳои оҳан бисёр буданд.

Бонкҳои калонтарини ИМА ба трестҳо пул қарз медоданд. Ин бонкҳо бештар дар кӯчаи Уолл-Стрити Нью-Йорк дар биноҳои боҳашамату сарбафалаккашида ҷой гирифта буданд. Ин кӯча ба маркази аҳли тичорату саноатии мамлакат табдил ёфт.

Сармояи бонкӣ ва сармояи саноатӣ ҳам бо тезӣ марказонида мешуданд. Соли 1903 ду бонки бузургтарине, ки ба Морган ва Рокфеллер тааллуқ доштанд, ба 112 бонкҳои роҳҳои оҳан, ширкатҳои сугурта ва соҳаҳои дигар назорат мекарданд. Ҳар ду банк дар бунёди бонкҳои нав ва корхонаҳои саноатӣ фаъолона ширкат меварзиданд.

Аъзоёни ҳукумат ва амалдорону додхонҳо, трестҳо ва бонкҳо барои қонсӯ кунонидани мақсадҳои худ бо пул харида, аз ин кор фоидаи калон ба даст медароварданд, номзадҳои худро ба мансабҳои гуногуни давлатӣ мегузарониданд. Як қисми саҳмияҳоро ба одамони мансаби баланддор тухфа мекарданд. Ин одамон дар идораи трестҳо ва бонкҳо мансабҳои калонро ишғол мекарданд. Ҳамин тариқ, дар ИМА олигархияи молиявӣ ба дастгоҳи давлатӣ омезиш ёфта, ба ҳукмрони мамлакат табдил мегардид.

Ислоҳоти аввали асри XX. Ҳаракати ислохотҳои дар ИМА дар натиҷаи норозигии доираҳои васеи аҳолии мамлакат аз фаъолияти инҳисорҳо оғоз ёфт. Қисми пешқадами буржуазия ба сиёсати ислохотҳои гузашт. Бо ин роҳ номзоди Ҳизби ҷумҳуриятҳои Т. Рузвелт дар интиҳоботи президен-

тии соли 1904 голиб баромад. Ҷ баъди интиҳобот ислоҳот гузаронд. Ин ислоҳот на ба гурӯҳҳои алоҳида, балки ба нафъи ҳамаи аъзоёни ҷомеаи Америка нигаронида шуда буд.

Конгресс дар бораи захираҳои табиӣ мамлакат якҷанд қонун қабул кард. То ин вақт захираҳои табиӣ, аз он ҷумла, Заминро инҳисорҳо бераҳмона горад мекарданд. Мувофиқи қонунҳои нав 235 млн акр Замин фонди дахлнопазири давлатӣ эълон карда шуд. Қонуни дигар дар бораи аз болои тайёр кардани маҳсулоти ҳӯрокворӣ ва доруворӣ ташкил кардани назорати давлатӣ буд. Бо ин роҳҳо пеш роҳи корҳои гайриқонунии ширкатҳои инҳисорӣ гирифта мешуданд.

Вале, вақте ки соли 1909 номзади дигари Ҳизби ҷумҳуриятҳои Уилям Тафт дар интиҳоботи президентӣ голиб баромад, ислоҳоти саркардаи Т. Рузвелтро давом надод. Тафт имконият дод, ки ин инҳисорҳо даромади калон ба даст дароранд. Ин кор норозигии як қисми мардумро ба вучуд овард.

Ҳаракати ислоҳотҳои ибтидоӣ асри XX-и ИМА мураккаб буд. Қисми пешқадами буржуазии дар ин ҳаракат иштироккарда зидди сӯйистеъмор кардани фаъолияти трестҳо буд. Қисми дигараш, баръакс, ҷонибдори озодии комили инҳисорҳо буд. Вале аксарияти ислоҳотҳои ин давра арзишҳои иқтисоди бозоргониро ҳимоя мекарданд. Умуман, ислоҳоти ибтидоӣ асри XX имконият дод, ки ИМА аз рақибони асосии худ пеш гузашта, ба мамлакати пуриқтидори ҷаҳон табдил ёбад.

Ку-клукс-кланҳои
сафедпӯсти наҷдпа-
расти ИМА

Системаи бисёрҳизбии ИМА. Дар ибтидои асри XX дар ИМА, асоосан, 3 ҳизб барои дар мамлакат ҳукмрон шудан дар байни худ рақобат мекарданд: демократӣ, ҷумҳуриятхоҳон ва сотсиалистӣ. Фаъолияти онҳо махсусан дар давраи интиҳобот баланд мешуд.

Системаи бисёрҳизбӣ ба интиҳобкунандагони ИМА имконият медод, ки номзади сазоворро президенти мамлакат интиҳоб кунанд, ба Конгресс ва мақомоти қонунгузори дигари марказию иёлот низ ашхоси сазоворро интиҳоб намоянд. Ҳамин ҳел ҳам мешуд, ки номзади ба мансаби президентӣ соҳибшуда ба ваъдаҳои пеш аз интиҳобот додааш вафо намекард. Бо ҳамин сабаб, аз ҷумҳуриятҳои Умийам Тафт, ки соли 1909 ба иҷрои вазифаи президентӣ шурӯъ карда буд, интиҳобкунандагон норозӣ буданд. Ин ҳолати ҷумҳуриятхоҳон ба оппозитсияи демократӣ имконият медод, ки дар интиҳоботи дар пешистода дастболо шавад, ё ки ба ин мақом намояндаи ҳизби сотсиалистӣ соҳиб мешуд, яъне онҳо метавонистанд номзади худро ба мансаби президентӣ гузаронанд. «Мусобиқа» барои мансаби президентӣ дар Қасри Сафед, асосан, дар байни ҳизбҳои ҷумҳуриятхоҳон ва демократӣ сурат мегирифт.

Дар интиҳоботи соли 1912 ҳар се ҳизб ҳам номзадҳои худро ба мансаби президентӣ пешниҳод карданд. Ҳизби сотсиалистӣ Ючин Дебстро пешниҳод кард. Ҳизби демократӣ ба ин

Ба тарафи худ ҷалб кардани интиҳобкунандагон. Ҳачвия (Фил-рамзи Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон, маркаб-рамзи Ҳизби демократӣ)

мансаб Вудро Вилсонро лоик донист. Ин вақт дар Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон ҷудой ба амал омад. Барои ҳамин, ин ҳизб номзади ягонро пешниҳод карда натавонист. Аз ин рӯ, ду номзад пешниҳод шуд: У. Тафт ва Т. Рузвелт. Дар натиҷа, овозҳои интиҳобкунандагони ҷумҳуриятхоҳон дар байни ду номзад тақсим шуданд. Умуман, овозҳои интиҳобкунандагон чунин тақсим шуданд: В. Вилсон-6.286.214 овоз, Т. Рузвелт-4.126.020 овоз, У. Тафт-3.483.922 овоз ва Ю. Дебс – наздики 1 млн овоз. Ҳамин тариқ, номзади Ҳизби демократӣ профессори таъриху ҳуқуқи Донишгоҳи Принстон Вудро Вилсон ба муҳлати 4 сол Президенти ИМА интиҳоб гардид.

Вале мумкин буд, ки номзади Ҳизби ҷумҳуриятхоҳон голиб барояд. Сабаби асосии шикасти ин ҳизб дар ду номзад пешниҳод кардани он буд. Чамъи овозҳои ба даст даровардаи ҳар дуи онҳо 7609942 нафарро ташкил кард. Ин аз шумораи овозҳои гирифтаи номзади демократҳо, ки голиб баромад, қариб 1,5 млн нафар зиёд аст. Ҳамин тариқ, соли 1912 намояндаи Ҳизби демократӣ ба муҳлати 4 соли оянда соҳиби Қасри Сафед гардид.

Сиёсати тачовузкаронии хориҷии ИМА. Сармоядорони Англия, Фаронса ва Олмон дар охири асри XIX ба хориҷа қариб 35 млрд доллар сармоя бароварданд, вале ИМА бошад, дар ҳамин давра ба хориҷа ҳамагӣ 500 млн доллар сармоя бароварду халос. Сабаб он буд, ки ҳанӯз дар ҳуди ИМА барои фуруштани мол имконияти калон мавҷуд буданд. Аз ҳамин лиҳоз, сармояро дар дохили ҳуди мамлакат ҳам гузоштан мумкин буд. Ҳоҷати ба хориҷи кишвар баровардани он набуд. Вале оғишта- оғишта барои сармоядорони ИМА бозори дохилӣ тангӣ кардан гирифт. Дар аввал ИМА ба забти мустамликаҳо майл надошт. Акнун бошад, аз рақибони асосии худ ақиб мондани набуд. Вай ҳам барои забткунии мустамликаҳо сар кард. ИМА, асосан, ҳавзаи Уқёнуси Атлантика ва дар он ҷо хусусан Кубаро ба даст даровардани буд, аз он ҷумла, маҳз барои ин ҷазира соли 1898 бар зидди Испания ҷанг ҳам кард.

Аз рӯи ақидаи Президенти ИМА Монро бояд хусусиятҳои географии қитъаи Америка ва пеш аз ҳама, Америкаи Лотиниро ба ҳисоб гирифта, таъсири худро дар мамлакатҳои он пурзӯр кунад. Ин ақида ба сиёсатмадорони Америка маъқул

Самтҳои забткориҳои
асосии ИМА дар охири
асри XIX-и ҷониби асри
XX

шуд. Соли 1889 бо ташаббуси котиби давлатии ИМА Д. Блейн дар шаҳри Вашингтон конференсияи аввалини давлатҳои қитъаи Америка баргузор гардид. Конференсияи Вашингтон иттифоқи байналхалқии давлатҳои Америкаро таъсис дод. Ин иттифокро ИМА дар оянда барои сиёсати хориҷии истилогаронаи худ истифода бурд. Аз ҳамин вақт сар карда, Америкаи Лотинӣ ба минтақаи манфиатҳои доимии ИМА табдил ёфт. Он ҳуқуқи маънавии даҳлат кардан ба қорҳои дохилии ҳамаи мамлакатҳои қитъаи Америкаро аз худ кард.

Бозгашти аскар
ихтиёрӣ. Зангии ҷавон
дар бораи ҷангҳои гу-
зашта нақл мекунад.

Минтақаи дигари истилогариҳои империализми ИМА Шарки Дур буд. Дар ин ҷо ба вай лозим омад, ки бо Англия ва Олмон рақобат кунад. Соли 1899 ҳар се давлат протекторатаи худро бар ҷазираҳои Самоа ҷорӣ намуданд. Соли 1893 ИМА ҷазираҳои Гавайро пурра ба зери дасти худ даровард. Ба империализми Америка муяссар гардид, ки мавқеи худро дар Корея ва Чин ҳам мустаҳкам кунад.

Соли 1901 ИМА бо Англия созишномае баст, ки мувофиқи он ҳуқуқи сохтмону истифодаи Канали Панамаро ба даст даровард. Ҳарчанд ҳукумати Колумбия ин созишномаро рад кард, аз дасташ коре наомад. ИМА зидди ин давлат исён ташкил намуда, ба ёрии исёнгарон сипоҳи фиристонд. Колумбия маҷбур шуд, ки ба тақдир тан диҳад. Аз ҳамин вақт саркарда, империализми ИМА бар зидди рақибони камқуввати худ сиёсати "дарраи калон"-ро ба кор мебардагӣ шуд. Бо ҳамин роҳ, ба гардани як қатор мамлакатҳо шартномаҳои асоратоварро бор мекард. Масалан, соли 1907 нисбат ба Санто-Доминго ҳамин хел рафтор карда буд.

Ҳаракати ҷамъиятӣ. Вазъи зиндагии заҳматкашон дар ИМА нисбат ба дигар мамлакатҳои тараққиқарда беҳтар буд. Вале гузариш ба сармоядорӣ инхисорӣ истисмори аҳли меҳнатро дар ин мамлакат зиёдтар кард. Ба ин қори инхисорҳо мардуми меҳнаткаш эътироз баён менамуд. Бо мақсади талаб кардани риояи қонунҳо корпартоӣ мекарданд. Ҳаракати корпартоӣ хусусан дар миёнаи солҳои 80-уми асри XIX вусъат ёфт. Дар корпартоии 1 майи соли 1886 зиёда аз 350 ҳазор нафар мардуми табақаҳои гуногуни меҳнаткашон иштирок карданд. Корпартоӣ алалхусус дар яке аз шаҳрҳои саноатии калони ИМА - Чикаго вазъи тезу тундро гирифт. 3 май, ҳангоми гирдиҳамоии ошоишта, полисиия бар зидди корпартофтагонӣ бесилоҳ оташ кушод. Дар натиҷаи ин 5 нафар ҳалок ва чандин нафари дигар заҳмдор шуданд. Рузи дигар, ҳангоми гирдиҳамоии оммавии ошоиштаи эътирозӣ, дар гулгашти Хаймаркет игвогаре ба тарафи полисиия гулӯла партофт. Барои ин амал ҳукуматдорон пешвоёни ҳаракати корпартоӣ Персон, Фишер, Энгел ва Шпейсро муттаҳам карда, ба дор овеҳтанд.

Солҳои 90-ум ҳаракати корпартоӣ кам нашуд. Соли 1892 корпартоии оммавӣ коргарону муҳандисони заводҳои маъданкоркунии Корнеги ва Гомстедро фаро гирифт.

Соли 1881 иттифоқҳои касаба (трэд-юнионҳои ИМА) - "Федератсияи америкоии меҳнат" ташкил ёфт. Асосгузори ФАМ Гомперс буд. Ӯ дар зарфи 42 сол бетанаффус ба ин ҳаракат роҳбарӣ кардааст.

Фермерҳо созмонҳои худро бо номи "грейчерҳо" ("мулк", "ферма") ва "гринбекерҳо" ("пушти сабз" - пушти когази пули доллар дар назар дошта шудааст) ташкил карданд. Ин созмонҳо муҳофизаткунандагони бозғатимоди сохти фермерии кишоварзии ИМА гардиданд.

Соли 1897 Ҳизби сотсиалистӣ ташкил ёфт. Он дар байни як қисми заҳматкашон ва баъзе табақаҳои дигари аҳолии обрӯӣ пайдо кард. Ҳизби сотсиалистӣ 13 рӯзнома ва даҳҳо маҷаллаҳоро ҷоп мекард. Номзади ин ҳизб дар интихоботи соли 1912 қариб 1 млн овоз гирифт. Соли 1901 як қисми аъзоёни Ҳизби сотсиалистӣ аз ҳизби худ баромада, бо ҳамроҳии сотсиалистони дигар ҳизби нави сотсиалистӣ ташкил карданд. Гайр аз ин, созмонҳои дигари сотсиалистӣ коргарӣ, ба монанди "Коргарони индустриалии ҷаҳон", "Лигаи зиддиимпериалистӣ", "Иттифоқи фермерҳо", "Ҷамъияти америкоии адолат" ва гайра ба вучуд омаданд. Ҳамаи онҳо дар ҳифзи ҳуқуқҳои заҳматкашон ва демократикунонии ҷомеаи ИМА саҳми худро мегузоштанд.

1. СИЁСАТИ ТАҶОВУЗКОРОНАИ ХОРИҶИИ ИМА А) ИШҶОЛИ ҶАЗИРАҶОИ ГАВАЙ

ИОРАҶ АЗ НОМАИ САФИРИ ИМА ДАР ГОНОЛУЛУ СТИВЕН БА КОТИБИ ДАВЛАТИИ ИМА БЛЕЙН АЗ 21 НОЯБРИ СОЛИ 1892

Яке аз ду роҳе, ки ба фикри ман ниҳоят зарур аст: ё ки барои Ҷапон ҷораҳои қотеона заруранд, ё ки "иттиҳоди гумрукӣ" ва кабели океан аз соҳилҳои Калифорния то ба Гонулулу, дар баробари ин Пёря-Ҷарбор бояд бебозгашт ба Америка дода шавад... вале шарт нест, ки аз болои ҷазираҳо расман протекторат эълон карда шавад. Фикри ман он аст, ки роҳи аввал барои ҷазираҳо аз ҳама беҳтарин ва барои Америка бетаъширтарин аст...

Б) ПРЕЗИДЕНТИ ИМА МАК-КЕНЛИ ДАР БОРАИ ИШҶОЛИ ФИЛИППИН

Ман ҳар бегоҳ то нисфишабӣ, дар Қасри Сафед қадам мезадам ва аз ҷен-телменҳо шарм намекунам, иброз дорам, ки на як бору ду бор ба зону зада, аз Парвардигор ақду фаросат ва роҳнамой талаб мекардам. Яке аз шабҳо ба сари ман намедонам чӣ тавр, чунин фикре омад:

1) мо қазираҳои Филиппинро ба Испания баргардонида наметавонем, зеро ин амал боиси тарсонҷаӣ ва шармандагии мо хоҳад буд;

2) мо Филиппинро ба Фаронса ва Олмон - рақибони тичоратии худ дар Шарқ дода наметавонем, зеро ин чиз ҳам барои мо сиёсати иқтисодии бад ва бефоида хоҳад буд;

3) мо Филиппинихоро ба ҳоли худ гузошта наметавонем, чунки барои худидоракунии тайёр нестанд ва мустақилияти Филиппин фаврӣ ба бетартибие оварда мерасонад, ки он бадтар аз ҷанги испанӣ аст;

4) барои мо ғайр аз ба даст даровардани ҳамаи қазираҳои Филиппин, тарбия намудан, ба камол расонидан, мутамаддин сохтани Филиппиниҳо ва дар ин ҷо ҷорӣ намудани идеалҳои насронӣ роҳи дигаре нест, чунки онҳо бародарони инсонии моанд, ки барояшон Масеҳ қурбон шуда буд.

Баъди ин ман дар ҷойҳобам дароз кашида, ба ҳоби саҳт рафтам.

2. АЗ КИТОБИ СЕНАТОР ПЕТТИГРУ "ПЛУТОКРАТИЯИ ТАНТАНАКУНАНДА"

Соли 1903 президенти ИМА Теодор Рузвелт ба ҳукумати Колумбия барои ба Иёлотӣ Муттаҳида вогузор кардани минтақаи дарозрӯяе, ки баробари 10 мид аст... 10 миллион доллар пешниҳод намуд. Ин иҷора бояд ба Иёлотӣ Муттаҳидаи Америка барои идораи Канали Панама ҳуқуқи қотеъ меод. Колумбия аз он ки мо бо як пойи худ дар Панама истода, тамоми мамлакатро забт мекунем, аз гуфтушунид бо мо тарсид ва барои ҳамин аз фуруштани минтақаи канал даст кашид.

Баъди ин Рузвелт флотро ба Колон фиристод ва он бандарест дар халиҷи гарданаи Панама ва ба ҳукумати иёлотӣ Панама пинҳонӣ фаҳмонд, ки агар мамлакати худро ҷумҳурии эълон карда, бар зидди Колумбия бархезанд, пас ӯ ба онҳо барои заминҳои минтақаи канал 10 миллион доллар медиҳад ва ҳам ба паҳш кардани шӯриши аз тарафи лашкари Колумбия монёе мешавад.

Панама бо ин аҳду паймон розӣ шуд ва дар мавриди қулай шӯриш бардошт...

Ҷумҳурии Колумбия барои паҳши шӯриш қувваи кифоя фиристод, лекин Рузвелт ба қумондонҳои киштиҳои Америкай дастур дод, ки нагузоранд си-поҳиёни Колумбия фаромада, ба воқеаҳои дар он ҷо ба амалномада даҳолат ку-нанд.

Мувофиқи дастурҳои худ, афсарони мо нагузоштанд, ки сарбозони колум-биявӣ ба Панама раванд, онҳоро маҷбур карданд, ки ба Колумбия баргарданд.

2 ноябри соли 1903 Вазорати қорҳои хориҷӣ дар Вашингтон ба фармондеҳи нерӯҳои ҳарбӣ чунин барқия фиристод...

"а) рохро озод ва бемонеа гардонед... бо нерӯи ҳарбӣ хати роҳи оҳанро ишғол намоед; нагузored, ки нерӯҳои ҳарбӣ бо мақсадҳои душманона фароянд..."

6 ноябр вазири қорҳои хориҷӣ дар Вашингтон ба ноиби консули дар Панамабуда бо чунин мазмун барқияе фиристод: "Ҳалқи Панама бо яқдили комил робитаҳои сиёсии худро аз Ҷумҳурии Колумбия қанд ва истиклолияти худро эълон кард. Ҳамин ки боварӣ ҳосил намудед, ки халқ нисбати ҳукумати мавҷудаи аз ҷиҳати сохти худ ҷумҳуриявӣ он қадар зид нест,... бо онҳо ҳамчун бо ҳукумати масъул робитаҳои дахлдор муқаррар намоед".

3. СИЁСАТИ "ДАРҲОИ КУШОД" ДАР ЧИН

(Аз нотаи котиби давлатии ИМА Хэй ба ҳукуматҳои Русия, Англия, Фаронса, Олмон, Италия ва Ҷопон аз 6 сентябри соли 1899)

Ҳукумати мо, махсусан меҳодад... ба давлатҳои бузурге, ки дар Чин манфиатҳои худро доранд, принципҳои эълон намояд, ки барои манфиатҳои тичоратии тамоми ҷаҳон муҳиманд. Ин принципҳо чунинанд:

Якум. Эътирофи он, ки ягон давлат дар ягон шакл ба ягон бандари шартномавӣ даст намезанад ё ки ягон ҳел манфиатҳои қонунии давлатҳои дигарро дар ҳудудҳои қаламрави идораи бо номи "соҳаи манфиатҳо"-е, ки вай дар Чин дошта метавонад, вайрон намекунад.

Дуюм. Нархномаи ғумрукии мавҷудаи Чин нисбати на ҳамаи молҳои, ки фароварда ва ё ба ҳамаи бандарҳои дар ҳудудҳои чунин "соҳаи манфиатҳо" (ғайр аз "бандарҳои озод") оварда шудаанд, ба қор бурда мешавад, сарфи назар аз он ки онҳо ба қадом миллат тааллуқ доранд ва боқӣ... дар ҳамин асос муайянкардашударо ҳукумати Чин меқароронад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1909 — Президенти ИМА интиҳоб шудани У. Тафт
- 1912 — Президенти ИМА интиҳоб шудани В. Вилсон
- 1889 — конференсияи байналхалқии давлатҳои китъаи Америка дар шаҳри Вашингтон
- 1898 — ҷанги ИМА бар зидди Испания
- 1893 — қазираҳои Гавайро аз худ қардани ИМА
- 1897 — ташкил ёфтани Ҳизби сотсиалистии ИМА
- 1899 — муқаррар қарда шудани протекторатаи ИМА, Англия ва Олмон бар қазираҳои Самоа
- 1901 — аз тарафи ИМА ба даст даровардани ҳуқуқи сохтани Канали Панама

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар ИМА дар охири асри XIX - аввали асри XX иқтисодиёт босуръат тараққӣ кард? 2. Сармояи саноатӣ бо сармояи бонкӣ чӣ тавр омезиш ёфт? Дар ИМА он чӣ натиҷа дод? 3. Моҳияти системаи бисёрхизбии ИМА-ро шарҳ диҳед. 4. Дар ИМА интиҳоботи президентии соли 1912 чӣ тавр доир гардид? 5. Дар бораи сиёсати таҷовузкоронаи империализми Америка маълумот диҳед. 6. Аз рӯйи нуктаҳои "а", "б", "в", "г" ва "д"-и ҳуҷҷати 1-ум оид ба пешрафти иқтисодиёти ИМА дар охири асри XIX-аввали асри XX далелҳо биёред. 7. Аз ҳуҷҷати 2-юм - "Сиёсати таҷовузкоронаи хориҷии ИМА" кадом хулосаҳо бармеоянд? 8. Ҳуҷҷатҳои 3 ва 4 дар бораи чӣ нақл мекунанд? 9. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 14. МАМЛАКАТҲОИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

Ақиқомии иқтисодӣ ва сиёсӣ. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, ки халқҳои онҳо дар муддати чандин асрҳо дар асорати мустамликадорони Испания ва Португалия буданд, аз ҷиҳати тараққиёти иқтисодию сиёсӣ аз Аврупо ва Америкаи Шимолӣ хеле ақиб монданд. Дар ин мамлакатҳо сармоядорӣ суғат тараққӣ карда буд. Муносибатҳои феодалӣ мақоми калон доштанд. Дар чандин минтақаи Америкаи Лотинӣ ҷамоаи кабилавии ҳиндуҳо низ вучуд доштанд. Дар баъзе мамлакатҳо соҳти гуломдорӣ ва боқимондаҳои он маҳфуз буданд.

Дар кишоварзии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ муносибатҳои нимфеодалӣ ҳукмрон буданд. Мулкҳои ниҳоят калон ба помешикони калон тааллуқ доштанд. Калисои католикӣ низ дар ихтиёри худ заминҳои зиёд дошт. Кишоварзони камзамин, иҷоракорон ва мардикорон, ки гирифтори муҳтоҷӣ ва қашшоқии саҳт буданд, дар киштзорҳои заминдорони калон ва калисоҳо кор мекарданд.

Вазъияти сиёсии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ як хел набуд. Масалан, Куба ва Пуэрто-Рико то соли 1898 мустамликаҳои Испания буданд. Баъди ҷанги Испанияю Америкаи соли 1898, Куба ниммустамликаи ИМА шуд, Пуэрто-Рико бошад, ба мустамликаи ИМА табдил ёфт. Дарачаи тараққиёти иқтисодӣ ва сиёсии Аргентина, Чили ва Уругвай аз дарачаи тараққиёти Эквадор, Перу, Боливия, Парагвай ва ҷумҳури-

ятҳои Америкаи Марказӣ барин мамлакатҳои хеле қафомонда як дараҷа баландтар ба назар мерасид.

Дар аксарияти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ диктаторҳои ҳокимияти мутлақдошта ҳукмронӣ мекарданд. Онҳо аз байни заминдорон ва чорвопарварони калони ин мамлакатҳо баромада буданд.

Ҳукмронии сармояи хориҷӣ дар Америкаи Лотинӣ. Аввал Англия, ИМА ва баъд Олмон аз ақибмонии иқтисодӣ ва сиёсии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ моҳирона истифода бурданд. Сармоядорони хориҷӣ ва заминдорони калони маҳаллӣ ба калисои католикӣ, ки дар байни мардум таъсири калон дошт, таъя карда, дар асри XIX ба иқтисодиёти Америкаи Лотинӣ сар дароварда, онро ҳатто ба худ тобеъ намуданд.

Ба Америкаи Лотинӣ сар даровардани сармояи хориҷӣ ба пешравии нерӯҳои истехсолкунандаи ин минтақаи Америка монета эҷод менамуд. Империалистон ва балеғуёни маҳаллии онҳо барои дар ин мамлакатҳо бунёд кардани саноат манфиатдор набуданд. Онҳо иқтисодиёти мамлакатро ба эҳтиёҷоти халқҳои Америкаи Лотинӣ нею барои эҳтиёҷоти худ мутобиқ мекарданд. Барои ҳамин кишоварзии мамлакатҳои Америкаи Лотиниро ба ду-се зироати барои содир-

Хосе Марти (1853-1895)-шоир, публицист ва педагог, сарвари барҷастаи муборизаи озодихонаи халқи Куба. Дар ҷанги зидди мустанақкорони Испания ҳалок гардидааст.

муқарраргардида махсус мегардониданд. Масалан, дар Бразилия қаҳваю пахта парвариш карда мешуданд, дар Куба - найшакар, дар мамлакатҳои Америкаи Марказӣ - банан ва қаҳва.

Ҳамин тариқ, мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба манбаи ашёи хоми мамлакатҳои Аврупо ва ИМА табдил меёфтанд.

Тараққиёти яктарафаи иқтисодиёт аксарият мамлакатҳои Америкаи Лотиниро ба молҳои содиротии ҳаётан зарури мамлакатҳои хориҷӣ вобаста менамуд, аз он ҷумла, ба ҳуҷури. Тобеияти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба сармояи хориҷӣ дар нимаи дууми асри XIX боз ҳам афзуд.

Ширкатҳои инҳисории хориҷӣ аз мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ даромадҳои фаровон ба даст мебароварданд. Онҳо муттасил ба корҳои дохилии ин мамлакатҳо дахлат мекарданд.

Дар асри XIX мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба доми сармояи англис афтада буданд, лекин аз оғози асри XX саркарда, онҳо беш аз пеш ба империализми ИМА тобеъ шудан мегирифтанд. Дар як вақт ба Америкаи Лотинӣ даромадани сармояи Олмон ҳам пурзӯр мегардид.

Иёлотҳои Муттаҳидаи Америка нисбат ба аврупоиён, ба корҳои дохилии мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ бештар дахлат мекард. Дар оғози асри XX ширкатҳои инҳисории ИМА қариб дар ҳамаи давлатҳои ҳавзаи Баҳри Қариб ҳукмрон буданд. Империализми Америка ҳокимияти диктаторҳои Америкаи Лотиниро дастگیرӣ намуда, ба озодии халқҳои он монеъ мешуд.

ИМА ҳанӯз дар оғози асри XX Канали Панамаро ба даст даровард. Ҷумҳурии Панама ба муддати дуру дароз ба мус-

Канали Панамаро солҳои 1904-1914 сохта шудааст. Дар тарафи чап ҷазираи Колон, дар тарафи рост ҷазираи Панама.

тамликаи ИМА табдил ёфт. Ҳангоми соли 1914 дар гарданаи Панама кушода шудани канал ҳукмронии ИМА дар мамлакатҳои ҳавзаи Баҳри Қариб боз ҳам мустаҳкамтар шуд.

Соли 1907 ИМА аз мушкilotи молиявии Ҷумҳурии Доминикан истифода бурда, бар болои он протекторат ва вомбаргҳои асоратовари худро бор мекунад. Чун дар Куба ИМА дар Ҷумҳурии Доминикан ба ташкили ҳамон ҳукуматҳое роҳ меод, ки гапдари бошанд. Баромадҳои оммаи халқ бар зидди зӯроварии хориҷӣ бераҳмона паҳш карда мешуд. Соли 1916 ИМА ба Ҷумҳурии Доминикан лашкар фиристода, дар ин ҷо диктатураи ҳарбӣро ташкил кард, ки ба сарнайзаҳои америкавӣ таъаҷуббахш мекард.

ИМА на як бору ду бор ба қорҳои дохилии Ҷумҳурии зангӣни Гаити даҳлат карда, истиклолияти онро поймол мекард. Соли 1915 сипоҳӣни баҳринизомии ИМА Гаитиро ишғол намуданд. ИМА бо Гаити Созишномаи нобаробар баста, дар амал дар ин мамлакат режими ҳарбӣро ишғолро муқаррар кард. Сарватмандони Америкай бойгари Гаитиро ба зеридати худ дароварданд. Аҳолии маҳаллӣ маҷбур буд, ки дар зеридати хориҷӣ умр ба сар барад.

Дар натиҷаи бор кардани вомбаргҳои асоратар ва бастани шартномаҳои нобаробар, бонкҳои америкаӣ назорат аз болои ҳаёти иқтисодии Никарагуо ба даст оварданд. Дар амал, ҳукумати ин давлат дар ихтиёри ҳарбӣни ИМА буд. Тамоми Америкай Марказӣ оғишта-оғишта ба мулки империализми Америка табдил меёбад.

Машғулияти асосии аҳолии Америкай Марказӣ парвариши банан, афлесун ва қавва буд. Плантатори нисбатан калонтарини инҳисори истеҳсоли мевагӣ "Юнайтед Фрут Компани" мешавад. Аз ин рӯ, дар мамлакатҳои Америкай Марказӣ "Юнайтед Фрут Компани"-ро маъмулан империяи банан меномиданд.

Зӯроварии ширкатҳои инҳисории империалистӣ ва мавҷудияти мулкҳои бузурги Замин дар кишоварзӣ ҳамчун асоси муносибатҳои феодалӣ ба пешрафти соҳибдорӣ дар Америкай Лотинӣ ҳалал мерасонд, вале пурра пеши роҳи таққӣни онро гирифта натавонист.

Вазъи зиндагонии ҳиндӯён. Болоравии соҳибдорӣ дар нимаи дуюми асри XIX ба ғорат ва қирқунии ҳиндӯни Америкай

Чанубӣ ва Марказӣ вобаста буд. Заминдорони маҳаллӣ ва ширкатҳои англисӣю америкӣ барои васеъ намудани мулкҳои худ бар зидди ҳиндӯён экспедитсияҳои ҳарбӣ ташкил намуда, онҳоро аз заминҳои аҷдодӣ пеш ва ё ба таври оммавӣ қир мекарданд. Ҳиндӯёни бо камону найза мусаллаҳ дар муқобили сарбозони бо артиллерия ва сипоҳи дигари замонавӣ мусаллаҳгардида истодагӣ карда наметавонистанд. Сарфи назар аз ин, онҳо бар зидди истилогароии хориҷӣ муборизаи шадид мебуданд. Масалан, солҳои 70-ум ва 80-ум дар қаламрави Аргентина иттифоқи ҳарбии қабилаҳои ҳинду ба истилогарон муқовимати сахт нишон доданд. Дастаҳои мусаллаҳи ҳиндӯён шабонгоҳ душманонро дар ҳоби ғайрат монанд, ҳамла карда, на як бору ду бор бар онҳо дастболо шудаанд. Истилогарон бо бераҳмӣ фавқулодда қабилаҳои томо набуд мекарданд.

Муборизаи кишоварзон. Зӯровариҳои заминдорон, калисои католикӣ ва ширкатҳои хориҷӣ ба он оварда расонд, ки аксарияти аҳолии деҳоти Америкаи Лотинӣ ба пеонҳо - кишоварзони камзамин, батракҳо ва мардикороне, ки як умр аз насл ба насл ба соҳибони Замин тобеъ буда, дар қашшоқии мудҳиш доимӣ зиндагонӣ мекарданд, табдил меёфтанд.

Дар Боливия, Перу ва Эквадор дар охириҳои асри XIX-аввали асри XX дайрҳои зиёде мавҷуд буданд, ки дар ихтиёрашон заминҳои нопайдоканор доштанд. Пеонҳо ва кишоварзоне, ки дар "заминҳои муқаддас" меҳнат мекарданд, ба ҷазоҳои ҷисмонӣ гирифта мешуданд. Масалан, чунин одат паҳн шуда буд: агар ҳуҷаин ё ки нозир пеонро занад, пас пеон бояд дар назди ҳуҷаин дузону зада, барои муносибати "меҳрубона" ташаққур изҳор кунад. Дар он ҷое, ки гуломдорӣ боқӣ монда буд, ҳуҷаин метавонист ҳатто гуломи худро қатл кунад.

Дар аксари мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ тез-тез шӯришҳои кишоварзон ба амал меомаданд. Дар солҳои 80-ум ин шӯришҳо махсусан дар Бразилия аз ҳама шадидтар буданд. Дар ин ҷо шӯришҳои кишоварзон бо шӯришҳои зангӣ пайваста небу, бузургро ташкил менамуданд.

Бразилия, ки дар ибтидои асри XIX аз зулми мустамликавии Португалия озод шуда буд, мисли мамлакатҳои дигари Америкаи Лотинӣ, ҷумҳурӣ нею давлати мутлақ шуд. Кишоварзон ва гуломони зангӣ шӯришбардошта соли 1889 буржуазияи Бразилияро маҷбур карданд, ки мутлақиятро барҳам зада,

мамлакатро ҷумҳурӣ эълон кунад. Вале аз эълон карда шудани ҷумҳурӣ вазъи зиндагонии кишоварзон беҳтар нашуд. Бинобар ин, ошӯбҳои кишоварзони Бразилия идома ёфтанд.

Дар оғози асри XX шӯришҳои калони кишоварзон инчунин Аргентинаро ҳам фаро гирифтанд. Онҳо ислоҳоти Замин, паст кардани ҳаҷми пардохти андоз ва иҷорапулии Заминро тақозо мекарданд.

Инқилоби буржуазӣ-демократӣ дар Мексика (Солҳои 1910-1917). Аз соли 1876 то соли 1911 дар Мексика ҳокимияти диктаторӣ дар дасти Президент, генерал Порфирио Диас буд. Вай мамлакатро ба давлати ҳарбӣю политсиягӣ ва ниммустамликаӣ империализми Америка табдил дод. Сиёсати доир ба Замин, ки Диас ба амал мебаровард, барои халқ ниҳоят ҳалокатовар буд. ӯ зӯран деҳқонони Ҳиндуру аз Замин маҳрум карда, заминҳои ҷамоавиро қашида мегирифт. Миллионҳо кишоварзони Ҳиндуи хонавайроншуда маҷбур буданд, ки дар конҳо, корхонаҳои нафткоркунӣ, заминҳои ширкатҳои инҳисории хориҷӣ ва дар заминҳои заминдорони маҳаллӣ кор кунанд. Замин, ҷангал ва дорони дигари кишоварзонро ширкатҳои инҳисории хориҷӣ ва рӯҳониёни Мексика қашида гирифта, аз худ мекарданд.

Аз солҳои аввали асри XX ҳаракатҳои инқилобии аҳолии мамлакат ба муқобили диктатураи Диас оғоз ёфтанд. Дар

Иштирокчиёни инқилоби буржуазӣ дар Мексика.

шаҳрҳо ва минтақаҳои саноати кӯҳии Мексика аҳди меҳнат ва табақаҳои гуногуни буржуазия корпартой ва намоишҳои зиддихукуматӣ ташкил менамуданд. Дар ҷануби мамлакат дастаҳои ҷирикӣ кишоварзон бо сардории Эмилиано Сапата (1877- 1919) ва дар шимол бо сардории Франсиско Виля (1877- 1923) амал мекарданд. Ҷаллод Порфирио Диас баромадҳои мардумро бо зарбаи тирӯ шамшер фуру менишонд. Дар солҳои 1910-1911 ҳаракатҳои парокандаю бенизومي нерӯҳои пешқадами мамлакат ба наҳзати пурзӯри инқилобии мунтазами зидди тартиботи пӯсидаи диктатории Диас табдил ёфтанд ва дар Мексика инқилоби буржуазияро демократӣ ғалаба кард. Диктатор Порфирио Диас маҷбур шуд, ки аз мамлакат фирор кунад. Дар Мексика ҳокимият ба дасти буржуазияи миллӣ гузашт.

Оммаи кишоварзони безамин ва камзамин барои ба даст даровардани Замин мубориза мебуданд. Онҳо ба дастаҳои инқилобӣ дохил мешуданд ва шиорҳои Сапата "Замин ва озодӣ" ва "Бо сарбаландӣ мурдан беҳ аз зистан бо сари ҳам"-ро сармашқи муборизаи худ карда буданд. Буржуазияи дар сари ҳокимиятбуда зуд ба кишоварзон Замин дода натавонист. Ин ҳолат авҷи ҳаракати инқилобиро боз ҳам баландтар кард. Дастаҳои ҷирикӣ дар зери роҳбарии Сапата ва Виля ба артишҳои мунтазами кишоварзон табдил ёфта буданд.

Эмилиано Сапата (1880-1919)-файранди деҳқони кимбегал, аз синни ҷавраш ба муборизаи бегодғараҳои заминдорон мубориза мебуд.

Империализми ИМА аз бенизомии дар натиҷаи инқилоби буржуазия демократии Мексика баамаломата истифода бурда, солҳои 1914 ва 1916 ду маротиба бар зидди инқилоби Мексика таъовузи мусаллаҳона ташкил намуд. Лекин муқовимати қаҳрамононаи оммаи мардум ИМА-ро маҷбур намуд, ки сарбозонашро аз Мексика барорад.

Муборизаи ҳасурунаи мардуми Мексика ба муқобили иртиқои дохила ва империализми хориҷӣ ба он оварда расонд, ки соли 1917 Конститутсияи демократии Мексика қабул карда шуд. Ин Конститутсия Мексикаро ҷумҳурии эълол намуда, ба мардуми он озодии суҳан, матбуот ва ҳуқуқи интиҳоботӣ дод. Ҳуқуқҳои хориҷиён дар мавриди истифодаи сарватҳои зеризаминии мамлакат маҳдуд карда шуданд.

Дар Конститутсия тақсимоли мулкҳои калон, ба заминдорони хурд ёрӣ расонидан, ҷорӣ кардани рӯзи кории 8-соата, ҳуқуқи корпартоӣ ва барпо намудани иттифокҳои касаба дар назар дошта мешуд.

Вале Конститутсияи соли 1917-и Мексика пурра дар ҳаёт татбиқ нагардид. Ашхоси иртиқоӣ ба муқобили он баромада, борҳо даст ба табаддулоли аксулинқилобӣ заданд. Ҳатто қатли пешвоёни ҳаракати инқилоби - Сапата ва Виларо ташкил намуданд.

Аз ҳаракатҳои инқилобии ибтидои асри XX-и Америкаи Лотинӣ калонтаринашон инқилоби буржуазия демократии Мексика буд.

Ҷанги ғирқхон
Мексика ба
африқонҳо дар
Верикрус

Ин инқилоб ҳарчанд, ки мардуми Мексикаро аз истисмори феодалий ва мамлакатро аз асорати империализми хориҷӣ озод карда натавонист, қариб дар тамоми Америкаи Лотинӣ нерӯҳои миллию озодихоҳро ба ҷунбиш даровард. Бедорӣи инқилобии мардуми ин қисмати қитъаи Америка маҳз аз инқилоби буржуазӣю демократии солҳои 1910-1917-и Мексика оғоз ёфтааст.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. КУШИШИ ИМА БАРОИ ТОБЕЪ КУНОНИДАНИ АМЕРИКАИ ЛОТИНӢ

(Аз рӯномаи "Балтимор сан" (ИМА) аз 19 майи соли 1889)

Мо мехоҳем тичоратро дар Америкаи Марказӣ ва Ҷанубӣ на тавассути молҳои арзону баландсифат, балки бо нархҳои муҳофизат аз худ кунем. Мо мехоҳем, ки бандарҳои давлатҳои бо мо аҳду паймонкарда барои мо дастрас бошанд дар ҳоле, ки ба ин бандарҳо даромадани давлатҳои бо мо рақобаткунандаи аврупоӣ манъ карда шуда бошад.

2. ПАНАМАРО ТОБЕЪ КУНОНДАНИ ИМПЕРИАЛИЗМИ ИМА

(Ноиби президенти ИМА Т. Рузвелт дар бораи аҳамияти сохтани Канали Панама барои ИМА)

Мо дар ҳудуди сарҳадҳои худ хотирҷамъона нишаста, рӯйирист худро тоҷирони қомроне эълон карда наметавонем, ки онҳо ба рӯйдодҳои ҷаҳон аҳамият намедиханд. Дар мубориза барои афзалият дар баҳр ва тичорат мо бояд нерӯҳои худро берун аз сарҳадҳои мон пурзӯр кунем. Мо бояд канали байни-уқёнусӣ созем ва тамоми афзалиятҳои дошта бошем, ки ҳангоми ҳалли тақдири уқёнусҳои Шарқ ва Ғарб онҳо имконият медиҳад сухани худро иброз дорем.

3. РҶЗНОМАИ "ТАЙМС" АЗ 8 ДЕКАБРИ СОЛИ 1913 ДАР БОРАИ ПЕОНҲО

Ҳазорон кишоварзон дар ғулумии кироҷкунандагони худ - асендадоси (соҳибони асенда - мулки калони нимфеодалию нимсармоядорӣ. Шарҳи Т. 3.) калон мебошанд. Онҳо вазифадоранд, ки аз дӯкони асенда харид кунанд. Қарз ба осонӣ дода мешавад. Бо мурури замон кироҷкунандагон қарзро пешниҳод мекунанд, ки кишоварзон ба ягон вақт пардохта тавонистани он умед баста наметавонанд. Ё ки онҳо барои тӯйи арусӣ қарз мегиранд...

Ё ки пул барои дафн кардан ҳам зарур мешавад. Ба ҳар навъ пеон ба тобеияти кироҷкунандаи худ мебарояд... То он вақте ки ӯ қарздор аст, ба ҷое рафта наметавонад. Беш аз ин, қарз меросӣ буда, ба фарзандони қарздор мегузарад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1898 — ба ниммустамликаи ИМА табдил ёфтани Куба ва ба мустамликаи ИМА табдил ёфтани Пуэрто-Рико
- 1907 — дар Ҷумҳурии Доминикан қорӣ намудани протекторатаи ИМА.
- 1914 — ифтихои Канадаи Панама
- 1916 — дар Ҷумҳурии Доминикан бо ёрии ИМА қорӣ шудани диктатураи ҳарбӣ
- 1915 — Гаитиро ишғол кардани лашкари баҳринизомии ИМА
- 1889 — шӯриши кишоварзон ва ғуломони зангӣ дар Бразилия
- 1910-1917 — инқилоби буржуазӣ демократӣ дар Мексика
- 1914-1916 — таҷовузи ИМА бар зидди инқилоби буржуазӣ демократии Мексика
- 1917 — қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Мексика

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ дар тараққиёти иқтисодӣ сиёсии худ аз мамлакатҳои пешқадами Аврупо ва Америкаи Шимолӣ ақиб монданд? 2. Дар бораи ба иқтисодиёти мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ сар даровардани сармояи мамлакатҳои империалистӣ ва дар он ҷо ҳукмрон шудани онҳо нақл кунед. 3. Мушаххасан бигӯед, ки тобеияти баъзе мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ ба мамлакатҳои империалистӣ, аз он ҷумла ба ИМА чӣ тавр сурат мегирифт? 4. Вазъи зиндагии ҳиндуёно шарҳ диҳед. 5. Дар Мексика кай инқилоби буржуазӣ демократӣ ба амал омад? Он чӣ натиҷа дод? 6. Эмилиано Сапата ва Франсиско Вилла кистанд? 7. Инқилоби буржуазӣ демократии Мексика кай ғалаба кард? 8. Кай ду маротиба ИМА ба муқобили Мексика таҷовузи мусаллаҳона ташкил намуд ва онҳо чӣ натиҷа доданд? 9. Кай дар Мексика Конститутсия қабул карда шуд? Нуктаҳои асосии ин Конститутсияро шарҳ диҳед. 10. Ҳуҷҷатҳои мавзӯро хонда, дар мавриди ҷавобдихӣ ба саволҳо ҳар кадоми онҳоро бамавқеъ истифода баред. 11. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

БОБИ Ш МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО

Тараққиёти пуравчи саноат дар мамлакатҳои пешқадами Аврупо ва ИМА аз корчаллонҳо майдони васеи фаъолиятро тақозо мекард. Молҳои истехсол кардаи онҳо дар дохили мамлакат ба фуруш намерафтанд. Ҳукуматҳои ин мамлакатҳои ба сармоядорони бузурги милли тобешуда, манфиатҳои онҳоро ифода мекарданд. Ширкатҳои пуриқтидор аз ҳукуматҳои худ талаб мекарданд, ки ба мустамликазабткунӣ даст зананд. Ҳарчанд мамлакатҳои пурқувваттарини Аврупо кайҳо боз ба забти мустамликаҳо шурӯъ карда, аксари давлатҳои Осӣё ва Африқоро ё мустамлика ва ё ниммустамликаи худ гардонида буданд, лекин ин кор то ҳол анҷом наёфта буд.

Португалия, Испания, Ҳоландия ва Туркия мустамликазабткунӣ худро ҳанӯз дар асрҳои XV-XVI оғоз карда буданд. Аз паси онҳо ба ин кор Фаронса ва Англия даст заданд. Баъдтар Австрия, Италия, Русия ва ИМА ба мустамликазабткунӣ шурӯъ карданд. Дар нимаи дууми асри XIX Олмон ва Чопон ҳам ба ин қатор дохил гардиданд. Аз ҳама охир ба ин кор Белгия сар кард.

Дар нимаи дууми асри XIX аксарияти мамлакатҳои Осӣё ва Африқо ҳанӯз ҳам дар ҳолати асримиенагӣ қарор доштанд. Ба иқтисодиёти онҳо саноати мошинӣ бо мушкилиҳои зиёде ворид мегардид. Артиши ин мамлакатҳо бо сипоҳи қуҳнаи пастсифат мусаллаҳ буд. Мамлакатҳои истилогари аврупоӣ, ИМА ва Чопон артиши худро аллакай бо техникаи ҳарбии ҳозиразамони оташфишон мусаллаҳ карда буданд. Онҳо флотии бугии пурқувват ҳам доштанд. Аз ҳамин сабаб, мамлакатҳои Осӣё ва Африқо худро аз таҷовузи мамлакатҳои Фарб ва Чопон муҳофизат карда наметавонистанд.

Дар нимаи дууми асри XIX мамлакатҳои пешқадами Аврупо, ИМА ва Чопон ба давраи империалистии тараққиёти худ дохил гардиданд. Ин ҳолат барои забти мустамликаҳо рақобати тезу тунди байниҳамдигарии онҳоро ба миён овард.

Нимаи дууми асри XIX ва аввали асри XX мамлакатҳои ҷаҳон, аз он ҷумла, мамлакатҳои Осӣё ва Африқоро дар ҳамин ҳолат дарёфт.

§ 11. ЧИН

Вазъи иқтисодии Чин. Дар огози нимаи дуюми асри XIX дар Чин истехсолоти мошинӣ пайдо шудан мегирад. Вале муносибатҳои истехсолии он мисли пештара феодали буданд. Ин ҳолат ба давраи сармоядорӣ гузаштани ин давлатро мушкил мегардонд.

Пайдошавии корхонаҳои саноатии аввалин дар Чин ба солҳои 60-ум-80-уми асри XIX рост меояд. Онҳоро намоёндагони табақаҳои болоии ҷомеа, ки ҷонибдори принципи "худмустаҳкамкунӣ"-и Чин буданд, месохтанд. Ин ашхос ҷонибдори роҳи гарбии тараққиёти мамлакат ба шумор мерафтанд. Дар байни онҳо Тзен Го-фан, Ли Хун-Чжан, Чжан Чжи-Дун, Тзо Тзун-Тан ва дигарон буданд. Корхонаҳои аввалини саноатии Чин, асосан, давлатӣ буданд. Лекин аз солҳои 80-ум сар карда, сохтани корхонаҳои хусусӣ низ оғоз ёфтанд. Ин корхонахоро дар аввал танҳо тоҷирони калон, амалдорони баландмақоми давлатӣ ва заминдорони бой месохтанд. Лекин баъдтар корхонаҳои саноатии бо сармояи якҷояи давлатию хусусӣ сохташуда низ пайдо мешаванд.

Бештари корхонаҳои нав ба кор даровардашуда заводҳои мошинасозӣ, коркарди оҳан, фабрикаҳои бофандагӣ ва абрешим буданд. Соли 1861 Тзен Го-фан дар Антсин ва солҳои 1862 - 1865 Ли Хун-Чжан бо ёрии англисҳо дар Сучжоу ва Шанхай заводҳои калонтарини силоҳбарорӣ ва киштисозиро бунёд кард. Соли 1881 дар Чини Шимоли роҳи оҳани аввалин ҳам ба кор мебарояд. Соли 1891 аз тарафи генерал-губернатори Ханян Чжан Чжи-Дун дар музофот комбинати маъданкоркунӣ сохта мешавад.

Дар баробари пешрафти соҳибкории миллии Чин, рақобати сармояи хориҷӣ бо сармояи ин давлат ба амал меояд. Қариб дар ҳамаи шаҳрҳои калони мамлакат сармоядорони хориҷӣ фаъолият мекарданд. Дар солҳои 70-ум барои хориҷиён 26 бандари Чин кушода буданд. Хориҷиён дар ин бандарҳо озодона ба тиҷорату корчаллонӣ машғул буданд. Соли 1865 Англия бонки Гонконг - Шанхайро ташкил мекунад. Ин бонк дар Чин воситаи муҳими таҷовузи иқтисодии Англия мешавад. Соли 1885 дар Шанхай аллакай 15 корхонаи саноатии хориҷиён мавҷуд буд. Ҳукумати Чин саноати ҷавони худиро аз рақобат бо сармояи хориҷӣ муҳофизат карда наметавонист, чунки дасту пойи он

тавассути созишномаҳои асоратовар бо давлатҳои абаркудрати хориҷӣ баста шуда буданд. Дар Чин ҳаҷми тичорати аврупоӣён сол то сол бемайлон боло мерафт. Чин оҳиста-оҳиста ба манбаи ашёи хоми сармояи хориҷӣ табдил меёфт.

Вазъияти байналхалқии Чин. Фишори мамлакатҳои бузурги Ғарб ба Чин дар солҳои 60-ум ва 70-ум низ давом меёфт. Хориҷиён мехостанд, ки барои онҳо ҳамаи дарҳои Чин боз бошанд, то ки молҳои худро ба ин давлат, аз он ҷумла, ба музофотҳои Сичуан, Юнъан ва Гуйчжоу озодона дароварда фурушанд. Ҳукумати императории Чин ба фишори хориҷиён тоб наоварда, маҷбур шуд, ки соли 1876 дар Чифу ба конвенсияе имзо гузорад. Он дар назар дошт, ки Чин барои хориҷиён дар дарёи Янтсзи бандари асосии худро мекушояд.

Солҳои 70-ум фаронсавиён мавқеи худро дар ҷануби Ветнам, ки он Кохинхин ном гирифтааст, мустаҳкам намуда, баъд Ҳукумати Ветнамро маҷбур карданд, ки протекторати Фаронсаро қабул намояд. Дар солҳои 80-ум бо сабаби даъвоҳои Фаронса ба Ветнам муносибатҳои байни Фаронса ва Чин муташанниҷ мешаванд. Моҳи августи соли 1884 эскадраи Фаронса ба ғуруҳи киштиҳои Чин, ки дар Фучжоу ҷойгир буд, ҳучум намуда, 22-тои онро ғарқ мекунад. Бо ҳамин, ҷанги Фаронсаю Чин солҳои 1884-1885 оғоз ёфта, он 9 июни соли 1885 бо имзо шудани Созишномаи сулҳ дар Тянсзин байни Чин ва Фаронса ба охир мерасад. Мувофиқи он Чин протекторати Фаронсаро бар Аннам эътироф мекунад. Аз рӯи созишномаи тичоратӣ, тоҷирони Фаронса ҳуқуқ пайдо карданд, ки дар Юнъан озодона савдогарӣ кунанд. Ҳамин тавр, фаронсавиҳо барои ба дарунтари Чин сар даровардан дар Аннам таъягоҳ пайдо намуданд.

Аз лаҳзаи муносиб истифода бурда, Англия соли 1885 Бирмаро ба мустамликаи худ табдил дод. Баъди ин забткорӣ мулкҳои Англия ба сарҳадҳои Чин хеле наздик шуданд.

Соли 1872 Ҷопон ба ҷазираҳои Ликей, ки дар тобеияти якҷояи Ҷопон ва Чин буданд, ҳучум кард ва соли 1879 онҳоро ба даст даровард. Соли 1874 Ҷопон хост, ки ҷазираи дигари Чин-Тайванро низ забт кунад. Барои расидан ба ҳамин мақсад, Ҷопон бар зидди Чин ҷанг кард, лекин аз натиҷаҳои он ИМА баҳравар шуд. ИМА ҳуқуқ пайдо кард, ки тичорати худро дар Тайван вусът диҳад. Дар солҳои 90-ум ташаббуси давлатҳои абаркудрат

барои ба итлоати худ даровардани Чин ба ихтиёри Чопон гузашт. Чопон бар зидди Чин аз воқеаҳои ғарқ шудани киштии чиноии "Таошэн" 25 июли соли 1894 оғоз ёфт. Амалиётҳои ҳарбӣ аввал дар қаламрави Корея сурат гирифтанд. Дар муҳорибаи назди Пхенян 16 сентябри соли 1894 артиши 20 ҳазорнафараи Чин шикаст хӯрда, ба тарафи дарёи Ялу ақибнишинӣ мекунад. Дар як вақт, лашкари Чопон ба нимҷазираи Ляодун фаромада, 6 ноябр Даляньро ишғол кард. Баъд он 21 ноябр қалъаи навсоҳти Ляойшун (Порт-Артур)-ро ба даст даровард. Моҳи сентябри соли 1894 Чопон флоти Чинро торумор кард.

Баъди таслим шудани Ляойшуи, моҳи ноябри соли 1894, ҳукумати Чин ба мамлакатҳои бузург муроҷиат кард, то ки онҳо дар байни Чин ва Чопон миёнарав шаванд, вале ин кор натиҷаи дилхоҳ надод. Биноан, ҳукумати Чин маҷбур шуд, ки бо Чопон дар бораи сулҳ гуфтушунид кунад. Ҳамин тариқ, 17 феввали соли 1895 дар Симоносеки шартномаи сулҳи Чопон ва Чин ба имзо расид. Мувофиқи он Чин истиқлолияти Кореяро эътироф намуд, қазираи Тайван ва нимҷазираи Ляодунро ба Чопон гузашт карда, ба маблағи 200 млн лян товони ҷанг дод. Баъди эътирози Русия ва онро дастгирӣ кардани Фаронса ва Олмон, Чопон аз нимҷазираи Ляодун даст кашид.

Вазъи дохилии Чин. Дар солҳои 90-уми асри XIX халқи Чин

бар зидди император ба мубори-за оғоз кард. Сиёсати таслимкорунаи хориҷии Тси Си ба мардуми мамлакат маъқул набуд.

Юан Ши-Кай.
Учонибдори дар Чин аз нав барқарор
кардани ҳокимияти
диктаторӣ буд.

Арбобони илму фарҳанг дар мамлакат гузаронидани ислохотро тақозо мекарданд. Моҳи апрели соли 1898 дар Пекин бо номи "Баого хуэй" ("Иттифоқи дифои мамлакат") иттиҳоди ҷонибдорони ислоҳот таъсис меёбад. Император ҳам маҷбур мешавад, ки дар ин масъала ба садои мардум ғуш диҳад. 11 июни соли 1898 амри нахустини император Тси Си дар бораи ислоҳот эълон мешавад. Бо ҳамин, давраи "100 рӯзи ислоҳот" аз 11 то 21 сентябри соли 1898 фаро мерасад. Барои огоз ёфтани ин ислоҳот мақоми Кан Ю-вей ном ватандӯст қалон буд. Ӯ моҳи декабри соли 1897 ба номи император маърузаи панҷуми худро фиристода, иброз медорад, ки ҳарчанд Чин зоҳиран мамлакати соҳибистиклол менамояд, вале дар амал тамоми тичорат, роҳҳои оҳан ва бонкҳо дар дасти душманони он аст. Кан Ю-вей императорро огоҳ кард, ки агар ислоҳот амалӣ нашавад, тақдири Аннам ва Бирма Чинро ҳам интизор аст. Император фармуд, ки маърузаи Кан Ю-вейро амалдорони баландмартабаи мамлакат омӯзанд.

Ҷонибдорони Кан Ю-вей Тан Си-тун, Лян Тси-чао, Кан- Гуан-жен ва дигарон аз император мансабҳои масъулро гирифтанд. Худи Кан Ю-вей мансаб нагирифта бошад ҳам, илҳомбахши ҳамаи ҷорабиниҳои "100 рӯзи ислоҳот" буд. Ислоҳоти мазкур дар мамлакат барҳам задани тартиботи кӯҳна ва ҷорӣ намудани тартиботи навро дар назар дошт. Ин ислоҳот моҳияти ватандӯстона дошта, татбиқи он бояд Чинро бо роҳи сармоядорӣ мебурд. Муқобилони ислоҳот дар атрофи малика Тси Си муттаҳид шуда буданд. Ислоҳотхоҳон бошанд, ба ёрии генерал Юан Ши-кай умед мебастанд. Вале Юан Ши-кай ислоҳотхоҳонро дастгирӣ накард, чунки қувваҳои онҳо кам буданд.

21 сентябри соли 1898 дар Чин табaddулоти иртиҷой ба амал омад. Он рӯз мувофиқи фармони малика Тси Си шавҳари ӯ - император Гуансюй ҳабс карда шуд. Роҳбарони ислоҳот Кан Ю-вей ва Лян Тси-чао фирор карданд. Як қисми онҳо зиндонӣ ва як қисмашон қатл карда шуданд. Иттиҳоди ислоҳотхоҳон - "Иттифоқи дифои мамлакат" барҳам хӯрд.

Дар охири солҳои 90 -ум дар Чин "Ихэтуан"-ҳо, яъне "Муштии барои сулҳ ва адолат бардошташуда" сар мебардоранд. Соли 1899 ҳаракати "ихэтуан"-ҳо ба шӯриш табдил ёфта, ба лашкари император тез-тез зарба мезаданд. Моҳи июни соли 1900 ихэтуанҳо ба Пе-

кин лашкар кашида, дар мухорибаи наздикии Лэйшуяни ҷанубу ғарбтари Пекин сипоҳиёни императорро торумор намуда, 13-14 июн ба Пекин даромада, онро ишғол карданд. Мамлакатҳои империалистӣ шӯриши "ихэтуанҳо"-ро барои таҷовуз ба Чин ҳамчун баҳона истифода бурдани шуданд.

17 июн лашкари онҳо истеҳкоми Дагуро забт кард. Дар ин ҳолат "ихэтуан"-ҳо аз император талаб карданд, ки бар зидди мамлакатҳои хориҷӣ ҷанг эълон кунад. 21 июни соли 1900 Тси Си маҷбур мешавад, ки ба фармони эълони ҷанги зидди давлатҳои хориҷӣ имзо гузорад.

Шаҳри Пекин дар дасти "ихэтуан"-ҳо буд. Онҳо кӯчаеро, ки дар он дипломатҳои хориҷӣ зиндагонӣ мекарданд, муҳосира карда, сафири олмонӣ Кеттелер ва мушовири сафоратхонаи Ҷопон Сугиямаро қатл карданд. Баъди ин давлатҳои империалистӣ иброз доштанд, ки дипломатҳои дар Пекин муҳосирабударо озод карданианд. Дар ин таҷовузи зидди Чин Олмон, Ҷопон, Италия, Англия, ИМА, Фаронса, Русия ва Австро-Венгрия иштирок карданд.

Таҷовузи муштаракӣ давлатҳои империалистӣ ба Чин дар миёнаҳои соли 1900 оғоз ёфт. 14 июл онҳо қисмати ҷиноии Тяньсин ва 14-15 август Пекинро ҳам ишғол карданд. Ҳукумати Чин ба Сиаи

Сун Ятсен (1866-1925) инқилобчӣ-демократи Чин

фирор кард. Шӯриши "ихэтуан"-хо шикаст хӯрд ва 7 сентябри соли 1901 дар байни мамлакатҳои хориҷӣ ва Чин "Протоколи хотимаӣ" ба имзо расонида шуд. Мувофиқи он дар мамлакат фаъолияти созмонҳои зиддихориҷӣ манъ карда мешавад. Аз рӯи протоколи мазкур Чин то соли 1940 бояд 450 млн лян товони ҷанг меод. "Протоколи хотимаӣ" дар ба зери асорати давлатҳои империалистӣ гирифтور шудани Чин марҳилаи нав гардид.

Ҳаракатҳои инқилобӣ. Дар баробари ҳаракати ислохотҳои дар Чин ҳаракати инқилобӣ-демократӣ низ оғоз меёбад. Ин ҳаракат бо номи инқилобӣ демократи бузурги Чин Сун Ятсен алоқаманд аст. Ӯ 12 ноябри соли 1866 дар деҳқадае воқеъ дар наздикии Гуанҷжоу дар оилаи кишоварз таваллуд ёфтааст. Сун Ятсен солҳои 1879-1883 бо ҳамроҳии бародараш дар шаҳри Гонолулуи ҷазираҳои Гавай зиндагонӣ карда, баъди хатми мактаби миёна ба Ватан баргашта, соли 1892 Донишгоҳи англисии тиббии Гонконгро хатм мекунад. Сун Ятсен соли 1894 дар ҷазираҳои Гавай бо номи «Синҷунхуэй» ("Ҷамъияти эҳёи Чин") ҷамъияти инқилобӣ - демократиро ташкил мекунад. Ин ҷамъият дар назди худ вазифа гузошт, ки манҷурҳоро аз Чин ронда, обрӯю эътибори байналхалқии мамлакатро аз нав барқарор менамояд.

"Ҷамъияти эҳёи Чин" мақсад дошт, ки соли 1895 бо ёрии аъзоёни ҷамъиятҳои пинхонкор дар Гуанҷжоу шӯриш бардорад. Лекин тайёри ба он аз тарафи ҳукуматдорон ошкор гардида, 9 сентябри соли 1895 иштирокчиёни шӯриши баамалнаомада ҳабс карда шуданд. Сун Ятсен маҷбур мешавад, ки аввал ба Гонконг ва баъд аз он ҷо ба Америка фирор кунад.

Моҳи августи соли 1905 Сун Ятсен дар Ҷопон созмони нави инқилоби "Чжунго гэммин тунмэнхуэй" ("Лигаи мутаҳидаи инқилобӣ")-ро ташкил кард, ки он бо номи "Лигаи иттифоқӣ" машҳур аст. Он дар асоси аз нав ташкил кардани "Ҷамъияти эҳёи Чин" ба вуҷуд омад. Ба "Лигаи иттифоқӣ" аввал тахминан 60 - 70 нафар дохил буданд, вале то соли 1906 шумораи онҳо ба 10 ҳазор нафар мерасад. Президенти "Лига" Сун Ятсен интиҳоб мешавад. Аз моҳи сентябри соли 1905 органи ҷопии "Лига" "Мин бао" ("Халқ") интишор мешавад. Вай дар тарғиби ғояҳои ин созмон мақоми калон пайдо мекунад. "Лигаи иттифоқӣ" нашрияҳои дигар ҳам дошт.

Ташкилѐбии "Лигаи иттифоқӣ" дар сафарбар кардани нерӯҳо бар зидди мутлақияти манчурӣ қадами муҳиме гардид.

"Лигаи иттифоқӣ" барномаи худро дошт. Дар он се принсипи Сун Ятсен инъикос ёфта буд: миллӣ, демократӣ ва неқӯаҳволии халқ. Онҳо се мақсади асосии ватандӯстони Чинро ифода мекарданд: аз мамлакат пеш кардани манчурҳо, барқарор кардани истиқлолияти Чин, эълон кардани ҷумҳурӣ ва истифодаи баробари Замин.

Дар солҳои 1906-1908 дар мамлакат ҳаракати инқилобӣ-демократӣ авҷ мегирад. Дар як қатор музофотҳои Чин, аз он ҷумла, дар Хунан, Тсзяной, Гуандун, Гуанси, Юнъан ҳаракатҳои инқилобӣ ба амал омаданд, ки онҳоро аъзои "Лигаи иттифоқӣ" тайёр карда буданд.

Дар баробари ҳаракати инқилобӣ дар зери таъсири он ҳаракати конституционӣ - мутлақиятҳои оғоз меёбад. Иштирокчиёни ин ҳаракат тақозо доштанд, ки Император ба қабули Конституцияи Чин розӣ шавад. Ин талаби конституциячиён - мутлақиятҳои онҳоро дар муқобили "Лигаи иттифоқӣ" гузошт. Ҳаракати нав органи ҷопии худ "Синъмин Тсунбао" ("Халқи ҷадид")-ро нашр мекард. Иштирокчиёни ҳаракати конституциячиён - мутлақиятҳои Ҳукумати манчурӣро бовар мекунониданд, ки татбиқи ислохотро тезтар ба амал баровардан лозим аст, вагарна мисли Русия дар Чин ҳам инқилоб ба амал меояд, яъне онҳо ислохотро ҳамчун роҳи ягонаи пешгирии инқилоб медонистанд.

Инқилоби Синхай. 9 майи соли 1911 дарбори Теин дар бораи сохтмони роҳҳои оҳани нав фармон баровард. Баъди якчанд рӯз-20 майи соли 1911 байни ҳукумати Чин ва консорсиуми байналхалқӣ, ки ба он бонкҳои Англия, Фаронса, Олмон ва ИМА дохил буданд, барои сохтани роҳи оҳани Ханкоу - Гуанчжоу ва Ханкоу - Сичуан ба маблағи зиёда аз 6 млн ф.-ст. вомбарг созишнома ба имзо расид, ки он сабабгори асосии тобистони ҳамон сол дар Чин вусъат ёфтани ҳаракати инқилобӣ мегардад. Соли 1911 ин инқилоб ба худ номи "Синхай"-ро гирифтааст.

6 сентябри соли 1911 дар Чэнду, воқеъ дар музофоти Сичуан сипоҳиёни манчурӣ ба сӯи мардуми ҷамъшуда оташ кушоданд. Ин воқеа косаи сабри мардумро лабрез кард.

Бегоҳии 10 октябри соли 1911 дар зери роҳбарии узви созмони инқилобӣ сержант Сюн Бинкун аскарони баталиони сайёроҳ дар Учан шӯриш бардоштанд. Ба онҳо полкҳои дигари гарнизони ин шаҳр низ ҳамроҳ шуданд. Шабона сипоҳиёни аскарони исёнбардоштаи шаҳри Учан ситоди императорро ишғол карданд. Амалдорони манҷурӣ аз шаҳр фирор карда, дар соҳили Янтси пинҳон шуданд. Рӯзи дигар аъзои созмонҳои инқилобӣ бо ҳамроҳии Кумитаи маслиҳатии музофот қарор карданд, ки ба Ҳукумати инқилобии Хубэй фармондеҳи артиши омехтаи Учан Ли Юанъхун таъин карда шавад.

Дар маҷлиси инқилобчиён ва аъзои ассамблеяи маслиҳатии музофот қарор қабул карда шуд, ки минбаъд мамлакат Ҷумҳурии Чини панҷ миллат - чиноӣҳо, манҷурҳо, мугулҳо, дунганҳо ва тибетӣҳо номида шавад. Ҳукумати нав қарор кард, ки оид ба ҳамаи чиноятҳои содиркадаи сулолаи Теин эълومия нашр кунад. Дар ин эълумия гуфта мешуд, ки ҳамаи музофотҳои Чин ва аскарони сипоҳи император ба тарафи инқилоб гузаранд. Дар нотаи аз номи ҳукумати инқилобӣ ба консулҳои давлатҳои хориҷии дар Ханкоубуда фиристодашуда зикр шудааст, ки шартҳои созишномаҳои бо давлатҳои хориҷӣ бастаи ҳукумати Теин эътибор доранд. Иштирокчиёни инқилоб бо нияти аз зери зулми манҷурҳо озод шудан, қонунҳои худро тарошиданд.

Баъди ғалабаи инқилоб бар Учан ва эълони истиқлолияти Чин дар давоми моҳҳои октябр - ноябри соли 1911 боз 14 музофоти империяи Теин ҳокимияти манҷурҳоро барҳам заданд. То охири соли 1911 аз 18 музофот танҳо 3 музофот (Чжили, Хэнан ва Ганъсу) бо ном ҳукумати Тсинро эътироф мекарданду ҳалос.

29 декабри соли 1911 вакилони аз музофотҳо омада, дар Нанкин Сун Ятсенро, ки якҷанд рӯз пештар аз муҳоҷирати дур дароз баргашта буд, Президенти муваққатии Чин интихоб карданд.

Дар ин давра нерӯҳои аксулинқилоб ғайрӣ шуданд. Роҳбарии онҳо Юан Ши-Кай буд. Дарбори император 3 ноябри соли 1911 барои наҷоти мутлақият Конституцияро эълон ва ҳукумати манҷуриро пароканда карда, ба Юан Ши-Кай супориш медиҳад, ки ҳукумати навро ташкил кунад.

Юан Ши-Кай дар вазифаи нахуствазир тамоми нерӯҳои ҳарбӣ ва ҷонибдорони худро муттаҳид намуда, аз ҷониби император бар зидди инқилоб ба ҳуҷум мегузарад. 27 ноябр

нерӯҳои зиддиинқилобӣ дар зери роҳбарии Юан Ши-Кай Ханъянро мегиранд. Қисме аз роҳбарони ҷумҳуриятҳои тақлиф карданд, ки бо Юан Ши-Кай сулҳ баста шавад. 17 декабри соли 1911 дар шаҳри Шанхай байни онҳо гуфтушунид сар шуд. Ба ин гуфтушунид мамлакатҳои империалистӣ - Англия, Фаронса, Олмон, Ҷопон, Русия ва ИМА даҳлат карданд. Онҳо аз тарафҳо ба ҳамдигар гузашт карданро тақозо карданд, то ки инқилоби Синхай шикаст дода шавад.

1 январи соли 1912 Сун Ятсен ба иҷроӣ вазифаи президенти муваққатии Ҷумҳурии Чин шурӯъ кард. Ӯ дар эълонномаи президенти худ гуфт, ки бо барҳам хӯрдани мутлақияти Теин, ӯ ҳам аз вазифаи президенти муваққатии Чин даст мекашад.

Юан Ши-Кай ба дарбори Теин фишор меовард, то ки сулолаи Теин аз ҳокимияти Чин даст кашад. Дар ин сурат, ҳокимияти Чин ба дасти ӯ мегузашт. Император Тси Си дигар дар байни халқ ягон тақвои надошт. Барои ҳамин, 12 феввали соли 1912 ба "Манифест дар бораи дасткашӣ аз ҳокимият" имзо гузошт. Бо ҳамин мутлақияти Теин аз байн рафт.

Баъди ин, 1 апрели соли 1912 Сун Ятсен расман эълон кард, ки ба истёфода меравад. Вазифаи президент ба дасти Юан Ши-Кай гузашт. Ҳамин тавр, инқилоби Синхай шикаст хӯрд. Юан Ши-Кай дар Чин диктатураи худро барпо намуд.

Сарфи назар аз камбудии нокомиҳои инқилоби Синхай аҳамияти калони таърихӣ дошт. Якум, он ба ҳукмронии сулолаи манчурҳо дар Чин хотима гузошт. Дуюм, Синхай омӯҳии васеи аҳолии Чинро ба мубориза барои ҷомеаи демократӣ бедор кард. Сеюм, гоҳҳои истиқлолиятҳои онҳо дар байни халқ паҳн намуд.

ТАЛАБҲОИ "ЛИГАИ ИТТИФОҚИ"

А. Аз китобчаш "Лигаи Иттифоқӣ" Чэнь Тянь-Хуа (1906)

Чанобон! Бигӯед, ки ҳоло мо чӣ хел ҳукумат дорем? Чиноӣ? Манчурӣ? На. Он аллакай ба хизматгори ҳамаи мамлакатҳо табдил ёфта, ҳукм аз болои молия, роҳҳои оҳан ва ҳукуки истифодаи мардуми моро бо ду дасти адаб ба аҷнабиён супоридааст. Барои ин кор ба аҷнабиён ҷидду ҷаҳде ҳам лозим набуд. Фармоне кифоя аст, ки ҳамон лаҳза манчурҳо ба иҷроӣ расонанд.

Бигӯед, ки қадом қори дар вақтҳои охир ба иҷро расонидаи ҳукумати Тсин бе фармони аҷнабиён амалӣ гардидааст? Мо бо забони фаҳмо мегӯем: "Дафъ шавед, аҷнабиён!". Вале мутлақият моро на душмани аҷнабиён, балки душмани мутлақияти мавҷуда мешуморад ва ният дорад, ки моро ҳамчун исёнгарони

хиёнаткор ба қатл расонад. Чанобон! Мо бояд барои ин ҳақиқатро возеҳу равшан намоём: дар ҳама қор ба ҳукумат тақя карда наметавонем, зеро мо ҳар қадар халқи гулом будан намеҳохем гӯем ҳам. кайҳост, ки ба гулом табдил ёфтаем, ҳарчанд ба ин бовар намекунем.

Б. Аз манифести "Лигаи Иттифоқӣ" (С. 1905)

Дар зарфи 260 сол мо, чиноиҳо, мардуми давлати худро гумкарда ҳастем. Акнун, вақте ки сатҳи чиноятқорӣ ва ваҳшониёти ҳукумати манҷурӣ ба ҳадди интиҳои худ расид, мо бояд қувваҳои адолатхоҳи худро ба по ҳезонда, истиқлолияти худамонро аз нав барқарор кунем.... Чин давлати ҳуди чиноиҳост. Аз ин рӯ, Чинро бояд ҳуди чиноиҳо идора кунанд. Баъд аз сарнагун кардани ҳукмронии манҷурӣ бояд давлати миллӣи Чин аз нав барқарор карда шавад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1861 – дар Чини Шимолӣ роҳи оҳани аввалин ба қор даромад
- 1865 – Англия бонки Гонконг-Шанхайро кушод.
- 1884-1885 – ҷанги Фаронсаю Чин
- VI.1885 – баста шудани Созишномаи Тянсзин дар байни Фаронса ва Чин
- 1885 – ба мустамликаи Англия табдил ёфтани Бирма.
- 1879 – ҷазираҳои Ликейро забт кардани Чопон
- 17.II.1895 – Дар Симоносэки баста шудани Созишномаи сулҳи Чин ва Чопон
- 21.IX.1898 – Дар Чин ба амал омадани табаддулоти давлатӣ
- 1899 – Шӯриши «ихэтуан»-ҳо дар Чин
- 7.IX. 1901 – ба имзо расидани «Протоколи хотимаӣ» бо Чин аз тарафи мамлакатҳои ба Чин таъовузкарда
- 1911 – Инқилоби Синхай дар Чин

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Қадом далелҳо дар бораи дар Чини нимаи дуюми асри XIX ба вучуд омадани муносибатҳои сармоядорӣ шаҳодат медиҳанд? 2. Оё барои дар Чин пайдо шудани саноат, роҳҳои оҳан ва бонкҳои давлатҳои хориҷӣ саҳм доштанд? Дар ин бора мисолҳо биёред. 3. Дар бораи вазъи байналхалқии Чини солҳои 60-ум ва 70-уми асри XIX маълумот диҳед. 4. Дар бораи ҷанги Чопон бар зидди Чини солҳои 1894-1895 нақл кунед. 5. Дар бораи вазъи дохилии Чини ни-

маи дуҷоми асри XIX маълумот диҳед. 6. "Сад рӯзи ислоҳот" чӣ дод? 7. Шуриши "ихэтуан"-ҳо чӣ тавр сурат гирифт ва чӣ тавр анҷом ёфт? 8. Се принсипи Сун-Ятсенро номбар карда, шарҳу эзоҳ диҳед. 9. Дар бораи "Лигаи иттифокӣ" нақл кунед. 10. Дар таҷовузи муштараки мамлакатҳои империалистӣ бар зидди Чин кадом давлатҳо иштирок карданд? 11. Дар бораи инқилоби Синхай чиҳо медонед? 12. Мақоми Тси Си, императори Чин, Юан Ши-Кай ва давлатҳои империалистиро дар шикаст хӯрдани инқилоби Синхай муайян кунед. 13. Инқилоби Синхай дар таърихи Чин чӣ аҳамият дошт? 14. Дар бораи ҳуччатҳои мавзӯ алоҳида-алоҳида хулоса бароред. 15. Мавзӯ ба шумо чӣ таассурот бахшид?

§ 16. КОРЕЯ

Ба Корея сар даровардани мамлакатҳои империалистӣ. Дар нимаи дуҷоми асри XIX дар Корея бухрони сиёсӣ боз ҳам тезу тундтар мешавад. Он ба замони огози ба Корея сар даровардани мамлакатҳои бузурги сармоядорӣ рост омад. Агар то миёнаҳои ин аср ба Корея бештар мамлакатҳои Аврупо сар даровардани мешуданд, пас дар нимаи дуҷоми он ба қатори ин давлатҳо Ҷопон, ИМА ва Олмон ҳам ҳамроҳ мешаванд. Дар ин қор махсусан Ҷопон ғаёл буд. Олмон аврупоӣ бошад ҳам, сиёсати империалистии худро дертар огоз карда буд. Ба Корея сар даровардани он ба аввали ғаёлоияти истилогаронаи хориҷии ин давлат рост омад.

Нисбат ба дигар давлатҳои номбурда, Ҷопон барои ба худ тобё кардани Корея бештар талош мекард. Соли 1875 дар қазираи Канхва дар байни Корея ва Ҷопон бархӯрди ҳарбӣ ба амал омад. Баъди рӯй додани ин воқеа, ҳукумати Ҷопон ба Корея сафир фиристода, талаб кард, ки он бо Ҷопон шартномаи "дӯстӣ" бандад. Азбаски Корея муқобилияти бояду шояди ҳарбӣ нишон дода наметавонист, маҷбур шуд, ки ба Ҷопон итоат карда, 26 феввали соли 1876 дар қазираи Канхва ба зери "шартнома дар бораи сулҳ ва дӯстӣ"-и пешниҳодкардаи ин давлат имзо гузорад. Мувофиқи ин шартнома, Корея бандарҳои Пусан, Чемулпо (Инчхон) ва Венсанро барои тичорату соҳибкории ҷопониҳо кушод. Ҷопон дар Корея барои шаҳрвандони худ ҳуқуқи дахлнопазирӣ ба даст даровард. Инчунин, тоҷирони ҷопонӣ метавонистанд молҳои худро бе пардохти боч ба Корея даро-

варда фурушанд ва дар бозорҳои он пули чопони́ро ба муомилот бароранд. Ба шартнома така карда, чопони́ҳо рӯйирост ба корҳои дохилии Корея даҳолат мекарданд.

Мамлакатҳои дигари сармоядор низ аз Чопон ақиб мондани набуданд. Онҳо ҳам ба гардани Корея шартномаҳои асоратоварро бор мекарданд. Мувофиқи шартномаи ИМА ва Корея аз 22 майи соли 1882 шаҳрвандони амрикоӣ дар бандарҳои Пусан, Вонсан ва Инчхон ҳуқуқи тиҷорати озодона, дар қаламрави мамлакат харидани Замин ва сохтмони корхонаҳои саноатиро пайдо намуданд. Дар солҳои 1883-1884 чунин шартномаҳо ба Корея Англия, Олмон, Италия, Русия ва чанде баъдтар Фаронса ҳам мебанданд.

Вазъи дохилии Корея. Ба давлатҳои сармоядори хориҷӣ бастанӣ шартномаҳои нобаробар норозигии ватандӯстони Кореяро ба вучуд овард. Ин норозигӣ ба ҳаракати миллию озодихоҳии халқ бар зидди истилогарони хориҷӣ табилад ёфт. Яке аз ҳамин шӯришҳо соли 1882 дар Сеул ба амал омад. Дар ин шаҳр аввалин шуда, аскарон ба шӯриш оғоз карданд. Ба аскарони шӯришбардошта деҳотиёни гирду атрофи шаҳр ҳам ҳамроҳ шуданд. Шӯриши аскарон дар Сеул ба шӯриши зидди ҳукумат ва истилогарони хориҷӣ табилад ёфт. Онҳо ба қатъияти том амал карда, мушовири ҳарбии чопони́ро кушта, бинои намоёндагии ин давлатро сӯзониданд. Ҳаёти он аз Сеул фирор кард. Шӯришгарон хонаҳои амалдорони давлатиро ба ҳок яксон ва молу мулки онҳо намоишкорона оташ заданд.

Аз музаффариятҳои шӯриш тэвонгуни Корея истифода бурда, бо ёрии аскарони шӯришбардошта ба қаср баргашта, ба ҳукумат роҳбарӣ кард. Лекин ин кор дер давом накард. Ҳукумати Чин ба Корея лашкар фиристода, ин шӯришро пахш кард ва Минҳо аз нав ба сари ҳокимият омаданд. Тэвонгун ба Чин бадарга карда шуд. Чопон ба ҳукумати нави Корея фишор меовард. Мувофиқи шартномаи нав Корея уҳдадор шуд, ки ба Чопон товони чанг бидиҳад. Дар пойтахт сарбозони Чопонро аз маводи зарурӣ таъмин намуда, ба роҳбарони шӯриш ҷазо медиҳад.

Даҳолати Чин ва Чопон вазъи бе ин ҳам мураккаби дохилии Кореяро мураккабтар кард. Дар дохили мамлакат гурӯҳбандиҳои тамоюли чинӣ ва чопонӣ бар зидди ҳамдигар мубориза мебуданд. Ба гурӯҳи ҷонибдорони Чин муяссар шуд, ки соли 1882 "Қарордод дар бораи тиҷорати байни Чин ва Корея"-ро

ба имзо расонад. Ин қарордод ба Чин чунин имтиёзхооро ме-
дод, ки як қатор давлатҳои империалистӣ дар ин мамлакат
онҳоро аллақай ба даст дароварда буданд.

Дар ҳамин давра, дар Сеул Ҳизби истиқлолиятҳои Ко-
рея ташкил меёбад. Он таклиф пешниҳод менамояд, ки дар
Корея ислоҳоти сохтори давлатӣ ба амал бароварда шавад.
Ин ҳизб ҷонибдори дар мамлакат татбиқ кардани комёбиҳои
техникию фарҳангии аврупоӣ ва аз ҳокимият дур сохтани
минҳои бо роҳи ҷинӣ мерафтагӣ буд.

Ба ислохотҳои Корея ҳукумати Ҷопон ёрӣ мерасонд.
Барои ба мақсади худ расидан, ҳукумати Ҷопон аз ягон восита
рӯй намегардонд. Намояндагони расмӣ он охири соли 1884
дар Сеул табaddулоти давлатӣ тайёр карданд. Табaddулотчиё-
ни ҷопонӣ дар зерӣ роҳбарии Ким Оккюн ва бо ёрии дастаи
аскарони Ҷопон қасри шоҳро ишғол карда, ҳуди шоҳро асир
гирифта, аз ҳисоби ҷонибдорони Ким Оккюн ҳукумати нав
ташкил карданд. Ин ҳукумат лоиҳаи ислоҳоти давлатиро
пешниҳод намуд. Мувофиқи ин ислоҳот қорҳои давлатӣ аз
қорҳои дарбор ҷудо карда шуда, ба зиммаи кабинети вазирон гу-
зошта шуданд. Дар назар дошта шуда буд, ки муассисаҳои
давлатӣ, артиш ва полисиёро ба тарзи аврупоӣ аз нав сохта,
имтиҳонҳои давлатӣ ва аз рӯйи ашрофзода будан таъин кар-
дани амалдорон бекор карда шавад. Дар барномаи ҳукумат
баробарҳукукии табақаҳо эълон карда мешуд. Дар ислоҳоти
давлатии ҳукумат баъзе қораҳои дигари пешқадам низ
пешбинӣ шуда буданд. Лекин ин ҳукумат ҳамагӣ 48 соат умр
дид. Аз ин рӯ, ислоҳоти ҳудро ба амал бароварда натавонист.
Дар баробари торумор карда шудани дастаҳои аскарони ҷо-
понӣ, ки ҳукумати ислохотхоҳон ба онҳо таъя мекард, халқи
шӯришбардошта ин ҳукуматро низ торумор ва ҷанд вазири
онро қатл кард. Қисме аз ҳайати ҳукумат бо ҳамроҳии ҷопо-
ниҳо ба Инҷхон ва аз он ҷо ба Ҷопон фирор кард.

Барбод рафтани сӯйикасд бар зидди ҳукумати Корея, Ҷо-
понро маҷбур сохт, ки усули дигарро пеш гирад. Соли 1885
дар Тянтзин дар байни Ҷопон ва Чин шартнома баста шуд, ки
мувофиқи он аз хоки Корея бояд ҳам лашкари Чин ва ҳам
сарбозони Ҷопон бароварда мешуданд. Инчунин, ҳар ду
давлат бояд ба Корея мушовирони харбиро раво накунад.

Вале дар баробари ин, дар сурати ба амал омадани "бетартибони ҷиддӣ" Чин ва Ҷопон метавонистанд сарбозони худро аз нав ба Корея бифиристонанд.

Ҷопон Кореяро ҳамона ба даст даровардани буд. Бо ҳамин мақсад, баъди қариб даҳ сол - солҳои 1894-1895 бар зидди Чин ҷанг кард. Амалиётҳои ҳарбии байни онҳо, асосан, дар хоки Корея сурат гирифтанд. Дар ин ҷанг Ҷопон дастболо шуд. 17 апрели соли 1895 дар байни Чин ва Ҷопон Созишномаи сулҳи Симоносэки баста мешавад. Мувофиқи он Чин истиқлолияти Кореяро эътироф кард. Акнун Ҷопон метавонист дар ин мамлакат озодона амал кунад.

Баландшавии мавқеи Ҷопон дар Корея. Дар нимаи дуюми солҳои 90-ум ва ибтидои асри XX ҳам рақобати байни мамлаки империалистӣ барои ба худ тобеъ кардани Корея идома ёфт. Ба Ҷопон барои Кореяро ба зер итоати худ даровардан, мамлакатҳои империалистии Аврупо, аз он ҷумла Русия, Фаронса ва Олмон ҳалал мерасониданд. Онҳо аз Ҷопон талаб карданд, ки нимҷазираи Ляодунро ба Чин баргардонанд. Барои ҳамин, Ҷопон маҷбур шуд, ки аз ин нимҷазира даст кашад.

Ба малика Мин муяссар шуд, ки ҷонибдорони Ҷопонро аз ҳукумат пеш кунад. Ҷавобан ба ин, ҷопониҳо боз ба табaddулоти ҳукумати Корея даст заданд. Субҳидами 8 октябри соли 1895 онҳо бо сардории генерал Миуру гӯё барои ёрӣ ба Тэвонгун ба қаср зада даромада, куштор-ташқил мекунанд. Малика Мин ва баъзе наздикони ӯ қатл карда шуданд. Ин сӯйиқасд қаҳру қазаби мардуми Кореяро ба вучуд овард. Эътирози халқ ҷунун пурзӯр буд, ки ҳукумати Ҷопон маҷбур шуд Миуруро ба Ҷопон хонда, кори ӯ ва аҳли намояндагии Ҷопонро дар Корея ба додгоҳ диҳад. Лекин ҳамаи гумонбаршудагон бо сабаби "исбот нашудани гуноҳ" сафед карда шуданд. Генерал Миуру бошад, дар Ҷопон қаҳрамони миллӣ шуд. Баъди ин сӯйиқасд, дар Корея ҷанги ҷирикӣ суръат гирифт. Моҳи феввали соли 1896 шоҳи дар қаср ҳабсбудаи Корея фирор кард. Бо даъвати ӯ аҳолии Сеули шӯришбардошта кабинети вазирони ҷопонимаобро торумор кард. Ду вазири ин кабинет кушта шуданд, боқимонда ба Ҷопон гурехтанд. Ба ҷойи ин ҳукумат ҳукумати зиддиҷопонӣ ташкил ёфт.

Мамлакатҳои дигари империалистӣ ҳам меҳостанд, ки ба Корея сар дароранд. Яке аз онҳо Русия буд. Моҳҳои май - июни соли 1896 барои доираи нуфуз дар Корея байни Чопон ва Русия ду қарордоди Сеул ва қарордоди Маскав ба имзо расонда шуданд.

Аз рӯи ин қарордодҳо, ҳам Русия ва ҳам Чопон ҳуқуқ ба даст дароварданд, ки ба ҳукумати Корея ёрӣ расонида, дар ин мамлакат микдори муайяни аскарони худро дошта бошанд.

Рақобати Русияю Чопон барои ба даст даровардани мавқеъ дар Шарқи Дур ва забти мустамликаҳо дар байни ин ду давлат ҷанги солҳои 1904-1905-ро ба амал овард. Он аввали соли 1904 бо ҳучуми эскадраи Чопон ба Порт-Артур ва дар Чемулпо Ғарқ карда шудани киштиҳои ҳарбии русии "Варяг" ва "Коретс" оғоз меёбад. Дар ин ҷанг Русия аз Чопон шикаст меҳӯрад. Мувофиқи созишномаи сулҳи Портсмут (ИМА) аз 5 сентябри соли 1905 ҳукумати подшоҳии Русия манфиатҳои сиёсӣ, ҳарбӣ ва иқтисодии Чопонро дар Корея эътироф кард ва қисми қаламрави худро аз даст дод. Мувофиқи шартномаи байни Чопон ва Корея аз 17 ноябри соли 1905, аз болои Корея протекторати Чопон муқаррар карда шуд. Минбаъд Корея ҳуқуқи ба мамлакатҳои хориҷӣ мустақилона робита қарданро аз даст дод.

Баъди моҳи феввали соли 1906 таъсис додани намоёндагии кулли Чопон дар Корея, ҳукумати лухтакмонанди Корея бо сардории Ли Ванён ташкил карда шуд. Шартномаи соли 1907-и дар байни Корея ва Чопон басташуда ҳукумати Кореяро ба намоёндаи кулли Чопон тобеъ кунонд.

Муборизаи миллӣ озодихоҳии халқи Корея. Дар Корея ҳукмрон шудани истилогарони Чопон маорифпарварони ин мамлакатро бетафовут гузошта наметавонист. Онҳо мардумро даъват мекарданд, ки илму техника ва маорифи Ғарбро эҷод-корона аз худ кунанд, аз системаи Конфуссий ва маорифи бе-самари он даст кашанд. Маорифпарварони ватандӯст бо ҳамин роҳ ҳисси миллии халқи худро бедор қарданӣ буданд. Созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии дар зери таъсири онҳо ташкилёфта низ дар ин қор ҳиссаи сазовор мегузоштанд.

Соли 1905 дар Корея ҷамъиятҳои зиёди маорифпарварӣ пайдо мешаванд ва ҷопи рӯзномаю маҷаллаҳо оғоз мегардад.

Мохи майи соли 1905 дар Сеул Чамъияти омӯзиши сохти конституционӣ, мохи ноябри ҳамон сол Клуби Корея ва мохи апрели соли 1906 Чамъияти пурзӯр гардонидани Корея ташкил меёбанд. Нашрияти "Рӯзномаи Халки Корея", "Дӯсти Ғарбӣ" ва "Барки шабонгоҳ" дурӯғи варақаҳои чопониро нотарсона фош карда, мардумро ба муборизаи зидди истилогарон даъват мекарданд. Дар натиҷаи ҳамаи ин муборизаи миллию озоди-хоҳона, халки Корея рӯз то рӯз болотар мерафт ва дар солҳои 1905-1906 он ба ҷанги ҷирикӣ табдил ёфт. Дар марказ ва ғушаю канорҳои мамлакат шӯришҳо ба амал меомаданд. Ҳисси ватандӯстӣ артишро низ фаро гирифта буд. Аз ҳамин сабаб, соли 1907 ҳукумати Чопон қарор дод, ки артиши Кореяро пароканда кунад. Ин қарордод шӯриши аскарони полкҳои Сеулро ба амал овард. То охири соли 1907 ҳаракати ҳарбиён қариб ҳамаи музофотҳои ҷануби мамлакатро фаро гирифт. Қисми аскарон баъди ҷангҳои шадиди зидди сипоҳиёни Чопон ба қўҳҳо ақибнишинӣ карда, ба дастаҳои ҷирикҳо ҳамроҳ мешуданд ва алайҳи чопонҳо муборизаро давом медоданд.

Ба мустамликаи Чопон табдил ёфтани Корея. 22 августи соли 1910 намояндаи кулли Чопон Тэраути ва роҳбари ҳукумати лухтакмонанди Корея Ли Ванён шартномае тайёр карданд, ки мувофиқи он императори Корея аз ҳокимияти худ даст кашада, онро "пурраю абадӣ" ба императори Чопон месупорад. Шартномаи мазкур ба аъзои хонадони император ва ҳамаи онҳое, ки ба Кореяро ишғол кардани Чопон мусоидат карданд, унвонҳои фахрии дворянини чопонӣ ва нафақаҳои калони пулии ин давлат қафолат меод.

Дар Корея ҳокимият пурра дар дасти генерал-губернатор буд, ки он аз ҷумлаи ҳарбиёни баландмақоми Чопон таъин карда мешуд. Ў, бевосита, ба императори Чопон итоат карда, дар Корея ҳокимияти қонунгузор, маъмурӣ, додгоҳӣ ва сарфармондеҳии қувваҳои мусаллахро ихтиёрдорӣ мекард.

Барои мустаҳкам кардани ҳокимияти худ империалистони Чопон ба Корея се дивизияи мунтазам дароварданд, муассисаҳои жандарму полиция созмон доданд ва махбасҳои кон-сентратсионӣ сохтанд.

Истилогарони Чопон бо мақсади гулом гардонидани халки Корея фаъолияти ҳама гуна калисоҳо, ибодатхонаҳо,

ташкilotҳои динӣ ва ғайраро, ки итоат ба истилоғаронро ташвиқу тарғиб мекарданд, ҳавасманд менамуданд. Бо забони корейгӣ нашр намудани китобҳо ва рӯзномаю маҷаллаҳо манъ карда шуда буд. Адабиёти ватандӯстона сӯхта мешуд. Дар назди системаи маорифи ҷопонии Корея вазифа гузошта шуда буд, ки раияти ба ҷопониҳо итоаткор тарбия карда шавад.

Имперализми Ҷопон бойигарии миллии Кореяро горат мекард ва бойигарии маънавии ӯро хароб месохт. Маблаггузори Ҷопон ба иқтисодиёти Корея бемайлон меафзуд. Аз ин кор сармоядорони Ҷопон ва Корея даромади калон ба даст медароварданд.

ҲУЧҚАТ

АЗ ШАРТНОМА ДАР БОРАИ ҒАСБИ КОРЕЯ, КИ 22 АВГУСТИ СОЛИ 1910 БА ИМЗО РАСИДААСТ

Аълоҳазрат Императори Ҷопон ва Аълоҳазрат Императори Корея бо назардошти муносибатҳои махсус ва наздик дар байни давлатҳои мухтарамии онҳо хоҳиши барои ин ва ё он миллат некрӯзӣ ба даст овардан ва ҳифзи дарозмуддати сулҳ дар Шарқи Дур, тасдиқ мекунанд, ки бо ин мақсад аз ҳама беҳтар бо роҳи ба Ҷопон ҳамроҳ кардани Корея муваффақ шудан мумкин аст, меҳоханд дар бораи ҳамроҳкунӣ шартнома ба имзо расонанд...

Моддаи 1. Аълоҳазрат Императори Корея ҳуқуқи идораи Кореяро ба таври пурра ва абадӣ ба Аълоҳазрат Императори Ҷопон месупорад.

Моддаи 2. Аълоҳазрат Императори Ҷопон ҳуқуқи гирифтано, ки дар моддаи якум омадааст, қабул мекунад ва барои аз тарафи империяи Ҷопон ғасб кардани Корея розӣ аст...

Моддаи 5. Аълоҳазрат Императори Ҷопон ният дорад, ки ҳамаи он шаҳрвандони собиқӣ Кореяро, ки хуб хизмат мекунанду ба мукофоти сазоворанд, бо унвони пэр ва мукофоти пулӣ мушарраф гардонад.

Моддаи 7. Ҳукумати Ҷопон чӣ тавре ки вазъият имконият медиҳад, меҳоҳад барои дар Корея хизмат кардан, ҳамон шаҳрвандони собиқӣ корейгӣро даъват намояд, ки ба режими нав пурра бовар мекунанд, онро қабул доранд ва барои иҷрои чунин хизмат тайёранд.

САНАҲОИ МУҲИМ

22.V.1882 – баста шудани шарномаи байни Корея ва ИМА.

1882 – бастанӣ "Қарордод дар бораи тиҷорат дар байни Чин ва Корея"

- 1883-1884** – бо Корея шартномаҳои нобарор бастанӣ Англия, Олмон, Италия, Русия ва баъдтар - Фаронса
- Ох.1884** – бар зидди императори Корея табaddулот ба амал баровардани Чопон
- 1884-1885** – ҷанги Чопон бар зидди Корея
- 17.IV.1895** – дар байни Чин ва Чопон баста шудани Созишномаи сулҳи Симоносэки
- 8.X 1895** – аз тарафи генерали чопонӣ Миуру дар сӯйи-қасд барои табaddулот қатл карда шудани малика Мин
- V-VI. 1896** – дар Сеул ва Москва, барои доираи нуфуз дар Корея, байни Русия ва Чопон бастанӣ қарордод.
- 1904-1905** – ҷанги Русия ва Чопон
- 17.XI.1905** – аз болои Корея ҷорӣ карда шудани протекторати Чопон. Дар Корея таъсис дода шудани намоёндагии кулли Чопон
- 22.VII 1.1910** – ба Чопон ҳамроҳ карда шудани Корея

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи ба Корея сар даровардани мамлакатҳои хориҷӣ нақд кунед. Қадом шартномаҳо бо давлатҳои хориҷӣ дар ин бора шаходат медиҳанд? 2. Шартномасе, ки давлатҳои хориҷӣ бо ҳукумати Корея бастанд, чӣ натиҷа доданд? 3. Дар солҳои 80-ум муносибатҳои байни Чопон ва Корея, Чин ва Корея, Чопон ва Чин чӣ тавр буданд? 4. Қай Созишномаи сулҳи Симоносэқ баста шуд? Моҳияти он аз чӣ иборат буд? 5. Дар солҳои 90-уми асри XIX рақобат дар байни мамлакатҳои империалистӣ барои ба даст даровардани Корея чӣ тавр сурат гирифт? 6. Дар бораи ҷанги Русияю Чопон дар солҳои 1904-1905 чӣ ҳолат медонед? Он ба Корея чӣ таъсир дод? 7. Муборизаи миллию озодихонаи халқи Корея бар зидди истилогарони Чопон чӣ натиҷа овард? 8. Мавқеи ҳарбӣи Корея нисбат ба истилогарони Чопон чӣ тавр буд? Мавқеи аҳли илму фарҳанги Корея-чӣ? 9. Қай Корея пурра ба Чопон ҳамроҳ карда шуд? 10. Ҳуҷҷат дар бораи чӣ шаходат медиҳад?

§ 17. МУҒУЛИСТОН

Вазъи иқтисодӣ ва сиёсӣ. Дар нимаи дуҷуми асри XIX ҳукумати Чин дар Муғулистон баъзе дигаргуниҳои иқтисодию сиёсиро ба амал овард, ки мақсади онҳо дар ин ҷо мустаҳкам кардани ҳукмронии Теин буд. Масалан, соли 1878 теинҳо дар Муғулистон ҳамаи маҳдудиятҳоро оид ба сармоядорӣ тичоратӣ судхӯрии Чин бекор карданд. Акнун тоҷирону корчаллонҳои Чин дар Муғулистон озодона фаълият доштанд. Солҳои 60-уми асри XIX дар он ҷо 20 - 30 корхонаи калон ва миёнаи тичоратӣ судхӯрӣ мавҷуд буданд. Дар сӯғзи асри XX бошад, шумораи онҳо хеле зиёд шуд. Ба Муғулистон ИМА, Англия ва баъзе давлатҳои дигар ҳам роҳ ёфтанд. Дар натиҷа ширкатҳои ҷиноии Муғулистон ба тобеияти ширкатҳои ин давлатҳо медавромаданд. Фаъолияти сармояи хориҷӣ дар Муғулистон аз рӯи арзиши худ мубодилаи нобаробари ашёи хоми ин мамлакатро ба вучуд овард. Хориҷиён аз ин ҷо молҳоро бо нархи арзон меҳаридаид ва бо ҳамин ба иқтисодиёти Муғулистон зарари калон мерасониданд. Дар баробари дар Муғулистон авҷ гирифтани муносибатҳои пулию молӣ, дар он 40 мавқеи истехсолоти натуралӣ сол то сол танг мешуд.

Шаҳрҳои Муғулистон дар атрофи дайрҳои калон, нуктаҳои тичоратӣ ва дастгоҳи ҳарбию амалдорони тсинӣ бунёд мешуданд. Дар оғози асри XX дар Муғулистон 20 бошишгоҳи типӣ шаҳрӣ, аз он ҷумла Урга, Кобдо ва Улятсутай мавҷуд буданд. Шаҳри аз ҳама калони Муғулистон Урга буд. Дар охири асри XIX-аввали асри XX он ба маркази асосии тичорати мамлакат табдил меёбад. Шаҳрҳои Муғулистон бозорҳои калон доштанд. Онҳо ба растаҳои маҳсусгардонидашудаи фуруши чорво, ғушт, беда, ҳезум, асбобҳои маданӣ ва юрта тақсим мешуданд. Ҷойи аз ҳама серодами бозор растаи ғуштфурушӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар аввалҳои асри XX дар Муғулистон зулми сулолаи манҷурӣ боз ҳам пурзӯртар мешавад. Он ҳокимияти худро торафт мустаҳкам мекард. Посбонони сарҳадии Муғулистон бо аскарони манҷурӣ иваз карда шуданд. Ширкатҳои тичоратӣ судхӯрии Чин ба ивази пардохти қарзи ҳокимони маҳаллии муғулҳо заминҳои онҳоро кашида гирифта, ба майдони кишту

кор ва чарогоҳ табдил медоданд. Амалдорони чиной чорво ва заминҳои аратҳоро бо зурӣ кашида мегирифтанд.

Ҳуқмронии зиёда аз 200-солаи империяи Теин ва гонатгарии мамлакатҳои империалистӣ Муғулистонро аз ҷиҳати иқтисодиёти сиёсӣ аз ҳад зиёд заиф гардониданд.

Муборизаи миллию озодихоҳии халқи муғул. Охириҳои асри XIX-аввали асри XX даврае буд, ки ҳаракати миллию озодихоҳӣ мамлакатҳои зиёди Шарқро фаро гирифта буд, аз он ҷумла, Муғулистонро ҳам. Баромадҳои номуташаққили аратҳо бар зидди манҷурҳо ва феодалони худӣ, ки дар тамоми тӯли асри XIX ҷой доштанд, дар огози асри XX оммаҳои васеи аҳолиро фаро гирифтанд.

Соли 1900 бо сардории арат Энх-Тайван шӯриши аскарҳои гарнизони Улятсутай ба амал омад. Ин аскарон аз ҳисоби аҳолии муғул ба хизмат сафарбар карда шуда буданд, то ки тавассути онҳо шӯриши "ихэтуан"-ҳои Чин пахш карда шавад. Лекин аскарони муғул аз пахш кардани шӯриши "ихэтуан"-ҳо рӯй тофта, худашон ба шӯриши зидди зулми чиноӣҳо бархостанд.

Шӯриши аратҳои аймаки Дзасактухан, ки дар гарбии Халха воқеъ гардидааст, хеле овозадор буд. Ба он Аюша ном арат роҳбарӣ мекард. Барои фаъолияти озодихоҳӣ манҷурҳо ўро борҳо ба маҳбас партофтаанд. Соли 1911 вақте ки баромадҳои зиддитсинӣ тамоми Муғулистонро фаро гирифта буданд, дар зери роҳбарии Аюша дар хошуни Ё мақомоти худидоракунӣ (дугуйлан)-и аратҳоро ташкил намуд, ки он ҳокимият хошун ва амалдорони манҷуриро эътироф намекард.

Яке аз муборизони машҳури дигари ҳаракати миллию озодихоҳонаи зидди Чин дар Муғулистон Тогтоҳо буд. Ё дастаи фидоӣро ташкил карда, дар аймаки Сетсенхай (шарқии Муғулистон) амал мекард. Соли 1909 дастаи ҷазодихандагони ба ин ҷо фиристодаи Чин фидоӣни Тогтоҳоро шикаст медихад. Ё бо ҳамроҳии як гурӯҳи начандон калони фидоӣён, бо иҷозати ҳукуматдорони Русия, аз сарҳад гузашта, дар Забайкале сокин мешавад. Қисми дигари ин фидоӣён то аз хоки Муғулистон пеш карда шудани манҷурҳо, яъне то соли 1911 аз мубориза даст накашид.

Аввалҳои соли 1911 баромадҳои зиддитсинӣ қариб тамоми мамлакатро фаро мегиранд. Ба ҳаракати миллию

озодихоҳӣ акнун кулли табақаҳои аҳолии Мугулистон ҳамроҳ шуда буданд. Моҳи июли соли 1911 дар маҷлиси махфии ашрофони дунявӣ динӣ бо сардорӣ *боғдо-гэгэн* баргузоргардида, қарор қабул карда шуд, ки ҳукмронии сулолаи Теин сарнагун ва давлати соҳибистиклоли Мугулистон эълон карда шавад. Маҷлиси мазкур инчунин қарор қабул кард, ки ба Русия ҳайати вакилони Мугулистон равон карда шавад, то ки он истиклолияти Мугулистонро дастгирӣ кунад. Ба ҳайати вакилони ба Петербург раҳсипоршуда сарфармондеҳи артиши аймаки Тешетухан Ханддорж роҳбарӣ мекард. Вакилони Мугулистон ба ин шаҳр моҳи августи ҳамон сол омада расиданд. Онҳоро дар он ҷо вазири қорҳои хориҷии Русия С. Д. Сазонов қабул кард. Ханддорж ба ӯ мактуби ба номи императори Русия имзокардаи *боғдо-гэгэн* ва хонҳои 4 аймаки Мугулистонро супорид. Гуфтушуниди ҳайати вакилони Мугулистон бо шахсони расмӣи Русия бомуваффақият анҷом ёфт.

Истиклолияти Мугулистон. Тобистони соли 1911 ҳаракати зиддиманҷурӣ боз ҳам пурзӯртар мешавад. Дастгирӣи Русия барои эълон карда шудани истиклолияти Мугулистон шароити мусоид фароҳам овард. Ин буд, ки 1 декабри соли 1911 Кумитаи ҳокимон ва ламаҳои олимартаба истиклолияти давлатии Мугулистонро эълон кард. Рӯҳонии калисои ламаи Мугулистон *боғдо-гэгэн* Чебзун-Дамба-Хутухтаи III сардори давлат таъин гардид.

Эълони истиклолияти Мугулистон дар вазъияти мураккаби байналхалқӣ, дар шароити тезу тунд шудани зиддиятҳои байни мамлакатҳои империалистӣ ба амал омад.

Баъди эълони истиклолияти давлатӣ, асоси сиёсати хориҷии Мугулистон мубориза барои ба расмӣиат шинохтани истиклолияти давлатии он гардид. Доираҳои ҳукмрони муғул кӯшиш ба ҳарч меоданд, давлатеро бунёд кунанд, ки он Халха, Мугулистони Ғарбӣ, Мугулистони Дохилиро дар бар гирад. Вале ин қор хеле мушқил буд, чунки мувофиқи Созишномаи байни Русия ва Ҷопон, ки солҳои 1910 ва 1912 ба имзо расид, Мугулистони Берунӣ ба доираи манфиатҳои Русия ва Мугулистони Дохилию Корея ба доираҳои манфиатҳои Ҷопон тааллуқ доштанд. Барои ҳамин ҳам, Русия танҳо Мугулистони Беруниро дастгирӣ карда метавонист.

Истиклолияти давлатии соли 1911 эълонкардаи Мугулистон то соли 1915 давом кард. Мувофиқи эълонияи русию чиноии 20 июни соли 1915 ва Созишномаи сетаарафаи Мугулистон, Русия ва Чини моҳи майи соли 1915 дар Кяхта баимзорасида, Мугулистон дар ҳайати Чин худмухтор эълон карда шуд. Он дар ҳамин ҳолати сиёсӣ то соли 1919 монд.

Ҳаёти маданияи Мугулистон. Баъди эълони истиклолияти Мугулистон дар Урга, мактабҳои ибтидоӣ ва миёна кушода шуданд. Онҳо барои савод баровардани насли навраси мугул ва ояндаи мамлакат хизмати босазо кардаанд.

Ҳукумати *боғдо-гэгэн* барои омӯзиши аҳоли ва захираҳои табиӣи Мугулистон чораҳои зарурӣ меандешид. Барои самаранок сурат гирифтани ин кор он бо ёрии мушовирони рус "Кумитаи пажӯҳиши Мугулистон"-ро ташкил намуд.

Барои ташаккули шуури миллии мардуми мугул ва болоравии ҳаракати озодихоҳонаи вай омӯзиши таърихи ин давлат аҳамияти калон дошт. Бо фармони *боғдо-гэгэн* муаррихони мугул ба таълифи таърихи мамлакат оғоз намуданд. Солҳои 1918-1919 ин асар бо номи "Таърихи аз тарафи Аълоҳазрат тасдиқшудаи Мугулистон" ба анҷом расид. Дар он андеша дар бораи ҳуқуқи мугулҳо барои ташкил кардани давлати соҳибистиклоли миллии худ инъикос гардидааст. Худи ҳамин фикр ғояи асосии асарҳои яке аз муаррихони бузургтарини Мугулистони охири асри XIX – аввали асри XX Ш. Дамдин (1967 - 1937) мебошад. Ӯ дар асари асосии худ "Китоби тиллоӣ" гуфтааст, ки тараққиёти сиёсӣ ва фарҳанги Мугулистон аз замони қадим сарчашма мегирад ва он хусусияти ба худ хос дорад.

Яке аз нишонаҳои пешрафти ҳамонвақтаи халқи мугул ташаккули зиёиёни он мебошад. Зиёиёни мугул созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии ҳудро надоштанд. Онҳо дар атрофи нашрияҳои даврӣ муттаҳид мешуданд.

Маҷаллаи "Оинаи нав" аз моҳи марти соли 1913 то моҳи августи соли 1914 ва рӯзномаи "Ахбороти пойтахт" аз моҳи сентябри соли 1915 то моҳи сентябри соли 1920 нашр шудаанд. Аз рӯйи мазмуни мадраки дар ин нашрияҳо чопшуда, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ақидаҳои зиёиёни мугул он вақт тамоюли зиддифсодалӣ доштанд. Онҳо дар байни халқ

гояҳои маорифпарвариро ташвику тарғиб мекарданд. Намо-
яндагони машҳури зиёиёни мугул Ж. Тсэвэн, Тс. Жамтсарано,
Б. Жорж, Бадрохбатор ва дигарон боварӣ доштанд, ки сатҳи
таракқиёти иқтисодӣ ва маданияи чомеаро тавассути васеъ
пахн кардани маорифи муосир, қабули таҷрибаи хоҷагӣ ва
сиёсии мамлакатҳои Ғарб ба даст овардан мумкин аст.

САНАҲОИ МУҲИМ

1900 – шӯриши аскарони гарнизони Улятсутай бо сардории арат Энх-Тайван

1911 – аз тарафи Аюша ташкил карда шудани мақомоти худидоракунии аратҳо-дугуйлан

1909 – аз тарафи дастаи ҷазодихандагони Теин торумор карда шудани фидоиёни аймаки Сетсенхан (шарқии Мугулистон)

VII. 1911 – қарори ашрофони дунявию динӣ дар бораи сарнагун карда шудани ҳукмронии сулолаи Теин ва эълони истиқлолияти Мугулистон

1.XII.1911 – аз тарафи Кумитаи ҳокимон эълон карда шудани истиқлолияти давлатии Мугулистон

20.VI.1915-1919 – дар ҳайати Чин худмухтор будани Мугулистон

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Барои дар Мугулистон дароз кардани муҳлати ҳукмронии худ ҳукумати Теин чӣ чораҳо андешид? 2. Кадом шаҳрҳои Мугулистонро медонед? Мугулистони онвақта аз кадом қисматҳо иборат буд? 3. Дар бозорҳои Мугулистон чӣҳо мефурухтанд? 4. Бо кадом роҳҳо Чин Мугулистонро ба мустамликаҳои худ табдил меод? 5. Дар бораи муборизаи миллию озодихоҳии халқи мугул кадом далелҳоро мисол оварда метавонед? 6. Дар бораи рафти ба даст даровардани истиқлолияти Мугулистон маълумот диҳед. 7. Мугулистон кадом соҳа соҳибистиклол буд? 8. Мугулистон дар ҳайати Чин кадом соҳа худмухтор шуд? 9. Муносибатҳои Мугулистон бо Русияю Чин чӣ хел сураг мегирифтанд? Онҳо Мугулистони Дохилӣ ва Мугулистони Беруниро чӣ тавр ба доираи нуфузи худ табдил дода буданд? 10. Кадом симоҳои фарҳангии Мугулистони нимаи дуоми асри XIX - аввали асри XX-ро медонед? 11. Аз мавзӯи хулоса бароред.

§ 18. ЧОПОН

Инқилоби буржуазии солҳои 1867 - 1868. Сиёсати "дарҳои кушод" имконият фароҳам овард, ки дар Чопон муносибатҳои сармоядорӣ ташаккул ёбанд. Вале сохти сиёсии ҷомеа ба пешравии иқтисодиёти бозоргонӣ ва муассисаҳои демократӣ монеъ мешуданд. Хонадони Токугава танҳо манфиатҳои табақаи феодалиро ифода мекард. Барои пешрафти Чопон зарурати дигар кардани ҳокимияти давлатӣ ба миён омад.

Шартномаҳое, ки Чопон солҳои 50-уми асри XIX бо давлатҳои империалистии Фарб баст, вобастагии онро бо ин давлатҳо пурзӯртар карданд. Аз ҳамин сабаб, ҷомеаи Чопон аз ҳукумати Токугава норозӣ буд.

Солҳои 60-уми асри XIX Англия, Фаронса ва Ҳолландия фишоровариро ба Чопон бас накарданд. Ҳукумати сёгун ва Дарбори император ба ин фишор тоб наоварда, моҳи ноябри соли 1865 ҳамаи шартномаҳое, ки Чопон бо давлатҳои хориҷӣ баста буд, тасдиқ намуданд. Баҳори соли 1866 бо Англия, Фаронса, Ҳолландия ва Баъзе давлатҳои дигари абарқудрат дар бораи нархномаҳои воридотӣ созишномаҳои нав ба имзо расонида шуданд, ки онҳо вазъи иқтисодии Чопонро аз пештара ҳам бадтар карданд.

Дар чунин шароит барои ҳокимият дар байни нерӯҳои сиёсии мамлакат мубориза авҷ мегирад. Моҳи октябри соли 1867 роҳбари музофоти Тёсю Яманоути аз номи гуруҳи зиддитокугавагӣ ба сёгун Кэйки огоҳнома супорид. Дар он тақозо карда мешуд, ки дар мамлакат ҳокимиятӣ (ҳокимияти сёгун ва ҳокимияти император) барҳам зада, ҳокимияти олий ба император дода шавад. Барои муқобилияти ҳарбӣ нишон дода тавониш ба Кэйки вақт лозим буд. Бо ҳамин хотир, ӯ 9 ноябри соли 1867 "ихтиёрӣ" таклифро дар бораи истеъфо қабул кард. 3 январи соли 1868 императори 15-сола Мутсүхито ҳукумати навро бо роҳбарии шохзода Арисүгава эълон кард. Император Кэйкиро ба ин ҳукумат дохил накард. Барои ҳамин Кэйки қарор дод, ки алайҳи режими нав ба муборизаи мусаллаҳона даст занад. Ӯ бо ҳамин мақсад аскарони ба худ вафодорро аз шаҳри Осака ба Киото равон кард. Вале онҳо дар муқорибаи назди Фүсима ва Тоба шикаст хӯрданд. Кэйки ба Эдо фирор кард. Баъди ин шаҳри Киото пурра ба ихтиёри

император гузашт. Мамлакат ба ду урду тақсим шуд. Музофотҳои ҷанубу ғарбӣ аз ҷониби император ҷанг мекарданд ва музофотҳои шимолу шарқӣ - аз ҷониби сёгун Кэйки. Кӯшиши музофотҳои ҷонибдори Кэйки ва ташкил намудани муқовимат барои ӯ натиҷаи дилхоҳ надод. Нерӯҳои ғарбии ин музофотҳо моҳи ноябри соли 1868 шикаст хӯрданд. Як қисми флоти ғарбӣ ҳам ҷонибдори Кэйки буд. Моҳи июни соли 1869 он дар тахти роҳбарии адмирал Эномото кӯшиш кард, ки бар зидди режими нав муқобилиятро давом диҳад. Бо ҳамин мақсад, ӯ бо киштиҳои худ ба ҷазираи Эдзю (Хокайдо) омад, лекин дар ин ҷо пурра шикаст хӯрд.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи инқилоби солҳои 1867- 1868 вазифаи асосӣ - барҳам задани системаи ғарбию феодалии сёгун, ки ба он хонадони Токугава роҳбарӣ мекард, иҷро гардид. Ҳокимият ба дасти император гузашт. .

Ислоҳоти солҳои 1868 – 1873. Ҳукумати дар натиҷаи ғалабаи инқилоб ба сари қудратомадаро зохиран император Мугсухито роҳбарӣ мекард. Режими сиёсӣ, ки хонадони Токугаваро иваз намуд, манфиатҳои гурӯҳи буржуазияи помещикии дар рафти муборизаи зидди сёгун ташаккулёфтаре инъикос мекард. Ҳарчанд дар ҳукумат мансабҳои олиро намоёндагони ашрофони дарборӣ ишғол намуда буданд, ҳаёти асосии дастгоҳи ҳокимият нав аз табақаи поёнии самурайҳои вилоятҳои ҷанубу ғарбӣ, яъне аз Сатсума, Тёсю ва Хидзэн буданд. Ба ташаккули сиёсати ҳукумат пешвоёни гурӯҳи зиддисёгун Окубо Тосимити ва Кидо Такамаса таъсири калон мерасониданд.

Барномаи ҳукумати нав ба системаи маъмурӣ, сиёсӣ, ғарбӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии мамлакат дигаргуниҳои муҳимро дохил намуд. Унсурҳои буржуазии ҳукмрон вазъияти ҷориро хуб дарк мекарданд. Онҳо барои мустаҳкам кардани мавқеи худ тақлиф пешниҳод намуданд, ки дар мамлакат ислоҳот гузаронида шавад, то ки ба тартиботи феодалии ҷомеа хотима дода шавад.

Мувофиқи ислоҳоти маъмурӣ, князҳои феодалиро, ки аслан ҷудоӣҳо буданд, барҳам дода, ба ҷойи онҳо префектураҳо таъсис дода шуданд, аз он ҷумла дар қаламрави ҳар се пойтахт ҳам - Токио, Киото ва Осака. Ташкил додани системаи нави маъмурӣ мувофиқи тақозои манфиатҳои таҳкими иқтисоди бозоргонӣ ба амал бароварда шуд.

Мувофиқи ислоҳоти иҷтимоӣ, моҳи март соли 1872 се табақаи ҷомеа таъсис меёбад: дворянҳои олимаком, ки ба он собиқ даймё ва кугэ дохил буданд, дворянҳои самурай ва халқи одӣ. Дар амал самурайҳо вазъи имтиёзноки худро аз даст доданд. Дар натиҷа, анъанае ба вучуд омад, ки мувофиқи он ба мансабҳои олии давлатӣ, роҳбарӣ ба артиш ва флот шахсоне пешниҳод карда мешуданд, ки аслан ба дворянҳои оппозиционии ду княз - Сатсума ва Тёсю тааллуқ доштанд.

Соли 1872 ухдадорӣи умумӣи ҳарбӣ эълон карда шуд, ки он дар ин соҳа ба инҳисори самурайҳо зарба зад. Бо мақсади тайёр кардани кадрҳои баландихтисоси ҳарбӣ, соли 1873 дар Токио академияи ҳарбӣ кушода мешавад. Дар ин академия мутахассисони ҳарбии Фаронса ва дар академияю омӯзишгоҳи ҳарбии баҳрӣ мутахассисони ҳарбии Англия дарс меоданд.

Ислоҳоти аграрӣ аз ҷумлаи чорабиниҳои муҳимтарини ҳукумати нав буд. Он дар солҳои 1872 - 1873 ба амал бароварда шуд. Мақсади ислоҳоти аграрӣ дар деҳот ҷорӣ намудани муносибатҳои сармоядорӣ буд. Бо ин роҳ ҳукумат ҷидду ҷаҳд мекард, ки дар ин ҷо мавқеи помещикҳои навро мустаҳкам кунад. Бо ҳамин мақсад, соли 1872 харидуфурӯши Замин расман иҷозат дода шуд. Ин кор инҳисори табақаи феодалҳоро ба Замин бекор ва моликияти буржуазиро бар он ҷорӣ кард.

Сарфи назар аз баъзе маҳдудиятҳо, ислоҳоти аграрӣ дар татбиқи муносибатҳои истеҳсолии бозоргонӣи Ҷопон марҳилаи халқунанда гардид. Ашрофони баландмақоми феодалӣ минбаъд дар деҳоти Ҷопон тақягоҳи иҷтимоӣи ҳукумат набуданд. Акнун ин вазифаро дворянҳои нав ва буржуазия иҷро мекарданд.

Тараққиёти иқтисодии Ҷопон. Пешрафти иқтисодии баъдиинқилобии Ҷопон, асосан, дар солҳои 80-ум оғоз шуд. Дар зарфи 2 - 3 даҳсола дар Ҷопон қариб 500 корхонаи нави саноатӣ сохта мешавад. Аксарияти онҳо давлатӣ буданд. Вале иқтисодиёти Ҷопон бе корхонаҳои хусусӣ пеш рафта наметавонист. Барои ҳамин, аз тирамоҳи соли 1880 сар карда, ҳукумат ба фурӯштани "корхонаҳои намунавӣ" ва ё ба иҷора додани онҳо оғоз намуд. Ин корхонаҳо, асосан, ба ихтиёри табақаҳои имтиёзноки буржуазия, дворянҳо ва амалдорони давлатӣ мегузаштанд. Дар байни онҳо ширкатҳои машҳури Митсуи, Митсубиси, Фурукава, Ясуда, Асано, Кавасаки ва

дигарон буданд. Масалан, ҳукумат конҳои миси Асиоро ба ширкати Фурукава, корхонаи калонтарини киштисозии мамлакат дар Нагасаки, конҳои нукраи Икуно ва конҳои ангиштсанги Хокайдоро ба ширкати Митсубиси мефурушад.

Ҳукумат дар иқтисодиёт сиёсати пуштибониро истифода мебурд. Он сиёсати худро дар саноат, асосан, тавассути маблағҳои аз андоз ғуншуда ба амал мебаровард. Сиёсати пуштибонӣ як ҷиҳати манфӣ дошт. Он истехсолотро яктарафа густариш меод, чунки танҳо баъзе соҳаҳои онро фаро мегирифт. Буржуазияи саноатӣ, ки "корхонаҳои намунавӣ"-ро ба даст даровард, минбаъд ҳоҳони он буд, ки давлат ба вай дар ислоҳи камбудии истехсолиаш ёрӣ расонад. Ин кор иттифоқи байни доираҳои буржуазӣ ва мутлақиятро ба вучуд меовард.

Ҳукумат ба корхонаҳои маблағгузорӣ мекард, ки пеш аз ҳама, барои артиш, флот, нақлиёт ва алоқа кор мекарданд. Масалан, роҳи оҳан қариб пурра аз ҳисоби маблағҳои давлатӣ сохта мешуд. Соли 1872 роҳи оҳани аввалини мамлакат - Токио - Иокогама сохта шуд. Аз соли 1882 то соли 1890 дарозии роҳҳои оҳани Ҷопон ба 2190 км расид.

Сарфи назар аз суръати тези ташаккул ёфтани базаи саноат, дар ҷорӣ охирини асри XIX сатҳи умумии пешрафти Ҷопон аз мамлакатҳои бузурги сармоядорӣ ақиб мемонд. Саноати Ҷопон, асосан, аз корхонаҳои хурд иборат буд. Ақибмонии иқтисодии Ҷопонро тичорати хориҷӣ низ инъикос мекард, ки он аз 60 содироти маҳсулоти кишоварзӣ ва ба воридоти маҳсулоти тайёри давлатҳои хориҷӣ вобаста буд.

Дар оғози асри XX Ҷопон ба давраи империализм қадам ниҳод. Бухрони молиявии соли 1897 ин равандро тезонид. Дар натиҷа, корхонаҳои хурд ба корхонаҳои калон муттаҳид шуданд, яъне марказонидани истехсолот ва сармоя ба амал омад. Ба давраи империализм гузаштани мамлакатҳои пешқадами сармоядорӣ ҳама ба пешрафти иқтисодии Ҷопон низ таъсири мусбат расонид. Натиҷаи бевоситаи ин раванд дар Ҷопон ба вучуд омадани инҳисорҳо ва табaddулотии саноатӣ мебошанд.

Ҳаракати ҷамъиятию сиёсӣ. Мустақкамшавии мавқеи иқтисодии буржуазия ба болоравии фаъолияти сиёсии он мусоидат

кард. Ҳаракати оппозиционӣ барои қабули Конституция бо номи "дзию минкэн ундо" - "ҳаракат барои озодӣ ва ҳуқуқҳои халқ" авҷ мегирад. Дар ин ҳаракат дворянҳои буржуазияшуда, ки даъвати парламент ва бекор карда шудани шартномаҳои нобаробарро тақозо мекарданд, мавқеи ғайриодинаро ишғол намуда буданд.

Дар ҳамин шароит, дар мамлакат ҳизбҳои сиёсӣ ташкил меёбанд. Соли 1881 Ҳизби Конституционии Либералӣ ташкил ёфт, ки он манфиатҳои помещикҳо ва соҳибкорони деҳотро ифода мекард.

Соли 1882 Ҳизби Кайсинто (Ҳизби ислохотхон) ташкил меёбад. Барномаи он ба мустаҳкам шудани маҷмаи буржуазия нигаронида шуда буд. Рушди тичорати хориҷӣ, бе таъхир аз нав дида баромадани шартномаҳои нобаробар, ислоҳоти пулӣ ва ба бозорҳои хориҷӣ баровардани сармояи Чопон аз ҷумлаи ормонҳои ин ҳизб буданд. Ҳизби Кайсинто, ки ба ширкати Митсубиси алоқа дошт, манфиатҳои буржуазияи калони тичоратиро молиявиро ифода мекард. Идеологи ин ҳизб Фукидзава Юкити тарғиботгари намоёни либерализми ғарбӣ буд.

Аз ҷумлаи ин ҳизбҳои сиёсӣ дар байни халқ мавқеи "минкэн ундо" хеле мустаҳкам буд, чунки ҷонибдори бисёр дошт. Он ҳамоно қабули Конституцияро тақозо мекард. Аз ин рӯ, ҳукумат маҷбур шуд, ки княз Иторо ба мамлакатҳои Аврупо ва ИМА фиристонад, то ки ӯ соҳти ҷамъиятӣ ва конституцияҳои давлатҳои ғарбро хуб омӯзад. Ба Ито парламент ва соҳти сиёсии Олмон маъқул шуд. Соли 1889 Конституцияи Чопон қабул карда шуд, ки он аз бисёр ҷиҳат ба Конституцияи Отто Бисмарк монандӣ дошт. Ин Конституция соҳти истибдоии Чопонро мустаҳкам кард. Конституцияи нахустини Чопон шахсияти императорро дахлнопазир ва ба ӯ ҳамчун сардори давлат ҳуқуқҳои номаҳдуд дод. Император метавонист ҷанг эълон кунад, сулҳ ва шартномаҳо бандад, қонунҳо барорад, парламентро даъват кунад ва ё онро пароканда созад. Таъин кардан ва ба истеъфо гуселонидани ҳамаи ашхоси мансабдори баландмаҷмаи идорӣ, ҳарбӣ ва фармондеҳии олии артиш ва флот низ ба салоҳияти ӯ дохил мешуданд.

Дар охири асри XIX дар Чопон ҳаракати коргарӣ ва иттифоқи касаба ҷоннок мешавад. Аввали соли 1900 дар бораи

дифои тартибот аз тарафи кабинети Ямагата қонуне қабул карда шуд, ки мувофиқи он корпартой манъ ва фаъолияти иттифокҳои касаба маҳдуд карда шуд. Дар чунин шароит сотсиалистони Ҷопон дар назди худ вазифа гузоштанд, ки маҳфилҳои парокандаи худро муттаҳид намуда, ҳизби ягонаи сотсиалистӣ ташкил кунанд. Онҳо моҳи майи соли 1901 дар зери роҳбарии Каяма ва Котоку Ҳизби сотсиалистиро (Сякай минсюто) ташкил намуданд. Барномаи ин ҳизб усулҳои ошқори мубориза ва татбиқи ислохотро дар мамлакат дар назар дошт.

Соли 1906 ҳизби дигари сотсиалистии Ҷопон - Нихон Сякайто ташкил карда шуд. Вале дере нагузашта, дар байни роҳбарони он муҳолифат ба амал омад. Котоку ва ҳамсафони ӯ ҷонибдори "амали рӯйирост" ва муқобилони Котоку ҷонибдори шаклҳои парламенти мубориза ва ислохот буданд.

Сиёсати хориҷии Ҷопон. Сохтмони корхонаҳои ҳарбӣ, мусаллаҳшавии артиши Ҷопон ва бунёди флоти пурзӯри ҳарбии баҳрӣ дар бораи он шаҳодат медиҳанд, ки баъди инқилоби солҳои 1867-1868 ин давлат ба ҷангҳои истилогарона шурӯъ мекунад. Объекти аз ҷама наздиктарини истилокунии Ҷопон Корея буд. Дар мавриди инъикоси мзвзӯҳои "Чин" ва "Корея", дар бораи ҷанги Ҷопон бар зидди Чин барои забти Корея нақл карда будем. Ин ҷо такроран мегӯем, ки соли 1877 дар байни Русия ва Ҷопон созишнома ба имзо расид, ки мувофиқи он Ҷануби Сахалин, ки онро Русия ва Ҷопон якҷоя идора мекарданд, ба Русия дода шуд ва ба ивази он Ҷопон галлаҷазираҳои Курилро гирифт. Муқовимати Чин ва Ҷопон барои ҳукумронӣ дар Корея давом намуд. Оқибат, онҳо соли 1885 барои ба Корея надаровардани артиши худ созишнома бастанд. Бо вучуди ин, Ҷопон дахлатро ба корҳои дохилии Корея бас накард. Соли 1894 бо ёрии Ҷопон Корея истиқлолияти давлати худро аз Чин эълон кард. Ҳукумати Кореяи "соҳибистиқлол" ҳамон замон барои "ёри" ба ҳукумати Ҷопон муроҷиат намуд. Ҳамин тариқ, байни Чин ва Ҷопон ҷанги солҳои 1894-1895 ба амал омад, ки он 17 апрели соли 1895 бо бастании Созишномаи сулҳи Симонсэк анҷом ёфт. Мувофиқи он Чин истиқлолияти Кореяро эътироф кард. Ҷазираи Тайван, галлаҷазираҳои Пескадор ва нимҷазираи Ляодунро ба Ҷопон

дод ва ухдадор шуд, ки ба Чопон 300 млн иен товони чанг медихад, барои киштигардӣ якчанд бандарҳои худро мекушояд, ба ишголи муваққатии Вайхайвэй иҷозат медихад ва ба Чопон Созишномаи таслимкоронаи тичоратие мебандад, ки қаблан ба мамлакатҳои Ғарб баста буд.

Чанги солҳои 1894-1895 дар пешрафти Чопон марҳилаи муҳиме гардид. Даромади Чопон аз хориҷи кишвар афзуд. Аз соли 1894 то соли 1899 маблағгузори ба саноати миллии ду баробар зиёд шуд. Тичорати хориҷӣ ҳам рӯ ба болоравӣ буд. Давлати ақибмондаи феодалии Чопон, ки худ объекти истилои мамлакатҳои империалистӣ буд, ба истисморгари халқҳои дигар ва ба рақиби бузурги давлатҳои империалистӣ табдил ёфт. Муваффақияти чанги гораггаронаи солҳои 1894-1895 бар зидди Чинро ҳукумати Чопон барои қабули барномаи ҳарбии тараққиёти хоҷагӣ истифода бурд. Иҷрои он барнома ба муҳлати 10 сол - аз соли 1896 то соли 1905 муқаррар гардида буд. Мувофиқи ин барнома, нерӯҳои ҳарбии Чопон аз нав созмон дода шуда, бо сипоҳи ҳозиразамон мусаллаҳ гардиданд. Дар натиҷаи татбиқи ин барнома, флоти ҳарбӣ-баҳрии Чопон ба яке аз флотҳои пурзӯртарини ҳарбию баҳрии ҷаҳон мубаддал гардид.

Баъди чанги зидди Чин, Чопон дар арсаи байналхалқӣ ҳамчун нерӯи фаъоли империалистӣ баромад мекардагӣ шуд. Он ба қатори давлатҳои бузургтарини империалистӣ дохил гардид. Баъди чанде Чопон аз бори гарони шартномаҳои нобаробар бо давлатҳои империалистӣ халос мешавад.

Дар солҳои 1904 - 1905 дар байни Чопон ва Русия чанги калон ба амал омад, ки дар ин чанг ҳам Чопон дастболо шуд ва мавқеи худро дар ҳавзаи Уқёнуси Ором боз ҳам мустаҳкамтар кард.

Ҳаёти маданӣ. Баъди воқеаҳои инқилобии солҳои 1867 – 1868, ҳукумати нав дар мамлакат ба татбиқи васеи музаффариятҳои фарҳангии аврупоӣ ва амрикоӣ шурӯъ кард. Чопи матбуоти даврӣ оғоз ёфт. Дар Нагасаки матбааи аввалин кушода шуд. Рӯзномаҳои "Токио нити-нити", "Иоимурӣ" ва "Хаймин симбун" нашр шудан гирифтанд.

Яке аз вазифаҳои дигаргунсозии буржуазӣ азнавсозии маориф буд. Соли 1872 дар Чопон системаи намунавии маориф ҷорӣ карда шуд. Мамлакат ба 8 ҳавзаи маориф тақсим гардид. Дар онҳо донишгоҳҳо кушода шуданд. Ин ҳавзаҳо ба

32 ноҳияи ҳар кадоми онҳо дорои мактабҳои миёна тақсим шуданд. Соли 1877 Донишгоҳи Токио кушода шуд, соли 1872 дар Ҷопон ба ҷойи тақвими моҳтобӣ тақвими аврупоӣ ҷорӣ гардид. Амалдорони идораҳои давлатӣ ба пушидани сару либос ва тарзи аврупоӣ ороӣишӣ мӯӣ сар гузаштанд. Баъдтар ин навгонӣҳои тарзи зиндагиро мардуми одӣ низ қабул кард.

Ормонҳои зиёӣни тараққӣҳо дар адабиёти романтизми солҳои 90-уми Ҷопон инъикос ёфтаанд. Симои нисбатан машҳури ин равияи адабӣ Исикава Такубоку (1886 - 1912) мебошад. Назми нави Ҷопон бо номи Китемура Тококу (1868-1894) алоқаманд аст.

Даҳсолаҳои охири асри XIX ва аввали асри XX ба фаъолиятӣ нависандагони машҳури ҳамонвақтаи Ҷопон рост меояд. Дар байни онҳо Симадзаки Тессон (1872-1943), Куникила Деппо (1881-1908) Фатабатӣ Хасагава (1864 - 1909), Токутоми Рока (1868-1927) ва Нутсума Сосаки (1867 - 1916) буданд.

Инъикос гардидани баъзе унсурҳои озодиҳои демократӣ, ислохоти иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва иҷтимоӣ ба ташаккули малакаҳои истехсолӣ, зеҳнӣ ва маънавии ҷопонӣҳо ва пешрафти умумии мардуми Ҷопон таъсири мусбат расониданд.

КОНСТИТУТСИЯИ ИМПЕРИЯИ ҶОПОН

БОБИ 1. ДАР БОРАИ ИМПЕРАТОР

Моддаш 1. Империяи Ҷопон бетанаффус ва абадӣ аз тарафи сулолаи император идора карда мешавад.

Моддаш 3. Шахсияти император муқаддас ва дахлнопазир аст.

Моддаш 4. Император сардори давлат ва дорои ҳокимияти олий аст ва ӯ ин ҳокимиятро мувофиқи нишондодҳои Конститутсияи мазкур амалӣ мекунад.

Моддаш 5. Император ҳокимияти қонунгузоро бо парламенти империявӣ ба амал мебарорад.

Моддаш 6. Император қонунҳоро тасдиқ менамояд, дар бораи эълон ва иҷрои онҳо амр медиҳад.

Моддаш 7. Император парламентро даъват мекунад, мекушояд ва мепӯшад, маҷлисиҳои онро мавқуф мегузорад ва палатаи вакилонро пароканда менамояд.

Моддаш 11. Император сарфармондеҳи олии артиш ва флот мебошад.

Моддаш 13. Император вазъи муҳосира эълон мекунад.

Моддаш 14. Император ҷанг эълон мекунад... сулҳ мебандад.

Моддаш 16. Император ҳуқуқ дорад авф кунад, ҷазоро сабук ва ҳуқуқҳоро аз нав барқарор кунад.

БОБИ 3. ДАР БОРАИ ПАРЛАМЕНТИ ИМПЕРИЯ

Моддаи 33. Парламенти империя аз ду палата иборат аст: палатаи пэрҳо ва палатаи вакилон.

Моддаи 34. Палатаи пэрҳо мувофиқи амр дар бораи палатаи пэрҳо 33 ҳисоби аъзоёни хонадони император, онҳое, ки унвонҳои дворянӣ доранд ва 33 шахсоне, ки император таъин кардааст, иборат мебошад.

Моддаи 35. Палатаи вакилон аз узвҳои иборат аст, ки ҳалқ мувофиқи қонуни интихобот интихоб кардааст.

Моддаи 37. Ягон қонун бе тасдиқи парламенти империявӣ интишор карда намешавад.

Моддаи 38. Ҳар ду палата бо лоиҳаи қонуни пешниҳодкардаи ҳукумат овоз медиҳанд. Ҳар кадоми онҳо ҳуқуқи ғашаббуси қонунгузорӣ доранд.

Моддаи 41. Парламенти империявӣ ҳар сол интихоб карда мешавад.

Моддаи 42. Иҷлосияи парламенти империявӣ се моҳ идома меёбад. Дар сурати зарурӣ иҷлосия аз тариқи фармони император тамдид карда мешавад.

БОБИ 6. ДАР БОРАИ МОЛИЯ

Моддаи 64. Даромад ва хароҷоти давлатӣ бояд аз тарафи Парламенти империявӣ дар шакли бучаи давлатӣ тасдиқ карда шаванд.

Моддаи 71. Агар парламенти империявӣ бучаро қабул накунад ва ё буча мурағбат нашуда бошад, пас ҳукумат бучаи соли гузаштаро ба қор мебарад.

3. АЗ ҚОНУН ДАР БОРАИ ПАЛАТАҲО

Моддаи 3. Раис ва муовини раиси Палатаи вакилон аз тарафи император аз ҷумлаи се номзаде, ки Палата барои ин мансабҳо интихоб кардааст, таъин карда мешавад.

4. АЗ АМР ДАР БОРАИ ПАЛАТАИ ПЭРҲО

Моддаи 11. Раис ва ноиби раисро император аз ҳисоби аъзоён ба муҳлати 7 сол таъин мекунад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1865 – сёгун ва император ҳамаи шартномаҳои аз тарафи давлатҳои хориҷӣ ба гардани Ҷопон боркардашударо тасдиқ мекунанд
- 1867- 1868 – инқилоби буржуазии Ҷопон
- 1868-1873 – ислоҳоти иқтисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ ва иҷтимоӣ дар Ҷопон
- 1872 – қорӣ карда шудани тақвими аврупоӣ
- 1894 – бо ёрии Ҷопон "истиклолият" ба даст даровардани Корея
- 1894-1895 – ҷанги байни Ҷопон ва Чин

17.IV.1895 – баста шудани Созишномаи сулҳи Симоносэки
1904-1905 – ҷанги Русияю Ҷопон

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Сабабҳои инқилоби буржуазии солҳои 1867 - 1868-и Ҷопонро муайян кунед. 2. Инқилоби буржуазии Ҷопон чӣ ҳел суръат гирифт? Чаро Кэйки ба истёфода рафт? 3. Самтҳои ислоҳоти солҳои 1868 - 1873-и Ҷопонро муайян намуда, онҳоро шарҳ диҳед. 4. Моҳияти ислоҳоти маорифро шарҳу эзоҳ диҳед. 5. Ба қабули Конститутсияи кадом табақаҳои ҷомеаи Ҷопон манфиатдор буданд? 6. Конститутсияи Ҷопон кай ва чӣ ҳел қабул карда шуд? 7. Дар Ҷопон, баъди қабули Конститутсияи соли 1889, чӣ ҳел сохти сиёсӣ барпо гардид? 8. Хуччатро оид ба Конститутсияи Ҷопон мутолиа карда, мақоми император ва парламенти онро муайян кунед. 9. Дар бораи ҳизбҳои сиёсии Ҷопон маълумоти мухтасар диҳед. 10. Дар бораи сиёсати хориҷии Ҷопон дар нимаи дууми асри XIX - аввали асри XX чӣ гуфта метавонед? 11. Дар бораи ҷанги солҳои 1894 - 1895 бар зидди Чин ва солҳои 1904 - 1905 бар зидди Русия маълумоти мухтасар диҳед. 12. Корея дар охири асри XIX - аввали асри XX дар кадом ҳолати сиёсӣ буд? 20. Пешрафти маданияи Ҷопони охири асри XIX - ибтидои асри XX-ро шарҳ диҳед. 13. Ҷопон кай аз шартномаҳои асоратовари давлатҳои империалистӣ ҳалос шуд? 14. Аз мавзӯи хулосаҳо бароред.

§ 19. ФИЛИППИН

Қисми зиёди Филиппинро Испания ҳанӯз дар охири асри XVI ишғол карда буд. Испаниҳо дар Филиппин режими мустамликавию ташкил карданд. Дар ин қор қалисои католикӣ мақоми калонро иҷро мекард. Он аҳолии ин кишварро зуран насронӣ намуда, ба ҳукмронии мустамликадорони испанӣ ёрии бузург мерасонид.

Ҳалқи Филиппин ба тақдир тан наметод. Он бе муқобилият сар намефаровард. Ба муқобили ҷуғи мустамликавии испаниҳо мубориза мебард. Охири асри XVIII - аввали асри XIX дар Филиппин муборизаи миллию озодихоҳӣ вусъат меёбад. Дар ин бора шӯришҳои сершумор шаҳодат медиҳанд. Метавон шӯриши соли 1814-ро дар Илокос (ҷазираи Лусон) ва шӯриши солҳои 1841 - 1842-и ҷомеаи динии Хосеи Муқаддасро дар зеро рӯҳбарии Аполинарио Де Ла Крус мисол овард.

Инқилоби Испании солҳои 1808-1812 ба вазъи ҷазираҳои Филиппин бетаъсир намонд. Ислоҳоте, ки дар Испания гузаронида шуд, қисман Филиппинро ҳам дар бар гирифт.

Ҳаракат барои ислоҳот. Нимаи дуюми асри XIX дар таърихи Филиппин ба ҳаракати ислоҳотхоҳӣ дар ин ҷо рост омад. Генерал-губернатор Искиэрдо, ки дар ин вазифа аз соли 1871 буд, бар зидди мардуми маҳаллӣ ҷазоҳои сахтро раво медид. Садҳо озодандешони филиппинӣ зиндонӣ ва ё аз мамлакат ба ҷойҳои дурдаст бадарға карда мешуданд. Косаи сабри мардуми Филиппин лабрес шуд. Ин ҳолат ҳатто аскаронро ҳам фаро гирифт. 2 январи соли 1872 коргарони силоҳхонаи артиллерии баҳрии Кавит ва аскарони полки аз аҳолии маҳаллӣ иборатбуда шӯриш бардоштанд. Ин шӯришро ҳукуматдорони испанӣ пахш карданд. Онҳо 17 феввали соли 1872 роҳбарони ҳаракати озодихоҳӣ Бургос, Гомес ва Самораро қатл намуданд. Испаниҳо дар рафти пахши шӯриш террори худро бар зидди роҳбарони буржуазия помешкии Филиппин низ раво на карда, бо ҳамин дар байни халқи он 40 тақягоҳи охирини худро аз даст доданд. Филиппиниҳои зиёд барои аз ҷазо халос шудан ба хорича ва хусусан ба Испания фирор карданд. Дар ин ҷо гурезаҳои филиппиниро озодандешон ва ҷумҳурихоҳон ба зери ғимояи худ мегирифтанд.

Яке аз намояндагони барҷастаи ҳаракати ислоҳотхоҳони Филиппин Хосе Рисал тавассути асарҳои публитсистии "Филиппин баъди 100 сол" ва "Дар бораи беҳудагии Филиппиниҳо" ва хусусан романи машҳури "Ба ман даст нарасон!" меҳодад, ки вазъи ғуломонаи мардуми Филиппинро ба ҳукуматдорони испанӣ нишон диҳад. Романи Рисал мардумро ба муқобили зулми мустамликавии испанӣ даъват мекард. Он дар тайёр кардани инқилоби Филиппин мақоми арзанда дорад.

Дар солҳои 80-уми асри XIX ҳаракати таблиғотӣ барои ислоҳот ба марҳалаи нави худ қадам ниҳод. Соли 1889 дар Испания "Созмони Испанияю Филиппин" ташкил меёбад, ки он дар сафҳои худ муҳочирони филиппинӣ ва намояндагони буржуазияи озодихоҳи испаниро муттаҳид кард. Созмон дар назди худ вазифа гузошт, ки: 1) барои Филиппин истиқлолият талаб накарда, он ба музофоти Испания табдил дода шавад; 2) ислоҳот бо роҳи осоишта ба амал бароварда шавад; 3)

роҳибони испанӣ аз ибодатхонаҳо пеш карда шуда, ба ҷойи онҳо рӯҳониёни маҳаллӣ таъин карда шаванд; 4) намояндагони филиппиниҳо дар кортесҳо аз нав барқарор карда шаванд; 5) филиппиниҳо дар идораи давлат иштирок кунанд; 6) ҳама дар назди қонун баробар бошанд; 7) ба филиппиниҳо озодиҳои демократӣ, аз он ҷумла, озодии суҳан, маҷлисҳо ва матбуот кафолат дода шавад.

Аз моҳи феврари соли 1889 ҷопи рӯзномаи созмони Испания Филиппин "Ла Солидарidad" шурӯъ гардид. Он дар бедории ҳисси миллии филиппиниҳо саҳми калон гузошт.

Фаъолияти ислохотхоҳӣ дар Филиппини солҳои 30-ум натиҷаи дилхоҳ надод. Соли 1892 муаллифи романи "Ба ман даст нарасон!" Рисал ба Филиппин баргашт ва моҳи июни ҳамаи сол бо номи "Лигаи Филиппин" созмони ислохотхоҳонро ташкил намуд. Лига дар сафҳои худ намояндагони табақаҳои гуногуни Филиппин - аз зиёиёни буржуазияи помещикӣ сар карда, то намояндагони буржуазияи майда ва табақаҳои поёни аҳолиро муттаҳид сохт. Вале ба "Лигаи Филиппин" муяссар нашуд, ки ба созмони оммавӣ сиёсӣ табдил ёбад. Ин ҷо ду сабаб буд: сабаби якум, ҳаби Рисал ва ба ҷазираи Минданао бадарға карда шудани ӯ буд. Сабаби дуюм он буд, ки ин вақт ҷӣ дар Испания ва ҷӣ дар Филиппин давраи ислохотхоҳӣ рӯ ба таназзул ниҳод. Фаъолияти "Лига", асосан, ба ҷамъоварии маблағ маҳдуд шуда буд. Маблағи ҷамъовардашуда барои нашри адабиёти таблиғотӣ истифода бурда мешуд. "Лигаи Филиппин" охири соли 1893 пароканда шуд.

Дар байни асосгузори "Лигаи Филиппин" Андреас Бонифасио низ буд. Ӯ моҳи июли соли 1892 ҷамъияти инқилобии "Катипунан" ("Иттиҳоди олии писарони барӯманди халқ)-ро ташкил мекунад. Шумораи аъзои ҷамъият аз 300 нафари моҳи июл дар моҳи августи ҳамаи сол то 30 ҳазор нафар афзуд. Ин созмон бар он ақида буд, ки мардум бояд барои истиқлолияти давлатии Филиппин мубориза барад. Принципиҳои идеологии "Катипунан" дар "10 васияти писарони Ватан"-и Бонифасио ва "Таълимоти асосӣ"-и Эмилио Хасинто инъикос гардида буданд.

Соли 1895 "Катипунан" ба тайёрии бевоситаи Шӯриши мусаллаҳ мегузарад. Дар оғози соли 1896 пинҳонӣ рақами аввали рӯзномаи он - "Калайян" ("Озодӣ") аз ҷоп мебарояд. Ин рӯзно-

ма дар паҳн намудани таблиғоти инқилобӣ дар Филиппин мақоми муҳим дошт.

Инқилоби Филиппин. То моҳи августи соли 1896 тайёри ба шӯриши мусаллаҳ ҳанӯз ба охир нарасида буд. "Катипунан" ба миқдори зарурӣ силоҳ ҳам надошт. Ҳамин вақт дар бораи нақшаи шӯриши "Катипунан" ҳоине ба ҳукуматдорони мустамликавӣ хабар медиҳад. Аз ҳамин сабаб, зарурат ба миён омад, ки шӯриши яроқнок таъчилан оғоз карда шавад.

23 августи соли 1896 Бонифасио аз деҳқадаи дурдасти хурди Балнтавак ба халқ муроҷиат кард, ки ба шӯриши мусаллаҳ бархезад. Ин муроҷиат дар таърихи Филиппин бо номи - "Даъвати Балнтавак" машҳур аст. Қариб ҳамаи созмонҳои маҳаллии "Катипунан", аз он ҷумла дар Лусони Марказӣ ва Ҷанубӣ ва ҳатто дар ҷазираҳои дурдасти Минданао ва Суду ба шӯриш бархостанд.

Ҳукуматдорони испанӣ бар зидди иштирокчиёни инқилоб террори ваҳшиёнаро оғоз намуданд. Бисёр аъзоёни "Катипунан" дастгир ва ба қатл расонида шуданд. 30 декабри соли 1896 Рисал ҳам қатл карда шуд.

Дар масъалаи усули мубориза дар "Катипунан" ду ҷараён пайдо мешавад. Бонифасио ва Агиналдо роҳбарони ин ду ҷараёни ба ҳам муқобил буданд. Ба Агиналдо муяссар шуд, ки дар байни шӯришчиён тавассути ҳилаю найранг обрӯи калон пайдо намуда, "Катипунан"-ро барҳам занад. Бо фармони Агиналдо 10 майи соли 1897 Бонифасио парронда мешавад. Баъди ин, роҳбарии инқилоби Филиппин ба дасти Агиналдо мегузарад.

Мубориза дар байни инқилобчиён паҳш кардани инқилобро осон кард. Дар баробари паҳши шӯриш ва террори иштирокчиёни он испаниҳо нағз мефаҳмиданд, ки ин шӯришро танҳо тавассути силоҳ шикаст додан мушкул аст. Барои гуфтушунид яке аз иштирокчиёни собиқӣ ислохотхоҳон Педро Патерно дар байни Агиналдо ва генерал-губернатор Примо Де Ривера миёнарав шуд. Ҳамин тариқ, гуфтушуниди ду тараф оғоз ёфт. 18 ноябри соли 1897 дар қароргоҳи ҳукумати инқилобии Биакна-Бато Конститутсияи аввали Ҷумҳурии Филиппин эълон карда шуд. Дар ин ҷо дар бораи қатъи муборизаи яроқноки филиппиниҳо низ созишнома ба имзо расид. Аз тарафи худ ҳукуматдорони испанӣ уҳдадор шуданд, ки зарари ба филипп-

пиниҳо расидаро чуброн мекунанд. Агиналдо ва ҳамсафони ӯ мамлакатро тарк намуданд. Ҳамин тавр, роҳбарони инқилоб ба халқи Филиппин хиёнат карданд. Вале хиёнати Агиналдо ва ҳамсафони ӯ ба муборизаи инқилобии халқи Филиппин нуқта нагузошт. Аллакай моҳи феввали соли 1898 муқовимати мусаллаҳонаи зидди Испания дар якҷанд ноҳияи мамлакат аз нав оғоз ёфт.

Ҷанги ИМА бар зидди Испания. Моҳи апрели соли 1898 ҷанги Испанияю ИМА оғоз гардид, ки он дар тақдир Филиппин макоми ҳалқунанда бозид. Амрико барои ҳокимияти худро дар Филиппин барпо намудан, аз муборизаи миллию озодихоҳии филиппиниҳо истифода бурд. Бо ин мақсад, дипломатҳои Америка ва намоёндагони артиши ҳарбии баҳрии он ҳанӯз то оғози амалиёти ҷангии зидди Испания бо Агиналдо гуфтушунид карда, ваъда доданд, ки баъди озодшавии қазираҳои Филиппин ба ин давлат истиқлолият медиҳанд. Ҳамин тариқ, амалиёти ҳарбии эскадраи ИМА дар Филиппин бар зидди флоти Испания оғоз ёфт. 2 майи соли 1898 дар халиҷи Манила флоти Испания аз тарафи флоти ИМА торумор карда шуд. Флоти Америка охири моҳи май Агиналдоро дар киштии худ ба Манила овард. 12 июн Агиналдо дар Кавита истиқлолияти Филиппинро эълон кард. Баъди ин шӯриш бо қувваи дучанд аз нав авҷ мегирад ва дар як муддати кӯтоҳ қариб тамоми Филиппин ба ҳокимияти инқилобӣ тобеъ мегардад. Ҳамин тавр, халқи Филиппин ба зулми 300-солаи мустамликадорони испанӣ хотима гузошт.

Моҳи сентябри соли 1898 дар шаҳри Малолос (музофоти Булакан) маросими кушодашавии Конгресси инқилобии Филиппин доир гардид. Он Конститутсияи Ҷумҳурии Филиппинро қабул кард. Ин Конститутсия дар он замон яке аз конститутсияҳои демократитарини ҷаҳон буд.

Ҷанги ИМА ва Филиппини солҳои 1899-1901. Ба халқи Филиппин муяссар нашуд, ки маҳсули истиқлолияти ватани худро чашад. 10 декабри соли 1898 дар шаҳри Париж дар байни ИМА ва Испания Созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи он Испания Филиппинро ба империализми ИМА во гузошт. Ҳамин тариқ, тақдир халқи Филиппин бе ширкати он ҳал карда шуд. Моҳи феввали соли 1899 ИМА бар зидди Филиппин амалиёти ҳарбиро оғоз кард. Бо ҳамин, ҷанги

ИМА ва Филиппин сар шуд. ИМА то моҳи ноябри соли 1899 муқовимати муташаккили артиши Филиппинро барҳам дод. Баҳори соли 1901 Агиналдо, ки аз тарафи америкоӣҳо асир гирифта шуда буд, бори дуюм ба инқилоб хиёнат кард. Ӯ ба филиппиниҳо мурочиат кард, ки муқобилиятро алайҳи ИМА катъ кунанд.

Доираҳои ҳуқмрони ИМА нағз мефаҳмиданд, ки онҳо наметавонанд Филиппинро мисли испаниҳо идора кунанд. Барои ҳамин ба роҳбарияти буржуазияи помещикии қазираҳои Филиппин гузашт карданд. Соли 1902 дар ИМА барои муайян намудани мақоми мустамликавии Филиппин қонун қабул карда шуд. Мувофиқи қонун намоёндагони халқи маҳаллӣ ба идораи Филиппин роҳ дода шуданд. Ассамблеяи интихобии Филиппин ташкил гардид. Он гӯё палатаи поёнии парламенти Филиппин буд. Аъзоёни палатаи болоӣ аз тарафи маъмурияти мустамликавӣ-ИМА таъин мегардиданд. Ин Палата "комиссияи Филиппин" ном дошт. Ҳокимияти иҷроия дар дасти генерал-губернатори амрикоӣ буд. Ӯ ҳуқуқи "вето", яъне "рад мекунам"-ро дошт.

Соли 1907 ба Ассамблеяи Филиппин интихоботи нахустин доир гардид. Дар он Ҳизби Миллӣ, ки навташкил буд, галаба кард. Ин ҳизб эълон дошт, ки истиқлолияти давлатии Филиппин тавассути муборизаи ошоштаи парламентӣ ба даст дароварда мешавад.

Ҳамин тариқ, Филиппин аз зери зулми Испания озод шуда, ба манбаи ашёи хом ва бозори фуруши молҳои саноатии ИМА табдил ёфт.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1871 – дар Филиппин ба вазифаи Генерал-губернатор шурӯъ кардани Искиэрдо
- 17.11.1872 – аз тарафи мустамликадорони испанӣ қатл карда шудани Бургос, Гомес ва Самора - роҳбарони ҳаракати озодихоҳии халқи Филиппин
- 11.1889 – огози чоп шудани рӯномаи Созмони Испанияю Филиппин "Ла Солидаридад"
- VI.1892 – аз тарафи муаллифи романи «Ба ман даст нарасон!» Рисал ташкил карда шудани "Лигаи Филиппин"

- Охири 1893** – пароканда шудани "Лигаи Филиппин"
10.V.1897 – бо фармони Агиналдо парронда шудани рохбари "Лигаи Филиппин" Бонифасио
18.XI.1897 – қабул карда шудани Конститутсияи аввалини Ҷумҳурии Филиппин
II.1898 – муқовимати мусаллаҳонаи филиппинҳо бар зидди Испания
IV.1898 – огози ҷанги ИМА ва Испания
2.V.1898 – дар халиҷи Манила аз тарафи флоти ИМА торумор карда шудани флоти Испания
12.VI.1898 – дар Кавита аз тарафи Агиналдо эълон карда шудани истиқлолияти Филиппин
IX.1898 – дар шаҳри Малолос - музофоти Булакан – кушода шудани Конгресси инқилобии Филиппин. Аз тарафи он қабул карда шудани Конститутсияи дуҷуми Ҷумҳурии Филиппин
1899-1901 – ҷанги ИМА ва Филиппин
1902 – дар ИМА қабул карда шудани қонуни марбут ба мақоми Филиппин

— САВОЛ ВА СУПОРИШ —

1. Филиппинро Испания кай ба мустамликаи худ табдил дода буд?
2. Оё инқилоби испании солҳои 1808-1812 ба вазъи сиёсӣ иҷтимоии Филиппин таъсир расонид?
3. Ҳаракати ислохотхӯй дар Филиппин кай оғоз ёфт?
4. Ҳукумати мустамликавии Испания ба шӯришчиён чӣ хел ҷазо дод?
5. Дар бораи Хосе Рисал ва асарҳои ӯ чӣ ҳақиқат медонед?
6. Дар бораи фаъолияти Созмони Испанияи Филиппин нақл кунед.
7. Инқилоби Филиппин чӣ тавр оғоз ёфт? Оё дар шикаст хӯрдани он Агиналдо "саҳм" гузошта буд?
8. Филиппин кай ва чӣ тавр ба ихтиёри ИМА гузашт?
9. Ҷанги солҳои 1899-1901-и ИМА ва Филиппинро маънидод кунед.
10. ИМА Филиппинро чӣ тавр идора мекард?
11. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 20. ВЕТНАМ

Ҷануби Ветнамро ишғол кардани Фаронса. Моҳи августи соли 1858 эскадраи киштиҳои Фаронсаю Испания бо баҳонаи дифои воизони насронӣ ба бандари Дананг даромада, хостанд, ки пойтахти империя - шаҳри Хюеро забт кунанд. Императори Ветнам ба муқобили истилогарон зиёда аз 4000 нафар аскарони яккачини худро фиристод. Вале дар ин ҷо дар байни тарафҳо

задухӯрд ба амал наомад. Фармондеҳи фаронсавиҳо эскадраи киштиҳои худро ба поёноби дарёи Меконг равон кард. Дар ин ҷо сипоҳиёни Фаронса шахри Сайгонро ишғол карда, худашон дар муҳосира монданд.

Дар шароити мушкил сипоҳиёни Ветнам тавонистанд, ки муборизаи муташаккилонаро бар зидди истилогарони Фаронса ташкил кунанд. Дар Дананг зуд якчанд истехком сохта шуданд. Сарфармондеҳи артиш дар Куангнам Нгуен Чи Фионги ботаҷриба таъин карда шуд.

Моҳи март соли 1860 сипоҳиёни Фаронса шикасти худро эътироф карда, Данангро тарк карданд. Қувваҳои асосии Фаронса ба Чин равон карда шуданд, чунки ин вақт Фаронса бо ҳамроҳии Англия бар зидди ин давлат меҷангиданд. Баъди ғалаба бар Чин ва бо он бастанӣ созишномаҳои нобаробар Фаронса қувваҳои асосии худро аз нав бар зидди Ветнам равон кард. Моҳи февралӣ соли 1861 амалиёти ҷангии артиши Фаронса бар зидди Ветнам аз нав оғоз ёфта, то моҳи март соли 1862 он се музофоти Ветнами Ҷанубӣ - Зя-Дин, Динъти-онг (Митҳо) ва Бенхоаро ишғол намуд.

Сарбозони ветнамӣ алайҳи фаронсавиҳо муқобилияти саҳт нишон дода, ба душман талафоти калон меоданд. Вале оқибат лашкари Фаронса ба сипоҳиёни Ветнам шикаст доданд ва 5 июни соли 1862 дар Сайгон байни онҳо Созишномаи сулҳ ба имзо расид. Мувофиқи ин Созишнома, Фаронса музофотҳои ҷанубии Зя-Дин, Дин-Туонг, Биен-Хоа ва ҷазираҳои Кандаоро ба даст даровард. Ветнам ба Фаронса 20 млн франк товони ҷанг дод, тоҷирони Фаронса ҳуқуқ пайдо карданд, ки дар бандарҳои Дананг, Балак, Куангин ва соҳили Меконг - то сарҳади Камбоча молҳои худро фурӯшанд.

Ҳиндучин барои Фаронса аҳамияти калони стратегӣ дошт. Он дар мубориза барои ишғоли ҷануби Чин таъягоҳи бозғетимод шуда метавонист. Барои ҳамин, он дар назди худ вазифа гузошт, ки Камбочаро низ забт кунад. Соли 1863 флоти бо тире тӯп хуб мусаллаҳбудаи Фаронса ба хоки Камбоча ҳучум кард. Шоҳи Камбоча аз тарс бе муқобилият тобеияти давлати худро ба Фаронса эълон кард. Ба мустамликаи Фаронса таъдил ёфтани Ветнами Ҷанубӣ соли 1867 сурат гирифт. Ин вақт фаронсавиҳо 60 баҳонаи паҳш кардани нуктаҳои муқовимати сипоҳиёни худро

ба се музофоти боқимондаи Чануб - Вин-Лонг, Ан-Зянг ва Ха-Тиен дохил карданд, ки ин икдом руйирост вайрон карда шудани Созишномаи соли 1862 буд.

Ветнамро пурра ишгол кардани Фаронса. Баъди ба охир расидани чанги Фаронса ва Пруссия (солҳои 1870-1871), Фаронса барои Ветнами Шимолиро ҳам ба мустамликаи худ табдил додан тайёрӣ дид. Соли 1873 бо сардории Гарние 2 киштии ҳарбии Фаронса аз тарафи резишгоҳи дарёи Сурх то Ханой омада расиданд. Субҳидами 20 ноябр фаронсавиҳо ба қалъаи Ханой ҳучум карда, баъди фатҳи он шаҳрро ҳам ба даст дароварданд. Баъди як моҳ онҳо поёноби дарёи Сурхро ишгол намуданд. Вале халқи Ветнам бар зидди истилогарони Фаронса муқобилияти саҳт нишон медод. Дар яке аз ҷангҳои назди Ханой фаронсавиҳо шикаст хӯрданд. Гарние дар он ҷо ҳалок гардид. Тарафи Фаронса дар зерӣ фишори муборизаи миллию озодихоҳии халқи Ветнам ва иштирокчиёни шӯриши Тайпинҳои Чин (дастаи калони онҳо баъди шикастхӯрӣ бо номи "Байрақҳои сиёҳ" барои ёрӣ ба Ветнам омада буданд) маҷбур шуданд, ки бо Хюе гуфтушунид кунанд. Намояндагони Фаронса ва Ветнам 15 мартӣ соли 1874 дар Сайгон ба Созишномае имзо гузоштанд, ки мувофиқи он Ветнам уҳдадор шуд, ки сиёсати хориҷии худро бо Фаронса "ҳамоҳанг" кунад. Бе розигии Фаронса ягон қисми Ветнам ба давлати дигар водор карда намешавад. Ҳукукҳои Фаронса оид ба ҷануби Ветнам тасдиқ гардид. Ба шаҳрвандони Фаронса дар Ветнам ҳукуқи дахлнопазирӣ дода шуд. Барои хориҷиён киштигардӣ дар дарёи Сурх, бандари шаҳри Ханой ва бандарҳои соҳилҳои Шимоли Ветнам озод эълон карда шуд.

Давраи дуҷуми аз тарафи Фаронса забт карда шудани Ветнами Шимолӣ ба солҳои 80-уми асри XIX рост омад. Моҳи апрели соли 1882 сипоҳиёни Фаронса дар зерӣ роҳбарии Ривьера Ханойро ишгол карданд. Амалиётҳои ҳарбӣ поёноби дарёи Сурхро фаро гирифтанд. Доираҳои ҳукмронии Ветнам сару калобаи худро гум карда, ҷӣ кор карданашонро намедонистанд. Император Ти Дик Чун соли 1874 Чинро ба ёрӣ даъват карда буд. Он вақт ҳукумати Чин ба Ветнам ёрӣ нарасонд. Ин дафъа Ҳукумати Чин дид, ки бо ин ҷанги худ Фаронса ба ҷануби Чин ҳам таҳдид мекунад, қарор дод, ки артиши худро ба Ветнами Шимолӣ даро-

рад. Артиши Чин дар Ветнам тобистони соли 1883 қариб 25 ҳазор нафарро ташкил намояд ҳам, соли 1882 ва аввалҳои соли 1883 бар зидди артиши Фаронса амалиёти ғайилонаи ҷангӣ набурд. Моҳи март соли 1883 артиши Фаронса Ханой ва шаҳри Намдинро ишғол намуд. Баъди моҳи июли соли 1883 вафот кардани император Ти Дик, муборизаи ғуруҳҳои гуногуни дарбор барои ҳокимият тезу тунд мешавад. Ин ҳолат ба ғайилонаи истилогарони Фаронса буд. Моҳи июли соли 1883 эскадраи Фаронса дар зами ғармондеҳии адмирал Курбе бандар ва истеҳкоми наздисоҳилии Тхуананро, ки воқеан дарвозаи пойтахти мамлакат - шаҳри Хюе буд, ғулулаборон кард. Ҳукумати Ветнам ба ғулулаборонкунии киштиҳои Фаронса тоб наоварда, таслим шуд ва 25 августи соли 1883 ба Созишномаи сулҳ имзо кард. Моддаи аввали ин Созишнома протекторати Фаронсаро бар Ветнам эълон мекард.

Баъди ин, артиши Фаронса ба сарҳадҳои ҷанубии Чин наздик шуд. Фаронса бо роҳи дипломатӣ ҳукумати Чинро маҷбур кард, ки 11 майи соли 1884 дар Тяньзин дар бораи "дӯстӣ ва ҳамсоягии нек" қарордод имзо кунад. Қарордоди мазкур Фаронсаро уҳдадор кард, ки дахлнопазирии сарҳадҳои ҷанубии Чинро эътироф кунад. Чин бошад, эътибор доштани созишномаҳои Фаронсаро бо Ветнам тасдиқ намуд. Инчунин Чин уҳдадор шуд, ки артиши худро аз Ветнам мебарорад ва сарҳадҳои Чини Ветнамро тичорати Фаронса мекушояд.

Ба имзо расидани қарордоди мазкур ба Фаронса имконият дод, ки 6 июни соли 1884 бо дарбори императори Ветнам шартномаи ниҳонро ба имзо расонад. Матни он дар Париж тайёр карда шуда буд. Ин шартномаи нави асоратовар маънии онро дошт, ки истиқлолияти Ветнам ба охир расид ва он пурра ба мустамликаи Фаронса таъдил ёфт.

Фаронса Ветнамро ба зами дасти худ дароварда, онро ҷанд пора кард. Акнун Ветнами муттаҳид вучуд надошт. Он аз Баки (Ветнами Шимоли), Чунки (Ветнами Марказӣ) ва Намки (Ветнами Ҷанубӣ) иборат шуд. Импернализми Фаронса ба ин се пора мувофиқ номҳои Тонкин (Ветнами Шимоли), Аннам (Ветнами Марказӣ) ва Кохинхинро (Ветнами Ҷанубӣ) дод.

Баъди дар Ветнам мустаҳкам кардани мавқеи худ, импернализми Фаронса хост, ки ба музофотҳои ҷанубии Чин сар дарорад. Баъди ба имзо расонидани Созишномаи 6 июни соли

1884 намояндагони Фаронса барои резонидани обрӯи Чин дар Хюе мухреро намоишкорона сӯзониданд, ки онро императори Чин ҳамчун нишонаи пуштибон ба императори Ветнам дода буд, ки ӯ Ветнамро идора кунад. Ба ин хотир, 17 августи соли 1854 Пекин ба Фаронса эътироз баён кард. Барои он ки Чин ҳокимияти Фаронсаро бар Ветнам пурра эътироф кунад, Фаронса бар зидди Чин амалиёти ҳарбиро оғоз намуд. Ба эскадраи адмирал Курбе фармон дода шуд, ки соҳилҳои Чинро гулӯлаборон кунад. Ҳамин тарик, ҷанги Фаронсаю Чин оғоз ёфт. Ҳукумати Чин ба Тонкин артиши мунтазами худро равон кард. Ҷангҳо дар самти Лангшон сурат гирифтанд. Артиши ветнамӣ бар зидди фаронсавӣҳо муқобилияти шадид нишон медод. Моҳи март соли 1885 онҳо ҳатто Лангшонро аз душман бозпас гирифтанд.

Вале ҷанг кашол ёфт ва кабинети Ж. Ферри бе иҷозати парламенти Фаронса наметавонист, ки барои идома ёфтани ин ҷанг қарзҳои нав бигирад. Аз тарафи дигар, ҳукумати Чин ба ҷанги дуру дароз тоб наоварда, тарафи Фаронсаро ба гуфтушунид даъват кард. Моҳи июни соли 1885 дар Тяньсзин Созишномаи нав ба имзо расид, ки мувофиқи он Чин протекторати Фаронсаро бар Ветнам эътироф кард.

Ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ветнам. Дар Ветнам режими мустамликавии Фаронса ба муборизаи миллию озодихоҳии Ветнам рӯ ба рӯ шуд. Дар солҳои 80-90-уми асри XIX ҳаракати зидди Фаронса бо номи "кон вионг" ("ҳифзи император"), ё ки "ветхан" ("ҳаракати олимони") машҳур аст. Ба он ватандӯсти матин Фан-дин-Фунг роҳбарӣ мекард.

3 июни соли 1885 ба Хюге сарфармондеҳи нерӯҳои экспедитсионии Фаронса де Курси омада, талаб мекунад, ки ҳукуматдорони Ветнам пурра ба маъмурияти Фаронса итоат кунанд. Барои муҳокимаи ин талаб Шӯрои давлатӣ ҷамъ омад. Қисми иштирокчиёни ҷаласа бар он ақида буданд, ки ба истило шудани мамлакат тан дода, ба фаронсавӣҳо итоат кардан лозим аст. Қисми дигари онҳо бар зидди мустамликадорон муборизаи мусаллаҳона бурданро тақозо карданд. Ба ин гурӯҳ ёвари император Тон-Гхат-Тхуат ҳам дохил буд. Ӯ тавонист император Ҳам Нгиро бовар кунонад, ки бар зидди Фаронса ба мубориза бархостан лозим аст. Шаби 3-юми июн артиши Ветнам ба қалъаи Хюе

**Чанги чирикхон
Ветнам ба муқоби-
ли мустамликадо-
рони Фаронса**

хучум карданд, вале ба фаронсавиҳо муяссар шуд, ки ин хучумро зада гардонанд ва шуришро дар Хюе пахш кунанд. Император Хам Нги бо аҳли рикоби худ мачбур шуд, ки ба яке аз музофотҳои Марказӣ - ба Куангчи фирор кунад. Аз он Но Хам Нги бо сипоҳаш ба Шимол рафта, музофоти Тханхо-аро ишғол кард. Вале моҳи ноябри соли 1888 ӯро фаронсавиҳо дастгир карда ба Алчазоир бадарга намуданд. Тон-тхат-Тхуат ба ёрии император мешитобад, вале дар роҳ ҳалок мешавад.

Ватандӯстони Ветнами Марказӣ ва Шимолӣ бар зидди истилогарони Фаронса муборизаи қаҳрамонона мебурданд. Дар байни онҳо Де Тхам машҳур буд. Ӯ истеъдоди ҷавобгаронаи ҳарбӣ ташкилотчигӣ дошт. Де Тхам дастаҳои деҳқонон, "Байрак ои сиёҳ" ва қабिलाҳои кӯхистониро муттаҳид карда, бар зидди фаронсавиҳо то дами воқасин мубориза бурд.

Огози асри XX дар ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Ветнам ду ҷараён мушоҳида карда шуд - ҷараёни ҷумҳурихоҳон ва ҷараёни ислохотхоҳон. Ба ҷараёни якум Фан-бой-Тяу роҳбарӣ мекард. Ин ҷараён бар он ақида буд, ки мустамликадорони Фаронсаро пеш карда, дар Ветнам низоми шӯхӣ конституционӣ ташкил кардан лозим аст. Ҷонибдорони ҷумҳурӣ ба ҷамъияти пинҳонкори "Донг-зу" ("Мурочиат ба Шарқ") дохил шуданд. Онҳо муборизаи мусаллаҳонаро ҳамчун воситаи амалӣ гардидани ормонҳои худ рад мекарданд. Роҳбари ҷараёни ислохотхоҳон Фан-тјю-Чин буд. Ин ҷараён ҷонибдори дар асоси ислохот дигаргун сохтани мамлакат буд. Ҷараёни ислохотхоҳон дар дигаргунсозии Ветнам ҳамкориро бо Фаронса рад намекард. Пайравони Фан-тјю-Чин дар ҷамъияти "Зуй-тан" ("Дигаргунсозӣ") муттаҳид шуда буданд.

Соли 1908 ҷамъияти "Зуй-тан" барои дастгирии мутлақият ва аз нав барқарор кардани ҳокимияти император Тхай намоиш ташкил намуд, ки он ба шӯриш табдил ёфт. Империялистони Фаронса ин шӯришро пахш карданд. Фан-тю-Чин ба дарга карда шуд.

Фан-бой-Тяу ин вақт дар муҳоҷират буд. Бо иштироки ӯ дар Чопон ва ҷойҳои дигар созмонҳои ватандӯстонаи "Ҷамъияти тичорати Ветнам", "Лигаи Осиёи Шарқӣ" ва "Ҷамъияти эҳёи Ветнам" ташкил карда шуданд. Соли 1912 дар Гонконг (Сянган) ҳукумати муваққатии Ветнам ташкил карда шуд, ки дар он Фан-бой-Тяу мансабҳои ноиби нахуствазир ва вазири қорҳои хориҷиро ба уҳда дошт. Соли 1914 бо талаби генерал-губернатори Фаронса ҳукуматдорони Гонконг Фан-бой-Тяуро ба маҳбас партофтанд.

Ташкил додани Иттифоқи Ҳиндучин. Соли 1887 мустамликадорони Фаронса Кохинхин, Аннам ва Тонкинро бо ҳамроҳии Камбоҷа дар Иттифоқи Ҳиндучин муттаҳид намуданд. Соли 1889 ба ин иттифоқ Лаосро низ ҳамроҳ карданд.

Сарвари идораи марказиятноки Иттифоқи Ҳиндучин генерал-губернатор ба ҳисоб мерафт. Қароргоҳи ӯ дар Сайгон буд. Дар ҳузури генерал-губернатор Шӯрои Олии Ҳиндучин амал мекард. Он мақоми маслиҳатӣ дошт. Ҳаёати ин Шӯро, асосан, аз амалдорони фаронсавие, ки дар маъмурияти мустамликавӣ вазифаҳои калонро ишғол мекарданд (губернатори Кохинхин, ҳокимони олимақоми фаронсавии Аннам, Тонкин ва ғайра), иборат буд. Ғайр аз ин, ба ҳаёати Шӯро ду намоёндаи баландмартабаи ветнамӣ, ки онҳоро генерал-губернатор Тимин сарварӣ мекард, дохил буданд. Дар идораи ҳокимони Аннам, Камбоҷа ва Луангпробанга (Лаос) намоёндагони баландмақоми фаронсавӣ низ ҳузур доштанд. Тамоми ҳокимият ғайрирасмӣ дар дасти онҳо буд. Тонкинро низ фаронсавӣ сарварӣ мекард. Кохинхин бошад, дар зери идораи губернатори Фаронса буд.

Фаронса ҷорабиниҳои маъмурию сиёсии худро дар Ветнам барои дар ин ҷо мустаҳкам кардани мавқеи иқтисодии худ ба амал мебаровард. Дар натиҷаи ин, сармояи Фаронса бе ягон мамоният ба Ҳиндучин ворид мегардид. Точирони Фаронса аз харидани ашёи хоми арзон ва савдои молҳои саноатии худ даромади калон ба даст мебароварданд.

ҲУЧЧАТ

СОЛИ 1862 ДАР САЙГОН БАСТА ШУДАНИ ШАРТНОМА ДАР БАЙНИ ФАРОНСА ВА ВЕТНАМ

Ин шартнома Созишномаи нахустине буд, ки қувваи воқеӣ дошт. Он натиҷаи таъовузи мустамликавии Фаронсаю Испания буда, ба ҷанги солҳои 1858 - 1852 мубаддал ғашт. Аз ҳамон вақт сар карда, Ветнам ба мустамликаи Фаронса табдил ёфтаи мегирад.

Моддаи 1. Минбаъд дар байни императори Фаронса ва маликаи Испания, аз як тараф ва ҷониб Аннам, аз тарафи дигар, сулҳи абадӣ ҳукмрон мегардад.

Моддаи 2. Райяти Фаронса ва Испания метавонанд дар шохигарии Аннам пайрави таълимоти насронӣ бошанд, райяти Аннам метавонанд дини насрониро озодона қабул кунанд; зуран насронӣ гардонидани онҳое, ки инро намехоҳанд, манъ карда мешавад.

Моддаи 3. Се музофот - Биен-Хоа, Зя-Дин ва Дин-Туонг, инчунин, ҷазираи Пуло-Кондор тавассути шартномаи мазкур пурра ба идораи императории Фаронса дода мешаванд.

Ғайр аз ин, тоҷирони Фаронса метавонанд дар дарёи бузурги Камбоҷа дар ҳар гуна киштӣ шино карда, ба тиҷорат машғул шаванд: ин дарё, аз ҷумла, барои он киштиҳои ҳарбии Фаронса, ки ба он ҷо барои таъмини амният фиристода мешаванд, низ қушода аст.

Моддаи 4. Агар аз рӯзи пойдор гардидани сулҳ, ягон давлати хориҷа хоҳад, ки қисми қаламрави Аннамро ба даст дарорад, (барои ин) аз игво ва ё бастанӣ шартнома истифода барад, пас шӯҳи Аннам (дар ян бора) ба императори Фаронса иттилоъ дода, ба ӯ дар ҳалли қори ёрӣ ба шӯҳи Аннам озодии пурра медиҳад. Агар дар шартномае, ки шӯҳ (Аннам) бо давлати хориҷа бастааст, дар бораи (ба ин давлат) воғузори қаламрав суҳан рафта бошад, пас барои ин қорамри императори Фаронса тақозо карда мешавад.

Моддаи 5. Райяти империяи Фаронса ва шохигарии Испания дар се бандар озодона тиҷорат карда метавонанд: Туран, Балат ва Куан-Ан.

Райяти Аннам метавонанд мувофиқи қоидаҳои муқарраргардида дар бандарҳои Фаронса ва Испания озодона тиҷорат кунанд.

Агар ягон давлати хориҷӣ бо шохигарии Аннам тиҷорат кунад, пас райяти ин давлат он ҳуқуқи мусоидро гирифта иҷмставонанд, ки райяти Фаронса ва Испания дар Аннам дар ихтиёри худ доранд.

Моддаи 8. Шохигарии Аннам дар давоми се сол вазифадор аст, ки ба маблағи 4 млн доллар зарари расонидаашро ҷуброн кунад.

Аз сабаби он ки дар Аннам доллар дар муомилот нест, арзиши як доллар ба 0,72 тазл мувофиқ доништа мешавад.

Моддаи 9. Агар ягон ҷиноятқори ветиамӣ, роҳзан ва ё исёнгар гонатгарӣ кунад ва ё дар қаламрави ба Фаронса тааллуқдошта исён бардорад ва ё аврупоии дар ягон ҷиноят олуида дар қаламрави Аннам ланҳон шуда бошад, пас дар баробари аз тарафи ҳукуматдорони Фаронса дар ин бора ба ҳокимияти Аннам хабар додан, номбурдаи охири бояд ҷидду ҷаҳди худро барои боздошт ва додани ҷиноятқор равон кунад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- VIII. 1858** – ба Ветнам ҳамла кардани эскадраи киштиҳои Фаронса ва Испания
- 25. VIII. 1883** – бастании Созишномаи сулҳ дар байни Фаронса ва Ветнам, ки он протекторати Фаронсаро бар Ветнам муқаррар намуд
- VI. 1884** – ба Созишномаи ниҳой имзо гузоштани Ветнам ва Фаронса, ки он пурра ба мустамликаи Фаронса табдил ёфтани Ветнамро тасдиқ намуд
- III. 1885** – дар Тяньсзин ба имзо расидани Созишнома дар байни Чин ва Фаронса, ки мувофиқи он Чин протекторати Фаронсаро бар Ветнам эътироф кард
- XI. 1888** – императори Ветнам Хам Нгиро дастгир намуда, ба Алчазоир бадарга кардани фаронсавиён
- 1812** – дар Гонконг (Сянган) ташкил карда шудани Ҳукумати Муваққатии Ветнам
- 1887** – Кохинхин, Аннам ва Тонкинро бо ҳамроҳии Камбоҷа дар Иттифоқи Ҳиндучин муттаҳид кардани мустамликадорони Фаронса
- 1889** – ба Иттифоқи Ҳиндучин ҳамроҳ карда шудани Лаос

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чанги Фаронса барои ишғоли Ветнами Чанубӣ кай оғоз ёфтааст?
2. Дар бораи Созишномаи сулҳи 5 июни соли 1862 Фаронса ва Ветнам маълумот диҳед.
3. Ҳиндучин барои Фаронса чӣ аҳамият дошт?
4. Камбоҷа кай ва чӣ тавр ба Фаронса тобеъ карда шуд?
5. Дар бораи чанги Фаронса бар зидди Ветнами солҳои 1873 - 1874 чӣҳо медонед?
6. Моҳияти Созишномаи сулҳи Фаронса ва Ветнамро аз 15 март соли 1874 шарҳ диҳед. Оё ин шартнома ба истиқлолияти Ветнам хотима гузошт?
7. Дар бораи чанги Фаронсаи солҳои 1882-1883 бар зидди Ветнам нақл кунед. Он бо чӣ натиҷа анҷом ёфт?
8. Чин ба воқеаҳои чанги Фаронса дар Ветнам чӣ дахл дошт?
9. Моҳияти Созишномаи байни Чин ва Фаронсаи моҳи июни соли 1885-ро шарҳ диҳед.
10. Далелҳои бигеред, ки дар бораи ҳаракати миллию озоди-

хоҳии халқи Ветнам шаҳодат диҳанд. 11. Мустамликадорон чӣ тавр шӯриши зидди Фаронсаро пахш карданд? Роҳбарони шӯриш ва императори Ветнам кучо шуданд? 12. Иттифоқи Ҳиндучин кай ва чӣ тавр ташкил дода шуд? Ба он кадом сарзаминҳои Ҳиндучин дохил карда шуданд? 13. Ҳуччатро хонда аз он хулоса бароред.

§ 21. ИНДОНЕЗИЯ

Сиёсати иқтисодии Ҳолландия дар Индонезия. Солҳои 50 ва 60-уми асри XIX дар Индонезия муносибатҳои сармоядорӣ ба вучуд омаданд. Бо шарофати ҳамин дар зарфи солҳои 1850 - 1880 даромади Ҳолландия аз Индонезия хеле афзуда, сеяки бучаи мамлакатро ташкил кард. Дар ин солҳо Ҳолландия аз Индонезия зиёда аз 850 млн гулден даромади ҳолис гирифтааст.

Буржуазии саноатӣ охишта-охишта пурқувват шуда, бар зидди буржуазии тичоратию молиявӣ ба мубориза бархост ва аз ҳукумати Ҳолландия талаб кард, ки монеаҳои ба ӯ ҳалал расонанда аз байн бардошта шаванд. Оқибат ин гурӯҳи буржуазии Ҳолландия ба мақсад расид. Соли 1864 парламенти мамлакат "Қонун дар бораи ҳисобот"-ро қабул кард, ки мувофиқи он идораи Индонезия аз зери ҳокимияти яккаю танҳои шох бароварда шуд. Акнун бучаи ширкати Ост-Индро парламенти Ҳолландия тасдиқ мекард.

Барои фаъолияти озодонаи буржуазии саноатӣ ва молияи Ҳолландия дар Индонезия системаи "зироатҳои маҷбурӣ" ҳалал мерасонид. "Қонуни қанд"-и соли 1870-и Ҳолландия ба даст кашидан аз "зироатҳои маҷбурӣ" ибтидо гузошт. Соли 1891 ин қонун бо пуррагӣ ба қор даромад. Соли 1870 "Қонуни Замин" қабул карда шуд. Мувофиқи ин қонун давлат, яъне Ҳолландия, соҳиби олии ҳамаи заминҳои Индонезия муқаррар гардид ва "заминҳои хусусӣ", ки ҳукумат ба ашхоси алоҳида тухфа карда ва ё фурухтааст, истисно буданд. Аввал ин қонун, асосан, ба заминҳои Ява ва Мадуро дахл дошт. Баъдтар – соли 1875 он нисбат ба мулкҳои боқимонда ҳам татбиқ карда шуд.

Барои ҳолландиҳо моликияти хусусӣ эълон карда шудани Замин оқибат ба он оварда расонд, ки дар ин сарзамин хоҳноҳҳо давлатҳои дигари империалистӣ ҳам соҳиби Замин

шуда, ҳукмронии Нидерландияро дар Индонезия ба зери хатар мегузоштанд. Барои ҳамин, соли 1875 ҳукумат фурухтани Заминро ба шахрвандони давлатҳои хориҷӣ қатъиян манъ кард.

Ҳамин тариқ, солҳои 70-и асри XIX дар Индонезия инҳисори давлатӣ бар Замин бекор карда шуд. Баъди ин сармояи хусусӣ ба Индонезия ба таври васеъ ворид гардид. Акнун ҷойи инҳисорҳои тосармоядорӣ Ост-Индия ва давлатию крепостнойи шӯҳи Нидерландияро инҳисорҳои молиявӣ гирифтанд. Дар солҳои 70-ум ва 80-уми асри XIX барои ба корчаллонҳои хусусӣ қарз додани бонкҳо баҳри истифодаи самараноки бойгариҳои табиӣ Индонезия дар ин ҷо ширкатҳои роҳи оҳан, трамвай, киштигардӣ, саҳҳомӣ ва ғайра ташкил карда шуданд.

Агар системаи "зироатҳои маҷбурӣ"-и дар соли 1830 ҷоригардида ғаёлияти сармоядорон ва соҳибкоронро маҳдуд карда бошад, пас ислоҳоти солҳои 70-ум барои сармоягузорӣ ва корчаллонию тичоратӣ шароити мусоид фароҳам овард. Ин ислоҳот, пеш аз ҳама, ба мустамликадорони Нидерландия нафъовар буд.

Ба Ҳолландия пурратар тобеъ карда шудани Индонезия. Дар баробари Ҳолландия ба Индонезия сармояи давлатҳои дигари империалистӣ ҳам ворид мегардид. Ин раванд ҳукуматдорони Ҳолландияро ба ташвиш овард. Вале он ба фишори Англия тоб оварда натавонист. Ин буд, ки соли 1871 Ҳолландия ва Англия Созишномаи Суматраро ба имзо расониданд. Мувофиқи он, Ҳолландия ба ивази ба Англия вогузор кардани мустамликаҳои дар соҳили Африқои Ғарбӣ воқеъбудаи худ (дар Аче - Суматраи шимолӣ, ки дар наздикии Малай ва Сингапур воқеъ аст), ҳуқуқи озодона амал карданро ба даст даровард. Ҳолландия ба Англия дар Суматра шароити хуби тичоратӣ муҳайё сохт.

Ҳукумати Ҳолландия аз султони Аче талаб кард, ки ӯ ба зери Созишномаи тобеияти худ ба Ҳолландия имзо гузорад. Лекин султон ҷавоби рад дод. Ҷавобан ба ин, 26 марти соли 1873 Ҳолландия бар зидди Аче амалиёти ҷангиро сар кард. Баъди ҷангҳои шадид, моҳи декабри ҳамон сол Ҳолландия лашкари Ачеро торумор намуд. Ҳукумат саросемавор ба мулкҳои Ҳолландия ҳамроҳ карда шудани Ачеро эълон кард. Вале ҷанги мазкур бо ҳамин хотима наёфт. Даре нагузашта, "ҷанги муқаддас" бар

зидди "кофирон" қариб тамоми Индонезияро фаро гирифт. Ҳолландия якчанд маротиба паси ҳам ба Аче сарбоз фиристонд. Ба артиши Ҳолландия танҳо соли 1879 муяссар шуд, ки ноҳияҳои наздизоҳилии султони Ачери ба даст дароранд.

Дар байни роҳбарони шӯриши озодихонаи султони Аче Тенгу Чик ди Тиро, Имом Лонгбата, Теуку Умар ва ҳамсари Умар - Чут Ния Дин буданд. Дастаҳои ҷанговари онҳо борҳо бар нерӯҳои душман дастболо шудаанд. Ҳолландиҳо диданд, ки Ачери бо роҳи зӯрӣ истило карда наметавонанд, амалдорони мансабпараст ва молу сарватҳои маҳаллиро тавассути ришваю тухфа, имтиёзҳо ва вазифаҳои сердаромад ба тарафи худ кашиданд. Сарфи назар аз ин, ин мубориза ба таври муташаккил то соли 1904 ва номуташаккил то соли 1913 давом кардааст.

Солҳои 70-ум ва 80-уми асри XIX ҳолландиҳо дар Индонезия князҳои зиёди дигарро низ ба итоати худ дароварданд. Бо вучуди ин, то соли 1900 дар ин ҷо боз қариб 350 князии феодалӣ, ё худ "свапрача" ("мулкҳои худидорашаванда") мавҷуд буданд, ки онҳоро ашрофони феодалӣ, ё ки пешвоёни авлоду қабिलाҳо идора мекарданд. Лекин ин князҳо қудрат надоштанд, ки истиқлолияти худро ҳимоя кунанд. Соли 1898 ҳукумати Ҳолландия бо номи "Изҳороти мухтасар" санадеро мураттаб сохт. Дар он гуфта мешуд, ки ҳокимони давлатҳои то ҳол "худидорашаванда" ҳуқуқ надоранд, мустақиман бо ягон давлати хориҷӣ робита кунанд. Онҳо вазифадоранд, ҳамаи он фармонҳои ҳукуматиро, ки ба қорҳои дохилиашон марбутанд, бечуну чаро иҷро намоянд. Дар зарфи 10 сол ҳамаи ҳокимони Индонезия маҷбур шуданд, ки ба зери ин санади асоратовар имзо гузоранд. Бо вучуди ин, на дар ҳама ҷо ҳалқи маҳаллӣ ба ҳолландиҳо итоат мекард. Дар ҷанубу ғарбии Сулавеси, дар Ҷамби, Банчармасии Аче, ҷазираи Ломбок ва баъзе ҷойҳои дигар имзогузори маҷбурӣ ба "изҳорот" шӯришхоро ба амал овард. Сарфи назар аз ин, ба Ҳолландия муяссар шуд, ки аксарияти князҳо ва султониҳои Индонезияро ба итоати худ дарорад. Танҳо як қисми қами онҳо насиби Англия шуд.

Ба Индонезия сар даровардани сармояи хориҷӣ. Дар оғози асри XX тақсими Индонезия дар байни мамлакатҳои империалистӣ асосан, анҷом ёфт. Қисми бештари он ба Нидерландия

(Ҳолландия) насиб гардид. Қисми шимолии Калимантанро Англия соҳибӣ кард. Португалия бошад, қисми шарқии Тиморро дар дасти худ нигоҳ медошт. Ҳолландия аз муҳолифатҳои байни давлатҳои империалистӣ истифода бурда, ҳаракат мекард, ки ҳокимияти худро дар ин мустамликаӣ бой боз ҳам мустаҳкамтар кунад. Лекин ба ин ҷо талоши ширкатҳои давлатҳои дигари империалистиро ба ҳисоб нагирифта наметавонист. Агар Ҳолландия бар зидди онҳо муқовимат мекард, ҳокимият он дар Индонезия ба зерӣ хавф гузошта мешуд. Аз ҳамин сабаб, соли 1905 ҳукумати Ҳолландия маҳдудиятҳоеро, ки дар Индонезия ба ширкатҳои хориҷӣ ҳалал мерасониданд, бекор кард. Баъди ин дар Индонезия шумораи корхонаҳои хориҷӣ зуд зиёд мешуд. Дар ин ҷо майдонҳои нави парвариши қаҳва, найшакар, чой, тамоку ва ғайра васеъ мешаванд. Саноати истеҳсоли қалъагӣ ва нафт бо тезӣ тараққӣ мекунад. Соли 1890 ширкати шоҳигарии Ҳолландия "Роял Датч" созмон ёфт. Соли 1907 он бо ширкати англисии "Шелл" муттаҳид шуд. Дар натиҷа, бо номи "Роял Датч-Шелл" яке аз трестҳои инҳисории бузургтарини нафтии ҷаҳон ба вуҷуд омад. Барои ба Индонезия ворид гардидани сармояи хориҷӣ бонкҳо мақоми калон доштанд, хусусан, бонки Ява, ки он аз соли 1827 арзи вуҷуд дошт. Солҳои 50-ум ва 60-ум ҳам дар Индонезия чандин бонки дигар кушода шуданд.

Давлатҳои хориҷӣ халқи Индонезияро саҳт истисмор мекарданд. Дар солҳои 70-уми асри XIX - аввали асри XX дар истисморшавии Индонезия ҳиссаи мулкҳои берун аз Ява ва Мадуро ва махсусан Суматраи Шарқӣ меафзояд. Ҳиссаи онҳо соли 1873 то 19 фоиз ва соли 1914 қариб то 50 фоизи содироти Индонезияро ташкил кард.

Аз солҳои 70-ум номгӯи маҳсулоти барои содирот истеҳсолмекардагии Индонезияи мустамлика зиёд шуд. Муносибатҳои пулиро молии он ҳам васеъ гардиданд. Иқтисодиёти Индонезия воқеан моҳияти мустамликавӣ пайдо намуд.

Истисмори халқи Индонезия. Болоравии ҳаҷми андозҳои пулӣ, вайрон шудани хоҷагиҳои натуралӣ, мавҷудияти баъзе шаклҳои меҳнати маҷбурӣ бори гароне буданд, ба дӯши аҳолии Индонезия. Заминҳои беҳтаринро сармоядорони хориҷӣ ба муҳлатҳои дуру дароз ҳамчун иҷора қашади мегирифтанд. Кишоварзон аз сабаби барои пардохти андоз пул надоштан, маҷбур мешуданд, ки қарз гиранд ва барои адои он ҳосили зироати ҷамънаоварда ва ҳатто

ханӯз киштнашударо якчанд сол пешакӣ фурушанд. Ҳуқуқи хариду фуруши Замин, ки он тибқи қонуни соли 1870 қорӣ карда шуда буд, ба кишоварзон ва зиёдшавии Замини помешикон ва заминдории кулакон оварда расонид.

Деҳқонони Индонезия ба истисмори ҳолландиҳо ва мустамликадорони дигар бо шӯришҳо ҷавоб мегардониданд. Оғози соли 1888 чунин шӯриш дар маҳалли Серанги музофоти Яваи Ғарбӣ ба амал омад. Деҳқонони ин ҷо маҷбур шуданд, ки аслиҳа ба даст гиранд. Онҳо ҳатто шаҳри Чилегонро ба даст дароварданд. Ин шӯришро ҳукуматдорони мустамликавӣ бе-рахмона пахш карданд. Баъди шӯриши мазкур дар солҳои 90-ум бо сардории Самин ном ватандӯст деҳқонони Яваи Марказӣ шӯриш бардоштанд. Роҳбари ин шӯриш мардумро даъват кард, ки ба ҳолландиҳо бойкот эълон карда шавад, мардум ба онҳо андоз ҳам насупорад. Оқибат ҳолландиҳо ин шӯришро пахш карданд. Самин соли 1914 дар бадарға вафот мекунад.

Соли 1889 К. Фан Дефентер ном озодандеш дар рӯзномае мақолаи "Қарзи шаъну шараф"-ро ҷоп кард. Дар он гуфта мешуд, ки буржуазияи Ҳолландия аз истисмори Индонезия даромади фаровон ба даст мебарорад. Биноан, ӯ бояд нисбати халқи он "Қарзи шаъну шараф"-и худро адо намояд. Яъне дар бораи неқӯаҳволии халқи ин мустамлика ғамхорӣ кунад. Баъди ин дар доираҳои ҳукмрони Ҳолландия нисбат ба Индонезия бо номи "сиёсати ахлоқӣ" андешае ба миён омад. Соли 1902 маликаи Нидерландия "Комиссия оид ба тадқиқи сабабҳои пастшавии неқӯаҳволии халқи Ява ва Мадуро"-ро созмон дод. Вале ҷорабиниҳои ин комиссия аҳволи халқи Индонезияро беҳтар накард, баръакс, онҳо даромади ширкатҳои Ҳолландияро зиёд карданд. Масалан, аз соли 1900 то соли 1914 истеҳсоли қанд аз 700 ҳазор тонна то 1 млн 400 ҳазор тонна, ҷой 2 баробар, тамоку 1,5 баробар ва нафт аз 360 ҳазор тонна то 1 млн 540 ҳазор тонна зиёд шуд. «Сиёсати ахлоқӣ»-и Ҳолландия истисмори халқи Индонезияро боз ҳам зиёдтар кард.

Болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Ба Индонезия сардаровардани аврупоиён, дар ин ҷо ба вучуд омадани муносибатҳои сармоядорӣ ва аз тарафи сармоядорону корчаллонҳои аҷнабӣ истисмор карда шудани мардум ҳисси миллий ва истиқлолиятхоҳии оммаро ба вучуд овард.

Сабаби дар Индонезия дер оғоз ёфтани муборизаи миллию озодихоҳӣ он аст, ки то охири асри XIX миллатҳои Индонезия ҳанӯз хуб ташаккул наёфта буданд. Вале дар оғози асри XX марказҳои ташаккули миллат дар Ява (явагиҳо ва сундҳо) ва баъд дар ноҳияҳои дигар (минангкабаҳо, ачеҳо, батакҳо ва ғайра) пайдо мешаванд. Дар як вақт ягонагии умумииндонезиягии миллии ҳам ташаккул ёфтан мегирад. Забони индонезӣ - забони малайҳои Суматра ва Малай буд. Ин забон нисбат ба забонҳои дигар дар ҳамаи қазираҳои Индонезия бештар паҳн гардида, охишта-охишта ба забони умумидавлатӣ табдил меёфт. Дар ягонагии умумидавлатӣ халқҳои Индонезия забони малайи нақши босазо гузоштааст.

Ташаббускорони ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Индонезия зиёиён буданд. 20 майи соли 1908 бо ташаббуси доктор Вахилин Сулирохусодо, донишҷӯён Сутомб ва Гунаван Магункусумо ва бародари ӯ - Чипто Магункусумо созмони аввалини "Буди утомо" ("Мақсади оӣ") ташкил меёбад (дар Индонезияи муосир ҳар сол 20-уми май ҳамчун рӯзи бедоршавии миллии индонезиягиҳо қашн гирифта мешавад). Ба "Буди утомо" дар як муддати кӯтоҳ зиёда аз 10 ҳазор нафар одамон аъзо шуданд. Ин созмони ҷонибдорони роҳҳои осоиштаи муборизаи озодихоҳӣ буд. Худи ҳамон сол донишҷӯёни индонезиягии дар Ҳолландия таҳсилмекарда "Иттиҳоди Индонезия"-ро ташкил намуданд, ки он дар мавқеи миллатчигии умумииндонезиягӣ меистод.

Солҳои 1905-1907 дар мамлакат иттифокҳои касабавӣ коркунони трамвай, роҳҳои оҳан, почта, телеграф, киштзорҳо ва коргарони заводҳои қанд ташкил карда шуданд. Аввал ба он, асосан, мардуми Аврупо дохил буд, вале аз солҳои 20-ум сар карда, аксарияти аъзои ин иттифокҳои касабаро индонезиягиҳои муқимӣ ташкил мекардагӣ шуданд. Ҳаракати исломӣ ҳам васеъ мешуд. Соли 1912 созмони "Муҳаммадиён" ташкил карда мешавад. Созмонҳои этникӣ ва минтақавӣ амбонҳо, манангҳо, минахасҳо, ачеҳо, батакҳои масеҳӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Ҳаракати сиёсии ҷиноҳои бумӣ низ пурзӯр мешавад. Ба онҳо муяссар мегардад, ки дар Индонезия ҳуқуқҳои корӣю тичоратии худро васеъ кунанд.

Моҳи сентябри соли 1912 дар зери роҳбарии Эрнест Дауэс-Деккер, Ки Хачар Девантара ва Чипто Магункусимо дар Семаранг Ҳизби Индонезия ташкил карда мешавад. Ин ҳизби зийёни демократӣ манфиати ҳамаи индонезиягихоро ҳимоя мекард. Ҳукуматдорони мустамликавӣ Ҳизби Индонезияро эътироф накарданд. Бинобар ин, 31 март соли 1913 яке аз роҳбарони он Дауэс-Деккер ин ҳизбро пароканда эълон кард. Ҳукумати мустамликавӣ роҳбарон ва аъзои Ҳизби Индонезияро таъқиб мекард. Моҳи июни ҳамон сол се сарвари он ба Нидерландия бадарга карда шуданд.

Соли 1907 Ҳизби Инсулинде ташкил ёфт. Соли 1919 он Ҳизби Миллии Индонезия ном гирифт. Аксари аъзои Ҳизби Индонезияи парокандашуда ба ин ҳизб дохил шуданд.

Дар Индонезия созмонҳои дигари милли низ ба вучуд омаданд. Аз он ҷумла, соли 1912 "Саракат ислом" ("Иттифоқи ислом") созмон ёфт. Он созмони оммавитарини озодихоҳии Индонезия ба ҳисоб мерафт. "Саракат ислом" то моҳи январи соли 1913 80 ҳазор нафар аъзо дошт. Он барои алайҳи зулми мустамликавии Ҳолландия муттаҳид кардани халқҳои Индонезия саҳми бузург гузоштааст.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1830 – дар Индонезия қорӣ карда шудани системаи "зироатҳои маҷбурӣ"
- 1864 – "Қонун дар бораи ҳисобот"-ро қабул кардани парламенти Ҳолландия. Мувофиқи он Индонезия аз зери ҳокимияти яккаю танҳои шоҳи Нидерландия бароварда шуд
- 1870 – қабул карда шудани "Қонуни қанд" ва "Қонуни Замин" барои Индонезия
- 1889 – мақолаи К. Ван Дефентер "Қарзи шаъну шараф" chop шуд
- 1890 – ташкил ёфтани ширкати шохигарии Ҳолландия "Роял Датч"
- 1907 – бо номи "Роял Датч-Шелл" бо ҳам муттаҳид шудани "Роял Датч" ва "Шелл"

- 20.V.1908** – аз тарафи доктор Вахилин Сулирохусодо ва чанд донишҷӯ ташкил намудани созмони аввалини Индонезия бо номи "Будо утомо" ("Мақсади оӣ")
- 1912** – ташкил ёфтани созмони "Муҳаммадиён" ва Ҳизби Индонезия
- 31.III.1913** – пароканда шудани Ҳизби Индонезия

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1.Сиёсати иқтисодии Ҳолландияро дар Индонезия шарҳ диҳед. Он ба манфиати кӣ равона карда шуда буд? 2. Моҳияти «Қонуни За-мин»-и соли 1870-ро муайян кунед. 3.Чаро қонуни системаи "зиро-атҳои мачбури" бекор карда шуд? 4. Ачиро Ҳолландияро чӣ тавр ба худ тобеъ кард? 5. Дар "Изҳороти мухтасар" чӣ ифода ёфта буд ва он чӣ тавр амалӣ шуд? 6. Аз рӯи кадом далелҳо исбот карда метаво-нед, ки дар охири асри XIX - аввали асри XX ба Индонезия сар-мояи хориҷӣ дохил шудааст? Чаро Ҳолландия барои ин кор шарои-ти зарурӣ муҳайё кард? 7. Номи ду ширкати Аврупоиёно номбар кунед. 8. Бонкҳои ҳолландӣ дар Индонезия кадом вазифаҳоро иҷро мекарданд? 9. Дар бораи халқи Индонезияро истисмор кардани му-стамликадорони Ҳолландия нақл кунед. 10. Мақолаи "Қарзи шаъну шараф" чиро дар назар дошт? 11. Аз "Комиссия"-и ташкилкардаи маликаи Нидерландия кӣ бештар фоида дид? 12. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Индонезия мисолҳо оред. 13. Таш-килҳои кадом созмону ҳаракатҳои ҷамъиятию сиёсӣ аз болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Индонезия шаҳодат медиҳанд? Мақсади асосии онҳо аз чӣ иборат буд? 14. Аз мавзӯё хулоса бароред.

§ 22. ҲИНДУСТОН

"Шуриши сипоҳиён" ва тағйири идораи мустамликавии Ҳиндустон. Солҳои 1857-1859 дар Ҳиндустон ба муқобили мустамликадорони англис шуриши калоне ба амал омад, ки он бо номи "Шуриши сипоҳиён" машҳур аст. Ҳарчанд дар ин шуриш, асосан, аскарони англисии баромадашон аз Ҳиндустон ширкат варзиданд, вале он дар байни халқи ин мустамликаи Британия ҳамовозии калон пайдо намуд. Англисҳо тавассути аскарони Ҳиндустон ба муқобили халқи ин мамлакат мубори-за мебурданд ва онҳоро дар забт намудани мустамликаҳои нав

истифода мекарданд. Ба маъмурияти мустамликадории англис муяссар гардид, ки бо мушкилии зиёд шӯриши сипохиёро пахш кунад. Сиёсати пештараи мустамликадории англис дар Ҳиндустон баъди ин шӯриш дер давом карда наметавонист, зеро он ҳуқуқҳои халқҳои Ҳиндустонро ҳама тарафа поймол менамуд.

Шӯриши халқии солҳои 1857-1859 англисҳоро мачбур кард, ки ба системаи мустамликадории худ баъзе тағйирот дохил намоянд. 2 августи соли 1858 парламенти Англия дар бораи идораи Ҳиндустон қонуни махсус қабул кард, ки мувофиқи он идораи ин давлат аз ширкати Ост-Индия ба ихтиёри шоҳи Англия гузашт. Моликияти ширкат аз ҳукумати Англия шуд. Соҳибони саҳмияҳои ширкати Ост-Индия аз ҳисоби андоздихандагони ҳиндӣ чуброн карда шуданд. Оид ба Ҳиндустон вазорати алоҳида ташкил дода шуд, ки дар назди он бо ваколатҳои маслиҳатӣ аз ҷумлаи мансабдорони мустамликавӣ Шӯрои Ҳиндустон таъсис ёфт. Генерал-губернатори англис унвони ноиби шоҳи Англияро гирифт.

Таҷрибаи талхи шӯриши халқиро ба назар гирифта, солҳои 1860-1861 англисҳо дар Ҳиндустон артиши мустамликавиرو аз нав сохтанд. Дар он шумораи ҳайати ҷузъу томҳои англисиро нисбат ба ҳайати шахсии ҷузъу томҳои сипохиён зиёдтар карданд. Дар қори аз ҳисоби халқҳои маҳаллӣ ташкил кардани дастаҳои алоҳидаи артиш онҳо принсипи бо ҳамдигар муқобил гузоштани гурӯҳҳои этникӣ, кастаҳо ва дину мазҳабро истифода бурданд. Дар баробари ин, бо мақсади дар байни халқи маҳаллӣ тақягоҳ пайдо намудан, имконият фароҳам оварда шуд, ки ашрофзодагони маҳаллӣ дар вазифаҳои афсарҳои артиши мустамликавӣ хизмат кунанд.

Англисҳо аз сиёсати радкунии табақаҳои болоии феодалии Ҳиндустон даст кашида, ба онҳо ҳуқуқҳои муайян доданд. Масалан, князҳо ҳуқуқ пайдо намуданд, ки меросхӯри худро пешакӣ эълон кунанд. Он аъзои табақаи болоие, ки хангоми шӯриши сипохиён англисҳоро дастгирӣ карда буданд, аз тарафи мустамликадорон заминҳои зиёд тухфа гирифтанд. Тавре ки мебинем, иттифоқи феодалҳои ҳиндӣ бо

режими мустамликавӣ дар хиёнат ба манфиатҳои миллии Ҳиндустон асос ёфта буд. Назорат аз болои фаъолияти князҳои тобеъ тавассути "департаменти асосӣ"-и назди ноиби шоҳ ва намояндагони дар пойтахтҳои князхобудаи ӯ ба амал бароварда мешуд. Ба ин амалдорон ҷузъу томҳои артиши англисӣ ҳиндӣ таъягоҳи бозътимод буданд.

Интиҳоби роҳи бастанӣ иттифок бо князҳо ва заминдорони феодалӣ қисми таркибии васеъ ва мустаҳкам кардани базаи иҷтимоӣ режими мустамликавӣ буд. Бо ҳамин мақсад, соли 1861 дар назди ноиби шоҳ ва губернаторҳои музофотҳои шӯроҳои қонунгузори салоҳияти маслиҳатидошта ташкил карда шуданд. Ҳаёти онҳо аз намояндагони табақаҳои дорои Ҳиндустони Британияи Кабир иборат буд. Мустамликадорон системаи додгоҳи Ҳиндустонро низ аз нав сохта, онро ба системаи додгоҳи англисӣ як қадар наздик кунонданд.

Тағйирот дар идораи мустамликавии мамлакат ҳам ба мустаҳкам кардани дастгоҳи давлатӣ идораи Ҳиндустон ва ҳам барои ташкил намудани таъягоҳи мустаҳками иҷтимоӣ режими мустамликавӣ равона карда шуда буд. Дар нимаи дууми асри XIX ташаккули дастгоҳи давлатӣ идораи Ҳиндустон, асосан, ба охир расид.

Сиёсати иқтисодии Англия дар Ҳиндустон. Сиёсати иқтисодии Британияи Кабир дар Ҳиндустони нимаи дууми асри XIX - аввали асри XX ба нафъи империализми англис нигаронида шуда буд. Ин сиёсат ҳам кишоварзӣ, ҳам саноат, ҳам нақлиёт ва ҳам алоқаро дар бар мегирифт.

Англисҳо дар Ҳиндустон захираи Заминро аз нав ба ҳисоб гирифта, пардохти андоз аз Замин ва ҳуқуқи Замин доштанро ба низом дароварданд. Мустамликадорон доир ба Замин барои музофоти Бангола, музофотҳои Шимолу Фарбӣ, Панҷоб ва музофотҳои Марказӣ қонунҳо қабул карданд. Ин чора зоҳирӣ ҳам бошад, аз тарафи заминдорон (феодалҳо) истисмор карда шудани кишоварзонро маҳдуд мекард.

Қонунҳои марбут ба Замин қабулшудаи англисӣ дар Ҳиндустон хариду фурӯши Заминро ба вучуд оварданд. За-

минҳои зиёд ба ихтиёри судхӯрон мегузаштанд. Ин раванд дар Маҳараштра ва Панҷоб бештар мушоҳида карда мешуд.

Дар нимаи дуоми асри XIX инҳисорҳои мустамликавӣю ашрофони феодалии маҳаллӣ аксарияти заминҳои Ҳиндустонро аз худ карданд. Кишоварзони Ҳиндустон акнун се бори гаронро ба души худ гирифта буданд: андозҳо, рентаи Замин (рента – даромад аз Замин) ва қарзи судхӯрӣ.

Дар нимаи дуоми асри XIX ба манбаи ашӯи хоми аграрӣ табдил ёфтани Ҳиндустон ба охир мерасад. Ин сабаби худро дошт. Дар ин давра Англия мақоми "устохонаи ҷаҳон"-ро аз даст дод. Истилогариҳои Олмон ва Фаронса дар Африқо, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Океания мавқеи Англияро ҳамчун империяи бузургтарини мустамликавӣ сусттар карданд. Ин ҳолат аҳамияти Ҳиндустонро барои иқтисодиёти Англия баланд бардошт. Тараққиёти тичорат дар байни Ҳиндустон ва Англия рафти минбаъдаи тақсмоти меҳнатро дар байни саноати коркарди аввалияи Англия ва кишоварзӣю саноати кӯҳкании Ҳиндустон ва дар байни шаҳрҳои Англия, аз як тараф ва деҳоти Ҳиндустонро, аз тарафи дигар, инъикос мекард.

Моли асосии содироти ҳиндӣ пахта, пашм, ҷут, нахи нахл, биринҷ, гандум, индиго, гиёҳҳои шифобахш ва афюн ба ҳисоб мерафтанд. 80 фоизи пахтаи Ҳиндустон ба Англия фиристода мешуд. Арзиши умумии молҳои содироти Ҳиндустон дар нимаи дуоми асри XIX се баробар афзуд. Ҳиндустон дар ин давра беш аз пеш ба бозори молфурӯшии Англия табдил меёфт. Ба Ҳиндустон ворид кардани молҳои англисӣ 5 баробар афзуд. Аз Англия ба ин ҷо, асосан, газвор, зарфҳои филизӣ, маводи зебу зинат ва молҳои дигари истеъмолӣ оварда фурухта мешуданд. Англия аз Ҳиндустон тавассути андоз ҳам даромади калон мегирифт. Маблағи даромади метрополия аз ин манбаъ бемайлони зиёд мешуд. Соли 1859 он 361 млн рупия ва соли 1890 қариб 851 млн рупияро ташкил намудааст.

Дар давраи империализми Британияи Кабир усулҳои истисмори Ҳиндустон тағйир ёфт. Он, асосан, ҷойи маблағгузори сармоядорони англис шуд. Соҳаи калонтарини маблағгузорӣ дар Ҳиндустон роҳҳои оҳан буданд. Ин

соҳа ба мустамликадорон даромади аз ҳад зиёд меод. Афзоиши дарозии роҳҳои оҳани Ҳиндустон бо ҳамин сабаб ба амал меомад. Дар Ҳиндустон солҳои 60-ум 1300 км ва то солҳои 90-ум 25600 км роҳҳои оҳан сохта шуданд. Дар Ҳиндустон соҳаи дигари сердаромади маблағгузори англисо иншоотҳои обёрикунӣ буданд. Онҳо дар ҷойҳои бунёд мегардиданд, ки зироатҳои содиротӣ парвариш карда мешуданд. Махсусан, дар Синд ва Панҷоб музофотҳо барои парвариши пахта махсус гардонида шуда буданд.

Сармояи англисӣ ба сохтани корхонаҳои саноатӣ низ гузашта мешуд. То охири солҳои 90-ум дар Ҳиндустон 177 фабрикаи бофандагӣ ва 33 фабрикаи ҷут ба кор даромаданд. Аз он ҷумла, дар Калкутта фабрикаҳои ҷут ва комбинати металлургӣ ва дар Канпур фабрикаҳои калони бофандагӣ сохта шуданд.

Оғози ҳаракати миллию озодихоҳӣ. Англия Ҳиндустонро дар парокандагӣ нигоҳ меошт. Дар ин ҷо қариб 600 княз мавҷуд буд ва ҷудои онҳоро метрополия муҳофизат мекард. Ин ҳолат имконият намедод, ки миллатҳои Ҳиндустон хуб таҷаккул ёбанд. Халқиятҳои дар гузашта пешқадам, масалан, андхра, малайӣ ва гайра қаламрави умумии худро надоштанд. Замиҳои аҷдодии онҳо ба князҳои алоҳида, ки "музофотҳои Британӣ" ном доштанд, тақсим карда шуда буданд. Боқимондаҳои сохти кастагӣ ва ҳокимияти динӣ ваҳдати сиёсии халқҳо ва таҷаккули шуури миллии онҳоро мушкил мегардонданд. Таҷаккули миллии банғолавиҳо, маратҳҳо, гуҷаротӣҳо, тамилҳо ва баъзе халқиятҳои дигаре, ки дар навоҳии аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикардаи мамлакат сокин буданд, тезтар ба амал меомад.

Пурзӯршавии истисмори мустамликавӣ дар шароити гузариш ба империализм вазифаи мубориза бар зидди онро ба мадди аввал гузошт. Зиёиёни Ҳиндустон камшумор бошанд ҳам, дар байни халқ таъсири қалон доштанд. Онҳо ҳамчун идеологи ҳаракати миллию озодихоҳии навогезёфтаи Ҳиндустон баромад мекарданд.

Солҳои 70-ум дар Бангола, Бомбай ва баъзе шаҳру музофотҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тараққикарда, созмонҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсии зиддианглисӣ ба вуҷуд меомаданд. Дар Бангола "Созмони Ҳиндустони Британия" ва "Созмони Британия" тавлид ёфтанд. Ин

созмонҳо зидди ҳаракати оммавии миллию озодихоҳӣ буда, танҳо барои ишғоли вазифаҳои давлатӣ, васеъ кардани мардуми Ҳиндустон ва бар зидди аз назари наҷодӣ поймолкунии ҳуқуқҳои мардуми маҳаллӣ мубориза мебуданду бас.

Соли 1870 дар Махарад арбобони озодихоҳии муътадили ҳаракати миллӣ созмони "Пуни Сарвачаник сабҳа"-ро ташкил карданд. Ба вучуд омадани ҳаракати "свадешӣ" (маънояш - "истеҳсолоти худӣ") баҳри бунёди истеҳсолоти ватанӣ ба ҳамин созмон алоқаманд буд.

Мутаассифона, тараққиёти сармоядорӣ вилоятҳои шимолӣ ва шимолу гарбии мамлакатро фаро нагирифт. Биноан, ҳаракати миллии дар ин ҷойҳо бавучудодада шакли маорифпарварӣ ва моҳияти динӣ дошт.

Дар солҳои 70-ум созмонҳои кӯҳна ва нави динию ислохотхоҳӣ ва мазҳабии ҳиндуия, исломӣ ва сикхӣ фаъолияти худро васеъ карданд. Баъзеи онҳо таълимоти диниро ба шароити ҳамонобақтаи Ҳиндустон мувофиқ карда, дар қори болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ саҳм меғузоштанд.

Шӯришҳои дар солҳои 70-ум баамалодада аз болоравии ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон шаҳодат медиҳанд. Шӯриши солҳои 1859 - 1862 бо номи "Шӯриши индиго" дар Банголаи Шарқӣ, соли 1872 дар Панҷоб, соли 1875 дар князии Барод, шӯриши маратаҳо дар Пун ва Аҳмаднагар аз қабилҳои ин шӯришҳо мебошанд.

Солҳои 1876 - 1878 ҳаракати озодихоҳӣ дар музофоти Бомбай хеле пурзӯр буд. Солҳои 1870-1880 ҳаракати кишоварзон дар Махараштра вусъат меёбад. Ин ҳаракат инқилобчии демократ Васудева Балванте Пхадке (1845 - 1883) -ро тайёр кард. Ӯ аз оилаи бараҳман буда, маълумоти хуб дошт. Аз санскрит бохабар буд ва забони англисиро медонист. Пхадке ҳамчун ватанпарвар мустамликадоронро бад медид. Аввал ӯ ташвиқоти зиддианглисиро дар байни ҷавонони маратхҳо мебуд. Баъд дар назди худ ва ҳамақидаҳояш вазифа гузошт, ки тавассути шӯриш дар Ҳиндустон режими мустамликавии Британияро барҳам мезанад. Соли 1879 Пхадке дастаи мусаллаҳи худро ташкил карда, бо сарварони деҳқонони шӯришбардошта робита барқарор намуд. Баҳори соли 1879 ба Пхадке муяссар

шуд, ки якчанд маротиба бар зидди мустамликадорон амалиёти ҳарбии бобарор кунад. Бо вучуди ин, то миёнаҳои тобистони ҳамаи сол ба маъмурияти мустамликавӣ муяссар мешавад, ки ба дастаҳои Пхадке шикаст диҳад. Худи Пхадке ба дастафтид. Ҷӯро суди Пун ба бадарғаи якумра маҳкум кард.

Ғайр аз ин, боз дахҳо шӯришҳои дигарро мисол овардан мумкин аст. Сарфи назар аз ин, онҳо ҳанӯз моҳияти умумихиндӣ надоштанд. Ҳаракати муташаққили умумимиллии озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон дар пеш буд.

Дар нимаи дууми асри XIX - аввали асри XX дар Ҳиндустон, асосан, ду маркази калонтарини ҳаракати миллию озодихоҳӣ ба вучуд меояд - Махараштра ва Бангола. Баъди фаъолияти инқилобӣ демократии Пхадке дар Махараштра ҳаракати миллии радикалии чап бо сардории инқилобчи бузурги Ҳиндустон Бал Гангадхар Тилак (1856 - 1920) оғоз ёфт. Тилак аз оилаи маратхҳои бараҳман буда, ҳанӯз аз овони ҷавонӣ анъанаҳои озодихоҳии маратхҳоро қабул мекунад. Соли 1880 бо ҷадду ҷаҳди Тилак дар Пун барои фарзандони ҳамаи табақаҳои аҳолии дастрас мактаби нави англисӣ кушода мешавад. Соли дигар ӯ ба ҷопи рӯзномаи "Шер" ба забони маратхӣ ва "Махратта" ба забони англисӣ шуруъ мекунад. Тавассути мактаб, нашрияҳо ва востҳои дигар Тилак ва ҳамфикрони ӯ ҳамчун муҳофизатгарони манфиатҳои буржуазии милли баромад мекарданд. Тилак шакли асосии муборизаро бар зидди мустамликадорон - бойкот кардани молҳои англисӣ меҳисобид.

Оғози ҳаракати умумихиндустонии миллию озодихоҳӣ. Ба рафти болоравии ҳаракати миллию озодихоҳӣ дар мамлакат режими мустамликавӣ тавассути ҷазодихоҳӣ ҷавоб мегардонид. Соли 1878 ноиби шох Литтон (1876 - 1880) дар бораи силоҳ қонун баровард, ки аз рӯи он ба хиндуҳо соҳиби силоҳи оташфишон будан манъ карда шуд. Худи ҳамаи сол қонуни ниҳоят бераҳмонае оид ба матбуот ҳам қабул гардид, ки мувофиқи он ҳамаи мадракҳои ба забонҳои хиндӣ нашршаванда аз сэнзураи пешакӣ мегузаштанд. Вале ин чораҳо барои режими мустамликавии англис натиҷаи дилхоҳ надоданд.

Соли 1880 дар Англия Ҳизби либералҳо ба сари қудрат омада, дар Ҳиндустон зулми мустамликавиро каме сабуктар қуноид. Аз он ҷумла, баъзе қонунҳои зиддиҳалқиро бекор кард.

Соли 1882 ва минбаъд аксари аъзои мунисипалитетҳои шаҳрҳои калон аз тарафи табақаҳои болоии аҳолии интиҳоб карда мешуданд. Додгоҳҳо поймол карда шудани ҳуқуқҳои мардуми маҳаллиро аз назари наҷодӣ бартараф карданд. Мубориза барои ҳалли ҳамин масъала миллатдӯстони ҳиндро водор намуд, ки сафҳои худро дар тамоми мамлакат мустаҳкам кунанд. Онҳо солҳои 1883 – 1884 барои ташкили созмони умумихиндӣ кӯшиши аввалине ба харҷ доданд. Вале он вақт ин кор ба онҳо муяссар нашуд.

Соли 1885 дар шаҳри Бомбай анҷумани якум (муассисони)-и Конгресси Миллии Ҳиндустон баргузор гардид. Юм котиби Генералии Конгресс интиҳоб шуд. Мустамликадорон солҳои аввал ба мавҷудияти КМҲ хайрхоҳона назар мекарданд. Ноиби шох Лорд Дафферин (1884 - 1888) эълон дошт, ки "Конгресс аз инқилоб арзонтар аст". Доираҳои озодандеши метрополией бар он ақида буданд, ки ҳизби озодона амал мекардагӣ ба онҳо дар қори бо ҳукуматдорони мустамликавӣ ҳамдаст кардани фаъолияти нерӯҳои оппозиционӣ ёрӣ хоҳад расонд.

Дар Конгресс намояндагони қаноти озодандеши ҳаракати милли ҳукмрон буданд. Барномаи онҳо дар соҳаи иқтисодӣ, асосан, масъалаҳои зеринро дар бар гирифта буд: ҳимоя ва тараққиёти саноати милли, кам кардани андозҳо, барпо кардани системаи муназзами қарзи сармоя. Конгресс ба поймолкунии қадру қимати саноати Ҳиндустон ва сиёсати нархгузори мустамликадорон эътирози қатъӣ баён кард.

Баъди ташкил ёфтани КМҲ, мубориза дар байни гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоии ҳаракати миллию озодихоҳӣ пурзӯр мешавад. Дар миёнаи солҳои 90-ум ба Тилак ва ҳамфикрони ӯ муяссар мешавад, ки дар Конгресс аксариятро ба тарафи худ кашанд.

Дар мамлакат бо ташаббуси Конгресс ва махсусан Тилак чорабиниҳои гуногуни милли гузаронида мешуданд. Барои ҳавасмандкунии саноати миллии Ҳиндустон конференсияҳои саноатӣ ва намоишгоҳҳо ташкил карда мешуданд. Соли 1895 ба шарафи Худо Ганеша ва қаҳрамони маратҳҳо Шивами идҳои оммавӣ гузаронида шуданд, ки онҳо ба чорабиниҳои таблиғотии сиёсии КМҲ табдил ёфтанд. Чунин чорабиниҳо

дар Бангола низ доир гардиданд. Ҳукумати мустамликавӣ аз хатари ин чорабиниҳо ба ташвиш омада, соли 1897 Тилакро ба муҳлати 18 моҳ бадарга кард.

Солҳои 80-ум дар муқобили миллатдӯстии буржуазии ҳиндӯй созмонҳои маорифпарварии исломӣ низ ба фаъолият шурӯъ карданд. Созмонҳои исломӣ дар муборизаи миллию озодихонаи халқҳои Ҳиндустон унсури фарқияти ҳинду ва мусулмонро ворид сохтанд. Пешвои ҳаракати исломии Ҳиндустон Сайид Аҳмадхон (1817- 1898) буд. Ӯ дар байни мусулмонон созмони маорифпарварӣ ташкил кард ва дар Алигарх коллеч кушод. Сайид Аҳмадхон ҷонибдори режими мустамликадорӣ Англия буд. Ба фикри ӯ, танҳо Англия метавонад ҳуқуқи мусулмонҳои Ҳиндустонро ҳимоя кунад. Гуногунии барномаи фаъолият дар қори муборизаи миллию озодихонии Ҳиндустон оқибат ин ду созмонро зидди ҳамдигар гардонид.

Вазъи мустамликавии Ҳиндустон дар аввали асри XX. Соли 1899 ноиби шоҳ Кёрзон (1899 -1905) таъин карда мешавад. Ӯ дар Ҳиндустон сиёсати рӯйиристӣ наҷодпарастиро пеш мебард. Маъмурияти Кёрзон қорчаллонҳои англисро пуштибонӣ карда, ба саноатчиёни Ҳиндустон монеаҳо эҷод мекард. Соли 1901 Кёрзон ба зерӣ қонуни махсусе имзо гузошт, ки он дар ҷустуҷӯ ва азхудкунии бойиғариҳои минералии Ҳиндустон ба инҳисорҳои англисӣ имкониятҳои қалон фароҳам овард. Кёрзон зиёиёни ҳиндуро бад медид. Дар замони ҳукмронии ӯ ҳади ақалли андоз-ситонӣ аз даромади солона аз 500 рупия ба 100 рупия поён фароварда шуд, ки он, пеш аз ҳама, ба бӯҷаи зиёиён зарба зад. Солҳои 1898 ва 1905 ду маротиба амали қонуни сирри давлатӣ васеъ карда шуд, ки он бар зидди зиёиён истифода шуд. Нисбати КМҲ Кёрзон гуфтааст: "Дар назди ман вазифа истодааст, ки ба марғи осоиштаи он мусоидат кунам". Бо вӯҷуди ҳамаи ин, зулми Кёрзон рӯҳияи зиддимустамликавии мардуми Ҳиндустонро зиёдтар кард. Баъди аз ҳабс озод шудан, Тилак муборизаро бар зидди мустамликадорони англис давом дод. Бо шарофати ӯ дар Махараштра фаъолияти қаноти чапи ҳаракати миллатдӯстон ҷоннок мешавад. Дар музофоту

шаҳрҳои дигари Ҳиндустон ҳам ҳаракати миллию озоди-
хоӣ аз нав авҷ мегирад.

Маъмурияти англисӣ хост, ки ба ҳаракати инқилобии
Ҳиндустон зарба занад. Барои ҳамин, ноиби шоҳ Кёрзон соли
1905 Банголоро ду тақсим кард - Банголаи Ғарбӣ (ба он Биҳор
ва Орсу ҳам дохил буданд) ва Банголаи Шарқӣ (бо ҳамроҳии
Ассам). Банголагиро миллати нисбатан ташаккулёфтаи Ҳин-
дустон ба шумор мерафтанд. Қисми зиёди аҳолии он мусул-
монҳо буд. Мувофиқи нақшаи мустамликадорон, тақсимо-
ти Бангола бояд ба пастшавии ҳаракати миллию озоди-
хоӣи Ҳиндустон оварда мерасонд. Лекин ин кор натиҷаи баръакс
дод. Бар зидди тақсимкунии музофот ҳамаи табақаҳои ҷомеаи
Бангола бархостанд. Моҳи июли соли 1905 дар Калкутта гир-
диҳамоиҳои бузург ба амал омаданд. 15 октябри соли 1905
қонун дар бораи тақсимоти Бангола эълон карда шуд. Мар-
думи музофот он рӯзро рӯзи мотами милли эълон кард. Дар
Калкутта иштирокчиёни намоиши бузурги халқӣ суруди мил-
лии "Банде матарам!" ("Салом Модар - Ватан!")-ро хонда ис-
тода, ба сӯи дарёи Ганги барои хиндуҳо муқаддас мерафтанд,
то ки дар соҳили он барои аз нав муттаҳид кардани кишвар
савганд хуранд.

Ҷуғрофияи ҳаракати "свадешӣ" (истеҳсоли худӣ) дар
Ҳиндустон рӯз то рӯз васеъ мешуд. Онро КМҲ ҳарҷониба
дастгирӣ мекард. Ин буд, ки ҷаласаи навбатӣ дар охири соли
1905 баргузоргардидаи КМҲ бойкоти молҳои англисиро эълон
намуд.

Соли 1906 ҷаласаи навбатии КМҲ пешниҳод намуд, ки
«сварачи», яъне худидоракунии Ҳиндустон дар ҳайати Брита-
нияи Кабир эълон карда шавад. Ин вақт дар Конгресс дар
масъалаи истиқлолияти Ҳиндустон ягонагии ғоявӣ вучуд
надошт. Бо ҳамин сабаб, тобистони соли 1907 дар КМҲ чундай
ба амал омад. Сарфи назар аз ин, дар Ҳиндустон ҳаракати
зиддианглисӣ рӯз то рӯз бештар ба назар мерасид. Маъмурияти
мустамликавӣ қонуни матбуотро истифода бурда, Тилакро аз
нав ҳабс кард. Мувофиқи сохтакоронаи додгоҳи мустамли-
кавӣ 13-22 июли соли 1908 баргузор гардида, намоиш ва гир-
диҳамоиҳои оммавиро ба вучуд овард. 23 июл дар Бомбай

корпартоии оммави оғоз ёфт. Дар ҳама ҷо шиорҳои сиёсии зиддианглисӣ ва суратҳои Тилак дида мешуданд. Мустамликадорон ин дафъа қудрати паҳш кардани намоишу гирдиҳамоӣ ва корпартоиҳоро надоштанд.

Маъмурияти мустамликавии Британия дар Ҳиндустон маҷбур шуд, ки ақибнишинӣ кунад. Он тирамоҳи соли 1909 дар бораи "Шӯроҳои қонунгузор" қонун қабул кард. Дар як вақт бо назардошти меъёри қавмию мазҳабӣ дар Ҳиндустон системаи интихоботи нав ҷорӣ карда шуд. Ин система ҳиндуҳо ва мусулмонҳоро дар муқобили ҳамдигар нигоҳ медошт. Он ба талаботи Лигаи исломии соли 1907 ташкилёфта мувофиқ буд.

Соли 1911 ноиби наваъиншудаи шоҳ Хардинг тақсимои Банголоро бекор кард ва пойтахти Ҳиндустонро аз Калкуттаи инқилобӣ ба Деҳлии нисбатан ором кӯчонид.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. АЗ ШАРҲИ РАСМИИ ОМОРИИ МУЗОФОТҲОИ ШИМОЛУ ҒАРБИИ ҲИНДУСТОН, КИ АМАЛДОРОНИ АНГЛИС СОЛИ 1876 МУРАТТАБ СОХТААНД

Коркун (ҳинду) ҷун қоида, ҳар рӯз танҳо як бор хӯрок мехӯрад, аниқтараш Ҳангоми нисфирузӣ...

Бисёриҳо аз ҷумлаи табақаи қашшоқтарин дар як рӯз танҳо як маротиба хӯрок мехӯрад, як соат ва ё се соат баъд аз зӯҳр. Дар аини замон, аз ҷумлаи сокинони бой хеле одамони кам дар як рӯз се маротиба хӯрок мехӯранд.

2. МУШОҲИДАИ САЙЁҲИ РУС Е.Н. ШЕНСАРЁВ

Таъсири бади режими англисӣ ба муттасилии касалии вабо асар кардааст. Ҳангоме ки ман соли 1899 дар Ҳиндустон саёҳат мекардам, дар баъзе бемории вабо ва дар баъзе ҷойҳо ба муҳити касалии мараз дучор омадам ... 10 сол пай дар ҳам мараз халқро маҳв мекард. Дар ин масъала нуқтаи назари англисӣ ва маҳаллӣ аз ҳамдигар фарқ мекунад: якумаш мардуми маҳаллиро ба хурофот ва ифлосӣ гунаҳгор мекунад, дуюмаш ба решаи масъала назар карда, ҳамоно фикри асосиро мисол меорад, ки бадани хароб ва нимгуруснаи мардуми маҳаллӣ ба касалӣ ҳеҷ гуна муқовимат карда наметавонад...

Аз қашшоқӣ лоғаршавии бадан ва камшавии афзоиши аҳолии мамлакат боз ҳам дар натиҷаи ҳамоно системаи сиёсии Англия ба амал омадааст. Мувофиқи барӯйхатгирии соли 1891 аҳолии тамоми Ҳиндустон 287.223.431 нафар буд. Соли 1900 мувофиқи меъёре, ки ҳукумати Ҳиндустон эътироф мекунад, шумораи табиии аҳолии он бояд 330.306.945 нафар мешуд. Вале мувофиқи барӯйхатгирии соли 1901 ҳамагӣ 294.000.000 нафарро ташкил намудааст, яъне аз назардошт 36.306.945 нафар камтар.

Ҳисоби миёнаи умри одам дар Ҳиндустон ба 23 сол, лекин дар Англия бошад, қариб ба 40 сол баробар аст, яъне дар Англия нисбат ба Ҳиндустон қариб ду баробар зиёдтар умр мебинанд.

3. АЗ КИТОБИ ҶАВОҲИРЛАЪЛ НЕҲРУ "КАШФИ ҲИНДУСТОН"

Дар Ҳиндустон пайдо шудани роҳҳои оҳан бартарии тараққиёти саноатиро нишон дод. То ин вақт дар шакли молҳои саноатии аз Англия овардашуда тарафи манфии ин тараққиёт аён шуда буд. Соли 1860 боч ба мошинҳои ворид мешудагӣ бекор карда шуд. Он барои ба индустрикунонии Ҳиндустон монеъ шудан ҷорӣ карда шуда буд... Аввалин шуда саноати чут дар Бангола пайдо шуд, ки он, асосан, барои шаҳри Дандии Шотландия кор мекард; баъдтар фабрикаҳои бофандагӣ дар Аҳмадобод ва Бомбай, ба ғайолият пардохтанд... софӣ саноати кӯҳӣ арзи вуҷуд кард. Ҳукумати Англия дар Ҳиндустон бунёд кардани монетаро идома меод. Бо ҳамин мақсад, ба молҳои бофандагии ҳиндӣ боч ҷорӣ намуд... Сиёсати давлатии полтисиягӣ, ки ҳукумати Ҳиндустон ба амал мебаровард, аз ҳама бараълотар дар он ифода меёфт, ки дар Ҳиндустон то асри XX на департаменти кишоварзӣ мавҷуд буду на департаменти тиҷоратӣ ва на саноатӣ. Департаменти кишоварзӣ танҳо ба шарофати хайрияи як амрикоии барои Ҳиндустонро дида кардан омада, ки баҳри беҳдошти кишоварзии Ҳиндустон дода буд, дар системаи ҳукумати марказӣ ташкил карда мешавад. Даре нагузашта, соли 1905 департаментҳои тиҷоратӣ ва саноатӣ ташкил карда шуданд. Вале он вақт ғайолияти ин департаментҳо хеле заиф буд. Болоравии саноат ба таври сунъӣ маҳдуд гашт ва тараққиёти табиӣи Ҳиндустон боз дошта мешуд.

4. ИСТИСМОРИ БЕМИСЛУ МОНАНДИ ҲИНДУЁН

Даромади миёнаи ҳар як ҳиндӣ зиёдтар аз 10 рубл муайян карда шудааст, вале агар аз шумораи умумии аҳолии Ҳиндустони Британия 231.085.132 085.132 нафар одамони бойро, ки қисми бузурги даромад ба онҳо тааллуқ дорад, тарҳ кунем, пас ба ҳар сари аҳолии боқимонда ё ки 230 миллион танҳо 12- шиллингӣ, яъне камтар аз 6 рубл рост меояд. Ана, ҳамин каси бадбахте, ки қариб 6 рубл даромад мегирад, бояд 1 р. 56 коп.; яъне ҷорӣ даромади худро пардозад. Шояд дар ҳақон чунин андози золимонае мавҷуд набошад.

Агар ду шахрванди худӣ як Британия-шотландӣ ва ҳиндиро муқоиса кунем, пас мебинем, ки яқум аз 17 як ҳиссаи даромадашро мебардозад, ҳиндӣ бошад, аз 4 як ҳиссашро, яъне ҳиндӣ нисбат ба шотландӣ - 4 баробар зиёдтар...

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1837-1898 – солҳои ҳаёти роҳбари ҳаракати исломӣ дар Ҳиндустон Сайид Аҳмадхон
- 1857- 1859 – шӯриши сипоҳиён дар Ҳиндустон
- 2.VIII.1858 – аз тарафи парламенти Англия қабул карда шудани қонун дар бораи идораи Ҳиндустон

- 1861 – дар назди губернаторҳои музофотҳои Ҳиндустон ташкил кардани шӯроҳои қонунгузорию салоҳияти маслиҳатидиҳанда
- 1872 – шӯриш дар Панҷоб
- 1875 – шӯриш дар Барод
- 1885 – дар шаҳри Бомбай баргузор гардидани анҷумани муассисони Конгресси Миллии Ҳиндустон
- 1905 – аз тарафи англисҳо ду тақсим карда шуда (ани Бангола
- 16.X.1905 – ба ҳукми қонун даромадани тақсимои Бангола
- 1906 – "свараҷи" эълон кардани ҷаласаи Конгресси Миллии Ҳиндустон
- 13-22.VII.1908 – мурофияи додгоҳии мустамликавӣ аз болои Тилак
- 1909 – қабул карда шудани қонун дар бораи "Шӯроҳои қонунгузор"-и Ҳиндустон
- 1907 – ташкилҳои "Лигаи мусулмонӣ"-и Ҳиндустон
- 1911 – бекор карда шудани тақсимои Бангола, аз Калкутта ба Дехлӣ кучонидани пойтахти Ҳиндустон

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро ва чӣ тавр идораи мустамликавии Англия дар Ҳиндустон тағйир дода шуд? Он чӣ мақсад дошт? 2. Дар бораи сиёсати иқтисодии Британияи Кабир дар Ҳиндустон маълумот диҳед. 3. Чаро ва чӣ тавр сипоҳиёни мустамликавӣ дар Ҳиндустон аз нав ташкил карда шуданд? 4. Ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 5. Кадом созмонҳои ҳаракати миллию озодихоҳии солҳои 70-уми Ҳиндустонро медонед? 6. Кадом шӯришҳои солҳои 60-ум ва 70-ум дар бораи оғози ҳаракати миллию озодихоҳии халқҳои Ҳиндустон шаҳодат медиҳанд? 7. Дар бораи Пхадке чӣ медонед? 8. Дар бораи фаъолияти инқилобӣ демократии Тилак нақл кунед. Конгресси Миллии Ҳиндустон кай ва чӣ тавр ташкил ёфт? Чаро мустамликадорони англис ба фаъолияти он монеъ нашуданд? 9. Ҳаракати исломию оғозкардаи Сайид Аҳмадхон аз ғармҳои КМХ бо чӣ фарқ мекард? 10. Англия кай ва чаро Банголро

ба ду музофот тақсим кард? Оё он ба мақсади худ расид? 11. Такси-моти Бангола ба ҳаракати миллию озодиҳои мардуми Бангола ва умуман ба Ҳиндустон чӣ таъсир расонд? 12. Пойтахти Ҳиндустон кай аз Калкутта ба Деҳлӣ кӯчонида шуд? 13. Хуччатхоро хонда, аз рӯи мазмуни онҳо ҳулосаҳои мушаххас бароред.

§ 23. АФҒОНИСТОН

Ислоҳоти Шералихон. Соли 1863 Дустмуҳаммадхон вафот кард ва барои тоҷу тахти Афғонистон дар байни писарони ӯ муборизаи мусаллаҳона сурат гирифт. Оқибат соли 1868 дар ин мубориза Шералихон ғолиб баромада, амири Афғонистон шуд.

Шералихон ба Ҳиндустон сафар карда, ба навгонҳои аз Англия ба он ҷо роҳёфтаи буржуазӣ шиносӣ пайдо намуда, баъди ба ватан баргаштан ба ислоҳоти давлатӣ даст зад. Ислоҳоти андозӣ Шералихон мадди назар дошт, ки аз андозӣ натуралӣ ба андозӣ пулӣ бояд гузашт. Ислоҳоти ҳарбӣ азнавсозии артиш ва таъсиси сипоҳи муназзамӣ муосирро дар назар дошт. Ба Шералихон муяссар гардид, ки артиши Афғонистонро пурқувват карда, шумораи онро то ба 50 ҳазор нафар расонад, ҳокимияти марказиро мустаҳкам кунад, мақомоти махсуси машваратӣ ва политсӣи давлатиро ташкил намояд. Ғайр аз ин, ӯ ба ислоҳоти тиҷорат ва фарҳанг ҳам шуруъ кард. Дар мамлакат шабакаи алоқии почтаро ташкил кард, барои беҳтар кардани роҳҳо ҷораҳои зарурӣ андешид. Соли 1873 рӯзномаи аввалини Афғонистон "Шамс-ун-наҳор" ба ҷоп расид. Вале ба татбиқи пурраи ислоҳоти Шералихон таҷовузи нави ҳарбии Англия ҳалал расонд.

Оғози ҷанги Англияву Афғонистон. Дар ишғол кардани Афғонистон бо Англия Русия рақобат мекард. Соли 1873 ҳукумати Русия Англияро бовар кунонид, ки "Афғонистонро минтақаи манфиатҳои худ намешуморад". Баъди ин Англия сипоҳи ҳудро ба наздикии сарҳади Афғонистону Ҳиндустон оварда, ҷо ба ҷо кард ва ба ҷанги зидди Афғонистон омодагӣ гирифт. Аз ин кор Шералихон ба ташвиш афтада, сафирони ҳудро ба Русия фиристод, то ки он ба Англия таъсир расонад. Ғайр аз ин, Русия дастаи начандон калони аскарони ҳудро ба сарҳади

Афғонистон равон кард. Баҳори соли 1878 намояндагони дипломатии Русия бо сардории Столетов ба Кобул омаданд. Онҳоро дар ин ҷо ботантана пешвоз гирифтанд. Вале ин вақт дар Конгресси байналхалқии Берлин (с. 1878) дар масъалаи сиёсати байни Русия ва Англия ҳусни тафохум ба даст омад. Барои ҳамин, лоиҳаи Созишномаи Русияю Афғонистон, ки Столетов ба Петербург оварда буд, тасдиқ нашуд. Аз тарафи дигар, Англия аз Шералихон талаб кард, ки намояндаи онро бо сардории Н. Чемберлен (ӯро дастаи ҳарбиён ҳамроҳӣ мекарданд) қабул намояд. Дар назди дипломати англис вазифае меистод, ки мутобиқи он Афғонистон бояд муносибатҳои худро бо Русия қатъ кунад ва ба кушодани намояндагии англисӣ дар Кобул, Балх ва Ҳирот иҷозат бидиҳад. Вале фиристодагони Англия ба мамлакат роҳ дода нашуданд. Гуфтушуниди амир бо Столетов ва рад карда шудани қабули намояндагони англисӣ ба Англия барои сар кардани ҷанги зидди Афғонистон баҳона шуд. Нахуствазир Лорд Биконевилл дар палатаи (мачлиси) ҷамоаҳои парламенти Англия баромад карда, иброз дошт, ки сарҳади шимолу ғарби Ҳиндустон "тасодуфӣ ва ғайриилмӣ" аст. Дар баробари ин, ба Афғонистон талаби қатъӣ фиристода шуд, ки ҳамаи талабҳои Англия бетаъхир қонун гардонида шаванд. Ба ҷавоби талаб интизор нашуда, моҳи ноябри соли 1878 артиши 35-ҳазорнафараи Британия ба Афғонистон зада даромад.

Сарҳадчиёни афгон аввалин шуда, бо артиши англисӣ дар гузаргоҳи Хайбар вохӯрданд. Ба он генерал Броун роҳбарӣ мекард. Гарнизони қалъаи Алӣ Масҷид зидди англисҳо муқобилияти саҳт нишон дода бошад ҳам, маҷбур шуд, ки ақибнишинӣ кунад. Дар миёнаҳои моҳи январӣ соли 1879 Броун Ҷалолободро ишғол кард. Баъди ин артиши Британия ба даруни мамлакат ворид гардид. Ҷузъу томҳои артиши Афғонистон алайҳи душман ба таври бояду шояд муқовимат карда натавонистанд. Англисҳо аз зиддиятҳои дохилӣ низ истифода бурда, дар Кобул ва вилоятҳои алоҳидаи Афғонистон муҳолифатҳо ташкил карданд. Ин ҳолат Шералихонро маҷбур намуд, ки дар Кобул ба ҷойи худ писараш Яъқубхонро монда, ба Мазори Шариф фирор кунад. Шералихон ба Мазори Шариф омадан замон бемор шуда, 20 февра-

ли соли 1879 вафот мекунад. Амири чавон Яъқубхон нисбат ба Англия хусни таваччуҳ дошт. ӯ тавассути нома ду маротиба ба ҳукумати Англия муроҷиат кард, ки таҷовузи зидди Афғонистонро бас кунад. Сафири Русия дар Лондон Шувалов низ ба ҳукумати Англия чандин номаи эътирозӣ равои кард. Вале ин номаҳо бе ҷавоб монданд.

Яъқубхон ба сипоҳиёнаш фармуд, ки муқобилиятро бо англисҳо бас кунанд. ӯ 26 майи соли 1879 дар маҳаллаи Гандумак бо ҳамроҳии намояндаи масъули ҳукумати англисҳиндӣ Луи Каванярӣ ба зери Созишномаи барои Афғонистон асоратовар имзо гузошт. Аз рӯи он Афғонистон минбаъд бо давлатҳои хориҷӣ мустақилона робита карданро аз даст дод. Нохияҳои Сибӣ, Пишми ва Куррам таҳти идораи англисҳо даромаданд ва назорат ба гузаргоҳҳо аз болои агбаҳо низ ба ихтиёри англисҳо гузашт. Амири Афғонистон акнун ба резиденти дар Кобулбудаи англисӣ итоат мекард.

Вале халқи Афғонистон ба тақдир тан надод. Дар мамлакат ҷанги ҷирикӣ вусъат ёфт. Дастаҳои зиёди фидоӣ ба сӯи пойтахти мамлакат - Кобул меомаданд. Соли 1879 дар Кобул аскарҳо ва фидоӣ шӯриш бардоштанд. Дар ин ҷо онҳо бинои намояндагии Англияро ба даст дароварда, англисҳои дар он бударо қатл карданд. Яъқубхон ба ҷойи он, ки ба ҳаракати муқовимати халқ бар зидди истилогарони англис роҳбарӣ кунад, баръакс, ба тобеи худ фармуд, ки фармонҳои намояндагони англисиро бечуну чаро иҷро кунанд.

Ҳукумати Англия қарор дод, ки дар зери роҳбарии генерал Робертс ба Афғонистон дастаи ҷазодиҳандагонро равои кунад. Ба ин даста супориш дода шуда буд, ки Кобулро ишғол намуда, эълон кунад, ки артиши англисӣ аз Афғонистон баромада намеравад. Робертс ваъда дод, ки ҳар касе дар ин қор ба англисҳо дастӣ ёрӣ дароз кунад, дастгирии ӯро қадр хоҳем кард. Яъқубхон ба пешвози Робертс баромада, садоқати худро ба англисҳо нишон дод.

Бар хилофи хиёнати Яъқубхон ва баъзе ҳокимони маҳалҳо, дастаҳои ҷирикӣ ва деҳқонон бар зидди ҷазодиҳандагони англис муқобилияти саҳт нишон медоданд. Артиши амири собиқ Шералихон, ки ба он Муҳаммадхон роҳбарӣ мекард, низ омодаи

мубориза бар зидди англисҳо буд. Ӯ сарбозонашро ба наздикии Кобул овард. Баъди ҷангҳои шадид, ба англисҳо муяссар шуд, ки ба фидоӣ ҳеле бад мусаллаҳшуда шикаст диҳанд. Артиши шикастхӯрдаи афғонҳо ба ҷониби Ғазна ақиб нишаст. Ба сарбозони Робертс муяссар шуд, ки Болоҳисорро ишғол намуда, ба шаҳри Кобул дароянд. Дар ин шаҳр ҳокимият ба дасти англисҳо гузашт. Истилогарон Яъқубхонро барои бар зидди шӯришгарон муқовимат нишон дода натавонистан, аз тахту тоҷ маҳрум намуда, ба Ҳиндустон бадарға карданд.

Маркази муборизаи озодихонаи зиддианглисӣ акнун вилояти Ғазна шуд. Аз тамоми ғушаю қанори мамлакат ба ин ҷо дастаҳои фидоӣ ҷамъ меомаданд. Яке аз дастаҳои пурқувваттарини фидоӣ бо сардории Муҳаммадҷонхони Вардак (собиқ афсари қисми артиллерии амир Шералихон) буд. Ба ӯ қабिलाи Вардак ҳамроҳ шуд. Муҳаммадҷонхон тавонист, ки баъзе ҷузъи тоҷҳои артиши мунтазами аз Туркистони Афғонистон омадаро ҳам ба артиши худ муттаҳид кунад. Алайҳи англисҳо уламои исломӣ, аз он ҷумла Динмуҳаммад, таблиғот мебурданд. Динмуҳаммадро аввалин шуда, қабилҳои Гилзай ва Муманд дастгирӣ карданд.

Охири соли 1879 дастаҳои аскарони ватандӯст аз Ғазна, Қўҳистон ва ноҳияи вилоятҳои дигар аз нав ба сӯи Кобул ҳаракат карданд. Робертс ба муқобили онҳо сипоҳиёни худро раво кард. Дар наздикии Кобул муқорибаҳои шадид ба амал омаданд. Қариб буд, ки англисҳо шикаст хӯранд. Ин вақт артиши англисҳо аз Ҳиндустон ба ин ҷо, ба ёрии сарбозони Робертс шикастхӯрдаи стода омаданд ва Муҳаммадҷонхон маҷбур шуд, ки бо ҳамроҳии артишаш Кобулро тарк кунад.

Ҳамин тариқ, Кобул ва Қандаҳор ба дасти англисҳо гузаштанд. Онҳо тавонистанд, ки баҳори соли 1880 Ғазнаро ҳам ба даст дароранд ва баъд бар зидди шӯришгарон экспедитсияи қалони ҷазодихӣ ташкил намоянд. Робертс аз Англия супориши махфӣ гирифт, ки ҷудоихонаи маҳаллиро дастгирӣ ва муҳофизат кунад, то ки Афғонистон аз вилоятҳои алоҳидаи ба Англия тобеъ иборат бошад. Дар баробари ин, англисҳо барои Афғонистон ҳокимро ҷустуҷӯ мекарданд, ки вазро дар марказ ба эътидол оварда тавонад.

Ба сари қудрат омадани Абдурахмонхон. Дар дохили Афғонистон чунин шахсият набуд. Ҳам истилогарони англис, ҳам русҳо ва ҳам афгонҳои истиқлолиятҳо дар ин вазифа набераи Дӯстмуҳаммад ва ҷияни Шералихон - Абдурахмонхонро дидан меҳостанд. Русҳо ба Абдурахмонхон шароит фароҳам оварданд, ки аз Туркистон фирор кунад. Ў аввал ба Бадахшон омад. Дар он ҷо ҳокимияти ўро эътироф карданд. Ҳар се тарафи муҳолифат ҳаракат мекарданд, ки Абдурахмонхонро барои манфиатҳои худ истифода баранд. Ў бошад, аз муҳолифатҳои рақибон истифода бурда, меҳост, ки ҳокими мутлақи Афғонистон шавад.

Соли 1880 дар Кобул ва Қандаҳор ошӯбҳои зиддианглисӣ катъ нагардиданд. Ҳокими Ҳирот Муҳаммадаюбхон нисбати англисҳо мавқеи оштинопазир дошт. Ў зидди Қандаҳор тайёрии медида. Дар Ғазна бошад, фидоӣ аз нав ҷамъ омада, ба Кобул ҳучум кардаи буданд. Барои англисҳо вазъи номусоид фаро расид. Барои ҳамин, онҳо лозим донистанд, ки Абдурахмонхонро ҳамчун амири Кобул эътироф кунанд. Онҳо ҳатто ба ў ваъда ҳам доданд, ки бо маблағу силоҳ ёрии мерасонанд, Созишномаи Гандумак (дар Кобул доштани резидент ва дастаи ҳарбӣ) бекор карда шуд ва аз даҳлат ба қорҳои дохилии Афғонистон даст мекашанд. Ҷавобан ба ин Абдурахмонхон ваъда дод, ки Афғонистон Созишномаи Гандумакро дар бобати мавҷудияти истиқлолияти Афғонистон оид ба сиёсати хориҷии он эътироф мекунад, яъне Афғонистон ҳуқуқ надошт, ки мустақилона ба давлатҳои хориҷӣ муносибатҳои дипломатӣ дошта бошад. Абдурахмонхон инчунин маҷбур шуд, ки аз Афғонистон ҷудо карда, ба зери итлоати Англия дароварда шудани баъзе навоҳии ба Ҳиндустон ҳамсарҳадро эътироф кунад.

Вале Англия нисбати Афғонистон аз сиёсати истилогаронаи худ даст накашид. Он меҳост, ки Қандаҳорро аз Афғонистон ҷудо карда, ба музофоти алоҳидаи ба Англия тобеъ табдил диҳад. Лекин ҳокими Ҳирот барои ишғоли Қандаҳор бар зидди Англия муборизаи беамон мебурд. Соли 1880 артиши Аюбхон дар наздикии деҳаи Майванд ба нерӯҳои муттаҳидан англисҳо ва хиёнаткорони Қандаҳор шикаст доданд. Аскарону афсарони душман аз майдони ҷанг рӯ ба фирор ниҳоданд.

Соли 1958 ба хоѝри галаба дар Майванд ҳамчун нишонаи чидду чаҳди бомуваффақият барои истиклолияти Афғонистон дар шаҳри Кобул муҷассамаи ёдгории гузошта шуд.

Аюбхон Қандаҳорро муҳосира кард. Дар ин шароит фармондеҳии англисӣ аз баҳри чудо кардани Қандаҳор гузашта, онро ба Абдурахмонхон супорид. Соли 1881 Аюбхон хост, ки Қандаҳорро аз нав ба даст дарорад. Лекин аз тарафи артиши амир шикаст хӯрд. Даре нагузашта, артиши Абдурахмонхон Ҳиротро ҳам ишғол намуд. Аюбхон мачбур шуд, ки ба Эрон фирор кунад. Баъди ин Абдурахмонхон ба ҳокими ягонаи Афғонистон табдил меёбад. Мулло Динмуҳаммад фатво дод, ки Абдурахмонхон ҳокими тамоми Афғонистон аст. Акнун ӯ муборизаро бар зидди англисҳо давом медиҳад. То миёнаҳои соли 1881 ҳокимияти Абдурахмонхон дар тамоми Афғонистон паҳн гардид. Сипоҳиёни англисӣ аз Афғонистон пурра бароварда шуданд.

Бо ҳамин, ҷанги дуҷони Англия бар зидди Афғонистон ба шикаст дучор шуд.

Ба Абдурахмонхон муяссар шуд, ки ба фаъолияти ҷудоихоҳии ашрофон, хонҳо ва қabilaҳои алоҳида хотима гузорад, дар мамлакат ислоҳоти иқтисодӣ, маъмурӣ, ҳарбӣ ва ҳуқуқӣ гузаронад. Ислоҳот имконият дод, ки ҳокимияти марказии Афғонистон аз нав барқарор карда шавад. Сарфи назар аз ин, ба Абдурахмонхон муяссар нашуд, ки ҳамаи қаламрави суқунати паштуҳо, аз он ҷумла қўҳҳои Сулаймон ва тарафи рости дарёи Ҳиндро ба Афғонистон ҳамроҳ кунад.

Дар солҳои 80-уми асри XIX Русия мехост, ки қаламрави мустамликаҳои худро аз ҳисоби Афғонистон васеъ кунад. Вале ин кор барояш муяссар нашуд. Соли 1887 дар байни Русия ва Афғонистон дар бораи сарҳадҳои онҳо, ки аз дарёи Ҳарируд то Амударёро дарбар гирифтаанд, протоколи хотимавӣ ба имзо расид.

Абдурахмонхон истиклолияти Афғонистонро чун гавҳаракӣ чашм муҳофизат мекард. Барои ҳамин ӯ ҳатто ба англисҳо иҷозат надод, ки аз Ҳиндустон ба Афғонистон роҳи оҳан созанд.

Абдурахмонхон охири солҳои 80-ум ва солҳои 90-ум дар масъалаи сиёсати дохилӣ чидду чаҳди худро бештар ба муқовимат

бар зидди забткориҳои Англия дар шимол ва шарқи Афғонистон ва муқовимати паштуҳои ҷудоихоҳ сарф кард. Ба ин нигоҳ накарда, ба ӯ муяссар нашуд, ки истиклолияти пурраи Афғонистонро аз Англия таъмин намояд.

Дигаргуниҳои иқтисодӣ ва ҷамъиятию сиёсии Афғонистон. Истеҳсолоти ҳамин давраи Афғонистон моҳияти натуралӣ дошт. Асоси ҳаёти иқтисодии мамлакатро мисли пештара кишоварзӣ ташкил мекард. Он ба меҳнати дастӣ асос ёфта буд. Дар оғози асри XX пешрафти пахтапарварӣ мушоҳида карда мешавад. Афғонистон онро ба Ҳиндустон ва Русия мебаровард. Дар ин давра марказҳои нисбатан калони тичоратӣ косибии мамлакат - Кобул ва Қандаҳор ба ҳисоб мерафтанд. Кобул маркази маъмурии Афғонистон буд.

Тарзи сармоядорӣ иқтисодиёт ба Афғонистон хеле дер ворид шуд.

Амир барои ин кор шароит муҳайё кард; мавқеи тоҷиронро мустаҳкам намуд, тичорати хориҷиро васеъ кард, мактабҳои аввалини замонавӣ ва матбаа сохт. Сарфи назар аз ин, Афғонистон мисли пештара ҳамчун давлати ақибмондаи феодалӣ мондан гирифт.

Баъди вафот кардани Абдурахмонхон соли 1901 ба тахти амирии Афғонистон Ҳабибуллохон менишинад. Ӯ барои пешрафти фарҳангии мамлакат чораҷӯиҳои зиёд кард. Аз он ҷумла литсейи аввалин - Ҳабибияро кушод, ба дарбориён фармуд, ки либоси аврупоӣ ба бар кунанд.

Аз давлатҳои ҳамсоя, алаҳусус аз Ҳиндустон ба Афғонистон гоҳҳои маорифпарварии буржуазӣ ворид мешуданд. Дар ин мамлакат ташаккули гоҳҳои буржуазӣ нисбат ба ҳуди буржуазияи милли тазтар ба амал меомад.

Ташаббускор ва роҳбари ҳаракат барои Конститутсия ва ислохот директори литсейии Ҳабибия Абдулганӣ буд. Дар атрофи ӯ намоёндагони ҷавони зиёиёни афгон, асосан, омӯзгорон ва тарбиягирандагони литсей муттаҳид шуданд. Ин ҳаракат дар таърих бо номи "ҷавонафгонҳо" маълум аст. Идеологи ҷавонафгонҳо Маҳмудбек Тарзӣ буд. Ӯ муддати зиёде дар Ироқ ва Сурия дар ҳичрат зиндагонӣ карда, дар ин мамлакатҳо маълумоти хуб гирифта, ба адабиёти туркӣ ва аврупоӣ шинос шуда, гоҳҳои

пешкадами он замонро қабул намуда, ҳаёти худро, баъди ба ватан баргаштан, барои дар Афғонистон татбиқ кардани онҳо сарфа намуд. Маҳмудбек Тарзӣ бо иҷозати Ҳабибуллоҳон ба Афғонистон баргашта, ба фаъолияти сиёсӣ машғул шуда, соҳти ҷомеаи ояндаи Афғонистонро асоснок мекунад.

Тарафи пурқуввати таълимоти Тарзиро тамоюли зид-димустамликавии ӯ ташкил мекард. Ӯ мустамликадориро маҳкум карда, мардумро даъват мекунад, ки барои истиклолияти ватани худ бархезанд. Даъвати зидди сиёсати мустамликадории Тарзӣ дар бедории миллии афғонҳо ба мақоми баланд соҳиб аст. М. Тарзӣ дар зери таъсири ғояҳои Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ буд. Ӯ ҳам чун Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ мехост, ки дар ислом асоси муборизаи зиддиимпериалистиро ёбад. Шакли динии идеологияи миллии Тарзӣ замина ва асоси таърихӣ дошт. Он афғонҳоро барои муборизаи зиддианглисӣ муттаҳид месохт.

Ҷавонафғонҳо дар татбиқи ғояҳои худ ба ҳокимони Афғонистон умед мебастанд. Онҳо ғайр аз амир нерӯи дигареро намедиданд, ки дар мамлакат дигаргуниҳои иқтисодию сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба амал бароварда тавонад. Мутлақияти маорифпарвар - чунин буд идеали иҷтимоии ҷавонафғонҳо.

Вакте ҷавонафғонҳо диданд, ки Ҳабибуллоҳон ба татбиқи ислоҳоти конститусионӣ қодир нест, ба бародари хурдии амир, шогирди Маҳмуди Тарзӣ - Амонуллоҳон умед бастанд.

Дар баробари ҷавонафғонҳо "пирафғонҳо" ҳам буданд. Ин ҷараёнро хонҳо, ашрофони калони афғон ва муҳофизони тартиботи кӯҳна ҷонибдорӣ мекарданд. Онҳо ба муқобили ҳама гуна навгониҳое мебаромаданд, ки ҳуқуқ ва имтиёзҳои онҳоро ҳалалдор мекарданд. "Пирафғонҳо" дар шахси Англия таҳдид ба тартиботи феодалии мамлакатро дида, мехостанд, ки дарҳои Афғонистон барои хориҷӣ "пӯшида" бошанд. Маданияти аврупоиро дар Афғонистон сӯйиқасд ба ислом ҳисоб мекарданд. Аз ҳамин сабаб, муҳолифи ҳама гуна ислоҳоти буржуазӣ буданд. Ин нерӯҳои кӯҳнагаро (консервативӣ) дар атрофи Насруллоҳон муттаҳид шуда буданд.

Дар арафаи Ҷанги якуми ҷаҳонӣ "пирафғонҳо" ба доираҳои ҳукмрони Олмон ва Туркия наздик шуданд. Бо феодаҳои Тур-

кия онҳоро мавқеи гоҷавӣ наздик мекард. Агар гоҷаҳои Маҳмуди Тарзӣ ба муборизаи зидди империализм равона шуда бошад, пас "ҷавонафгонҳо" мисли султони Туркия дар ҷойи аввал гоҷаи дар атрофи Туркия муттаҳид кардани мусулмонҳоро гузошта буданд. Бо Олмон бошад, "пирафгонҳо"-ро тичорат наздик мекард. Аз тичорат бо ин давлат хонҳои қабилаҳои афгон паштуҳо даромади калон ба даст медароварданд.

ҲУЧЧАТҲО

1. АЗ ЁДДОШТҲОИ АМИРИ АФҒОНИСТОН АБДУРАҲМОНХОН

Дар ёддоштҳои худ амир Абдураҳмонхон мақоми ҳукумати Англияро дар нисои соли 1885-и байни Афғонистон ва Русия баамаломата (бархӯрди ҳарбӣ дар Қушки Панҷдех) ба таври бозътимод нишон медиҳад.

... Ин вақт артиши русҳо зуд ба пеш ҳаракат мекард ва 13 марти соли 1885 дар Қизилтеппа ҷамъ омада, онро мустаҳкам кард. Артиши афгон дар Октеппа, дар самти соҳили чапи дарёи Аму ҷойгир шуда буд... 30 март артиши рус ва афгон аз ҳамдигар дар масофаи як мил ҷойгир буданд: русҳо - дар Қизилтеппа ва афгонҳо - дар Пули Киштӣ. 29 март генерал Комаров ба генерали афгон маълум намуд, ки ӯ артиши худро аз самти соҳили ростӣ дарё ба ақиб барад, вағарна задухӯрд ба амал меояд ва русҳо ба артиши афгонҳо ҳамла меоранд. То лаҳзаи охири афсарони англисии ҳайати хати марзикашанда ва аскарҳои онҳо харчанд афсарони артиши маро бовар мекунониданд, ки русҳо бар зидди онҳо то он вақте ки дар мавқеъҳояшон меистанд ҳамла намеkunанд ва агар русҳо бар зидди аскарони ман дар мавқеи мустаҳкамшудаашон ҳамла кунанд, пас ин вайрон кардани Созишномаи байни Русия ва Англия аст ва он вақт русҳо барои ин қор ба ҷазо гирифтор қарда мешаванд. Ба генералам... ҷиддан фармуда будам, ки бар зидди шӯрои афсарони ҳайати англисӣ иқдоме макунад. Ӯ ба ваъдаҳои афсарони англисӣ бовар қарда, дар мавқеи худ монда буд.

Рузи дигар, 30 март, бригадаи комили артиши русҳо ба дастаи начандон калони афгон ҳамла кард. Ин хабарро фаҳмида, афсарони англис ҳамон лаҳза бо ҳамроҳии сарбозон ва ҳатто риқобашон ба Ҳирот фирор карданд... Англисҳо ягон лаҳза сабр накарда, ба ҷониби Ҳирот гурехтанд... Сипоҳиён ва афсарони англис то ҳамон дараҷа тарсидаю асабонӣ шуда буданд, ки сару калобаи худро гум қарда, бетартибона мегурехтанд ва дар ин ҳолат дӯстро аз душман фарқ қарда наметавонистанд; бар асари сармои саҳт мардуми бисёри маҳаллии "ҳамроҳи" ҳайати англисибуда, ҳангоми гурехтан, аз аспҳо афтида, ҷонҳои худро аз даст доданд.

Ин воқеа... ба мардуми афгон ҷунон таъсири саҳт расонид, ки обрӯи Англия дар назди онҳо абадӣ рехт.

**2. АЗ СОЗИШНОМА ДАР БАЙНИ РУСИЯ ВА АНГЛИЯ ОИД БА
МАСЪАЛАҲОИ ФОРС, АФГОНИСТОН ВА ТИБЕТ, КИ ДАР
С. ПЕТЕРБУРГ 18 (31) АВГУСТИ СОЛИ 1907 БА ИМЗО РАСИДААСТ**

Б. Созишномае, ки марбути Афғонистон аст.

Мадади 1. Ҳукумати Аълоҳазрати Британия эълон мекунад, ки нияти тағйир додани ҳолати сиёсии Афғонистонро надорад.

Ҳукумати Аълоҳазрати Британия уҳдадор мешавад, ки ғайр аз ин таъсири худро дар Афғонистон бо маънии сулҳхоҳона ҷорӣ менамояд ва вай дар Афғонистон ягон ҷорае намечӯяд, ки барои Русия хатарнок бошад ва Афғонистонро дар ҷунин кор дастгирӣ намекунад.

Аз ҷониби худ, ҳукумати императории Русия эълон мекунад, ки берун аз доираи манфиатҳои рус будани Афғонистонро эътироф менамояд; вай уҳдадор мешавад, ки дар ҳамаи муносибатҳои худ бо Афғонистон аз миёнаравии ҳукумати Аълоҳазрати Британия истифода мебарад; вай инчунин уҳдадор мешавад, ки ба Афғонистон ягон ҳел ҷосусро раво намекунад.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1858** – ба шарафи галабаи афғонҳо дар Майванд гузошта шудани мучассамаи ёдгории
- 1868** – дубора ба тахти амирии Афғонистон нишастани Шералихон
- 1873** – ҷоп шудани рӯзномаи нахустини Афғонистон "Шамс-ун-наҳор"
- 1878** – ба Кобул омадани намояндаҳои дипломатии Русия бо сардории Столетов
- 1878** – ба Афғонистон зада даромадани артиши 35 ҳазорнафараи Англия
- 1879** – Ҷалолободро ишғол кардани артиши Англия бо сардории Броун
- 20.II.1879** – дар Мазори Шариф вафот кардани амири Афғонистон Шералихон ва ба сари қудрат омадани Яъқубхон
- 26.V.1879** – баста шудани Созишномаи Гандумак
- 1879** – ҷуриши фидоӣ ва аскарон дар Кобул. Аз Ғазна, Кӯҳистон ва маҳалҳои дигар ба сӯи Кобул ҳаракат кардани дастаҳои аскарони ватандӯст

1881 – қариб дар тамоми қаламрави Афғонистон муқаррар гардидани ҳокимияти Абдурахмонхон аз мамлакат пурра бароварда шудани артиши Англия

1887 – дар байни Русия ва Афғонистон баста шудани протоколи хотимаӣ дар бораи сарҳадҳои байни онҳо

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Шералихон дар Афғонистон кай ба сари қудрат омад? 2. Моҳияти ислохоти Шералихонро шарҳ диҳед. Ҷанги дуҷуми Англияю Афғонистон кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 3. Соли 1878 ва аввали соли 1879 амалиётҳои ҷангӣ чӣ тавр сурат гирифтанд? 4. Шералихон кучо шуд? 5. Яъқубхон ба ҷойи падари худ ба тахти амирӣ нишаста, кадом сиёсатро пеш мебурд? 6. Аюбхон чӣ тавр ва барои чӣ бар зидди англисҳо мубориза мебурд? Кадом ғалабаи ӯ барои мардуми Афғонистон муқаддас аст. 7. Муносибатҳои Англия ва Афғонистон дар давраи ҳукмронии Абдурахмонхон чӣ тавр сурат гирифтанд? 8. Ҷанги дуҷуми Англия бар зидди Афғонистон чӣ тавр анҷом ёфт? 9. Вазъи афкори ҷамъиятии Афғонистони ибтидоӣ асри XX-ро маънидод кунед. "Ҷавонафгонҳо" ва "пирафгонҳо" киро буданд ва мавқеи сиёсии онҳо чӣ тавр буд? 10. Хотираи амири Афғонистон Абдурахмонхонро шарҳ диҳед. 11. Ҳуччати 2-юми мавзӯ дар бораи чӣ шаҳодат медиҳад? 12. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§24. ЭРОН

Ҳолати ниммустамликавии Эрон. Баъди ҷанги солҳои 1856 - 1857 Эрон ба ниммустамлика табдил меёбад. То солҳои 70-уми асри XIX Эрон аллакай ба Англияю Русия вобаста буд. Вобастагии Эрон баъди ба ширкатҳои хориҷӣ додани иҷора (консессия) ва қарордодҳо дар бораи вомбарг (заём)-и хориҷӣ боз ҳам зиёдтар мешавад. Солҳои 1862-1874 англисҳо оид ба дар Эрон сохтани хатҳои телеграф, барои таъмини алоқаи Лондон бо Ҳиндустон, бо ин давлат Созишнома ба имзо расониданд. Истифода ва идораи онҳо дар ихтиёри англисҳо буд. Шохроҳҳои ҷанубу ғарбии Эрон низ аз тарафи мустамликадорони англис сохта ва назорат карда мешуданд. Дар шимолӣ мамлакат бошад, сохтмон ва истифодаи шохроҳҳо дар ихтиё-

ри Русия буданд. Англия ва Русия Эронро вазифадор карданд, ки дар қаламрави худ ба сохтмони роҳҳои оҳан роҳ надихад.

Соли 1872 соҳибкори англис Ю. Рейтер аз шоҳи Эрон барои истифодаи ҳамаи захираҳои ашёи саноатии мамлакат ба муҳлати 70 сол иҷораи инҳисорӣ гирифт. Норозигии халқи Эрон ва дипломатияи Русия аз ин қарордод чунон пурзӯр буд, ки шоҳ маҷбур шуд онро бекор кунад. Ба ҳар ҳол, Рейтер бо розигии Русия барои ташкили бонки Шоханшоҳӣ иҷозатнома гирифт. Ин бонк барои баровардани коғазҳои қиматнок, аз он ҷумла-пул ҳукуки инҳисорӣ ба даст даровард. Соли 1890 соҳибкори рус Поляков дар Техрон бонки қарздиҳии Форсро кушод, ки он иқтисоди Эрони Шимолиро ба зерӣ назорати худ гирифт. Ин шахс соли 1891 барои ташкили кори сугурта ва нақлиёт ҳам соҳиби иҷозатнома шуд. Ба давлатҳои хориҷӣ инчунин як қатор иҷораҳои дигар низ дода шуданд: иҷораи сармоядори англис-Линч барои киштигардӣ дар дарёи ягонаи Эрон-Корун; иҷораи саноатчии рус-Лианозов барои моҳигирӣ дар баҳри Хазар; иҷораи Ширкати англисии Талбот барои хариду фуруш ва коркарди тамоку аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Соли 1901 шахрванди Англия дар Арси барои истифодаи ҳамаи сарчашмаҳои нафт, ғайр аз шимоли Эрон, иҷораи инҳисорӣ гирифт. Баъдтар он номи ширкати "Иҷораи ШАЭН-АИНК" (ширкати нафти Англия ва Форс)-ро мегирад.

Иқтисоди Эрон бе ёрии молиявии хориҷӣ пеш рафта наметавонист. Аз ҳамин сабаб, Носируддиншоҳ (1848 - 1896) соли 1892 аз бонки англисӣ ба маблағи 500 ҳазор ф.-ст. вомбарги аввалини хориҷиро гирифт. Солҳои 1900-1902 Русия ҳам ба Эрон ба маблағи 32,5 млн. рубл вомбарг дод. Вомбаргҳои хориҷӣ Эронро ба асорати молиявӣ гирифтдор карданд.

Дар даҳсолаҳои охири асри XX ба Эрон ворид сохтани молҳои саноатии хориҷӣ зиёд шуд. Молҳои саноатии нисбатан арзони хориҷӣ соҳибони молҳои косибӣ, саноати хонагӣ ва корхонаҳои саноатии фабрикавию заводии дар охири асри XIX-аввали асри XX сохташудаи Эронро муфлис гардонданд. Содироти молҳои кишоварзӣ ва ашёи хоми Эрон сол то сол меафзуд. Кишоварзӣ ба талаботи бозори хориҷӣ (парвариши тамоку, пахта ва зироатҳои дигари техникӣ) мувофиқ карда

мешуд. Эрон ба манбаи ашёи хоми саноатии мамлакатҳои империалистӣ табдил меёфт.

Дар ин давра на танҳо иқтисодиёт, балки идораи давлатии Эрон низ ба зери назорати аҷнабиён медарояд. Соли 1879 дар зери роҳбарии афсарони рус аз ҳисоби эронӣҳо бо номи "полки казакҳо" артиш ташкил карда шуд, ки баъдтар он ба бригада ва дивизияи алоҳида табдил меёбад. Соли 1898 сарвари гумруки Эрон Наус ном белгиягӣ таъин мегардад, ки ӯ баъдтар вазири почта, сарвари хазина ва узви Шӯрои олии давлатӣ таъин мешавад.

Дар шимоли мамлакат онҳое ба вазифаҳои баланд гузошта мешуданд, ки ба ҳукумати подшоҳии Русия маъқул бошанд. Чануби Эрон дар ихтиёри англисҳо буд. Онҳо дар ин ҷо фаъолияти ҷудоихоҳии ашрофони маҳаллиро ҳарчониба дастгирӣ менамуданд. Дар натиҷаи ин, англисҳо қисми Сиистон ва Балучистонро аз Эрон ҷудо карда, дар он ҷойҳо ҳукмронӣ мекарданд. Нерӯҳои ҳарбии баҳрии Англия дар амал халиҷи Форсро ишғол карда буданд. Мувофиқи гуфтаи нахуствазири Англия Кёрзон "резиденти англисии дар Бушир-буда, шоҳи тоҷутахтнадоштаи халиҷи Форс мебошад".

Ҳамин тариқ, то оғози асри XX рафти ба ниммустамлика табдил ёфтани Эрон ба охир расид. Дар натиҷаи истисмори якҷояи халқи Эрон, иттифоқи табақаи болоии мардуми Эрону империалистони хориҷӣ ба вучуд омад. Шоҳ, вазирони вай ва аъёну ашрофи Эрон ба ҷосусони мамлакатҳои империалистӣ табдил ёфтанд.

Ҳаракати миллӣ. Дар охири асри XIX дар Эрон ғояҳои миллатдӯстии буржуазӣ пайдо мешаванд. Бедории миллии эронӣ дар фаъолияти зиёӣони он ифода меёфт. Қисми зиёӣони ҷонибдори ислоҳот аз таъқиботи шоҳ ба хориҷа фирор карда буданд. Муҳоҷирони эронӣ дар Туркия, Миср, Ҳиндустон ва баъзе давлатҳои дигар рӯзномаҳои "Ахтар", "Ҳикмат", "Қонун" ва ғайраро нашр мекарданд. Дар ин рӯзномаҳо ва дар асарҳои ватандӯстони маъруф Мирзо Малқумхон, Абдурахим Толипов ва Зайнулобиддини Мароғай тартиботи мавҷудаи Эрон ба зери танқид гирифта мешуд. Дар Табрез ва Техрон мактабҳои нави замонавӣ кушода шуданд ва китобхонаҳои миллӣ ба фаъолият оғоз карданд.

Дар охирҳои асри XIX - аввали асри XX дар Эрон якҷанд созмонҳои ватанпарварӣ, аз он ҷумла, соли 1901 «Ҷамъияти махфии зиддиҳукуматӣ» ва соли 1905 "Анҷумани махфӣ" ташкил меёбанд. Онҳо бар зидди мансабдорони иртиҷоии шоҳ ва зӯровариҳои хориҷӣ баромада, талаб мекарданд, ки дар мамлакат ислоҳоти сиёсии демократӣ гузаронида шавад.

Эътирози мардуми Эрон бар зидди аҷнабӣ ва нерӯҳои иртиҷоии дохилӣ ҳар сари чанд вақт ба шӯришҳои халқӣ табдил меёфт. Чунин шӯришҳо солҳои 1896-1898 дар ҷануби Эрон ва соли 1897 дар Шуштар ба амал омаданд. Баромади калони дигари мардуми Эрон аз сабаби соли 1896 аз тарафи Ризои Кирмонӣ кушта шудани Насириддиншоҳ ба амал омад.

Инқилоби Эрон. Ҳаракати демократӣ. Тезутундшавии муҳолифатҳои дохилии иҷтимоӣ, зиддиятҳо дар байни империалистони хориҷӣ ва нерӯҳои миллии Эрон ва инқилоби буржуазии демократии Русия ба рушди ҳаракати инқилобӣ дар Эрон сабабгори шуданд.

Моҳи декабри соли 1905 дар Техрон бар зидди сӯистеъмолкунии ҳукумати шоҳ намоиши оммавӣ рӯй дод ва дар масҷиди Шоҳ Абдулазим *бест* ба амал омад. Намоишчиён истеъфои нахуствазири иртиҷоӣ Айнуддавла, Науси белгиягӣ ва ташкили "адолатхона"-ро талаб мекарданд. Шоҳ ваъда дод, ки ин талабҳоро қонеъ хоҳад кард. Дар баробари ваъда, ӯ ба таъқиботи намоишчиён роҳ дод. Мардум ҷавобан ба ин риёкориҳои шоҳ корпартоии умумӣ эълон кард. Бозорҳо ва дӯконҳо баста шуданд. Якҷанд ҳазор нафар одамон дар боғи намоёндагии англисӣ *бест* эълон карданд. Гурӯҳи калони рӯхонӣ аз Техрон ба шаҳри Қум рафта, аз шоҳ талаб карданд, ки Айнуддавларо ба истеъфо гусел намояд, Конститутсияро қорӣ кунад ва дар Маҷлис (парламенти Эрон) интиҳобот гузаронад. Ҳаракати инқилобӣ Табрёз, Исфаҳон, Шероз ва шаҳрҳои дигари мамлакатро ҳам фаро гирифт. Дар шароити баамаломата Музаффариддиншоҳ маҷбур шуд, ки гузашт кунад. 29 июли соли 1906 Айнуддавла ба истеъфо рафт, ба ҷойи ӯ шахси нисбатан озодандештар Насруллоҳон Мушируддавла нахуствазир таъин гардид. 5 август дар бораи қорӣ карда шудани Қонуни асосии Эрон фармони шоҳ эълон гардид. Баъди ин корпартоиҳои намоишҳо қатъ гардиданд.

Вале бо вучуди ин, нерӯҳои иртиқоӣ ба ҷорӣ карда шудани Конститутсияи ваъдакардаи шоҳ халал мерасониданд. Аз ҳамин сабаб, шоҳ низомномаи интиҳоботро тасдиқ накард. Ин рафтори иртиқопарастон ва шоҳ мавҷи нави қаҳру қазаби халқро ба вучуд овард. Дар зери фишори оммаи халқ Музаффариддиншоҳ оқибат маҷбур шуд, ки низомномаи интиҳобот ба Маҷлисро тасдиқ намояд. Он аз рӯи системаи табақавӣ (6 табақа - шоҳзодагон ва кочорҳо, рӯҳониён, ашрофони феодалӣ, тоҷирон, заминдорон ва кишоварзон, қосибон) интиҳоботи дузинагиро дар назар дошт.

7 октябри соли 1906 ҷаласаи нахустини Маҷлиси аввал баргузор гардид. Моҳҳои октябр - декабр Маҷлис қарорҳои қобили тавачҷуҳи оммаро қабул кард. Аз он ҷумла, оид ба муқаррар намудани нархҳои ниҳой ба нон, раддияи қарордод дар бораи вомбарги нави хориҷӣ ва ташкили Бонки миллии Эрон қарорҳо қабул кард. Дар як вақт Маҷлис ба таҳияи қонуни асосӣ машғул шуд. 30 декабри соли 1906 Музаффариддиншоҳ қонуни асосиро тасдиқ намуд, ки он қисми аввали Қонуни асосии Эронро ташкил мекард. Дар он ҳуқуқ ва ваколатҳои Маҷлис ифода ёфта буданд. Мувофиқи Қонуни асосӣ ҳокимияти шоҳ тавассути Маҷлис маҳдуд карда мешуд. Дар назар дошта шуда буд, ки дар баробари палатаи поёнӣ - Маҷлис, палатаи болоӣ - Сенат низ ташкил карда шавад. Вале ин фикр танҳо дар болои қоғаз монд.

7 январи соли 1907 Музаффариддиншоҳ вафот мекунад ва ба ҷойи ӯ ба тахти подшоҳии Эрон писари рӯҳияи ифротидоштааш - Муҳаммадалишоҳ менишинад. Шоҳи нав душмани худро нисбати ҳаракати демократӣ ва Маҷлис ошкоро ифода намуда, нерӯҳои ҳарбиро бар зидди музаффариятҳои инқилоб ҷамъ кард. Ин кори Муҳаммадалишоҳ дар Техрон, Рашт, Исфаҳон ва шаҳрҳои дигари Эрон ҳаракати оммавии эътирозиро ба вучуд овард. Дар ин шароит иртиқопешагон ва шоҳ маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ карда, талаботи Маҷлис дар бораи истеъфои Наус ва Примаи белгиягиро қабул кунанд ва тавассути амри махсуси шоҳ бори дигар ризоияти худро дар бобати дар Эрон ҷорӣ карда шудани Конститутсия тасдиқ намоянд.

Бо қабули Қонуни асосӣ ва воқеаҳои январ - феввали соли 1907, давраи аввали инқилоби Эрон ба охир расид. Давраи дуҷуми он ба болоравии эътирози омма бар зидди зулм ва

сӯистеъмолкунии ҳукуматдорони иртиҷой оғоз меёбад. Дар натиҷаи ин шох маҷбур мешавад, ки генерал-губернатори иртиҷопешаи Исфаҳон, амаки худ - Зилласултонро аз вазифааш сабукдӯш кунад. Моҳи апрели соли 1907 аз Табреш сарвари рӯхонӣи мучоҳид Мирзо Ҳасан, ки ба тарафи иртиҷопешагон гузашта буд, ронда шуд. Инчунин, бойкоти молҳои хориҷӣ низ оғоз ёфт. Ҳаракати зиддианглисӣ хусусан дар ҷануби мамлакат, аз он ҷумла, дар Исфаҳон, Шероз, Бушир ва баъзе шаҳрҳои дигар ба амал омада, ба задухӯрд мубаддал гашт.

Дар ҳама ҷо анҷуманҳо созон меёфтанд. Дар баъзе шаҳрҳо анҷуманҳо ба ҳукумати маҳаллии шохӣ назорат ҷорӣ намуда, вазифаҳои додгоҳро низ адо мекарданд, ба нон нарх мегузоштанд ва қироатхонаю мактабҳо мекушоданд. Дар шимол ва минтақаҳои дигари мамлакат созмонҳои пинҳонкорӣи мучоҳидон ташкил меёфтанд, ки ба онҳо косибон, тоҷирон, заминдорони хурд, коргарон ва кишоварзон дохил мешуданд. Барномаҳои онҳо ҷорӣ карда шудани ҳуқуқи интиҳоботи умумӣи бевосита, баробар ва махфӣ, озодии суҳан, ҷамъиятҳо, корпартоиҳо, мусодираи заминҳои шох, ҳарида гирифтани заминҳои хонҳо ва тақсими онҳо дар байни кишоварзон, рузи корӣи 8-соата ва таълими умумӣи ҳатмӣи бепулро дар назар доштанд.

Соли 1907 дар зерӣ таъсири ҷамоатчиӣи демократӣ Маҷлис қарор кард, ки нафақаи феодалӣ кам ва унвонҳои феодалӣ бекор карда шаванд. Маҷлис инчунин қонуни мубориза бар зидди ришвахӯрию ханнотӣ, қонун дар бораи анҷуманҳои музофотҳо ва вилоятҳо ва баъзе қонуну қарорҳои моҳияти демократидоштаи дигарро низ қабул кард.

Шох умед дошт, ки дар ҳаёти ҷонибдорони Конститутсия ҷудой ба амал хоҳад омад. Ҳаминро ба ҳисоб гирифта, соли 1907 нерӯҳои худро ба ҳуҷуми зидди Маҷлис тайёр кард. Барои ин қорӯ аз хориҷа Аминусултон ном иртиҷопешаро даъват карда, ба ҷойи Мушируддавла нахуствазир таъин намуд. Баҳор ва тобистони соли 1907 дар Арак (Султонобод), Кум, Қарадоғ, Техрон ва Шероз бар зидди ҳаракати демократӣ баромадҳои феодалҳои иртиҷой ба амал омаданд. Моҳи майи соли 1907 шох аз имзо гузоштан ба иловаҳо ба Қонуни асосӣ саркашӣ кард. Ин рафтори шох дар Техрон намоиши оммавӣ ва дар Табреш

корпартоии умумиро ба вучуд овард. Баъди ин дар зери фишори ҳаракати халқӣ 7 октябри соли 1907 шоҳ иловаҳоро ба Конститутсия, ки қисми нисбатан муҳими Конститутсияи Эрон буданд, имзо кард. Иловаҳо ба Конститутсия озодиҳо ва дигаргуниҳои дигари демократиро дар Эрон дар назар доштанд. Баробарии мардум дар назди қонун, дахлнопазирии шахсӣ ба моликият, озодии суҳан, матбуот, ҷамъомадҳо, маҷлисҳо, принсипи тақсимои ҳокимият дар байни мақомоти иҷроия, қонунгузор ва додгоҳ аз ҷумлаи онҳоанд. Конститутсия ба шоҳ ҳуқуқҳои васеъ дод: озодаӣ ва ҷавобгарӣ, сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ, эълони ҷанг ва бастанӣ сулҳ, таъин ва ба истеъфо гуселонидани вазирон ва ғайра. Конститутсия исломро ҳамчун дини давлатӣ муқаррар намуд. Аз ҳисоби рӯҳониёни олимартабаи исломӣ иборат аз 5 нафар ҳайати махсус ташкил карда шуд. Он ҳуқуқ дошт, ки ба ислом мувофиқ будан ва ё набудани қонуну қарорҳоро, ки ба Маҷлис пешниҳод мешаванд, муайян кунад.

Баъди қабули иловаҳо ба Конститутсия аз инқилоб дуршавии як қисми озодандешон ва бо иртиҷопешагон наздикшавии онҳо сар шуд. Мувофиқи фаҳмиши ин ашхос акнун мақсадҳои инқилоб иҷро шуданд. Барои ҳамин, аз идомаи он даст кашидан лозим аст.

Тезу тундшавии мубориза дар байни нерӯҳои сиёсӣ. Доираҳои ҳукмронии Англия, Русия ва Олмон ба ҳаракати инқилобии Эрон душманона назар мекарданд, чунки он мавқеи ин давлатҳоро дар Эрон паст мекард. Англичҳо ва русҳо ҳаракат мекарданд, ки тобеияти Эронро ба Англия ва Русия пурзӯр кунанд, дар он ҷо сохти мутлақият ва ҳукмронии феодалҳоро нигоҳ доранд.

Дар солҳои инқилоб ҷидду ҷаҳди Олмон барои ба Эрон роҳ ёфтан пурзӯр мешавад. Аз соли 1906 сар карда, киштиҳои он, мунтазам аз Гамбург ба халиҷи Форс омадурафт мекарданд. Олмонҳо мехостанд, ки дар ин халиҷ бандареро ба иҷора бигиранд. Ба Эрон ва Шарқи Наздик сар даровардани Олмон, инқилоби Эрон ва муборизаи миллию озодиҳои дар Ҳиндустон зиддиятҳои Англияю Русияро ба ҷойи дуҷум гузоштанд, Англияро барои созиш бо Русия майл доданд. Дар чунин шароит 31 августи соли 1907 дар байни Англия ва Русия Созишнома доир ба

нуфуз дар Эрон, Афғонистон ва Тибет, ки ташкилёбии паймони Антантаро анҷом дод, ба имзо расид...

Гуруҳи иртиҷой, тахти роҳбарии шоҳ, бар он ақида буд, ки Созишномаи номбурда, аз инқилоб дур шудани як қисми либералҳо ва рӯхониёни шиа мавқеи шоҳ ва ҷонибдорони ӯро мустаҳкам кардаанд. Бинобар ин, охири соли 1907 даст ба табдӯлот зад. 15 декабр шоҳ лашкар ва дастаҳои аскарони иртиҷоиро ба наздикии Техрон оварда, ба онҳо амр кард, ки Ҳукумат, Маҷлис ва анҷуманҳоро пароканда кунанд. Барои дифои Маҷлис зиёда аз 20 ҳазор нафар фидоӣён, муҷоҳидон ва аъзои анҷуманҳои инқилобӣ бархостанд. Дар шаҳрҳои зиёди дигар ҳам корпартоӣҳо ба амал омада, дастаҳои фидоии инқилобӣ ташкил меёфтанд. Шоҳ маҷбур шуд, ки аз пароканда кардани Маҷлис, Ҳукумат ва анҷуманҳо даст кашад. Маҷлис ҳам ба некии шоҳ бо неки ҷавоб гардонда, ваъда дод, ки ҳуқуқҳои конституционии ӯро ҳимоя хоҳад кард. Ҳамин тариқ, шоҳ ва Маҷлис бо ҳамдигар забон як карданд.

Дар нимаи аввали соли 1908 шиддати муборизаи байни нерӯҳои сиёсии Эрон боз ҳам вусъат меёбад. Ҳаракати зидди-империалистӣ бар зидди сохтмони бандари Энзели, ширкати Линч дар Қум ва хати киштигарди англисӣ дар халиҷи Форс ба амал омаданд. Натиҷаи ҳамин муборизаҳо буд, ки дар ҳама ҷо анҷуманҳо ташкил ёфтанд. То моҳи июни соли 1908 дар Техрон то 200 анҷуман фаъолият мекард.

15 феввали соли 1908 бар зидди Муҳаммадалишоҳ, сӯйиқасди бебарор ташкил карда шуд. Ҷавобан ба ин сӯйиқасд, шоҳ лашкарро ба Техрон даъват карда, 22 июн дар шаҳр вазъи фавқуллодда эълон намуда, ба фармондеҳи бригадаи казакҳои форсӣ полковник Ляхов амр кард, ки бинои Маҷлис ва Масҷиди Сипаҳсолори дар ҳамсоягии он воқеъбударо ишғол намояд. 23 июн бригадаи казакҳо Маҷлис ва масҷидро гулӯлаборон карда, табаддулотӣ иртиҷоии давлатӣ ба амал овард. Муқобилияти дифоёкунандагони Маҷлис ва анҷуманҳо зуд пахш карда шуда, аксари вакилони Маҷлис ва анҷуманҳо ба зиндон партофта шуда, баъзеи онҳо қатл гардиданд. Маҷлис ва анҷуманҳо пароканда ва рӯзномаҳои демократӣ баста шуданд. Дар шаҳрҳои дигари Эрон низ тартиботи иртиҷой муқаррар гардид.

Шӯриши солҳои 1908 - 1909 дар Табрез. Баъди дар Техрон ба амал омадани табаддулот, маркази муборизаи инқилобии Эрон ба Табрез кӯчид. Нерӯҳои шоҳ хостанд, ки ин шаҳро ишғол кунанд, вале аҳолии он бо шӯриш ҷавоб гардонд. Ба шӯриши Табрез иштирокчиҳои ҳаракати ҷирикӣ Саттор ва бинокор Богир роҳбарӣ менамуданд. Шӯришчиёни Табрез талаб карданд, ки Конститутсия аз нав барқарор ва маҷлиси нав даъват карда шавад. Баъди ҷангҳои шадиди ҷормоҳа ба табрезиро муяссар шуд, ки сарбозони шоҳ ва иттифоқчиёни ӯро аз шаҳр ронанд.

Шӯриши табрезиро ҳаммаи нерӯҳои аксулинқилобро ба худ ҷалб кард. Он воситаи муҳими дар мамлакат вусъат ёфтани ҳаракати инқилобӣ гардид. Моҳи январӣ соли 1909 дар Исфакон ҳокимиятро ҷонибдорони Конститутсия гирифтанд. Ба онҳо дастаҳои мусаллаҳи хонҳои Бахтиёрӣ низ ҳамроҳ шуданд. Дар ҷануби мамлакат шӯриш бо роҳбарии Абдулҳусейн ном ҷонибдори Конститутсия оғоз ёфт. 26 январӣ ҳамон сол дар Рашт шӯриш ба амал омад ва ҳокимият ба дасти ҷонибдорони Конститутсия гузашт. Моҳи март ҷонибдорони Конститутсия дар Бушир ва Бандари Аббос ҳам ҳокимиятро ба даст медароранд. Муборизаи қаҳрамононаи табрезӣ ва баромадҳои ҷонибдорони Конститутсия дар шаҳрҳои дигари Эрон ҳокимият ва қувваҳои шоҳро суст карданд. Ин буд, ки сарбозони ӯ муқобилияти Табрези муҳосирашударо шикаста натавонистанд.

Аз вазъияти муносиб истифода бурда, империалистони англис ва рус ба таҷовузи зидди Эрон даст заданд. Англисҳо дар ҷануби Эрон, дар Бушир, Бандари Аббос ва Линг десант фароварда, анҷуманхоро пароканда ва ҳаракати инқилобиро пахш карданд. Ҳукумати подшоҳии Русия бошад, дар пахш кардани шӯриш дар Табрез ба шоҳи Эрон дасти ёрӣ дароз кард.

Сарнагун шудани Муҳаммадалишоҳ. Шӯриши Табрез ва ҳаракати зидди шоҳ дар қаламрави дигари мамлакат ба Муҳаммадалишоҳи иртҷопеша зарбаи қатъӣ зад. Моҳи июли соли 1909 дар натиҷаи лашкаркашии фидоӣ Гелон - аз Шимол, дастаҳои Бахтиёрӣ - аз Ҷануб ва гирифта шудани Техрон Муҳаммадалишоҳ сарнагун шуд. Писари ҳурдсоли Муҳаммадалишоҳ - Аҳмадшоҳ подшоҳ эълон гардида, аз ҳайати феодалҳои озодандеш ва хонҳои Бахтиёрӣ бо роҳбарии Сипахдор ҳукумати муваққатӣ ташкил дода шуд.

Хонҳои Бахтиёр ба ҷонибдории аз нав барқарор кардани Конститутсия баромад карда, бо ҳамин роҳ меҳостанд, ки ҳокимияти худро дар Бахтиёрия мустаҳкамтар кунанд. Англизҳо бошанд, меҳостанд, ки дар Эрон ба воситаи хонҳои Бахтиёрия мавқеи худро мустаҳкам ва мавқеи Русияро суст кунанд.

Нерӯҳои озодандеши буржуазияи феодалӣ ғалабаи халқро ба фоидаи худ истифода бурда, қушиш ба харҷ меоданд, ки ба болоравии минбаъдаи инқилоб роҳ надиханд. Бо ҳамин сабаб, сохти мутлақ ва сулолаи Қочорҳо дахлнопазир монданд. Имтиёзҳо ва қорхонаҳои хориҷӣ зарар надиданд. Танҳо якчанд нафар иртиҷопешаи дуҷумдараҷа қатл карда шуданду ҳалос. Ба Муҳаммадалишоҳ ба маблағи 100 ҳазор туман нафақаи ҳармоҳаи якумра таъин карда шуд.

Моҳи ноябри соли 1909 Маҷлиси дуҷум даъват карда шуд. Интиҳобот ба он дар асоси қонуни нави интиҳоботӣ гузашт. Ин қонун системаи табақавии интиҳоботро бекор карда, интиҳоботи дузинагиро муқаррар намуд. Барои иштирок дар интиҳобот ҳадди ақалли молу мулк муқаррар гардид. Занон аз ҳуқуқи интиҳоботӣ маҳрум буданд.

Ҳукумати Сипаҳдор Эронро аз бӯҳрони шадиди иқтисодӣ ва сиёсӣ бароварда натавонист. Бо ҳамин сабаб, он моҳи июли соли 1910 бо ҳукумати Муставфӣ Алмамолик иваз карда шуд.

Ҳукумати Муставфӣ Алмамолик рӯ ба Олмон ва ИМА ва ҳукумати Сипаҳдор бошад, рӯ ба Англия ва Русия оварда буд. Муставфӣ Алмамолик аз ИМА мушовирони молиявиро бо сардории М. Шустер даъват кард. Ин сарвазир ҳам аз уҳдаи вазифаҳои дар наздаш гузошташуда баромада натавонист. Барои ҳамин дар оғози соли 1911 ба истеъфо рафт. Нахуствазири Эрон аз нав Сипаҳдор таъин гардид. Ӯ боз ҳамон сиёсати пештараи худро давом дод. Баҳори соли 1911 Эрон аз Англия ба маблағи 1 млн 250 ҳазор ф.-ст. вомбарги нав гирифт. Моҳи майи соли 1911 ба Эрон бо сардории М. Шустер аз нав мушовирони молиявии ИМА омаданд. Онҳо дар масъалаи молияи мамлакат аз ҳукумати Эрон ваколатҳои васеъ гирифтанд. М. Шустер барои ба Эрон воридшавии сармояи ИМА замина тайёр намуд.

Моҳи июли соли 1911 шоҳи собиқ Муҳаммадалишоҳ бо ҳамроҳии пешвоёни қabilaҳои туркман ва дастаҳои зархариди

иборат аз якчанд ҳазор нафар ба тарафи Техрон ҳаракат кард. Тирамоҳи ҳамон сол ӯ аз тарафи қувваҳои муттаҳидаи ҳарбии ҳукумати ва фидоӣён торумор карда шуд.

ҲУЧЧАТҲО

АЗ СОЗИШНОМА ДАР БАЙНИ РУСИЯ ВА АНГЛИЯ ОИД БА МАСЪАЛАҲОИ ФОРС, АҶҶОНИСТОН ВА ТИБЕТ. КИ ДАР С.ПЕТЕРБУРГ 18 (31) АВГУСТИ СОЛИ 1907 БА ИМЗО РАСИДААСТ

А. СОЗИШНОМАЕ, КИ МАРБУТ БА ФОРС АСТ

Ҳукумати Русия ва Британияи Кабир дар назди ҳамдигар уҳдадор мешаванд, ки якпорчагӣ ва истиқлолияти Форсро эҳтиром менамоянд ва бо самимияти тоҷ меҳоянд, ки дар тамоми қаламрави ин давлат сулҳу субот устувор бошад... бо назардошти манфиатҳои пайдор гардидани сулҳу субот дар баъзе музофотҳои форсии омеҳта ва ё бо сарҳадҳои руси ҳамсоя, аз як тараф ва бо сарҳадҳои Афғонистону Балучистон, аз тарафи дигар ва хоҳиши пешгирӣ кардани ҳар гуна баҳонаи бархӯрди байнихамдигарии манфиатҳо дар музофотҳои форсӣ... бо нишондоди зерин розӣ шуданд:

Г. Британияи Кабир аз ҷониби худ уҳдадор мешавад... дар он тарафи хате, ки аз Қасри Ширин ба воситаи Исфажон, Язд ва Ҳақ гузашта, то сарҳади форсии дар ҷойи буриши сарҳадҳои русу афғон рафта хотима меёбад, даъвогари ягон ҳел иҷораи моҳияти сиёсӣ тижоратидошта нест, ғоидаи раияти Британияро дастгирӣ намекунад, инчунин ғоидаи раияти давлатҳои сеюмро ҳам. На бавосита, на бевосита ба талаботи ҷунин иҷораҳои дар ин вилоятҳо аз ҷониби ҳукумати Русия дастгирӣ карда мешудагӣ муҳолиф нест.

И. Русия аз ҷониби худ уҳдадор мешавад... дар он тарафи хате, ки аз сарҳади афғон ба воситаи Газик, Бирҷанд, Кирмон гузашта, дар Бандари Аббос хотима меёбад, даъвогари ягон ҳел иҷораи моҳияти сиёсӣ тижорати дошта нест, ғоидаи раияти Русияро дастгирӣ намекунад, инчунин ғоидаи раияти давлатҳои сеюмро ҳам. На бавосита, на бевосита ба талаботи ҷунин иҷораҳои дар ин вилоятҳо аз ҷониби ҳукумати Британия дастгирӣ карда мешудагӣ муҳолиф нест.

ИИ. Русия аз ҷониби худ уҳдадор мешавад, ки дар кори ба раияти Британия дар вилоятҳои форсии дар байни хатҳои дар моҳдаҳои I ва II номбаршуда бе маслиҳати пешакӣ бо Англия додани ягон ҳел иҷора зид нест.

Британияи Кабир марбут ба иҷорасе, ки ба раияти рус дар ҳуди ҳамон вилоятҳои Форс дода мешаванд, уҳдадорӣ яхела қабул мекунад.

САНАДҲОИ МУҲИМ

1856-1837 – ҷанги Англия бо Эрон ва ба ниммустанлика, табиал ёфтани он

1872 – аз тарафи соҳибкори англис Ю. Рейтер бо шоҳи Эрон дар бораи истиғодаи ҳаммаи

- захираҳои ашёи саноатии Эрон ба муҳлати 70 сол баستاني қарордод
- 1896 – аз тарафи соҳибкори рус Поляков дар Техрон кушода шудани Бонки қарздиҳии Форс
- 1848 -1898 – солҳои ҳаёти Носируддиншоҳ, шоҳи Эрон
- 1896 -1898 – ба амал омадани шӯришҳо дар ҷануби Эрон
- 1896 – аз тарафи Ризои Қирмонӣ кушта шудани Носируддиншоҳ - шоҳи Эрон
- 5.VIII.1906 – қорӣ қарда шудани Конституцияи Эрон
- 31.VIII.1907 – дар байни Англия ва Русия доир ба нуфуз дар Форс, Афғонистон ва Тибет баста шудани Созишнома
- 23.VI.1908 – Табаддулоти давлатӣ дар Техрон аз тарафи бригадаи казакҳо. Дар натиҷа, аксарияти аъзои Маҷлис ва анҷуманҳо ё ҳаёс гардиданд ва ё парронда шуданд. Баста шудани рӯзно-маҳои демократӣ
- 1908-1909 – шӯриш дар Табрез
- I. 1908 – дар Исфаҳон ҳокимиятро ба даст гирифтани ҷонибдорони Конституция
- VI. 1909 – сарнагун шудани Муҳаммадалишоҳ-шоҳи Эрон ва ба сари ҳокимият омадани писари ӯ-Аҳмадшоҳ
- VII. 1910 – ба ҳукумати Муставфӣ Алмамолик иваз қарда шудани ҳукумати Сипаҳдор
- XI.1909 – даъват қарда шудани Маҷлиси дуҷуми Эрон
- Оғози 1911 – ба истеъфо гузел қардани ҳукумати Муставфӣ Алмамолик ва бо сардории Сипаҳдор аз нав ташкил қарда шудани ҳукумат
- VII. 1912 – қидду қаҳди мусаллаҳонаи шоҳи собиқ Муҳаммадалишоҳ барои аз нав ба қудрати шоҳии Эрон соҳиб шудан ва бенатиҷа анҷом ёфтани он

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Иббот қунед, қи дар нимаи дуҷуми асри XIX Эрон ба давлати ниммустамлика табдил ёфтааст. 2. Эрон ба қадом давлатҳои империалистӣ тобеъ шуд? 3. Давлатҳои империалистӣ, пеш аз ҳама, Англия ва Русия ба Эрон қӣ хел

«ёрий» мерасонданд? 4.Кадом далелҳо дар бораи болоравии ҳаракати миллии халқи Эрон шаҳодат медиҳанд? 5. Сабабҳои инқилоби Эронро муайян кунед. 6.Ҳаракати ҷамъиятӣ дар Эрон чӣ мақсад дошт? 7. Дар бораи Конститутсия ва Маҷлиси аввали Эрон нақл кунед. 8. Инқилоби Эрон чӣ музаффариятҳо овард? 9. Иловаҳо ба Конститутсияи Эрон чӣхоро дар назар доштанд? 10. Дар байни нерӯҳои иртиҷоӣ ва демократӣ мубориза чӣ тавр сурат гирифта буд? 11.Дар бораи шӯриши солҳои 1908-1909-и Табрз нақл кунед. 12. Муҳаммадалишоҳ чӣ тавр сарнагун карда шуд? 12.Маҷлиси дуҷуми Эрон кай даъват карда шуд? 15. Қонунҳои интихоботии маҷлисиҳои аввал ва дуҷумро маънидод кунед. Оё онҳо аз ҳамдигар фарқ доштанд? 13.Ҷидду ҷаҳди собиқ шоҳи Эрон Муҳаммадалишоҳ барои аз нав ба ҷуҳ тахт соҳиб шудан чӣ тавр анҷом ёфт? 14. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 25. МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ: АМОРАТИ БУХОРО, ХОНИГАРИҲОИ ҚУҚАНД ВА ХЕВА

Чӣ тавре ки ба шумо маълум гардид, дар асри XVIII дар Осӣи Марказӣ се давлати мустақил – Аморати Бухоро ва хонигариҳои Қўқанду Хева ташкил ёфтанд. Аз нимаи дуҷуми асри XVIII то солҳои 60 асри XIX барои ишғоли мулкҳои ҳамдигар дар байни онҳо ҷангҳои сершумор ба амал омаданд. Ин ҷангҳо ба пурқувват шудани Бухоро, Қўқанд ва Хева ҳалали ҷиддӣ расонданд. Аз тарафи дигар, ҷангҳои байниҳамдигарӣ давлатҳои ин минтақаи Осӣро дар муқобили ҳамдигар нигоҳ медоштанд. Дар шароите, ки давлатҳои империалистӣ барои зиёд кардани мустамликаҳои худ мубориза мебуданд, Бухоро, Қўқанд ва Хева дар алоҳидагӣ ба онҳо муқобилият нишон дода наметавонистанд.

Барои ишғоли Осӣи Марказӣ дар байни Англия ва Русия рақобат вучуд дошт. Ҳар кадоми онҳо ҳаракат мекарданд, ки ин минтақаи муносибро аз худ кунанд. Ба Русия бо роҳи дипломатӣ муяссар шуд, ки Англияро розӣ кунонад, то аз баҳри ишғоли Осӣи Марказӣ барояд. Акнун Русия бе рақобати ҷиддӣ бо ягон давлати империалистӣ давлатҳои ин минтақаро ишғол менамояд.

Огози Осиёи Марказиро ишғол кардани Русия. Барои Русия нияти ишғол кардани Осиёи Марказӣ ханӯз дар аҳди Пётри 1 ба вучуд омада бошад ҳам, ин марҳала танҳо дар миёнаҳои асри XIX фаро расид. Соли 1847 артиши Русия аз Оренбург то ба соҳилҳои баҳри Арал омада, дар ин ҷо бо номи Раим истехкоми ҳарбие бунёд кард. Баъдтар ин истехком номи қалъаи Аралро мегирад. Қалъаи Арал ва истехкому қалъаҳои дигари ҳарбии Русия дар сарҳадҳои Осиёи Марказӣ барои он сохта шуданд, ки ҳаракати бемамониати қорвонҳои тичоратии Русияро ба дарунтари Осиёи Марказӣ таъмин намояд.

Соли 1853 дастаҳои артиши Русия ба Осиёи Марказӣ аз тарафи Сибир ҳам ҳаракат карда, ба Ҳафтрӯд омада расиданд. Нерӯҳои ҳарбии русҳо ба Осиёи Марказӣ аз ду самт ба роҳ баромаданд: аз Оренбург ва аз Омск. Дар назди онҳо вазифаи аввалиндараҷа ишғоли заминҳои айлоқи қазоқ ва қирғизнишин меистод. Русҳо ин қорро иҷро намуда, ба хонигарии Қўқанд наздик шуданд.

Соли 1853 артиши Русия дар зери роҳбарии генерал-губернатори Оренбург В.А. Перовский қалъаи Оқ-Масчиди Қўқандро ишғол кард. Он аввал номи истехкоми Перовский ва баъд Қизил Ўрдаро мегирад. Ишғоли Оқ-Масчид дар роҳи ҳаракати минбаъдаи артиши Русия ба Осиёи Марказӣ иқдоми муҳим гардид. Худи ҳамон сол роҳи обии Русия ба Осиёи Марказӣ кушода шуд. Киштиҳои Русия дар баҳри Арал ва дарёҳои ба он резандаи Аму ва Сир шино мекардагӣ шуданд. Русҳо бо мақсади забти ояндаи Осиёи Марказӣ дар қад-қади ин дарёҳо нуқтаҳои такаюғи артиши худро бунёд менамуданд.

Чанги Қрим муҳлатҳои ишғоли Осиёи Марказиро муваққатан мавқуф гузошт. Баъди анҷоми ин ҷанг ҳукумати Русия кӯшиш намуд, ки ба давлатҳои ин ҷо бо роҳи дипломатӣ сар дарорад. Ин буд, ки соли 1858 Русия бо сардории полковник Н.П.Игнатов ба аморати Бухоро ва хонигарии Хева намояндагони дипломатии худро фиристод. Музокироти онҳо бо Хева бенатича баромаданд. Ин вақт Бухоро бо Қўқанд дар ҳолати ҷанг буд. Бо нияти он, ки дар ин ҷанг Русия ба Аморати Бухоро ёрӣ мерасонад, ҳайати сафорати

Русияро дар Бухоро бо хушӣ пазируфтанд. Сарфи назар аз муваффақияти ночизи сафорати Н.П.Игнатов, империализми Русия ба хулоса омад, ки барои ба мақсадҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ расидан, ҳатман ба Осиёи Марказӣ лашкар кашидан лозим аст.

Ҷанги Қрим нишон дод, ки Русия мамлакати заиф аст ва барои саноати вай манбаҳои бойи ашёи хоми Осиёи Марказӣ зарур мебошанд. Баъди ислоҳоти крепостнойии соли 1861, ки он Русияро ба роҳи сармоядорӣ ворид сохт, ин зарурат боз ҳам бараълотар аён гардид. Сабаби дигар дар шароите, ки дар ИМА ҷанги мулкӣ (1861-1865) идома дошт, Русия аз ин давлат нахи пахта харида наметавонист, чунки истехсоли он дар ИМА кам шуд. Аз ин рӯ, ба бозорҳои аврупоӣ воридшавии пахтаи Амрико муваққатан қатъ гардид. Ин ҳолат Русияро маҷбур сохт, ки истилои Осиёи Марказиро тезонад.

Ҳуҷуми артиши Русия ба Осиёи Марказӣ. Бо сабабҳои дар боло нишон додашуда, соли 1864 ҳуҷуми густурдаи артиши Русия ба давлатҳои Осиёи Марказӣ оғоз ёфт. Моҳи сентябри соли 1864 Чимкент ба ҳосибон таслим шуд. Баъди ин артиши истилогарони Русия ба сӯи Тошкент раҳсипор шуд. Дар охири моҳи апрели соли 1865 муҳофизони қалъаи Ниёзбек аз русҳо шикаст хӯрданд. 15 июни соли 1865 артиши Русия яке аз шаҳрҳои калонтарини Осиёи Марказӣ–Тошкентро ҳам ба даст даровард. Ин шаҳр тирамоҳи соли 1868 ба ҳайати Русия дохил карда шуд.

Дар миёнаҳои соли 1865 амири Бухоро-Музаффар ба водии Фарғона лашкар кашид. Лашкари Қўқанд алайҳи дастаҳои артиши аморати Бухоро ба таври бояду шояд муқовимат карда натавонист. Бо ҳамин сабаб, амир Музаффар Қўқандро бо осонӣ забт карда, ҳокими собиқи он Худоёрхони барои золимиаш аз тарафи шӯришгарон аз ҳокимият дур кардашударо дубора ба тахти хонии ин давлат шинонд.

Амир Музаффар аз муваффақияти худ илҳом гирифта, сафиронашро ба Тошкент мефиристонанд, то ки ба намояндагони Русия расонанд, ки ин шаҳрро фавран монда раванд. Лекин талаби амир бечавоб мемонад.

Нерӯҳои ҳарбии русҳо дар Осиёи Марказӣ ҳамонро

истилогари и худро идома медоданд. Губернатори ҳарбии Туркистон М.Г.Черняев моҳҳои январу феврал соли 1866 чандин маротиба ба ҳучум гузашта, қалъаи Қиззахро фатҳ кардани шуд, вале аз уҳдаи ин кор набаромад. Аз ин рӯ, ба ҷойи М.Г.Черняев губернатори ҳарбии Туркистон Д.И. Романовский таъин мегардад. 8 майи соли 1866 губернатори нави ҳарбии Туркистон дар муҳорибаи Эрҷар ба сипоҳиёни амир шикаст медиҳад. Баъди ин Д.И.Романовский муваққатан аз ишғоли аморати Бухоро даст кашида, ба тарафи Хучанд ҳаракат кард ва 24 майи соли 1866 ин шаҳр, 2 октябри ҳамон сол қалъаи Нов ва аз паси он истехкоми Ёротеппаро низ ишғол мекунад. Д.И.Романовский танҳо баъди ин музаффариятҳо нерӯҳои ҳарбии худро ба сӯи Бухоро равон кард.

Амир Музаффар бошад, ба ҷанги зидди Русия қодир набуд. 18 октябри соли 1866 артиши Русия Қиззахро ишғол намуда, мавқеи худро дар хоки Бухоро мустаҳкам карда, ба ҳучуми зидди Самарқанд омодагӣ мегирифт.

Ҳукумати Русия барои музофотҳои истилокардаи Осиёи Марказӣ системаи идоракунии мустамликавии худро ташкил кард. Соли 1867 он генерал-губернатории Туркистонро таъсис намуд. Генерал-губернатори аввалини ин мустамликаи Русия К.П.Кауфман таъин гардид.

Аввалҳои соли 1868 Худоёрхон ба қарордод дар бораи ба империяи Русия тобеъ будани хонигарии Қўқанд имзо гузошт. Худи ҳамон сол артиши русҳо, таҳти роҳбарии К.П.Кауфман, дуҷумбора ба тарафи Бухоро раҳсипор шуданд. Аскарони К.П.Кауфман баъди ишғоли Қиззах, 2 майи соли 1868 шаҳри Самарқандро низ ишғол карданд. Акнун навбат ба Бухоро расид. Дар сари роҳи он Каттақўргон меистод. Амир Музаффар тамоми нерӯҳои ҳарбии худро дар ин ҷо ба муқобили артиши Русия гузошт, вале он дар наздикии Зирабулоқ шикаст хӯрд. Баъди ин шикасти шармандавор, амир Музаффар аввал хост, ки аз амирӣ даст кашад, вале баъдтар аз ин андешаи худ даст кашида, ба назди генерал К.П.Кауфман элчӣ (сафир, намоянда) фиристод. Худаш бошад, ба Бухоро рафта, ба ҷавоби К.П.Кауфман интизор шуд.

Генерал-губернатори Туркистон К.П.Кауфман пешниҳоди

амир Музаффарро оиди сулҳ қабул кард. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Зирабулоқ аз 23 июни соли 1868 қисми қаламрави Бухорои аз тарафи аскарони Русия ишғолкарда ба Русия гузашт. Бухоро ҳуқуқи бо давлатҳои хориҷӣ мустақилона муносибат карданро аз даст дод. Ҳамин тариқ, амири Бухоро ба вассали халқабаргуши империяи Русия табдил ёфт. Агенти кулли сиёсии Русия аз Когон истода, ба ғаёлияти амири Бухоро назорат мекард.

Забтқориҳои Русия дар Осиёи Марказӣ дар солҳои 70. Англия аз бомуваффақият истило карда шудани Осиёи Марказӣ аз тарафи Русия ба ташвиш афтада, соли 1869 роҷеъ ба таъсиси давлати «мобайнӣ»-и бетарафи байни минтақаҳои зери тасарруфи Англия ва Русия масъала ба миён гузошт. Мувофиқи нақшаи англисҳо мебоист Афғонистон чунин давлат мешуд. Дар ин нақша ба Афғонистон ҳамроҳ карда шудани Бадахшон низ дар назар дошта шуда буд. Дарёи Аму бояд сарҳади қаламрави зери нуфузи Англия ва Русия муқаррар карда мешуд. Мақсади асосии Англия он буд, ки Афғонистонро ба зери тасарруфи худ дарорад. Дар аввали соли 1873 роҳбарони Англия ва Русия ба чунин мувофиқаи пинҳоние омаданд, ки Русия бар хонигарии Ҳева пуштибон будани худро эълон мекунад ва пуштибонии Англия бошад, бар Афғонистон муқаррар карда мешавад. Баъди қабули ин қарордод, К.П.Кауфман ба Ҳева лашкар кашид. Охири моҳи майи соли 1873 артиши русии Туркистон ва Оренбург ба шаҳри Ҳева ҳучум кард. Хони Ҳева Муҳаммадраҳими II аз ин ҳучуми русҳо бохабар шуда, қароргоҳи худро тарк карда, ба айлоқи Ҳазовоти туркманӣ рафт. Ба ҷойи Муҳаммадраҳими II муқобилонаш бародари ӯ Атоҷонтӯраро ба тахти хонигарии Ҳева мешинонанд. Вале К.П.Кауфман хони навро эътироф накарда, ба назди хони собиқ Муҳаммадраҳими II қосид фиристода, талаб мекунад, ки ба қароргоҳаш баргашта, иҷрои вазифаи худро давом диҳад.

Муҳаммадраҳими II ба Ҳева баргашт ва 12 августи соли 1873 ба қарордоди байни Русия ва Ҳева, ки онро ҳуди русҳо таҳия карда буданд ва аз 18 модда иборат буд, имзо гузошт. Дар моддаи аввали он навишта шуда буд, ки хони Ҳева ба Русия иттило

мекунад ва бе ичозати ҳукумати Русия бо ягон давлати ҳамчавор муоҳида намебандад ва ё чанг эълон намекунад. Русия заминҳои соҳили ростӣ дарёи Амуро аз Хева кашида гирифта, як қисми онро ба ивази дар давраи чанги зидди Хева ба артиши рус кӯмак расонидани амир ба аморати Бухоро медиҳад.

Соли 1876 дар хонигарии Қўқанд барои ҳукумати мустамликавии генерал-губернатории Туркистон вазъи ташвишомез ба амал омад. Мардуми он ба муборизаи озодихоҳона бархоста буд. Ҳукумати подшоҳии Русия аз ин баҳона истифода бурда, 19 феввали ҳамон сол хонигарии Қўқандро барҳам зада, онро бо номи вилояти Фарғона ба ҳайати губернияи Туркистон ҳамроҳ кард.

Заминҳои туркманнишинро ишғол кардани Русия. Дар нимаи дууми солҳои 70 ва аввали солҳои 80-ум артиши Русия амалиёти ҳарбии худро дар қисмати ҷанубу ғарбии Осиёи Марказӣ, сарзамини туркманҳо мегузaronд. Моҳи март соли 1876 ҳукумати Русия «Низомномаи муваққатии идораи ҳарбии кишвари Закаспий»-ро тасдиқ намуда, мувофиқи он дар сарзамини туркманҳо шуъбаи Закаспийро таъсис дод, ки марказаш Красноводск буд. Шуъбаи мазкур ба зери идораи волии Қафқоз дода шуд.

Ҳукумати Русия қарор дод, ки ба маҳаллаи Ахалтегин сарбозон раво кунанд. Он аввали соли 1877 Қизиларватро ишғол кард. Сардори шуъбаи Закаспий Н. Ломакин бо сабаби дурии қароргоҳи асосӣ - шаҳри Красноводск амр кард, ки аскарҳо ва кормандони маъмурияти шуъба онро тарк кунанд. Тирамоҳи соли 1878 генерал Н. Ломакин дар Атрек истехкоми Чатро бунёд карда, моҳи августи соли 1879 бори дуюм Қизиларватро ишғол менамояд. Ў дар қарибҳои Кўктеппа ба муқовимати шадиди ватанпарварони туркман дучор мегардад. Дар муҳорибаҳои 28-29 августи соли 1879 баамаломата шикаст хӯрда, маҷбур мешавад, ки ба ҷойи бехатар ақибнишинӣ кунанд. Баъди ин шикасти Н.Ломакин, русҳо дар Петербургу Тифлис ба ташвиш афтада, ўро бо генерал М.Д.Скобелев иваз намуданд. Ин генерал ханӯз дар чанги солҳои 1877-1878 бар зидди Туркия ном бароварда буд. Ў барои забти Кўктеппа омодагии ҷиддӣ гирифта, пас аз ҷангҳои серӯза 12 январӣ соли 1881 қалъаи Данглитеппа ва

баъди он Куктеппаро ба даст медарорад. 18 январи соли 1881 аскарони Русия Ашқободно ҳам таслим кунонданд. Моҳи майи ҳамон сол шуъбаи ҳарбии Закаспий ба вилояти Закаспий дода мешавад.

Солҳои 1881-1885 аскарони Русия тамоми заминҳои туркманҳоро ишғол намуданд, ҳарчанд Британияи Кабир барои маҳалҳои баҳсноки он сарбозони Афғонистонро ба муборизаи зидди Русия машқ медод. Моҳи март соли 1885 дастаҳои ҳарбии Русия дар зери роҳбарии сардори Закаспий А.В.Комаров артиши Афғонистонро аз минтақаи панҷдеҳи туркманнишини Пандин фишор дода бароварданд.

Ҳалли «Масъалаи Помир». Қўҳистони Помир ба ду қисмати асосӣ чудо мешуд, ки яке Помири Ғарбӣ (мулкҳои тоҷикнишини Вахон, Горон, Шугнон ва Рӯшон) ва дигаре Помири Шарқӣ (дар он ҷо қавмҳои қўчманчии қирғизҳо сукунат доштанд) буд. Масъалаи охирини барои Русия ва Англия баҳснок ҳамин минтақаи Осиёи Марказӣ буд. Ҳангоми забти заминҳои туркманҳо, Русия Помирро сарфи назар накарда, «аз худ» қардани онро танҳо ба вақти дигар мавқуф гузошта буд.

Дар «Масъалаи Помир» Афғонистон ва Чин ҳам даъвогар буданд. Баъд аз ҷанги солҳои 1878-1880-и зидди Афғонистон Англия пуштибони ин давлат эълон гардид. Бо ҳамин сабаб, сиёсати хориҷии Афғонистон ба манфиатҳои Англия мувофиқ кунонда мешуд. Бо тавсияи ҳукумати Британияи Кабир амири Афғонистон ба Помири Ғарбӣ лашкар кашида, Вахон, Горон, Шугнон ва Рӯшонро ишғол намуд.

Рақобати Русия, Афғонистон ва Англия барои Помир қариб даҳ сол – аз соли 1883 то соли 1893 идома ёфт. Соли 1891 Англия вилояти қўҳистонии Комчутро, ки ба мулкҳои Хунза ва Наҳор тааллуқ дошт, ишғол менамояд. Аз чунин сурат гирифтани рафти воқеа Русия саросема шуда, дар Помир ба амалиёти ғаёлона шурӯъ кард. Моҳи июн дастаи 120-нафараи казакҳо ва аскарони рус бо сардории полковник М.Ионов ба Помир меравад. Генерал-губернатори Туркистон А.В.Бревский тавассути мулозимони худ ба мардуми маҳаллӣ ва даъвогарони Англияю Афғонистон расонд, ки Помир аз Русия аст. Сафари М. Ионов «Масъалаи Помир»-ро рӯзмарра

кард. Моҳи апрели соли 1892 арбобони давлатии Русия ба машварати махсуси ба ин масъала бахшидашуда чамъ омада, қарор қабул карданд, ки ба Помир аскар фиристода, ҳокимият ва сохибияти Русияро дар ин минтақаи Осиёи Марказӣ мустаҳкам кунанд. Моҳи июни соли 1892 М. Ионов боз ба ҳамон роҳи ба ӯ шинос ва ин дафъа бо дастаи аскарони зиёдтар ба Помир раҳсипор шуд. Ба ин ҷо расида, вай дар соҳили дарёи Оксу постгоҳи Помирро сохта, дар маҳаллаи Шочон 250 нафар аскарро барои зимистонгузаронӣ мустақар мекунонад.

Дере нагузашта «Масъалаи Помир» ба маҷрои корҳои дипломатии Русия ва Англия ворид мешавад ва оқибат англисҳо Помирро ба Русия вогузор мекунанд. Гап дар сари он аст, ки солҳои 1869-1873 дар бораи минтақаи зери мановфеи Русия будани Помир қарордодҳои русию англисӣ ба имзо расонида шуда буданд. Барои ҳалли низои «Масъалаи Помир» соли 1893 котиби идораи мустамликавии Англия дар Ҳиндустон оид ба корҳои хориҷӣ Мортимер Дюранд бо ташири махсус ба Кобул меояд ва ба Абдурахмон пешниҳод менамояд, ки ӯ аз даъвои Шугнон, Горон, Вахон ва Рӯшон гузарад.

Мувофиқи Созишномаи нави соли 1893-и байни Англия, Русия ва Афғонистон, қисми шарқии Вахону Горон ба Афғонистон гузашт, заминҳои дар тарафи чапи дарёи Аму воқеъбудаи Дарвози Бухоро низ ба Афғонистон дода шуданд. Афғонистон лашкари худро аз Вахон, Горон, Шугнон, Рӯшон ва Чин бошад, аз Помири Шарқ бароварданд. Созишномаи мазкур 27 феввали (11 март) соли 1894 ба расмият даромад. Бахори соли 1895 сарҳадҳои байни Русияю Афғонистон аз тарафи комиссияи муштараки англисӣю русӣ катъиян муайян карда шуданд. Ҳамин тариқ, Помири Шарқӣ ва Помири Ғарбӣ ба ҳайати генерал-губернатории Туркистон дохил мегарданд.

Сиёсати мустамликадории Русия дар Осиёи Марказӣ. Сиёсати мустамликадории Русия дар Осиёи Марказӣ ду марҳаларо дар бар мегирад. Марҳалаи аввал аз ибтидои истилои Осиёи Марказӣ то анҷоми он, яъне аз солҳои 50-ум то солҳои 90-уми асри XIX ва марҳалаи дуюм аз солҳои 90-уми асри XIX то соли 1917 (минбаъд Осиёи Марказӣ дар ҳайати давлати дигар буд, ки

он ИЧШС ном дошт). Дар марҳалаи аввал сармояи Русия ҳанӯз дар ин ҷо ғаёлона амал намекард. Ғаёлияти иқтисодии индавраинаи Русия, асосан, бо амалиёти тичоратӣ маҳдуд шуда буд. Дар марҳалаи дуюм дар Осиёи Марказӣ даҳолати ғаёлонаи сармояи Русия сурат мегирад.

Дар солҳои 70-ум ва 80-уми асри XIX дар Осиёи Марказӣ ба ҷойи навъҳои маҳаллии пахта, парвариши навъҳои нисбатан сермахсулу қиматбаҳои он оғоз меёбад. Осиёи Марказӣ барои саноати Русия ва пеш аз ҳама, барои саноати бофандагии он ба манбаи ашёи хом ва бозори фуруши молҳои саноатӣ табдил меёбад. Молҳои косибони маҳаллӣ дигар бо молҳои саноатии аз Русия воридшуда рақобат карда наметавонистанд.

Русия бе роҳи оҳан наметавонист, ки аҳамияти Осиёи Марказиро барои иқтисодиёти худ баланд бардорад. Барои ҳамин, солҳои 70-ум сохтмони роҳи оҳани ин ҷоро бо Русия мепайвастагӣ ба миён омад. Соли 1885 аз соҳили баҳри Каспий-Красноводск то Ашқобод, соли 1888 то ба Самарқанд ва соли 1898 то Тошкент роҳи оҳан сохта ба истифода дода шуд. Вале таъминоти эҳтиёҷоти Русия дар Осиёи Марказӣ танҳо бо сохта шудани роҳи оҳан иҷро намегардид. Ин роҳи оҳани ба истифода додашуда Осиёи Марказиро бо ноҳияҳои марказии Русия нампайваст. Ба воситаи ин роҳи оҳан чандин маротиба фаровардану бор кардани мусофирону бор нокулай буд. Аз ин рӯ, дар ибтидои асри XX сохтмони роҳи нави оҳан сар шуд, ки он бояд Осиёи Марказиро аз Тошкент бо Оренбург мепайваст. Ин роҳи оҳани Каспий ба хати роҳи оҳани Оренбург пайваста шуд. Сохтмони ин роҳи оҳан имконият дод, ки дар байни Русия ва Осиёи Марказӣ мубодилаи мол бештар аз 10 маротиба афзояд.

Аз солҳои 70-ум сар карда, ҳукумати Русия ба хоҳири ба вучуд овардани такаҷоғи иҷтимоӣ, дар ҷойҳои гуногуни Осиёи Марказӣ ба миқёси васеъ муҳоҷирони русро сокин кунонд.

Дар кишвари Туркистон таъсис намудани системаи маъмурии «Идораи ҳарбии халқӣ» ба мақсади мустамликадорони ҳукумати подшоҳии Русия хизмат мекард. Кишвари Туркистон ба панҷ вилоят тақсим карда шуда буд:

Сирдарё, Фаргона, Самарқанд, Ҳафтрӯд (Семиречье) ва Закаспий. Ҳар як вилояти номбурдаро, ба истиснои Закаспий, ки дар он ҷо сардори вилоят ҳукм меронд, губернатори ҳарбӣ идора мекард. Вилоятҳо ба уездҳо, уездҳо ба волостҳо ва волостҳо ба приставҳо тақсим карда шуда буданд.

Баъди ба Русия ҳамроҳ карда шудани Осиёи Марказӣ бераҳмона гонат кардани бойигарии миллии халқҳои ин ҷо оғоз ёфт. Барои ин кор мустамликадорон корхонаҳои зиёде сохтанд. Конҳои ангишти Сулукта, Қизилкиик, Шӯроб, Андичон, конҳои нафти Санто ва Чимиён дар водии Фаргона ва кони нафти ҷазираи Чалакони аз қабилҳои ҳамин корхонаҳоянд. Ҳукумати Русия ба парвариши пахта ва коркарди аввалияи он диққати махсус меод. Бехуда нест, ки дар Туркистон дар аввалҳои асри ХХ 230 корхонаи пахтатозакунӣ кор мекард, ки бисёри онҳо дар водии Фаргона буданд. Дар иқтисодиёти Осиёи Марказӣ заводҳои ҷармгарӣ ва маъданкоркунӣ ҳам мақоми махсус доштанд. Онҳо асосан, аз ширкати немисии «Дюршмидт» буданд.

Дар аксарияти шаҳрҳои Осиёи Марказӣ шӯъбаҳои бонкҳои Русия кушода мешаванд, аз он ҷумла дар Тошкент, Самарқанд, Андичон, Қўқанд, Бухорои Нав (Когон) ва шаҳрҳои дигар. «Бонки русии тичорати хориҷӣ» ба савдои пусти қароқўлӣ маблағгузорӣ мекард. «Бонки Русу Азов» сохтмони роҳи оҳани Бухороро бо пул таъмин менамуд. «Бонки Азову Дон», ки аз соҳибони саноати бофандагии Петербург буд, тамоми харид ва коркарди аввалияи пахтаро ба даст даровард. «Бонки ҳисобию қарздиҳии Москва» низ дар ин мустамликаи дурдасти Русия фаъолият мекард. Кам ҳам бошад, ба иқтисодиёти Осиёи Марказӣ сармояи Англия, Амрико, Олмон ва Белгия низ ворид мешавад.

Сиёсати мустамликадории Русия дар кишвари Туркистон аҳволи халқи муҳаллиро рӯз то рӯз вазнин мекард. Мардуми ин ҷо норозигии худро тавассути шӯришҳо ифшо мекарданд. Калонтарини онҳо солҳои 1885-1886 дар Яхсу, соли 1885 бо сардории Восеъ дар Балҷувон ва Қўлоб, соли 1887 дар Ромит ва даҳҳо шӯришҳои дигар буданд.

Шӯришҳои халқиро маъмурияти маҳаллӣ ва мустамликавии Русия бераҳмона пахш мекарданд. Дар баъзе

шӯришҳои мардуми маҳаллӣ рӯҳияи истиқлолиятҳои низ мушоҳида карда мешуд.

Ҳамин тариқ, хониғариҳои Қўқанд ва Ҳева ба мустамликаи империяи Русия табдил дода шуданд. Ҳарчанд Аморати Бухоро расман ба ҳайати империяи Русия надаромада бошад ҳам, пурра тобеи он буд.

ҲУҶҶАТҲО

1. СИЁСАТИ МУСТАМЛИКАДОРИИ РУСИЯ ДАР ОСИЁИ МИЁНА

Баъди ба Русия ҳамроҳ шудани Осии Миёна, дар ин ноҳия муносибатҳои сармоядорӣ ру ба инкишоф ниҳода бошанд ҳам, на танҳо боиси тавлиди саноати вазнин нагардиданд, балки ҳатто саноати бофандагӣ барин соҳаҳои нави саноат ба вуҷуд наомаданд. Иттиҳоди соҳибқориҳои саноати бофандагии Русияи подшоҳӣ бо тамоми ҷидду ҷаҳд намеронад, ки дар ноҳияҳои пахтакор саноати бофандагӣ пайдо шавад. Баъзе кушишҳои кушодани муассисаҳои бофандагӣ, ки аз тарафи баъзе соҳибқорони маҳаллӣ карда шуд, дучори муқобилияти саҳти соҳибони корхонаҳои бофандагии Петербург, Иваново-Вознесенск ва ғ. гардиданд. Дар дигар соҳаҳои саноат ҳам аҳвол чунин буд.

Пас аз ба Русия ҳамроҳ шудани Осии Миёна саноатдорони рус дар ин ҷо ба ташкили плантасияҳои пахта сар карданд. Ба мисли плантасияи «Хутори Андреев», ки дар Фарғона ташкил карда шуда буд. Дар вилоятҳои Тошкент ва Самарқанд низ плантасияҳо ба вуҷуд омаданд...

Осӣи Миёна барои саноати Русия ва қабл аз ҳама барои саноати бофандагии он манбаи моли хом ва бозори фурӯш гардид. Косибон ва хунармандони майдаи маҳаллӣ ба молҳои саноатӣ, ки аз Русия кашонда мешуданд, рақобат карда натавониста, шикаст мехӯрданд...

2. ДАР ОСИЁИ МИЁНА ВУСЪАТ ЁФТАНИ ҲАРАКАТИ ПАНТУРКӢ

Робитаи миллатчиёни буржуазии Туркистону Туркия ханӯз дар охири асри XIX сар шуда буд (дар ин кор миллатчиёни тотор ҳам саҳм гузоштаанд), яъне дар ҳама давраи сар шуда буд, ки панисломия ва пантуркия идеологияи расмӣи империяи Усмонӣ гардид ва ин робитаҳо пас аз инқилоби соли 1908-уми ҷавонтуркон ниҳоят вусъат ёфт. Пешвои ҷавонтуркон Анварпашо, Талъатпашо, Ҷамол ва дигарон ақидаҳои пантуркиро бо ҷидду ҷаҳд тарғибу ташвиқ менамуданд, тамоми халқҳои «мусулмон», аз он ҷумла халқҳои Поволжя, Қавқоз, Закавказия, Осӣи Миёнаро даъват менамуданд, ки дар як давлати «усмонӣ» муттаҳид шаванд. Ходими намоёни пантуркия Зиё Гукалп нияту мақоми асосии онҳоро ба як шакли муайян оварда гуфта буд, ки «ватани туркон – на Туркияю Туркистон, балки кишвари абадзиндаву бекарони Турон

аст». Пешвои аслии чавонтуркон Анварпошшо ҳам бо нияти таъсиси «Турони Кабир» аҳамияти калон меод. Вале қор фақат бо ният анҷом намеёфт. Аз Туркия ба Осиёи Миёна ҷосусони пантуркӣ меомаданд, қору бори пайравони худро тафтиш мекарданд, роҳу равизи қору амалиёти минбаъдаро нишон меоданд, бо адабиёти лозима таъмин менамуданд.

Ҳарчанд ҳукумати подшоҳӣ ба интишори шиорҳои пантуркия дар Туркистон бо ҳавф менигарист ва ҷосусони онро саҳт ба назорат мегирифт, ба ҳар ҳол, бисёр ҷосусон аз доираи назорат берун мемонданд.

«Яке аз сарварони намоён ва роҳбарони ғоявии ҷадидони Осиёи Миёна Мунавварқорӣ Абдурашидовро сардори чавонтуркони ҷосусони партияи «Иттиҳод ва таракқӣ» дар Тошкент гуфтан мумкин аст. Мунавварқорӣ мудирӣ яке аз мактабҳои ҷадид буд, ки дар нашрияҳои панисломӣ ғаёлона иштирок мекард, журналу китобҳои туркиро тарҷума менамуду пулашро ба Истамбул, ба ғойдаи «Ҷамъияти имдоди миллат ба флотӣ Усмонӣ» мефиристод. Дар ҳавли Мунавварқорӣ мунтазам маҷлисиҳои пушидаи ҷадидон, ки зоҳиран ба зиёфат мемонд, баргузор мешуд ва дар ин ҷамъомадҳо оид ба усулҳои таблиғоти пантуркӣ мубодилаи таҷриба мекарданд, нозирони аз Туркия омада дастурҳо меоданд.

Худи Мунавварқорӣ борҳо ба Фарғонаву дигар вилоятҳои Туркистон рафта, қору бори ҷадидонро тафтиш карда меомад. Ғаёлияти Мунавварқорӣ ҷунон вусъат гирифт, ки Шуъбаи ҳимояи ноҳиявии Туркистон уро ба зерӣ назорати худ қарор дод...»

Ғафуров Б.Ғ. Охириҳои асри миёна ва давраи нав. Қ.2., Душанбе: Ирфон, 1985, Саҳ.- 257-259.

САНАҲОИ МУҲИМ

1847 – то ба Арал омада расидани империяи Русия

1853 – то ба Ҳафтрӯд омада расидани сарбозони империяи Русия. Ба хонигарии Қўқанд наздик шудани онҳо. Ишғол қардани Оқ-Масҷид

1864 – огози ҳуҷуми густурдаи истилогаронаи Русия ба Осиёи Марказӣ

1867 – таъсиси генерал-губернатории Туркистон

1868 – ба Русия тобеъ шудани хонигарии Қўқанд

23.VI.1868 – дар байни Русия ва аморати Бухоро баста шудани Созишномаи сулҳи Зирабулок, ки дар натиҷаи он аморати Бухоро ба Русия тобеъ шуд

12.VIII.1873 – дар байни Русия ва Хева ба имзо расидани қарордод дар бораи тобеияти хонигарии Хева ба империяи Русия

- 19.II.1876 – аз тарафи Русия барҳам дода шудани хонигарии Қуканд
- 1898 – то Тошкент сохта ба итмом расонидани роҳи оҳани Каспий
- 1905 – бо роҳи оҳани Каспий пайваст шудани роҳи оҳани Оренбург
- VI.1891 – ба Помир омадани дастаи аскарони 120-нафараи Русия бо сардории полковник М.Ионов
- 1893 – мувофиқи Созишномаи байни Англия, Афғонистон ва Русия ба Афғонистон гузаштани қисмати шарқии Вахон ва тарафи чапи дарёи Аму бо номи «Дарвозаи Бухоро»
- 1895 – Дар Осиёи Марказӣ муқаррар карда шудани сарҳадҳои байни Русия ва Афғонистон

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. То оғози ба Осиёи Марказӣ сар даровардани Русия, дар ин ҷо кадом давлатҳои соҳибистиклол вучуд доштанд? 2. Оғози ба Осиёи Марказӣ сар даровардани империяи Русия кай сурат гирифт? 3. Чаро солҳои 50-уми асри XIX истилои Осиёи Марказӣ аз тарафи Русия қатъ гардид? 4. Оё ҷанги Қрими солҳои 1853-1856 ба истилоғариҳои Русия дар Осиёи Марказӣ ҳалал нарасонд? 5. Кай ва ба кучои Осиёи Марказӣ ҳуҷумҳои нахустини артиши Русия сурат гирифтанд? 6. Кай ва ҷӣ тавр ҳуҷуми густурдаи артиши Русия ба Осиёи Марказӣ аз нав оғоз ёфт? 7. Дар бораи рафти истилоғариҳои артиши Русия дар Осиёи Марказӣ дар солҳои 1864-1867 нақл кунед? 8. Кай генерал-губернатории Туркистон ташкил ёфт? 9. Хонигарии Қуканд кай барҳам дода шуд? 10. Аморати Бухоро аз артиши Русия кай ва дар кучо шикаст хӯрд? Созишномаи Зирабулоқро дар байни аморати Бухоро ва империяи Русия маънидод кунед. 11. Хева кай ва ҷӣ тавр ба Русия тобеъ шуд? 12. Артиши Русия сарзамини туркманнишинро кай ва ҷӣ тавр ишғол кард? 13. Барои ишғоли Помир дар байни кадом давлатҳо рақобат вучуд дошт? 14. Барои Хева, Афғонистон ва Помир дар байни Англия ва Русия ҷӣ қарордод қабул карда шуда буд? 15. Забтқунии Осиёи Марказиро Русия кай ба анҷом расонид? 16. Кай дар байни Русия ва Афғонистон сарҳадҳо муайян карда шуданд? 17. Ҳуҷҷатҳоро хонда, маънидод кунед. 18. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 26. ИМПЕРИЯИ ТУРКИЯ

Ба ниммустамлика табдил ёфтани империяи Усмониён. Ба давраи империализм сабзида расидани ҷаҳони сармоядорӣ рафти ба ниммустамлика табдил ёфтани империяи Усмониёнро тезонид. Барои тезу тундшавии муборизаи мамлакатҳои абарқудрат барои дар Шарқи Наздик ба таври инҳисорӣ аз худ кардани манбаҳои зиёдшавии сармоя низ ба ин сабаб шуд.

Баъди Ҷанги Крим (солҳои 1853-1856) аз аҳволи вазнини иқтисодии Туркия истифода бурда, бонкдорони Аврупо тавонистанд, ки ин мамлакатро ба доми тобеияти молиявии худ дароранд. Далелҳои фаровоне дар ин бора шаҳодат медиҳанд.

Соли 1854 аз 3.3 млн лираи туркия, ки бонки Англия ваъда карда буд, ҳазинаи Усмониён танҳо 2.5 млн лира гирифт. То соли 1875 ҷамъи маблағи вомбарги хориҷии Туркия то ба 242 млн лира расид, вале Истамбул танҳо 175 миллиони онро истифода бурда тавонисту халос. Маблағи боқимонда дар ҳазинаи қарздиҳандагон монд. Қарзи хориҷии Усмониён чунон зиёд буд, ки барои пардохти он қариб нисфи ҳамаи маблағи ҳарсолаи хароҷоти давлатӣ сарф карда мешуд. Соли 1879 вазъияти молиявии Туркия боз ҳам вазнинтар шуд. Ин дафъа ҳукумат шикасти пурраи молиявии империяи Усмониёнро эълон кард ва аз давлатҳои хориҷӣ мадад пурсид. Соли 1881 дар байни ҳукумати Туркия ва қарздиҳандагон аз ҳисоби намояндагони бонкҳои калонтарини Аврупо «Идораи қарзҳои Оттоман» ташкил дода шуд, ки он аз болои манбаъҳои муҳимтарини даромади давлатии Туркия назорат ҷорӣ намуд. Барои ба ҳазина интиқол ёфтани маблағ ҳукумати Туркия маҷбур шуд, ки боз ба вомбарг рӯ оварад. Солҳои 1890-1914 маблағи аз ин ҳисоб ҷамъомада ба 166 млн лираи туркӣ расид, ки қисми зиёди он барои пардохти қарзи хориҷӣ ва ғоизии он сарф мешуд.

Оҳиста-оҳиста сармояи хориҷӣ ба молияи мамлакат назорати пурра муқаррар кард. Баъди кушода шудани бонки Оттоман (соли 1856) шӯъбаҳои маҳаллии бонки фаронсавии қарздиҳии Лион, бонкҳои Немисӣ ва Вена, бонки Салоникаи Фаронсаю Австрия ва Венгрия кушода шуданд. Дар оғози асри XX дар Туркия 15 шӯъбаи бонкҳои аврупоӣ фаъолият мекарданд. Туркия бошад, танҳо соли 1888 як бонки миллии кишоварзӣ кушоду халос.

Вобастагии молиявии империяи Усмониёро мамлакатҳои империалистӣ барои гирифтани иҷораҳои ғоиданок истифода мебуданд. Таваҷҷуҳи онҳоро махсусан сохтмони роҳҳои оҳан ба худ ҷалб менамуд. Ҳуқуқи сохтани роҳҳои оҳани Туркияро Англия ҳанӯз дар солҳои 50-ум ба даст дароварда буд. Вале муборизаи асосӣ барои иҷораҳои роҳи оҳан дар даҳсолаҳои охири асри XIX шиддат гирифт, ҳамоно вақте ки маблағгузори ғайилонаи Олмон ба хоҷагии халқи Туркия сурат гирифт. Ширкатҳои Олмон аввал барои сохтмони роҳи оҳани Анатолия – аз бандари Измир то Анқаро иҷора гирифтанд. Сохтмони ин роҳ соли 1892 анҷом ёфт. Соли 1898 ҳукумати султон сохтмони қитъаи аввали роҳи оҳани Бағдодро ба бонки Олмон супурд. Сохтмони роҳҳои Туркия бо суръат пеш мерафт. Аз соли 1855 то соли 1908 дарозии онҳо ба 4 ҳазор км расид.

Дар баробари роҳҳои оҳан нақлиёти бахрӣ ва бандарҳои калонтарин низ ба зерӣ назорати инҳисории давлатҳои Аврупо дохил шуданд. Онҳо барои истеҳсоли ангиштсанг, канданиҳои дигари ғоиданок, истифодаи корхонаҳои коммуналии Истамбул ва Анқара, сохтмони хати телеграф ва намудҳои дигари алоқаро иҷора гирифтанд.

Ҳамин тариқ, империяи Усмониён ба ниммустамлика табдил ёфт.

Ба роҳи сармоядорӣ дохил шудани Туркия. Ба Туркия воридшавии сармояи хориҷӣ маънои онро дошт, ки ин давлат ба хоҷагии ҷаҳонии сармоядорӣ кашида мешавад. Дар даҳсолаҳои охири асри XIX сохтмони фабрикаҳои заводҳо, шахтаҳо, депоҳо, устохонаҳои роҳи оҳан ва иншооти бандарҳо оғоз ёфтанд. Маблағгузори ба саноати миллии дар ҳамоно соҳаҳои сурат мегирифт, ки ба саноати давлатҳои Аврупо рақобат намекарданд ё ки ба коркарди аввалияи зироатҳои содиротӣ, аз он ҷумла, коркарди пахта, тамоку, мавиз ва амсоли ин машғул буданд. Аз 1587 корхонаҳои, ки дар Туркия соли 1900 ба ҳисоб гирифта шуда буданд, аксарияташон устохонаҳои хурди

косибӣ буданд. Танҳо наздики 200-тои онҳоро ба қатори фабрика ва заводҳо гузоштан мумкин буд. Дар баробари саноати хӯрокворӣ, истеҳсолоти бофандагӣ, собунпазӣ. абрешимбофӣ ва қолинбофӣ то як дараҷа пеш рафт. Ин вақт саноати Туркия, асосан, дар дасти ширкатҳои Аврупо буд. Онҳо ашёи хоми ин саҳаҳоро бештар ба хориҷа мебароварданд.

Ба шарофати роҳҳои оҳан ва ба маҳсулоти кишоварзӣ зиёд шудани талабот барои бозор, кор кардани зироатпарварӣ меафзояд ва махсусан барои бозорҳои ҷаҳонӣ. Оғиста-оғиста кишоварзии Туркия ба роҳи сармоядорӣ ворид мешуд. Хоҷагӣҳои кишоварзие, ки меҳнати кироҷро истифода мебарданд, сол то сол зиёд мешуданд. Соҳибкорони деҳотӣ барои зиёд шудани рента аз тамоми воситаҳои зарурӣ истифода мебарданд. Дар Анатолия мулкҳои заминдороне пайдо шуданд, ки музаффариятҳои илми агрономӣ ва мошинҳои кишоварзиро ҳам ба кор мебарданд.

Болоравии тиҷорат ва пайдошавии саноати фабрикаю заводӣ ба табақаҳо тақсимшавии аҳолиро тезонид. Ин раванд ба ташаккули табақаи нав – буржуазия сабаб шуд. Сарфи назар аз ин, муносибатҳои сармоядорӣ дар Туркия суст сурат мегирифтанд. Ақибмонии деҳот ба тараққиёти умумии ҷомеа таъсири манфӣ мерасонд. Маҳдудияти бозори дохилӣ, аз як тараф ва зӯроварии сармояи хориҷӣ, аз тарафи дигар, ба ташкили саноати миллӣ ҳалал мерасонданд. Таҷҳизоти техникаи корхонаҳои мавҷуда хеле пастсифат буданд. Мувофиқи ба рӯйхатгирии саноатии соли 1915 дар мамлакат 264 корхонаи дорои ҳаракатдиҳандаҳои механикӣ кор мекарданд. Яъне он вақт ба корхонаҳои саноатии Туркия ҳанӯз мошинҳо роҳ наёфта буданд.

Буржуазияи дар султонии Туркия ташаккулёфта, асосан, тиҷоратӣ буд. Қисми нисбатан обрӯмандтарини он ба корҳои воридоту содироти мол машғул буд. Дар охири асри XIX–аввали асри XX табақаи зиёиёни Туркия афзуд. Шумораи табибон, ҳуқуқшиносон, хизматчиёни ширкатҳои гуногун,

нависандагон, хабарнигорон, амалдорон ва афсарон зиёд шуд. Зиёиёни индавраинаи Туркия аз ашрофони миёнаи асри XIX-и ин давлат бо он фарқ мекарданд, ки одамони касбу кори гуногун буданд. Бисёрии афсарон, амалдорон ва ашхоси касбу кори озодаи ин давра аз муҳити ашрофӣ ва ё оилаҳои майдабуржуазӣ баромада, дар муассисаҳои навташкили ҳарбӣ ва таълимгоҳҳои махсус маълумот гирифта буданд. Биноан, дар ҷаҳонбинӣ ва ғайрияти ҷамъиятии онҳо он арзишҳои инъикос ёфта буданд, ки феълан ҷомеаи Туркия ба онҳо нисбат дошт.

Конститутсияи соли 1876. Дар оғози солҳои 70-уми асри XIX империяи Усмонӣ ба марҳалаи бухрони дарозмуддати худ дохил шуд. Қарахтӣ дар истеҳсолоти маҳаллӣ афзоиши андозҳо ва зиёдшавии нархи наво нисбат ба сиёсати султон Абдул Азиз (1861-1876) норозигии доираҳои васеи аҳолиро ба вуҷуд овард. Болоравии нави ҳаракати миллии озодихоҳии халқҳои Балқан ин бухронро боз ҳам вазнинтар намуд, чунки ислоҳот аҳволи халқҳои ин минтақаи империяро беҳтар накард.

Вазъи сиёсии баамаломата барои ғайрияти «Усмонҳои нав» шароит фароҳам меовард. Аз авф истифода бурда, роҳбарони ин ҳаракат дар аввали солҳои 70-ум ба Истамбул баргаштанд. Соли 1872 яке аз роҳбарони «Усмонҳои нав» Нотик Камол ба ҷопи рӯзномаи «Ибрат» шурӯъ намуд. Дар ин нашрия мақолаҳои ҷоп мешуданд, ки гоҳҳои озодӣ ва зарурати конститутсияро ташвиқу тарғиб карда, ғайрияти ҳукумати султонро ба зер танқиди шадид гирифта буданд. Асоси барномаи «Усмонҳои нав» гоҳи истиклолияти иқтисодӣ ва сиёсии мамлакат буд. Дар роҳи амалӣ шудани ин гоҳи онҳо мутлақияти феодалиро монанди асосӣ мешумориданд. Аз ин рӯ, талаби асосии сиёсии онҳо ташкил кардани режими шохии конститутсионӣ буд. Барои рушди саноат, кишоварзӣ ва тичорат онҳо талаб мекарданд, ки системаи ухдадорӣ қорқарадаҳӣ ва зулми маъмури барҳам ва маориф тараққӣ дода шавад. Оид ба сиёсати хориҷӣ «Усмонҳои нав» талаб мекарданд, ки системаи шартномаҳои таслимқорона ва шартномаҳои нобаробар бекор карда шаванд.

Соли 1873 ҳукумати султон «Усмонҳои нав»-ро таъқиб кард. Рӯзномаҳои онҳоро баста, Нотик Камол ва роҳбарони дигари ҳаракати озодихоҳӣ - конститутсиониро ба қаро кард. Лекин ин ҷораҳои султон пеши роҳи паҳншавии гоҳҳои демократиро гирифта натавонистанд.

Дар байни иштирокчиёни ҳаракати «Усмонҳои нав» яке аз арбобони калони давлати Мидхатпошо низ буд. Аз 9 то 11 майи соли 1876 дар Истамбул намоиши тезу тунди зидди ҳукумат баргузор гардид, ки ба он ҷонибдорони Мидхатпошо ва рӯҳониён роҳбарӣ мекарданд. Ин намоиш ҳукумати Надимпошоро маҷбур кард, ки ба истеъфо равад. Шуришчиён шаби 30 майи соли 1876 султон Абдул Азизро аз ҳокимият маҳрум карданд. Мидхатпошо умед дошт, ки ба ҷойи Абдул Азиз ба тахти султони Муроди V, ки эълони Конституция ва ташкили парламентро ваъда карда буд, менишинад. Ҳамин тавр ҳам шуд, лекин Муроди V бо сабаби маризӣ вазифаҳои султониро иҷро карда натавонист ва дере нагузашта, 31 августи соли 1876 аз тахт фароварда шуд. Ба тахти султони Туркия бародари ӯ Абдулҳамиди II (1876-1909) нишаст.

Ин вақт дар Босния ва Ҳерцеговина муборизаи мусаллаҳонаи озодихоҳӣ оғоз ёфт. Сербия ва Черногория шуришгаронро дастгирӣ намуда, бар зидди Туркия ҷанг сар карданд. Баъди он ки Туркия сербҳоро торумор намуд, Русия ба бухрони Босния ва Ҳерцеговина дахлат кард. Давлатҳои дигар ҳам барои бо роҳи сиёсӣ ҳал кардани ин бухрон чораҷӯӣҳо карданд. Қарор дода шуд, ки дар Истамбул конференсияи намоёндагони давлатҳои Аврупо ҷамъ ояд. Вақте маълум гардид, ки барои конференсия лоиҳаи автономияи Босния, Ҳерцеговина ва Булгария тайёр карда шудааст, Мидхатпошоӣ навақас вазирӣ бузург таъингардида талаб кард, ки барои пешгирии дахлати хориҷӣ бетаъхир Конституцияи Туркия, ки онро ӯ бо ҳамроҳии Нотик Камол тайёр карда буд, эълон карда шавад. Абдулҳамиди II аз ноилҷӯӣ гузашт кард ва 23 декабри соли 1876, дар рӯзи оғози ботантанаи кори конференсия, дар бораи ҷорӣ карда шудани Конституция фармони султон кироат карда шуд.

Конституцияи мазкур ташкил кардани парламенти дупалатагиро дар назар дошт. Он баробарии ҳамаи шахравдонро дар назди қонун сарфи назар аз дину мазҳаб, дахлнопазирии шахс ва моликият, манзил ва андози боадолат, манъи уҳдадории коркардадихӣ ва ҷарима, мусодиракунӣ ва

озодии шугл ба тичорат, саноат ва кишоварзӣ, озодии матбуот ва мурофияи ошкорои додгоҳро бо тантана эълон кард.

Ба баъзе маҳдудиятҳои худ нигоҳ накарда, Конститутсияи соли 1876-и Туркия дар таърихи ин давлат воқеаи пешқадам буд. Эълони озодиҳои демократӣ ва ташкили парламент ба сохти феодалию мутлақият зарбаи ҷиддӣ зад. Моҳи марти соли 1877 конференсияи Истамбул бе ягон натиҷа кори худро қатъ намуд. Султон Мидҳатпошшоро бадарға кард. Баъди ин «Усмонҳои нав»-и дигар низ таъқиб карда шуданд.

Абдулҳамид ҷонибдорони Мидҳатпошшоро торумор карда бошад ҳам, ба бекор кардани Конститутсия ҷуръат накард. Моҳи марти соли 1877 ҷаласаи аввали парламент кушода шуд. Он аз 119 вакил – 71 мусулмон ва 49 ғайримусулмон иборат буд. Азбаски парламент ғапдари набуд, Абдул Азиз онро пароканда кард ва тирамоҳи соли 1877 интихоботи нави парламентаро доир гардонид. Моҳи феввали соли 1878, баъди дар ҷанги зидди Русия шикаст хӯрдани Туркия, султон ғаёлияти парламенти навро ба муҳлати номуайян манъ кард. Дар амал ин кирдори Абдулҳамид маънои манъи Конститутсияи соли 1876-ро дошт.

Баъди пароканда кардани парламент ва торумори «Усмонҳои нав» султон Абдулҳамид дар империя режими мутлақияти истибдодро ташкил намуд. Дар давраи ҳукмронии ин султон Туркия аз нав ба ақиб, яъне ба сӯи тартиботи феодалий баргашт.

Тавлиди ҳаракати буржуазияи инқилобӣ. Ҳукмронии иртиҷоъ ба пешрафти нерӯҳои пешқадами мамлакат ҳалал расонида натавонист. Мубориза барои Конститутсияи соли 1876 ва иштирок дар парламенти аввал барои онҳо мактаби ҳақиқии муборизаи сиёсӣ гардид. Ғояҳои «Усмонҳои нав»-ро вобаста ба шароит иштирокчиёни ҳаракати ҷавонтуркҳо қабул карда, ривож доданд. Режими зулму истибдод онҳоро алайҳи мутлақияти султон ба ҷустуҷӯи усулҳои инқилобии мубориза тела дод.

Соли 1899 ғуруҳи хонандагони таълимгоҳи ҳарбию тиббии шаҳри Истамбул бо ташаббуси донишҷӯ Иброҳим Темо созмонҳои аввалини ҷамъияти махфӣ «Иттиҳод ва тараққӣ»-ро ташкил намуданд, то ки бар зидди зулми Абдулҳамид мубориза баранд. Худи ҳамон вақт бо роҳбарии Аҳмад

Ризобей маркази оппозицияи муҳоҷирин ташкил меёбад. Иштирокчиёни ин созмонро дар Аврупо «чавонтуркҳо» меномиданд.

Чавонтуркҳо аз нав барқарор кардани режими конституционӣ ва ба амал баровардани ислоҳоти демократии аврупоиро мақсади асосии худ мешумориданд. Дар Конгресси якуми чавонтуркҳо, ки соли 1902 дар Париж баргузор гардид, барои муттаҳид кардани ҷидду ҷаҳди ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ, ғуруҳҳо ва маҳфилҳое, ки бар зидди режими истибдод мубориза мебуданд, кушиш ба харҷ дода шуд. Вале оид ба роҳи усулҳои тағйири сохти мавҷудаи Туркия дар байни иштирокчиёни ин Конгресс муҳолифат ва ҷудой ба амал омада, ба ташкил ёфтани ду созмони мустақил оварда расонид. Асоси яке аз онҳоро ғуруҳи Аҳмад Ризо ташкил кард. Ҷояҳои ӯ, ки қаблан дар саҳифаҳои рӯзномаи «Машварат» чоп шуда буданд, асоси барномаи ин иттиҳодияи сиёсиро ташкил медоданд. Ғуруҳи Сабоҳиддин дар «Ҷамъияти ташаббуси хусусӣ ва ғайримарказонӣ» муттаҳид шуд. Он ба ҷонибдории федератсияи Усмонӣён баромад мекард. Мувофиқи диди ғуруҳи Сабоҳиддин дар ин федератсия бояд ҳамаи халқиятҳо ҳуқуқи автономӣ дошта бошанд. Ин созмон ҷонибдори бо давлатҳои хориҷӣ барпо намудани ҳамкории фаъолона буд, ҳамкорие, ки ба мамлакат сармоя дохил намуда, «ташаббуси шахсӣ»-ро ривҷ медиҳад. Фикрҳои ҳар ду ғуруҳи чавонтуркҳо, асосан, пешқадам буданд. Аз тарафи дигар, рақобати байнихамдигарии ду маркази чавонтуркҳо муборизаи онҳоро бар зидди истибдоди Абдулҳамид як қадар суст мекард.

Болоравии вазъияти инқилобӣ дар империя солҳои 1906-1907 ба болоравии нави ҳаракати чавонтуркҳо мусоидат кард. Дар ин марҳалаи мубориза дар стратегия ва тактикаи фаъолияти чавонтуркҳо тағйироти кулӣ ба амал омад. Онҳо хуб фаҳмиданд, ки бар зидди режими Абдулҳамид муттаҳидкунии нерӯҳои демократию ватанпарвар ва ваҳдати ҳамаи қувваҳои инқилобӣ зарур аст. Соли 1907 бо ташаббуси чавонтуркҳо дар Париж анҷумане барпо гардид, ки дар он ғайр аз чавонтуркҳо созмонҳои дигари буржуазияи инқилобӣ ва ватанпарвару озодихоҳи империяи Усмонӣён иштирок карданд. Анҷуман

барномаи барҳам додани режими истибдод ва аз нав барқарор кардани идораи конституциониро қабул кард.

Инқилоби соли 1908-и ҷавонтуркҳо. Иштирокчиёни Конгресси Париж оғози баромади инқилобиро ба 33-солагии ба тахти султонӣ нишастани Абдулҳамид мувофиқ кунонданд. Вале рафти воқеаҳо онҳоро водор намуд, ки шӯришро барвақттар оғоз кунанд. Моҳи июни соли 1908 хангоми вохӯрӣ дар Таллин шоҳи Англия Эдуарди VII ва императори Русия Николайи II оиди чораҳои зидди Австро-Венгрия ва баъзе масъалаҳои дигар ба тафохум омаданд. Англия ва Русия ба ҷонибдорӣи «аз олмоникунӣ» наҷот додани Македония баромад карда, ба ҳукумати султон нақшаи ислохотро пешниҳод намуданд. Ин нақша ба Македония даровардани артиши 10-12 ҳазорнафараи мамлакатҳои империалистиро низ дар назар дошт. Мақсади ин нақша аз Туркия ҷудо кардани Македония ва дар он ҷо барҳам додани маркази асосии ҷавонтуркҳо буд. Барои ҳамин, Кумитаи «Иттиҳод ва тараққӣ»-и ҷавонтуркҳо, ки қароргоҳаш дар Салоника буд, маҷбур шуд, ки дар бораи оғози бетаъхири шӯриш қарор қабул кунад...

3 июли соли 1908 комендантҳои гарнизони шаҳрчаи Македонии Ресна афсари ҷавон Аҳмад Ниёзбей дастаи инқилобии иборат аз 200 нафараро ташкил намуда, бар зидди режими султон байрақи муборизаро баланд бардошт. Ташаббуси ӯро созмонҳои дигари ҷавонтуркҳо дастгирӣ карданд. Даре нагузашта, гарнизонҳои дар Салоника, Монастир, Скопје ва шаҳрҳои дигари калон мустақарбуда ҳам ба тарафи шӯришчиён гузаштанд ва дар як муддати кӯтоҳ қисми зиёди мулкҳои мустамликавии аврупоии Туркияро ҳаракати инқилобӣ фаро гирифт. Аҳмад Ниёзбейро дастаҳои ҷириқӣ дар Македония ва Албания амалкунанда ва аҳолии маҳаллӣ дастгирӣ карданд. 23 июл Кумитаи «Иттиҳод ва тараққӣ» ба султон талаби қатъӣ пешниҳод кард, ки ӯ аз нав ҷорӣ карда шудани Конститутсияро эълон кунад, вагарна тавассути артиши инқилобӣ ба Истамбул лашкар мекашад. Вақте маълум гардид, ки шӯришгаронро ҷузъу томҳои дар наздикии Истамбул, Измир, Афён ва Қараҳисорбуда ва ҳайати шахсии флоти ҳарбӣ дастгирӣ мекунад, Абдулҳамид маҷбур шуд, ки шаби 24 июл аз нав барқарор карда шудани Конститутсия ва интиҳобот ба парламентро эълон кунад. Бо шунидани ин хабар дар шаҳрҳои

калонтарини империя намоишҳои серодами мухташам баргузор гардиданд. Рӯхияи инқилобии халқ султонро ба гузашткунӣҳои нав маҷбур сохт. Ӯ авфи иштирокчиёни ҳаракати инқилобиро эълон кард, ки он 40 ҳазор нафар маҳбусони сиёсӣ ва муҳоҷирони иҷбориро дар бар гирифт. Сензура бекор карда шуд. Рӯзномаҳои маҳфӣ ба фаъолияти ошкоро баромаданд.

Инқилоби ҷавонтуркҳо бе хун ғалаба кард. Вале онҳо бар хилофи қарорҳои Конгресси Париж Абдулҳамидро аз тахти султонӣ нафароварданд. Ба ҳайати ҳукумати ӯ дохил ҳам нашуданд.

Лекин аз вазъияти муносиби сиёсӣ истифода бурда, кумитаи «Иттиҳод ва тараққӣ» дар палатаи вакилон барои худ аксариятро таъмин намуд. Раиси палата намояндаи ҷавонтуркҳо Аҳмад Ризобей интиҳоб гардид. Вале дере нагузашта, таъсири ҷавонтуркҳо дар артиш суст шуд. Ғайр аз артиши 3-юми дар Македония мустақарбуда, ягон қисми ҳарбӣ онҳоро дастгирӣ намекард. Дар масъалаҳои гуногун дар байни ҳуди ҷавонтуркҳо ҷудой ба амал омад. Бо ҳамин сабаб, то моҳи апрели соли 1909 парламенти Туркия ягон қарор ва ё қонуни ҷашмрасро қабул карда натавонист. Ин бошад, ба пастшавии обрӯй ва эътибори он сабаб шуд. Ин ҳолати парламент базаи иҷтимоии ҷавонтуркҳоро заиф гардонид. Дар сиёсати хориҷии Туркия низ ноқомиҳо мушоҳида шуданд. Султон ҳамаи ин камбудӣҳоро ба гардани ҷавонтуркҳо бор карда, ба ҳучум гузашт. 13 апрели соли 1909 бо ризоияти Абдулҳамиди II ва бо дастгирии рӯҳониёну сарварони ҳизби «Аҳрор» бар зидди ҳукумат ва парламент баромади қисмҳои гарнизони Истамбул доир гардид. Ҳарбиён талаб карданд, ки палатаи қонунгузорро барҳам дода, шариат ва ҳокимияти султон аз нав барқарор карда шавад. Аз ҳамин лаҳза дар пойтахт таъкиботи ҷавонтуркҳо ва ҷонибдорони онҳо оғоз ёфт.

Дар як муддати кӯтоҳ Абдулҳамиди II сохти мутлақро аз нав барқарор кард. Вале ҷавонтуркҳо тавонистанд, ки исёни аксулинқилобиро зуд пахш кунанд. Бо ёрии қисмҳои артиши 3-юм ва дастаҳои мусаллаҳи инқилобӣ, ки дар «артиши амал» муттаҳид шуда буданд, 26 апрел назорати худро дар пойтахт

Намоиш дар
Истамбул моҳи
июли соли 1908

аз нав барқарор намуданд. Рӯзи дигар парламент қарор қабул кард, ки султон Абдулҳамиди II аз тахту тоҷ ва мартабаи халифаи Туркия маҳрум карда шавад. Ба тахти султони Туркия Маҳмади V Рашид (1909-1918)-и беирода шинонида мешавад. Ба ҳайати ҳукумати нав якчанд арбоби ҷавонтуркҳо низ дохил шуданд. Ғайр аз ин, ҷавонтуркҳо мансабҳои губернаторҳо, сафирон, вазифаҳои зиёдро дар артиш ва дарбор ишғол намуданд. Комитети «Иттиҳод ва тараққӣ» дар идораи мамлакат мақоми халқунанда дошт.

Ҳамин тариқ, дар Туркия ҳокимият ба дасти ҷавонтуркҳо мегузарад. Онҳо дар сиёсати дохилӣ дар мамлакат ҷорӣ намудани арзишҳои демократӣ ва дар сиёсати хориҷӣ барои аз тобеияти давлатҳои хориҷӣ баромадани Туркияро барномаи амалиёт интиҳоб намуданд. Натиҷаи фаъолияти онҳо буд, ки Туркия ба роҳи аврупоии тараққиёт дохил гардид, ҳарчанд ҷавонтуркҳо дар идораи давлат, яъне демократикунонии ҷомеа бо қатъият амал намекарданд. Аз ин рӯ, дар байни халқ обрӯи онҳо паст мешуд, ки инро рақибони сиёсиашон истифода мебарданд. Ба ҳар ҳол, инқилоби ҷавонтуркҳо пешқадам буд. Он Туркияро ба давраи нави таърихӣ ворид сохт.

Оғози барҳам хӯрдани империяи Усмонӣ. Ҷавонтуркҳо то соли 1918 дар сари ҳокимият буданд. Онҳо Туркияро бо роҳи сармоядорӣ ва демократияи Ғарб бурданд, вале халқҳои гайритурки империяро аз зери юги истисмори мустамликавӣ озод накарданд, ҳарчанд қабл аз инқилоб дар ин бора ҳарф мезаданд.

Системаи сиёсӣ, ки ҷавонтуркҳо ташкил намуданд, имконият дод, ки созмонҳои ҷамъиятию сиёсӣ ташкил ёбанд. Ҳизби Сотсиалистии Усмонӣ (1910) ва Ҳизби Хуррият ва Ваҳдат (1911)

аз ҷумлаи онҳост. Аз ин пештар Ҳизби Иттиҳод ва Тараққи ташкил ёфта буд. Соли 1912 ба ҳизби ваҳдатчиён муяссар гардид, ки парламентаро пароканда сохта, ҳукуматро ба сари ҳокимият биёранд, ки нисбат ба Ҳизби Иттиҳод ва Тараққи Туркия дар оппозитсия буд. Чавонтуркҳо аз тарси он ки ҳокимият аз дасташон наравад, моҳи январи соли 1913 табaddулоти давлатӣ ба амал бароварданд. Гурӯҳи афсарҳо бо сардории иштирокчиинкилоби соли 1908 Анварбей қароргоҳи ҳукуматро ихота карда, рақибони чавонтуркҳо ро тӯмор карданд. Баъди табaddулоти чавонтуркҳо дар мамлакат режими диктаториро аз нав барқарор карданд, ки он аз истибдоди Абдулҳамид ҳеҷ фарқе надошт.

Дар оғози асри XX давлатҳои абарқудрати Аврупо сиёсати хориҷии худро ба мустамликаҳои балканиин империяи Туркия раван карданд. Онҳо ният доштанд, ки мустамликаҳои империяи Усмонӣро дар байни худ тақсим кунанд. Ба ин мубориза Италия низ ҳамроҳ шуд. Тирамоҳи соли 1911 бо розигии давлатҳои абарқудрат Италия барои забти ду музофоти африқоии Туркия – Триполитания ва Киренаика бар зидди империяи Усмонӣ ба ҷанг даромад. Дар ин ҷанг туркҳо шикаст хӯрданд. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Уши-Лозанна, ин ду музофот ба номи Либия ба Италия гузаштанд.

Ҷанги Триполитания нишон дод, ки империяи Усмонӣ ҳеле заиф гардидааст. Ин ҳолат ба муқобили Туркия ба ҷанг даромадани иттифоқи давлатҳои балканиин Булғория, Сербия, Юнон ва Черногорияро тезонд. Ин ҷанг, ки Ҷанги якуми Балкан ном гирифтааст, моҳи октябри соли 1912 оғоз ёфта, то баҳори соли 1913 давом кардааст. Дар он Туркия шикаст хӯрд. Мувофиқи Созишномаи сулҳи 30 майи соли 1913 дар Лондон ба имзорасида мустамликаҳои аврупоии Туркия аз қаламрави гирду атрофи Истамбул ва минтақаи гулӯгоҳҳои наздикии онҳо иборат шуд. Албания князии мустақил эълон гардид.

Муҳолифати иттифоқчиён дар масъалаи тақсими музофотҳое, ки аз Туркия ба даст дароварда буданд, сабабгори Ҷанги дуюми Балкан (моҳҳои июн-августии соли 1913) шуд. Дар Ҷанги дуюми Балкан Булғория шикаст хӯрд. Мувофиқи Созишномаи сулҳи Бухарест, Туркия Фракияи Шарқӣ ва Эдирно пас баргардонид.

Панислумия ва пантуркия. Ҷанги триполитанӣ ва ҷангҳои балканӣ тахайюлотии чавонтуркҳо низ шикаст дод ва онҳо

мачбур шуданд, ки дар масъалаи миллӣ сиёсати худро аз нав дида бароянд. Барҳамхӯрии ҳукмронии туркҳо дар Балкан ба муборизаи миллию озодихоҳии халқҳое, ки ҳанӯз дар ҳайати ин империя буданд, таъсир расонид ва махсусан ба халқҳои араб. Ҷавонтуркҳо дар чунин шароит барои дар ягонагӣ нигоҳ доштани империя ба мақоми дини ислом диққати калон меодагӣ шуданд. Барои ҳамин, онҳо гоյи панисломии Абдулҳамидро фаъолона тарғиб мекарданд.

Асоси дигари идеологии сиёсати миллии ҷавонтуркҳо пантуркия гардид. Ин гоյ дар асоси миллатгароии ҷавони туркӣ тавлид ёфтааст. Яке аз асосгуздорон ва ифодакунандагони асосии ин гоյ файласуф Зиё Гиёкалп (1876-19240 буд. Бар хилофи панисломия ӯ зарурати тақсими ҳокимиятро ба дунявӣ ва руҳонӣ ва дар асоси тамаддуни аврупоӣ тараққӣ додани миллати туркро асоснок кард. ӯ меғуфт, ки яке аз чораҳои асосии дар ин роҳ ба муваффақият ноил шудан, дар як давлат муттаҳид кардани туркзабонҳо мебошад. Ин гоёҳо махсусан дар байни ҷавонтуркҳо обрӯи баланд пайдо намуданд. Қисми нисбатан миллатгарони намоёндагони онҳо гоёҳои Гиёкалпро ривож дода, ба таълимоти пантуркӣ табдил доданд. Ин ҷавонтуркҳо талаб мекарданд, ки ҳамаи туркзабонҳо тахти ҳокимияти султони Туркия муттаҳид карда шаванд ва бо роҳи зӯрӣ турк қунонидани ақаллиятҳои миллӣ ва бо ҳамин роҳ нест кардани онҳоро даъват менамуданд.

Ҳокимияти «Сегона»-и олмонимаобҳо. Олмон меҳост, ки Туркияро бар зидди Англия ва Русия истифода барад. Барои ҳамин, сиёсати пешгирифтаи ҷавонтуркҳоро дастгирӣ мекард. Аз ҳамин сабаб, дар доираҳои ҳукмрони Туркия ғуруҳи олмонимаоб пурзӯр шудан меғирад. Мақоми ин ғуруҳ махсусан баъди охири соли 1913 дар Туркия ба дасти «сегона»-и ҷавонтуркҳо гузаштани ҳокимият-вазири ҳарбӣ-Анварпошшо, вазири умури доҳила ва раиси Кумитаи Марказии «Иттиҳод ва Тараққӣ» Талъатпошшо ва вазири баҳр ва губернатори Истамбул Ҷамолпошшои хурд боз ҳам пурзӯртар мешавад. Ду нафари аввали «сегона» -Талъатпошшо ва махсусан Анварпошшо қонибдори бо роҳи Олмон рафтани Туркия буданд. Онҳо меғуфтанд, ки Туркия бо ёрии Олмон метавонад аз режими таслимқорона ҳалос шуда, баъд нақшаҳои пантуркии худро татбиқ кунад. Бо қидду қаҳди Анварпошшо соли 1913 генерали немис Лиман фон Сандерс бо супориши

махсус ба Туркия ташриф овард. Аз ҳамин вақт сар карда, артиши Туркия ба зери назорати Олмон дохил шуд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. ОҚИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚИИ ҶАНГИ РУСИЯЮ ТУРКИЯИ СОЛҲОИ 1877-1878

Болоравии ҳаракати миллию озодихоии халқҳои славян дар солҳои 70-ум дар Балкан (дар Ҷерсоговина, Босния ва Булғория) ба шуриши зидди Туркия оварда расонд. Ҳукумати подшоҳӣ вазъи ба амаломадаро барои мустаҳкам кардани мавқеи худ дар Балкан ва... аз флоти англис бехатар гардонидани соҳилҳои Баҳри Сиёҳ... қулай донист.

Ҷанги русу туркҳои солҳои 1877-1878 барои аз зери зулми Туркия озод карда шудани халқҳои славянии нимҷазираи Балкан мақоми ҳалқунандаро иҷро намуд. Дар маҳаллаи Сан-Стефано (наздикии Константинопол) ба Созишномаи сулҳ имзо гузошта шуд, ки он истиклолияти Черногория, Сербия ва Руминияро муқаррар кард. Аз ҷониби халқи рус озод карда шудани Булғория баъди садсолоҳо бори аввал ба ин давлат истиклолият овард. Англия ва Австро-Венгрия аз Созишномаи сулҳи Сан-Стефано норозӣ буданд ва бар зидди он эътирози ҷиддӣ баён намуданд. Дар зери фишори ин давлатҳои абарқудрат ва бо дастгирии фаёлонаи Бисмарк масъалаи Балкан ба муҳокимаи Конгресси байналхалқие, ки с. 1878 дар шаҳри Берлин баргузор гардид, пешниҳод карда шуд. Русия дар ин конгресс аз ҷиҳати дипломатӣ ба пикаст дучор шуд ва Ҷимоятгарони яқпорачагии Туркия ҷазираи Кипр (Англия) ва Боснияю Ҷерсоговинаро (Австрия) аз худ карданд.

2. СОЗИШНОМАИ ПЕШАКИИ РУСИЯЮ ТУРКИЯ, КИ ДАР САН-СТЕФАНО 19 ФЕВРАЛ (3 МАРТ)-И СОЛҲ 1878 БА ИМЗО РАСИДААСТ

Моддаи 2. Порта (русоҳо ҳукумати Туркияро он вақт ҳамин тавр меномиданд)-и Дурахшон истиклолияти князии черногорияро қотеъона эътироф менамояд...

Моддаи 3. Сербия соҳибистиклол эътироф карда мешавад...

Моддаи 5. Портаи Дурахшон истиклолияти Руминияро эътироф мекунад...

Моддаи 6. Булғория князии худидорашаванда ва андозпардозандаеро ташкил мекунад, ки он дорои ҳукумати насронӣ ва артиши худ мебошад.

Марзҳои Булғорияро ҳайати махсуси Русияю Туркия муқаррар мекунад...

Моддаи 7. Князии Булғорияро халқ озодона интиҳоб мекунад ва онро бо розигии мамлакатҳо...(мамлакатҳои абарқудрати иштирокчи конгресс дар назар дошта шудааст) Портаи Дурахшон тасдиқ менамояд.

Маҷлиси ашхоси муътабари Булғория, ки дар Филиппол (яъне Пловдив) ва ё Трнов (яъне Тирнов) даъват карда мешавад, то интиҳоб карда шудани княз, дар зери назорати комиссари императорони Русия ва дар ҳузури комиссари Оттоман (яъне Туркия) оинномаи идораи ояндаро таҳия месозад...

Моддаи 8. Артиши Оттоман минбаъд дар Булғория наместонад ва ҳамаи истеҳкомҳои собиқ аз ҳисоби ҳукуматҳои маҳаллӣ нест карда мешаванд...

Моддаи 19. Барои пируӣ дар ҷанг ва инчунин барои зараре, ки ба Русия расонда шудааст... Портаи Дурахшон уҳдадор аст, ки онро ҷуброн созад. Ин ҷуброн дар шакли зайл ифода ёфтааст:

а) нуҳсад миллион сӯм пул барои хароҷоти ҳарбӣ...; б) чорсад миллион сӯм пул барои расидани зарар ба соҳилҳои ҷанубии мамлакат...; в) сад миллион сӯм барои зараре, ки хангоми ба Қафқоз зада даромадан расонида шудааст...; г) даҳ миллион сӯм барои хисороте, ки ба раият ва муассисаҳои русии дар Туркиябуда ба бор оварда шудааст...

Моддаи 24. Босфор ва Дарданел ҳам дар давраи ҷанг ва ҳам дар давраи озоишта барои киштиҳои тиҷоратии ҳамаи мамлакатҳои бетараф ба ҷониби бандарҳои Русия мерафтагӣ ва ё аз он ҷо меомадагӣ қушода мебошанд. Аз ин рӯ, Портаи Дурахшон уҳдадор мешавад, ки дар оянда бандарҳои баҳрҳои Сиёҳ ва Азовро ҳамчун номувофиқ ба тақозои эъломияи дар Париж 4 (16) апрели соли 1856 баимзорасида муҳосира накунад.

3. ҶАЗИРАИ КИПРО ҶАСБ КАРДАНИ АНГЛИЯ

Дар байни Британияи Кабир ва Туркия 4 июни соли 1878, яъне дар арафаи Конгресси Берлин Созишномаи Кипр ба имзо расид. Дар асоси ин Созишнома Англия ҷазираи Кипр–базаи муҳимтарини стратегиро дар қисми шарқии Баҳри Миёназамин ба даст даровард.

Моддаи 1. Дар ҳолате ки агар Русия Батум, Ардаган ё Карс, ё яке аз ҳамин ҷойҳоро дар дасти худ нигоҳ дорад, ё ки агар Русия ягон вақт қушиш намояд, ки қисми қаламрави дигари Аълоҳазрат султонро дар Осиё забт намояд... пас Англия уҳдадор мешавад, ки барои ба воситаи силоҳ ҳифз кардани қаламрави мазкур бо Аълоҳазрат султон ҳамроҳ шавад. Ба ивази ин ёрӣ Аълоҳазрат султон ба Англия ваъда медиҳад, ки ислоҳоти заруриро ба амал мебарорад, ки баъдтар аз ҷониби ҳар ду давлат муайян карда мешавад ва он ба идораи қобили қабул ва ҳифозати насронӣёну раияти дигари Портаи Дурахшон, ки дар қаламрави мазкур сокинанд, дахл дорад; ба Англия барои иҷрои уҳдадорихоҳи худ маблағи зарурӣ пайдо намудан, Аълоҳазрат султон инчунин, розӣ аст, ки забт ва идораи ҷазираи Кипр ба ихтиёри Англия дода шавад...

4. ҶАНГИ ИТАЛИЯЮ ТУРКИЯИ СОЛҲОИ 1911-1912

Тобистони соли 1911 тезутундшавии муҳолифатҳои байналхалқиро оид ба бухрони Агадир истифода бурда, Италия қарор дод, ки мустамликаҳои Африқои Шимолиро забт намояд. Баъд аз талаби беҳаёнаи Италия ба Туркия дар бораи додани розигӣ ба забти Триполитания ва Киренаика, 29 сентябр Италия бар зидди Туркия ҷанг оғоз кард. Дар натиҷаи шикасти ҳарбии Туркия 18 октябри соли 1912 дар Лозанна шартномаи Италияю Туркия ба имзо расид, ки мувофиқи он Туркия аз тарафи Италия забт карда шудани Триполитания ва Киренаикаро эътироф намуд.

САНАҲОИ МУҲИМ

1853 - 1856 – Ҷанги Қрим дар байни Туркия ва Русия

1856 – қушода шудани бонки Оттоман

- 1876 – эълон шудани Конституцияи Туркия
- 3.VII.1908 – аз тарафи коменданти шахрчаи Ресна Аҳмад Ниёзбей ташкил карда шудани дастаи аскарони инқилобии иборат аз 200 нафара
- 23.VII.1908 – ба султон пешниҳод кардани талаби «Иттиҳод ва тараққӣ» марбут ба абадӣ қорӣ карда шудани Конституция
- 24.VII.1908 – аз тарафи султон эълон гардидани аз нав қорӣ карда шудани Конституция ва гузаронидани интиҳоб ба парламент
- 13.IV.1909 – шикасти муваққатии ҷавонтуркҳо ва ба таъқиби онҳо оғоз кардани султон Абдулҳамиди II
- 1911 – Триполитания ва Киренаикаро аз Туркия гирифтани Италия
- X.1912 – Ҷанги якуми Балкан
- VI-VIII.1913 – Ҷанги дуюми Балкан
- Охири 1913 – дар Туркия ба «сегона»-и ҷавонтуркҳо гузаштани ҳокимият
- 1913 – бо супориши махсус ба Туркия ташриф овардани генерали немис Лиман фон Сандерс

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом ҷанг аҳволи иқтисодии Туркияро вазнин кард? 2. Вазъи молиявии Туркия дар солҳои 60-ум ва 70-уми асри XIX чӣ тавр буд? 3. Дар бораи ба иқтисоди Туркия ворид шудани сармояи хориҷӣ далелҳо биёред. 4. Исбот кунед, ки Туркия дар даҳсолаҳои охиринаи асри XIX бо роҳи сармоядорӣ қадам ниҳодааст. 5. Дар нимаи дуюми асри XIX дар Туркия кадом табақаҳои нави иҷтимоӣ ташаккул ёфтанд? 6. Дар бораи фаъолияти зиддисултони Мидхатпаша ва ҳамфикрони ӯ барои дар Туркия қорӣ намудани Конституция чӣҳо медонед? 7. Моҳияти Конституцияи соли 1876-и Туркияро баён кунед. 8. Дар бораи ташкилӣ ва фаъолияти созмони Иттиҳод ва тараққӣ нақл кунед. 9. Ҷавонтуркҳо кӣҳо буданд ва чӣ меҳостанд? 10. Ҷавонтуркҳо кай ва дар кучо анҷумани нахустини худро гузарониданд? 11. Дар бораи инқилоби соли 1908-и ҷавонтуркҳо нақл кунед. Он бо кадом натиҷа анҷом ёфт? 12. Чаро соли 1909 нерӯҳои иртиқӣ муваққатан ба ҷавонтуркҳо шикаст доданд? 13. Дар бораи аҳамияти инқилоби ҷавонтуркҳо чӣҳо гуфта метавонед? 14.

Парокандашавии империяи Усмониён чӣ тавр сурат гирифт. 15. Чанги Италия барои ба даст даровардани Триполитания ва Киренаикаро шарҳ диҳед. 16. Дар бораи панисломия ва пантуркия маълумот диҳад. 17. Хуччатҳои мавзӯро дар ҷавобҳои истифода баред.

§27. МАМЛАКАТҲОИ АРАБ

Дар огози нимаи дууми асри XIX аксарияти давлатҳои араб мисли пештара мустамликаи империяи Усмониён буданд. Дар баробари ин, як қатор мамлакатҳои Аврупо барои ба даст даровардани мустамликаҳои арабии Туркия мубориза мебуданд. Вазъи асри миёнагӣ ба давлатҳои араб имконият намерод, ки ба муқобили таҷовузи хориҷӣ истодагарӣ карда тавонанд.

Азбаски дар ин давра империяи Усмониён ба бухрони шадиди феодалӣ гирифтोर шуда буд, ба дастдарозкунии мамлакатҳои империалистӣ ба таври бояду шояд муқовимат карда наметавонист. Барои ҳамин, баъди муқовимати начандон зиёде маҷбур мешуд, ки мулкҳои арабии худро паси ҳам ба онҳо вогузор кунад.

Ба мамлакатҳои араб воридшавии сармояи мамлакатҳои абарқудрати Аврупо қайҳо сурат гирифта буд. Дар нимаи дууми асри XIX–аввали асри XX бошад, ба ниммустамлика ва ё мустамликаи давлатҳои империалистӣ табдил ёфтани ин мамлакатҳо анҷом меёбад.

МИСР

Мисрро истило кардани Англия. Дар ҷанги якуми (солҳои 1831-1833) зидди Туркия ҳарчанд Муҳаммад Алӣ галаба карда, истиқлолияти мамлакат ва ҷандин мулки арабии Туркияро ба даст дароварда бошад ҳам, дар Ҷанги дууми (солҳои 1839-1841) мамлакатҳои Аврупо, бо сардории Англия, аз ҷониби Туркия ба ҷанг даромада, ба он шикаст доданд. Дар натиҷаи ин, Муҳаммад Алӣ аз тамоми мулкҳои забткардааш маҳрум шуд. Баъди ин ҷанг, тобеияти Миср ба Туркия бо ном вучуд дошт.

Соли 1849 баъди вафоти Муҳаммад Алӣ набераи ӯ Аббоси I (1849-1854) ба сари кудрат меояд. Хидеви нав садоқати худро ба империяи Туркия иброз дошта, соли 1851 барои сохтмони роҳи оҳани Қоҳира-Искандария ба англисҳо иҷозатнома дод, ки ин дар Миср иҷораи аввалини хориҷӣ буд.

Баъди шикасти ҳарбии соли 1840, хидеви Миср маҷбур шуд, ки ба мамлакатҳои Аврупо доиман гузашт кунад. Гузашткунҳои Мисро мамлакатҳои Аврупо акнун ба тавассути дипломатия ба даст медароварданд. Ин кор ба уҳдаи консулҳо вогузор карда шуда буд. Беҳуда нест, ки таърихи давраи солҳои 1841-1876-и Мисро «давраи консул» меноманд.

Дар давраи ҳукмронии Саид (солҳои 1854-1863) ва Исмоил (солҳои 1863-1879) вазъи мустамликавии Миср тағйир наёфт. Барои ба асорат гирифтӣ кардани Миср сохтмони Канали Суэс мақоми муҳим дошт. Соли 1854 соҳибкори фаронсавӣ Фердинанд Лесспес барои сохтмони канал ва истифодаи он аз хидеви Миср барои иҷора иҷозатнома гирифт. 17 ноябри соли 1869 Канали Суэс ба истифода дода шуд. Ҳарчанд вазни асосии молиявӣ меҳнати сохтмони канал ба души Миср афтода буд, лекин аз он бештар аврупоӣҳо фоида диданд. Танҳо 15 Ҷоизи даромади Канали Суэс ба ҳазинаи Миср медаромаду ҳалос. Аз сабаби вазнинии аҳволи молиявии мамлакат, Исмоил маҷбур шуд, ки ҳамон 15 Ҷоизи ҳиссаи Мисро бо нархи ниҳоят арзон – 22 млн франк ба ширкати Фаронса Ҷурушад. Баъди ин Миср аз истифодаи Канали Суэс ягон тин ҳам даромад намегирифт, яъне он пурра аз хориҷӣ шуд.

Соли 1876 вобастагии Миср ба давлатҳои хориҷӣ ба марҳалаи нави худ дохил мешавад. Давлатҳои Аврупо ба қорҳои дохилии Миср рӯйрост даҳлат мекарданд. Миср аз ноилҷӣ аз давлатҳои хориҷӣ пули зиёд қарз мегирифт ва онро сари вақт пардохта наметавонист. Барои ҳамин, бо талаби қарздиҳандагони хориҷӣ, 2 майи соли 1876 Исмоил маҷбур шуд, ки ба қонун дар бораи ташкили Ҳазинаи ошқорӣ қарзи Миср имзо гузорад. Баъди ин Ҷаъолияти молиявии Миср пурра ба ихтиёри мамлакатҳои абарқудрати Аврупо гузашт, чунки ба ҳайати ин комиссия намоёндагони қарздиҳандагон дохил шуданд. Маҳз бо ҳамин сабаб, моҳи августи соли 1878 кабинетӣ вазирони Миср ба истеъфо рафта, кабинетӣ нави вазирон ташкил гардид, ки ба он

Нубарпошшо ном армани ба бонкҳои хориҷӣ алоқадор роҳбарӣ кард. Вазири корҳои дохилӣ шахси иртиҷоъпеша Риёзпошшои хизматгори вафодори англисҳо, Риверс Вилсон (ҷонишини Фердинанд), вазири молия, намояндаи Фаронса – вазири корҳои ҷамъиятӣ, намояндаи Австрия – нозири кулл ва намояндаи Италия-рафиқи вазир таъин карда шуданд. Худи ҳамин далелҳо шаҳодати онанд, ки Миср тобеи хориҷиён шудааст.

Ҳаракати миллию озодихоҳии халқи Миср. Ба молияи Миср назорати аврупоиҳоро ҷорӣ намудан, зада гирифтани мансабҳои муҳимтарини давлатӣ нисбати хориҷиён, аз он ҷумла, дар артиши Миср оппозитсияи ҷиддиеро ба вучуд овард.

Моҳи майи соли 1880 гурӯҳи афсарон бо роҳбарии Аҳмад Арабӣ (минбаъд ӯро Аҳмад Арабпошшо ном мебарем) ба номи вазири ҳарбӣ бо эътирозномае муроҷиат карданд. Ҳарчанд вазорати ҳарбӣ шикоятӣ ин гурӯҳро дуруст ҳисобид, лекин бо вучуди ин, таъкиботи афсарони шикояткарда оғоз ёфт. Моҳи январӣ соли 1881 Аҳмад Арабпошшо ва гурӯҳи ӯ аз нав, ин дафъа бо талабнома, ба шӯрои вазирон муроҷиат карданд. Дар он истеъфои вазири ҳарбӣ ва тафтиши ҷиддии тартиби ба афсарон додани рутбаи ҳарбӣ талаб карда мешуд. Ҳукумат қарор кард, ки Аҳмад Арабпошшо ва ҷонибдорони ӯро бо роҳи фиреб ба дом афтонда, ба додгоҳи ҳарбӣ диҳад. Вале полкҳои Қоҳира биноеро, ки Арабпошшо ва ҳамсафони ӯ дар он ҷо боздошт шуда буданд, муҳосира намуда, дастгиршудагонро озод карданд. Баъд полкҳои шӯришбардошта ба қасри хидев рафта, аз нав истеъфои вазири ҳарбию тақозо карданд. Шӯришгарон ба халқ ҳам муроҷиат карданд, ки онҳо ҷӣ мецоҳанд.

Канали Суэтс. Иншооти калони гидротехникии асри XIX.

Солҳои 1859-1869 сохта шудааст. Тамоми кор дастӣ иҷро мешуд. Ҳангоми сохтмон қариб 120 ҳазор кас ҳалок шудааст. Аввал 53 ғоизи саҳмияҳои ширкати канал ба Фаронса, 44 ғоиз ба Миср тааллуқ доштанд, ки соли 1875 онҳоро ба Англия фурухт.

Вазири ҳарбӣ аз вазифааш сабуқдӯш карда шуда, ба ҷойи ӯ Маҳмуд Самъ Албарӯдӣ таъин гардид. Ғайр аз ин, дар зерӣ роҳбарии Арабпошшо барои тафтиши тартиби дар артиш

додани рутбаҳои ҳарбӣ комиссияи махсус ташкил карда шуд. Бо ин роҳ хидев Тавфиқ хост, ки шӯришгаронро фиреб диҳад.

Ин вақт Арабпошшо бо роҳбарони зиёди сиёсӣ ва намоёндагони зиёиёни миллӣ вомехӯрад. Дар ин воҳӯриҳо масъалаи истиқлолияти Миср ҳам баррасӣ шуд. Ҳарчанд ҳукумат барои бо роҳи осоишта барҳам додани муноқиша чораҳо меандешид (масалан, ба афсарон сари вақт моҳона ва рутбаҳоро боадолатона меодагӣ шуд), бо вучуди ин, бо маслиҳати мушовирони аврупоӣ қарор карда шуд, ки ба ҳар роҳе бошад, аз Арабпошшо ҳалос шавад. Барои ҳамин, фармон дода шуд, ки полкҳои исёнгар аз пойтахт ба ҷойи дуртар – ба Искандария ва Диаметта равон карда шаванд. Вазири ҳарбӣ иҷрои ин қарорро рад намуд. Барои саркашӣ хидев ўро аз вазифа сабукдӯш карда, ба ҷойи ў шахси иртиҷоiero вазири ҳарбӣ таъин намуд.

Моҳи сентябри ҳамон сол аз нав фармон дода шуд, ки полкҳои исёнгар ба ҷойи муайяншуда раванд, вале Арабпошшо ба ин фармон итоат накард. Полкҳои гарнизони Қоҳира боз ба сӯи қасри хидев раҳсипор шуданд. Ин дафъа Арабпошшо талаб кард, ки ҳукумати иртиҷоӣ ба истеъфо равад ва дар мамлакат Конститутсия ҷорӣ намуда, парламент даъват карда шавад. Зиёд кардани артиш низ ба рӯйхати талабҳои шӯришгарон дохил буд. Хидев ин талабҳоро қабул кард, чунки илоҷи дигар надошт.

Табаддулоти Арабпошшо ба аврупоиҳо маъқул нашуд. Барои ҳамин роҳҳои гуногунро ба кор мебарданд, то ки Миср аз тобеияти онҳо ҳалос нашавад. Аз он ҷумла, бо роҳи ҳарбӣ низ.

Дар ҷанги зидди Англия ба қувваҳои мусаллаҳи Миср Арабпошшо сарварӣ мекард. Соли 1882, баъди муҳорибаҳои шадид, англисҳо аввал Искандарияю Канали Суэтс ва баъд шаҳри Қоҳираро ба даст дароварданд. Баъди ин хидеви Миср Тавфиқи ҷонибдори Англия, ки ба Искандария фирор карда буд, аз нав ба Қоҳира баргашта, Арабпошшоро аз вазифааш сабукдӯш кард. Арабпошшо ба англисҳо таслим шуд. Ҳукуматдорон ва англисҳо таъкиботи иштирокчиёни ҳаракати озодихоҳиро сар карданд. Арабпошшо ва ҳамсафони наздики ўро додгоҳи Англияи Миср ба қатл ҳукм кард. Баъд ҳукми қатли Арабпошшо, ў ба бадарғаи якумра ба Сейлон иваз карда шуд. Ватандӯстони зиёде ба хориҷи кишвар фирор карданд. Англисҳо ба Миср ба маблағи 9 млн ф-ст. товони ҷанг бор карданд. Баъди шикасти Арабпошшо,

Миср дар амал ба мустамликаи Англия табдил ёфт, ҳарчанд ҳуқуқи байналхалқии он мисли пештара мондан гирифт, яъне Миср мустамликаи империяи Туркия буд.

ВАЗЪИ СИЁСИЮ ИҚТИСОДИИ СУРИЯ, ЛУБНОН, ФАЛАСТИН ВА ИРОҚ

Дар нимаи дуюми асри XIX-то солҳои 90-ум дар иқтисодиёти Сурия, Лубнон ва Фаластин сармояи хориҷӣ, алалхусус сармояи Фаронса мавқеи ҳукмронро ишғол мекард. Давлатҳои империалистӣ муттасил ин музофотҳои империяи Усмониёнро ба манбаи ашёи хоми кишоварзии саноатӣ, соҳаи маблағгузорӣ ва бозори фуруши молҳои худ табдил медоданд. Сурия ва Лубнон маҳсулоти мевагӣ, қанди найшакар, загирпоя, тамоку, пахта ва барои саноати бофандагии Англия ва Фаронса калобаи абрешим истеҳсол мекарданд.

Системаи бонкии ин давлатҳо низ аз тарафи сармояи хориҷӣ назорат карда мешуд. Дар Сурия, Лубнон ва Фаластин шуъбаҳои сершумори бонки Оттоман ва бонкҳои Англия ва Олмон кор карда, даромади калон мегирифтанд, аз он ҷумла, бонки Англия–Фаластин, бонки тичоратии Фаластин, бонки Салоника, бонки қарздиҳии Лион, бонки олмонии Шарқ, бонки фаластинии Олмон. Корҳои марбут ба суғурта аз тарафи австриягӣҳо назорат карда мешуданд. Ширкатҳои хориҷӣ киштигардии баҳрии ин давлатҳоро низ ба даст дароварда буданд.

Зулми шадидаи Туркияи султонӣ ва асорати хориҷӣ ба он оварда расонд, ки Сурия, Лубнон ва Фаластин ягон хел саноати пешқадам надоштанд. Устохонаҳои мавҷудаи хурд, асосан, ба коркарди аввалияи ашёи хоми кишоварзӣ машғул буданд.

Дар ноҳияи аз ҷиҳати стратегӣ муҳими Фаластин, ки ба мавзеи Канали Суэтс ҳамчавор буд, манфиатҳои мамлакатҳои пуриктидори империалистӣ бо ҳам бархӯрда буданд. Ҳар яки онҳо кӯшиш мекарданд, ки вазъи фарқияти динии маҳалро дар ин ноҳия барои мустаҳкам кардани мавқеи худ истифода баранд. Ғайр аз ин, ширкатҳои гуногуни хориҷӣ ва мақомоти молиявии сионистӣ ба харидани заминҳои помешикҳо ва кишоварзони араб шуруъ карда буданд. Дар охири асри XIX дар ин заминҳо бошишгоҳҳои зиёди муҳоҷирони яҳудии олмонӣ сохта шуданд. Ин кор огози

мустамликагардони сионистӣ ва олмони заминҳои Фаластин буд. Марказҳои муҳоҷирони мустамликачӣ олмонӣ дар Фаластин ҳамчун роҳи муҳими дар ин минтақа паҳн кардани таъсири Олмон истифода бурда мешуданд.

Дар чоряки охири асри XIX ва оғози асри XX ба Ироқ воридшавии ширкатҳои инҳисории хориҷӣ сурат мегирад. Нақлиёти баҳру дарёгардӣ, қори бонкӣ, тичорати хориҷӣ ва саноати қорқарди аввалияи ашӣи хом ба зерӣ назорати сармоядорони аврупоӣ ва пеш аз ҳама, ба зерӣ назорати сармояи англисӣ мефармоиданд. Қиштигардии дарё тавассути Дачла ва Фурот ва Шатт-ул-Арабро аз соли 1861 ширкати англисии Линч ба даст даровард. Он соли оянда алоқаи баҳрии байни Ҳиндустон ва бандарҳои ҳалиҷи Форсро барқарор кард. Дар солҳои 90-ум дар ин мамлакат наздики 10 ширкати нақлиёти хориҷӣ фаъолият дошт. Дар оғози асри XX ширкати англисӣ қиштигардиро дар Дачла пурра инҳисори худ кард. Англисҳо дар Ироқ хати телеграф ҳам сохтанд. Дар асоси сармояи англисӣ дар Бағдод ва Басра шӯъбаҳои бонки Оттоман қушода шуданд.

Англисҳо дар Ироқ ҳуҷаини ягона набуданд. Ба онҳо лозим меомад, ки барои манфиатҳои худ бар зидди сармоядорони Фаронса, Белгия ва Италия мубориза баранд. Вале дар ин мубориза рақибӣ асосии англисҳо империализми Олмон буд. Юнкерҳо ва сармоядорони немис нақшаи мустамликагардони музофотҳои осӣи империяи Усмонӣро мекашиданд ва орзу доштанд, ки Ироқро ба макони ғалла ва қиштзорҳои пахтапарварии худ табдил диҳанд.

Ба доираи тичорати ҷаҳонӣ қишди шудани Ироқ ва афзоиши содироти маҳсулоти қишварзӣ истеҳсолоти қишварзӣ онро то як дараҷа ба пеш ҳаракат доданд. Вале Ироқ мисли пештара мамлақати қишварзӣ дорои техникаи ақибмонда ва усулҳои қаммаҳсули ҳоҷагидорӣ мондан гирифт. То оғози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ин давлат ниммустамликаи империализми англис шуд.

МАМЛАКАТҲОИ НИМҚАЗИРАИ АРАБИСТОН

Дар охирҳои асри XIX – аввали асри XX барои дар Арабистон ҳукмрон шудан, Туркия ва Англия дар байни худ мубориза мебуданд. Империяи Усмониён бошад, Яманро истило карда, дар Ҳиҷоз гарнизонҳояшро мустақар намуд. Солҳои 1900-1908 дар ин ҷо роҳи оҳане сохта шуд, ки Мадинаро бо Димишқ пайваст. Ин роҳ дар шимолу шарқи Арабистон воситаи асосии робитаи гарнизонҳои туркӣ гардид.

Англия соли 1871 ба шайхҳои нимқазираи Қатар пуштибонӣ (протекторат)-и худро эълон кард. Ҷавобан ба ин, Мидхатпошо, ки ин вақт губернатори Ироқ буд, артиши Туркияро ба Қатар, Алхоса ва Қувайт равон кард. Ин вилоятҳо, ки қад-қад соҳилҳои халиҷи Форс воқеъ буданд, округи нави империяи Усмониён-санҷаки Наҷдро ташкил намуданд. Ба номи давлати Ваҳҳобиён рост омадани номи ин санҷак шаҳодати он аст, ки Туркия меҳост навоҳии дохилии Арабистонро ба мулкҳои худ ҳамроҳ кунад. Соли 1872 туркҳо ба Яман экспедитсияи ҳарбӣ ташкил намуда, онро ба яке аз вилоятҳои империяи Усмониён табдил доданд.

Солҳои 80-ум Англия кушиш мекард, ки мавқеи худро дар ҷануби Арабистон ҳам мустаҳкам кунад. Ба вай муяссар гардид, ки султону шайхҳои Хадрамаутро паси ҳам маҷбур созад, ки пуштибонии англисҳоро қабул кунанд. Дар миёнаҳои солҳои 90-ум англисҳо қазираи Сокотораро забт намуданд, инчунин дар халиҷи Форс минтақаи зери таъсири худро васеъ карданд. Соли 1873 онҳо ба султонҳо ва шайхҳои Уммон шартномаҳои нави асоратоварро бор карда, соли 1880 бошад, бо шайхи Баҳрайн қарордод ба имзо расониданд. Ин қарордод бар зидди даъвои Туркияи Усмониён ва Эрон ба Баҳрайн буд. Созишномаи мазкур Баҳрайнро пурра ба Англия тобеъ кунонд.

Солҳои 90-уми асри XIX – аввали асри XX барои забти давлатҳои нимқазираи Арабистон дар байни Туркия, Англия, Фаронса, Олмон ва Русия рақобат аз нав қувват мегирад. Аз ин рақобат бештар Англия фоида дид.

СУДОНРО ИСТИЛО КАРДАНИ АНГЛИЯ

Ба Судон сар даровардани тоҷирони аврупой ба солҳои 30-юми асри XIX рост меояд. Онҳо ба ин ҷо молҳои саноати англис оварда мефуруштанд ва аз ин ҷо гуломонро харида, дар киштиҳо бор карда, барои фуруштан тавассути Нил аз Хартум ба Қоҳира мефиристоданд. Соли 1857 ҳукумати Миср гуломфуруширо мамнӯъ эълон кард, аммо гуломфурушон роҳи ғайриқонунии гуломфуруширо ёфта, ин машғулияти тижорати худро давом медоданд. Вале аз охириҳои солҳои 60-ум муносибати Англия нисбат ба Судон тағйир ёфт. Он аз тижорат ба забти ин давлат гузашт. Акнун гуломчаллобони аврупой ба даромад аз гуломфурушӣ қонеъ нашуда, мехостанд, ки Судонро пурра забт кунанд. Захираҳои ашёи хоми ин мамлакат, имконияти горат кардани аҳолии он, аз ҳама муҳимаш аҳамияти стратегии Судон Англияро ба оғоз намудани ин кор ҳавасманд менамуд. Судон дар ҳавзаи дарёи Нил ва дар сари роҳи Африқои Марказӣ воқеъ буд. Инчунин, болооби дарёи Нилро ишғол карда, Англия ба Миср фишор оварда метавонист.

Соли 1869 Англия дар зери парчами Миср ба Судон экспедитсияи ҳарбӣ ташкил намуд. Роҳбари экспедитсия англис Бейкер губернатори вилоятҳои забткардашуда таъин гардид. Ин вилоятҳо якҷоя Экватория ном гирифтанд. Соли 1874 полковники англис Гордон Бейкерро дар ин вазифа иваз намуд. Ин шахс иштирокчи паҳш кардани шӯриши Тайпинҳо буд. Ба Гордон муяссар гардид, ки заминҳои зиёдро аз сарчашмаи Нил сар карда, то кӯли Виктория забт намуда, инчунин, пуштибонии Англияро бар шоҳигарии Уганда муқаррар намояд. Вақте ки соли 1877 мамлакатҳои Аврупо Мисро ба зери назорати молиявии худ дароварданд, Гордон генерал-губернатори тамоми Судон таъин карда мешавад. Афсарҳои ситоди ӯ низ губернатори музофотҳои гуногуни Судон таъин гардиданд. Баъди истилои Судон горати ҳаматарафаи ин давлат оғоз ёфт. Дар натиҷа, аз сиёсати мустамликадорон норозигии аҳолии маҳаллӣ рӯз то рӯз афзуда, ба шӯриш мубаддал гардид. Соли 1879 Гордон шӯришҳои дар вилоятҳои Баҳр, Алғазал ва Дарфур баамаломадаро паҳш намуда, баъд Судонро тарк кард. Ба ҷойи ӯ генерал-губернатори Судон шахси мисриё таъин мегардад. Вале дар музофотҳои Судон

мисли пештара аврупоиён губернатор буданд. Соли 1881 тамоми Судонро шӯриш фаро гирифт. Ба ҳаракати озодихоии зиддианглисӣ ва золимони маҳаллӣ Муҳаммад Аҳмад ном дарвеше, ки тирамоҳи соли 1881 худро Маҳдӣ номида буд, роҳбарӣ мекард. Ӯ мардумро бар зидди хориҷиён ва кофирон (ҳокимияти хидебро кофир меномид) ба ҷиҳод даъват намуд.

Қароргоҳи Маҳдӣ аввал дар яке аз ҷазираҳои Нил – ҷанубтари Хартум воқеъ буд. Аз ин ҷо ӯ ба воситаи воизон таълимоти худро ба тамоми ғӯшаю канори мамлакат паҳн менамуд. Барои дар марҳалаи тавлид паҳш кардани ин ҳаракат, охириҳои соли 1881, ҳокимони Хартум ба он ҷо дастаи ҷазодиҳандаи худро фиристоданд. Ин даста аз тарафи ҷонибдорони Муҳаммад Аҳмад пурра торумор карда шуд. Баъди ин Муҳаммад Аҳмад қароргоҳи худро ба ҷанубу шарқии мамлакат кӯчонд. Аз ин ҷо ва аз ҷойҳои дигари мамлакат даҳҳо ҳазор кишоварзон ва кӯчманчиён омада, ба дастаҳои фидоӣни Маҳдӣ дохил мешуданд. Онҳо дастаҳои маҳдичиён ба муқобилашон равонкардари торумор мекарданд. То оғози соли 1883 онҳо Кордофанро озод карда, охириҳои соли 1883 артиши хидебро, ки ба он генерали англис Хикс роҳбарӣ мекард, торумор ва вилояти Дарфурро пурра ишғол карда, баъд дар соҳилҳои Баҳри Сурх ҷанги ҷириқиро вуҷат доданд.

Дар ин шароит Англия дар Судон усули забтқунии худро тағйир дод. Оғози соли 1884 Гордон аз нав ба Хартум, ин дафъа ба сифати генерал-губернатор ва намояндаи расмӣи ҳукумати Британия омад. Ба вай супориш дода шуда буд, ки ҷудошавии Судонро аз Миср эълон карда, артиши хидебро аз Судон барорад ва ҳукумати пурқувватеро ташкил намуда, баъд ба феодаҳои маҳаллӣ таъя карда, шӯриши Маҳдиро паҳш кунад. Мувофиқи нақша, Гордон мебоист султонҳоро, ки то аз тарафи Муҳаммад Алӣ забт кардани Судон дар ин мамлакат ҳукмронӣ мекарданд, аз нав ба сари қудрат оварда, Судонро тавассути фидоӣни онҳо идора мекард. Лекин ин нақша пурра шикаст хӯрд.

Барои барҳам додани шӯриши маҳдичиён, Гордон ҳилаю найранги зиёди дигарро низ ба кор бурд, вале ҳамаи онҳо бенатиҷа баромаданд.

Аввалҳои соли 1885, баъди муҳосираи дуру дароз, шӯришгарон Хартумро ба даст дароварда, Гордонро қатл

карданд. Ғайр аз баъзе маҳалҳо, Судон ба дасти маҳдичиён гузашт. Дар ин ҷо давлати динӣ ташкил ёфт. Дар мамлакат ба сари қудрат омада, маҳдичиён муносибатҳои ҷамъиятӣ, муносибат ба моликият, сохти системаи сиёсӣ ва сиёсати хориҷии худро ба манфиатҳои миллии мамлакат ва ислом тағйир доданд.

Англия ва Миср аз қасди ҷадидан истило кардани Судон даст накашида буданд. Дар охири асри XIX мубориза барои ба даст даровардани Судон ва болооби Нил ба марҳалаи нав дохил гардид. Фаронса забти Судони Шарқиро оғоз кард. Артиши Англия ва Миср тавассути Нил ба боло ҳаракат карда, соли 1898 пойтахти Судон – шаҳри Омдурманро ишғол карда, тавассути пулемётҳои навакак ихтироъ ва истеҳсолкардаи англисӣ даҳҳо ҳазор маҳдичиёнро қир карданд. Давлати ташкилкардаи Маҳдӣ маҳв шуд. Англисҳо мақбараи ӯро ба хок яксон карданд. Фаронса бошад, аз забти Судон бенасиб монд. Аз соли 1899 сар карда, Судон ба зери ҳокимияти якҷояи Англия ва Миср дароварда шуд. Вале иштироки Миср дар идораи Судон бо ном вучуд дошт. Тамоми ҳокимият дар дасти англисҳо буд. Ҳамин тариқ, Судон ба ниммустамликаи Англия табдил меёбад.

ЛИБИЯ, ТУНИС, АЛҶАЗОИР ВА МАРОКАШ

Либия. Дар нимаи дуюми асри XIX ҳавфи ба мустамлика табдил ёфтани Либия меафзояд. Даъвогарони асосии забти Либия Фаронса ва Италия буданд. Ин вилояти биёбони Шимолии Африко дорои захираҳои табиӣ кам буда, барои идомаи сиёсати истилогаронаи Италия дар Африко мавқеи стратегӣ дошт. Либия барои ин кор ҳамчун тақягоҳи муносиби ҷангҳои минбаъдаи истилогаронаи ин давлат шуда, хизмат карда метавонист. Италия барои ба даст даровардани Либия ва умуман сиёсати истилогаронаи худ, дар ҳавзаи Баҳри Миёназамин ғаълтар шуда, соли 1871 барои ба Тунис ҳучум кардан, экспедитсияи ҳарбии баҳрӣ тайёр кард. Вале дар лаҳзаи охири пеш аз ҳучум, аз ин мақсад даст кашид. Баъди ин, Италия дар ҷанги зидди Ҳабашистон жандарми он шуд. Баъди дар ҷанги солҳои 1894-1896-и зидди Ҳабашистон шикаст хӯрдан,

империалистони Италия аз нав ба нақшаи забти Триполитания баргаштанд. Ин лашкаркаширо ҳукумати Италия аз тайёрии дипломатӣ сар кард. Натиҷаи ҳамин буд, ки соли 1907 Австро-Венгрия уҳдадор шуд, ки дар мубориза барои забти Либия Италияро аз ҷиҳати дипломатӣ дастгирӣ хоҳад кард. Соли 1909 оид ба ин масъала розигии Русия ҳам гирифта шуд. Англия ҳам барои забти Либия розигӣ дод. Дар муқобили Италия акнун танҳо Туркия меистод.

Соли 1911 барои Либия дар байни Туркия ва Италия ҷанг сар шуд. Десанти ҷарбии Италия шаҳрҳои Триполи, Дерна, Бенгози ва Хомсро ба даст даровард. То баҳори соли 1912 Италия қисми зиёди Либияро забт кард ва моҳи октябри соли 1912 намояндагони Туркияю Италия дар зери Созишномаи Лозанна имзо гузоштанд. Туркия ҳукмронии Италияро бар Либия эътироф кард. Мувофиқи Созишномаи мазкур, Туркия артишу амалдорони худро аз он ҷо пас хонд. Фаронса, Австро-Венгрия, Англия ва Олмон расман ба тавачҷуҳи ҳукумати Италия расониданд, ки аз тарафи Италия забт карда шудани Либияро эътироф мекунанд. Лекин либиягиҳо шартҳои Созишномаи сулҳи Лозаннаро рад карда, силоҳи худро ба Замин нагузоштанд. Артиши Италия ҷанги худро бар зидди халқи Либия давом дод, то ки ноҳияҳои дохилии ин давлатро забт кунад. Вале баъди огози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ онҳоро ватандӯстони Либия аз мамлакат пеш мекарданд. Италиявиҳо танҳо дар баъзе ноҳияҳои наздисоҳилии Либия истода тавонистанду халос.

Тунис. Тунис давлати аввалини араб буд, ки дар давраи империализм ба мустамлика табдил ёфтааст. Барои ишғоли ин давлат Фаронса ва Англия бо ҳамдигар рақобат мекарданд. Дар солҳои 70-уми асри XIX ба ин рақобат Италия низ ҳамроҳ мешавад. Соли 1871 кӯшиши Италия барои бо роҳи осоишта ба даст даровардани иҷозатномаи иҷора бенатича баромад.

Сармоядорони Фаронса, ки кайҳо боз ба иқтисоди Тунис сармояи худро ворид сохта, заминҳои зиёдро кашида гирифта ва иҷораҳои ғоиданок ба даст дароварда буданд, боисрор ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки ин мамлакатро ба ниммустамликаи Фаронса табдил диҳанд. Масъалаи Тунис дар Конгресси байналхалқии Берлин гузошта шуд. Дар ин Конгресс дар амал тақсими

империяи Усмониён сурат гирифт. Ба Фаронса, бо таклифи Олмон, гайрирасмӣ иҷозат дода шуд, ки Тунисро забт намояд. Бо ин кор Олмон рақибӣ аврупоии худ - Фаронсаро то дараҷае дар муқобили Италия гузошт. Аз тарафи дигар, гузашткунӣ Тунис ба Фаронса барои Англия ғоиданок буд. Дар арафаи ишғоли Миср Англия намерофт, ки Фаронса бо вай рақобат кунад. Рақибони Фаронса дар ишғоли Тунис империяи Усмониён ва Италия буданд. Лекин Фаронса, ки ба зӯрии худ боварӣ дошт, ба мавқеи ин ду давлат аҳамияте ҳам намерод.

Ҳамин тариқ, соли 1881 Фаронса Тунисро ишғол мекунад. Моҳи майи соли 1881 бей аз хавфи маҳрум шудан аз тоҷу тахт маҷбур шуд, ки ба матни шартномаи пешакӣ тайёр кардашудаи фаронсавӣ имзо гузорад. Ҳарчанд дар ин шартнома ибораи «пуштибонӣ» истифода шуда бошад ҳам, санади мазкур шартномаи ба мустамликаи Фаронса табдил ёфтани Тунисро ифода мекард. Тунис ҳуқуқи сиёсати мустақилонаи байналхалқиро аз даст дод. Бейи Тунис уҳдадор шуд, ки бе розигии Фаронса ба ягон созишномае, ки моҳияти байналхалқӣ дорад, имзо намегузорад.

Моҳи июни соли 1881 бей дар бораи он, ки Фаронса дар муносибати Тунис бо давлатҳои дигар «миёнарави ягона аст», амрӣ худро интишор кард.

Таслимшавии бейи Тунис дар мамлакат қаҳру қазаби оммаро ба вуҷуд овард. Дар натиҷа, шӯриши калоне ба амал омад, ки он тамоми Тунисро фаро гирифт. Аксарияти аскарӣ афсарҳо бе ҷанг ба тарафи шӯришчиён мегузаштанд. Дар ин шӯриш намерофтагонӣ ҷамоаи динӣ марбутоҳӣ, ки шиори «ҷанги муқаддас»-и зидди Фаронсаро эълон карда буданд, саҳми калон гирифтанд. Муборизаи артишӣ Фаронса бар зидди шӯришчиён якҷанд моҳ давом кард. Баъди он ки маркази шӯриш - Қайравон гирифта шуд, нуқтаҳои муқовимат дар иҷмол ва маркази Тунис шикаст хӯрданд. Бо вуҷуди ин, дар ҷануби Тунис мубориза бар зидди фаронсавӣ то охири ҳамоно сол давом кард.

Баъди паҳши шӯриш, фаронсавӣ ба ташкил намудани сохтори давлатӣ мустамликавӣ шурӯъ карданд, ки дар Тунис ҳукмронӣ сармояи Фаронсаро таъмин намояд. Моҳи июни соли 1883 Созишномаи нави Фаронсаю Тунис ба имзо расид, ки дар он бори аввал дар муносибати Фаронса бо ин

давлат калимаҳои «Фаронса ҳокимиятро дар Тунис пурра ба ихтиёри худ мегирад» истифода бурда шуданд. Соли 1884 Комиссияи байналхалқии молия барҳам дода шуда, қорҳои марбут ба молияи Тунис ба ихтиёри резиденти кулли Фаронса дода шуд. Бо ҳамин, дар амал дар Тунис тамоми ҳокимият ба ихтиёри намоёдаи кулли Фаронса гузашт.

Алҷазоир. Моҳи марти соли 1871 эълон карда шудани Коммунаи Париж дар Алҷазоир ҳаракати нави инқилобиро ба вуҷуд овард. Худи ҳамон моҳ ин мустамликаи Фаронсаро шӯриши калони озодихоҳона фаро гирифт. Майдони Шарқии Алҷазоирро шӯриши қабилаҳои арабҳо ва барбарҳо фаро гирифт. Ба он ҳокими яке аз вилоятҳои ин ҷо Муҳаммад Мукронӣ роҳбарӣ мекард. Қариб 30 қабила дар зери итоати ӯ буд. Биноан, Мукронӣ метавонист бар зидди артиши Фаронса то 25 ҳазор нафар аскар гун кунад. Моҳи апрел артиши фидоӣен аллакай қисми зиёди мамлакатро ба даст дароварда, гарнизонҳои калони фаронсавихоро муҳосира карданд. Истилогарони аврупой ба таври оммавӣ аз шаҳру деҳоти мамлакат фирор мекарданд. Шӯришгаронро ҷамоаи исломии Раҳмония дастгирӣ мекард.

Баъди дар огози моҳи майи соли 1871 ҳалок гардидани Муҳаммад Мукронӣ, фармондеҳи артиши фидоӣен ва роҳбарии шӯриш ба ихтиёри бародари Мукронӣ—Аҳмад бу Мизраг мегузарад. Пешвоёни Раҳмония ба душман таслим шуданд. Фаронса қувваҳои худро якҷанд маротиба зиёд карда, ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашта, моҳи июл нерӯҳои асосии шӯришгаронро торумор кард. Соли 1872 Аҳмад бу Мизраг силоҳи муборизаро ба Замин гузошт.

Дар огози асри XX режими мустамликавии Фаронса дар Алҷазоир боз ҳам мустаҳкамтар карда шуд.

Марокаш. Ҳанӯз дар асри XVIII Фаронса ва Испания бо султони Марокаш Созишнома баста, ҳуқуқҳои тоҷирон ва намояндагони ин давлатҳоро васеъ карданд. Дар қаламрави Марокаш Австро-Венгрия, Англия, ИМА, Нидерландия, Белгия ва баъзе давлатҳои дигар низ ҳуқуқҳои таслимқорӣ гирифтанд. Лекин дар ишғол кардани Марокаш Фаронса ғайбат буд. Вай аз соли 1870 сар карда, минтақаҳои ба Алҷазоир ҳамсарҳади

Марокашро паси ҳам забт мекард. Вале ба амалӣ шудани нақшаи Марокашро забт кардани Фаронса давлатҳои абаркудрати дигари Аврупо муқобилият нишон медоданд. Барои ҳамин, оид ба масъалаи Марокаш соли 1880 дар Мадрид конференсияи байналхалқӣ баргузор гардид. Иштирокчиёни он «истиклолият»-и Марокашро қафолат доданд. Дар баробари ин, қарор карда шуд, ки дар идораи ин давлат бе иҷозати тарафҳои манфиатдор ягон тағйироте даровардан мумкин нест. Ин конференсия қарордоди умумиро қор карда баромад, ки он режими таслимкуниро нисбат ба Марокаш васеъ кард. Бо ин қарордод ҳуқуқи ба даст даровардани Замин дар Марокаш ва дар ин мамлакат доштани моликияти ғайриманқулно ҳамоҳанг карданд. Ҳамин қисмати қарордод нисбати ҳамаи иштирокчиёни конференсия паҳн карда шуд, аз он ҷумла нисбати Олмон, Португалия ва Русия ҳам. Конференсияи соли 1880-и Мадрид дар амал мақоми ниммустамликавии Марокашро тасдиқ намуд.

Соли 1887 Англия, Италия, Австро-Венгрия, Испания ва Олмон Созишномаи дигареро ба имзо расониданд, ки бар зидди даъвоҳои Фаронса нисбати Марокаш раво карда шуда буд. Дар навбати худ, Фаронса ишғоли Марокашро вазифаи наздиктарини худ ҳисобида, охири асри XIX – оғози асри XX барои амалӣ шудани ин мақсад тайёрии фаъолони дипломатиро оғоз намуд.

Муборизаи Фаронса барои ба пуштибонии худ даровардани Марокаш то соли 1912 идома ёфт. Ҳамон сол султони Марокаш Мулай Ҳафид маҷбур шуд ба шартномае имзо гузорад, ки он пуштибонии Фаронсаро бар Марокаш муқаррар менамуд.

Муқаррар намудани пуштибонии Фаронса Марокашро на танҳо аз истиклолият маҳрум кард, балки яқиндорчии онро низ аз байн бурд. Мувофиқи Созишномаи соли 1912-и Фаронса ва Испания, минтақаи шимолии Марокаш тахти пуштибонии Испания қарор гирифт.

Вале халқи Марокаш ба режими мустамликавии ватани худ тан наодо, муборизаи озодихонаро давом медод.

Ба империалистони Фаронса лозим омад, ки бар зидди халқи Марокаш муддати дуру дароз чанги хунхорона баранд, то ки ин давлатро ба худ тобеъ намоянд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. БОНКИ ХОРИЦИИ МИСР

...Дар мамлакат бонкҳои бузургтарини хориҷӣ шӯъбаҳои худро мекушоданд. Ҳамин тариқ, соли 1856 «Бонки Миср» (англисӣ) ташкил меёбад. Баъд соли 1860 «Бонки гаравмонӣ» (сармояи Фаронса) кушода мешавад. Сипас, соли 1864 «Бонки Англияю Миср» ва соли 1865 бонки «Оттоман» яке аз шӯъбаҳои худро дар Миср мекушоянд.

2. ШИРКАТҲОИ ВОРИДОТӢ

«Қ.Планета ва К.» соли 1853 ташкил ёфтааст. Ин ширкат дар Магата ва Мансур марказҳои пахтадозакунӣ сохта, дар ноҳияҳои Мисри Боло ва Мисри Поён пахтапарварӣ, агентҳои харидкунӣ ва дар ҳамаи мамлакатҳои, ки пахта истеҳсол менамоянд, намояндагӣ мекушояд.

«В.Торнел ва писарон» соли 1860 ташкил ёфтааст.

«Хуррами Вепашӣ ва К.» соли 1862 дар Искандария ташкил ёфтааст. Он дар Ливерпул, Манчестер, Бостон, Женева ва ҳамаи мамлакатҳои, ки пахта истеъмол мекунанд, намояндагӣ кушодааст.

Ширкати «Линдемани» соли 1864 ташкил ёфтааст.

«Мор ва Фендерл» соли 1869 ташкил ёфтааст. Дар Шабин-эл-Канатир завод ва дар ҳамаи марказҳои бофандагӣ намояндагӣ дошт.

3. ҚАРЗИ ДАВЛАТИИ МИСР (БА ҲИСОБИ ҲАЗ.Ф.-СТ)

НОМИ БОНК	МАБЛАҒИ НАСИЯИ ВОМБАРГ	МАБЛАҒИ НАҚД ГИРИФТАИ ҲУКУМАТ
1861 «Фрюлинг ва Гошен»	3293	2640
1864 «Рюлинг ва Гошен»	5704	4864
1865 «Англисию мисрӣ»	3388	2750
1866 «Рюлинг ва Гошен»	3000	2640
1867 «Оттоман»	2080	1793
1868 «Оппенгейм»	11890	7913
1870 «Бишофсхайм»	7143	5000

4. ҚОНУН ДАР БОРАИ ТАЪСИСИ ВОРИСИИ ТАХТИ ТУНИС АЗ 15 ШАВВОЛИ СОЛИ 1277 (28 АПРЕЛИ СОЛИ 1861)

Конун мазкурро ҳамчун Конститутсияи аввалини Тунис шуморидан мумкин аст.

БОБИ I. ДАР БОРАИ ШОҲЗОДА ВА ХОНАДОНИ ХУСАЙНИҲО

Моддаи 1. Ҳокимияти шоҳзодаҳои хонадони Хусайниҳо бо назардошти анъаноти синусолии дар шоҳӣ қабулгардида мерос гузопта мешавад. Танҳо дар сурате ки агар меросхӯр аз ҳокимият даст кашад, меросхӯри дуҷумин ин ҳуқуқро ба даст медарорад.

Моддаи 3. Сардори давлат дар як вақт сардори хонадони шоҳ буда, аз болои шоҳзодагон ва шоҳдӯхтароне, ки ба ҳайати хонадон дохиланд, ҳукм дорад ва ягон нафари онҳо бе розигии ӯ соҳибхитӣ ва соҳиби моликият нестанд...

Моддаи 4. Сардори давлат, ҳамчун сардори хонадони подшоҳ, вазифаҳои аъзоёни онро муқаррар мекунад... Дар навбати худ, онҳо ба ӯ ҳамчун фарзандон ба падар итоат мекунанд.

Моддаи 5. Шоҳзодагон ва шоҳдӯхтарони хонадони подшоҳ бе иҷозати сардори давлат ақди никоҳ баста наметавонанд.

БОБИ II. ДАР БОРАИ САРДОРИ ДАВЛАТ

Моддаи 12. Сардори давлат бо ёрии вазирон идораи сиёсии шоҳиро иҷро менамояд.

Моддаи 13. Ӯ ба қисмҳои ҳарбии баҳрӣ ва пиёдаиҷом роҳбарӣ мекунад, сулҳ менамояд, дар бораи иттифок ва тижорат шартнома ба имзо мерасонад.

Моддаи 14. Ӯ аниқси вақолатдорро хоста гирифта, таъин мекунад ва агар зарур шуморад, аз вазифа сабуқдӯш менамояд.

Моддаи 15. Ӯ ҳуқуқи аф қарданро дорад, ба шарте ки ин қор ҳуқуқи ҳеч қасро поймол накунад.

БОБИ IV. ВАРҚАИ АЪЗОЁНИ ОИЛАИ ПОДШОҲ

Моддаи 29. Аз даромади давлатӣ ба маблағи 1.200 ҳазор пиастр барои сардори давлат қудо қарда мешавад.

Моддаи 30. 66 ҳазор пиастр барои ҳар як шоҳзодаи хонадор, 6 ҳазор пиастр барои ҳар як шоҳзодаи муҷарраде, ки дар тарбияи волидонашон мебошанд, 12 ҳазор пиастр барои ҳар як шоҳзодае, ки то хонадоршавӣ аз падар ҷим мондааст, 20 ҳазор пиастр барои ҳамаи шоҳдӯхтарҳои шавҳардор ва бевамонда, 3 ҳазор пиастр барои шоҳдӯхтарҳои муҷарради падардор, 8 ҳазор пиастр барои ҳар як беваи шоҳзодаи ғавтида муқаррар қарда мешавад.

Ғайр аз ин, як қаротиба ба маблағи 15 ҳазор пиастр барои тӯи ҳар як шоҳзода ва 50 ҳазор пиастр барои тӯи ҳар як шоҳдӯхтар қудо қарда мешавад.

БОБИ ХІІ. ДАР БОРАИ ХОРИЧИЁНЕ, КИ ДАР ШОҲИГАРИИ ТУНИС СУКУНАТ ДОРАНД

Моддаи 105. Барои иҷрои анъанаҳо ба ҳама хориҷиёне, ки дар Тунис сукунат доранд, озодиҳои пурра ваколат дода мешаванд.

Моддаи 106. Ягон нафари онҳо барои эътиқодҳои динӣ таъқиб карда намешаванд, дар пайравӣ ба дини худ ва ё ихтиёрӣ қабул кардани дини дигар озод мебошад.

Тағйири дин, миллат ва ҳуқуқҳои онҳоро тағйир намедихад.

Моддаи 110. Ба хориҷиёне, ки дар Тунис сукунат доранд, дар масъалаи истехсол ҳамон ҳуқуқҳо ва шароитҳое дода мешаванд, ки ба тунисиён дода шудаанд.

Моддаи 112. Хориҷиёне, ки дар Тунис сукунат доранд, мисли раияти Тунис ба тижорати дохилӣ ва хориҷӣ машғул шуда метавонанд.

5. БА МИСР ЗАДА ДАРОМАДАНИ АНГЛИЯ

3 июни соли 1882 флоти Англия ба гулӯлаборонкунии қалъаю истехкомҳои Искандария шурӯъ кард. Флоти англис 8 киштии зирехпӯш, 2 киштии артиллерӣ, 3 киштии разведкачӣ, 81 киштии торпедозани дорои 69 тупи андозаи милашон калон, 88 тупи андозаи милашон миёнаю хурд ва 70 тупҳои думила дошт. Ҳаёати флоти душман аз 5700 нафар одам иборат буд. Гарнизони Искандария 7500 нафар аскарони бадтаълимгирифтаро ташкил мекард. Баъди якҷанд соати тирборонкунии артиллерияи англисҳо ҳамаро ба ҳок яксон кард. Дар шаҳр сӯхтор ба амал омад. Ин ҳолат мисриёноро маҷбур сохт, ки аз оташкушоии ҷавобӣ даст кашанд.

Мувофиқи суханҳои муҳбири «Дейли Телеграф», ки маълумотро аз як араби аз Искандария гурехта гирифтааст... талафоти мисриён бузург аст. Аскарон ва сокинони ғавтида на камтар аз 2000 нафар мебошанд. Аҳоли дар бораи фирор намудан фикр ҳам карда буд. Фармондеҳи англис Сеймур эълон дошт, ки танҳо қалъаҳо гулӯлаборон карда мешаванд. Вале бар ҳилофи ин ваъда, то наздикии соати 10 гранатаҳое, ки ба истехкомҳо партофта шуда буданд, ба ҳар ҷо-ҳар ҷойи шаҳр афтида, роҳгузарҳоро қуштаю хонаҳоро валангор карданд...

6. БУҲРОНИ ЯКУМИ МАРОКАШ (1905-1906)

(Аз нутқи Вилҳелми II дар Танҷер 31 март с. 1905)

«Ман имрӯз ба назди султони соҳибихтиёр меравам. Боварӣ изҳор менамоем, ки Марокаш дар зери ҳокимияти мустақили султон бе ягон инҳисор ва гасикунӣ дар асосҳои баробарии пурра барои рақобати осоншудаи ҳамаи давлатҳо озод мемонад. Сафари ман ба Танҷер мақсад дорад ва ман мехоҳам аз тамоми қувваҳои дар ихтиёрбуда бо қатъияти том истифода бурда, манфиатҳои Олмонро дар Марокаш бомуваффақият дифоъ намоям. Султонро қатъиян шӯҳи мустақил шуморида, дар бораи усулҳои таъмини ин манфиатҳо танҳо бо худӣ ӯ маслиҳат мекунам».

7. КОНФЕРЕНСИЯИ АЛХЕСИРАСИ СОЛИ 1906

(Аз санади кулли Конференсияи байналхалқии Алхесирас, ки 25 март (7 апрел)-и соли 1906 ба имзо расидааст)

Баъди дар Танчер баромад кардани Вилгелми II, ҳукумати Олмон дар бораи эътироф накардани Созишномаи Англияю Фаронсаро оид ба Марокаш расман эълон намуда, даъвати конференсияи байналхалқиро тақозо кард. Таҳдид аз ҷониби Олмон ҳукумати Фаронсаро маҷбур сохт, ки ба даъвати ҷунин конференсия розӣ шавад. Конференсияи Алхесирас аз 15 январ то 7 апрели соли 1906 баргузор гардид. 11 давлати Аврупо, ИМА ва Марокаш иштироккунандагони ин конференсия буданд. Дар масъалаи политсияи Марокаш дар конференсия муборизаи тезу тунд ба амал омад. Олмон аз тарафи давлатҳои дигар дастгирӣ наёфта, аз ҷиҳати дипломатӣ саҳт шикаст хурд. Фаронса ба дастгирии Англия ва Русия тақя карда, ғолиб баромад. Ҳарчанд Созишномаи бо Марокаш ба имзорасида ба соҳибистиклолии султони ин мамлакат оварда расонид, лекин Фаронса (бо ҳамроҳии Испания) дар амал дар кори аз болои политсияи Марокаш ҷорӣ намудани назорат ба муваффақият ноил гардид.

БОБИ I. ЭЪЛОМИЯ ДАР БОРАИ ПОЛИТСИЯИ МАРОКАШ

Моддаш 1. Политсия тахти ҳокимияти олии Аълоҳазрат султон мемонад. Вай аз ҳисоби мусулмонҳои Марокаш ташкил карда мешавад...

Моддаш 3. Барои ташкил намудани ин қор ва ёрӣ ба султон аз тарафи ҳукуматҳо... афсарҳо ва унтер-афсарҳои испанӣ ва фаронсавӣ ба ихтиёри ӯ (яъне султон) политсия фиристода мешавад.

САНАҲОИ МУҲИМ

МИСР

1831-1833 – ҷанги якуми Миср ва Туркия

1839-1841 – ҷанги дуюми Миср ва Туркия

1854 – аз тарафи соҳибқори фаронсавӣ Фердинанд Лессепс барои сохтани Канали Суэтс гирифта шудани иҷозатнома

17.X.1869 – ба истифода дода шудани Канали Суэтс

1882 – шикасти шӯриши Арабпошшо ва ба мустамликаи Англия табдил ёфтани Миср

МАМЛАКАТҲОИ НИМҚАЗИРАИ АРАБИСТОН

- 1871** – пуштибони нимқазираи Қатар эълон гардидани Англия
- 1871** – ба мустамликаи Туркия табдил ёфтани Яман
- 1873** – ба султонҳо ва шайхҳои Уммонӣ шартномаҳои нави асоратовар бастанӣ Англия
- 1880** – ба Англия тобеъ шудани Баҳрайн

СУДОН

- 1857** – гуломфурӯширо манъ кардани ҳукумати Миср
- 1869** – дар зери парчами Миср ба Судон ташкил намудани экспедитсияи ҳарбии Англия
- 1881** – тахти роҳбарии Маъданӣ тамоми Судонро фаро гирифтани шӯриш
- Охири 1883** – артиши хидеви Мисрро торумор карда, вилояти Дарфурро ишғол кардани маҳдичиён
- 1899** – ба зери ҳокимияти якҷояи Англия ва Миср даромадани Судон

ЛУБНОН

- 1909** – розигӣ додани Русия ба забти Либия аз ҷониби Италия
- 1911** – дар байни Туркия ва Италия сар задани ҷанг аз барои Либия
- X.1912** – дар байни Италия ва Туркия баста шудани Созишномаи Лозанна

ТУНИС

- V.1881** – Тунисро ишғол кардани Фаронса
- VI.1883** – ба мустамликаи Фаронса табдил ёфтани Тунис

АЛҶАЗОИР

- III.1871** – ташкилҳои Коммунаи Париж, дар Алҷазоир дар зери роҳбарии Муҳаммад Мукронӣ ба амал омадани шӯриш
- VII.1871** – торумор гардидани шӯришгарон

МАРОКАШ

- 1870 — оғози аз тарафи Фаронса ишғол карда шудани минтақаҳои Марокаши бо Алҷазоир ҳамсарҳад
- 1880 — конференсияи байналхалқии Мадрид оид ба Марокаш
- 1880 — ба давлати ниммусталика табдил ёфтани Марокаш
- 1887 — аз ҷониби Англия, Италия, Австро-Венгрия, Испания ва Олмон бо Марокаш бастанӣ шартномае, ки ҳилофи даъвоҳои Фаронса буд
- 1912 — тахти пуштибонии Фаронса ва Испания қарор гирифтани Марокаши Шимолӣ

САВОЛ ВА СУҶОРИШ

1. Англия Мисрро кай ва чӣ тавр ишғол кард? 2. Дар бораи ҳаракати миллию озодихоии халқи Миср нақл кунед. 3. Нисбати сохтмони Канали Суэс чӣҳо медонед? 4. Дар бораи шӯриши халқи Миср тахти роҳбарии Аҳмад Арабӣ (Арабпошшо) маълумот диҳед. 5. Англия Мисрро кай ба ниммустамликаӣ худ табдил дод? 6. Сурия, Лубнон, Фаластин ва Ироқ кай ва чӣ тавр ба ниммустамликаӣ давлатҳои империалистии Аврупо табдил ёфтанд? 7. Ба мустамликаҳои давлатҳои империалистӣ табдилёбии давлатҳои нимҷазираи Арабистон кай ва чӣ тавр сурат гирифт? 8. Ба ниммустамликаӣ Англия табдилёбии Судон чӣ ҳел оғоз ёфт? 9. Барои ба мустамликаӣ худ табдил додани Судон Англия кадом ҳилаю найрангҳоро истифода бурд? Гордон кӣ буд? 10. Дар бораи ҳаракати муқовиматнишондиҳии озодихононаи халқи Судон дар зерӣ роҳбарии Муҳаммад Аҳмад (Махдӣ) чӣҳо медонед? 11. Кай Судон ба ниммустамликаӣ Англия табдил ёфт? 12. Дар бораи рафти ба тобеяи давлатҳои абарқудрати Аврупо гирифтӣ шудани Либия, Тунис ва Алҷазоир маълумот диҳед. 13. Давлатҳои империалистӣ барои ба зерӣ итоати худ даровардани Марокаш дар байни худ чӣ тавр рақобат мекарданд? 14. Аз ҳуҷҷатҳои марбут ба Миср чӣ ҳулоса баровардан мумкин аст? 15. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 28. ҲАБАШИСТОН

Рақобат барои ҳукмронӣ дар Ҳабашистон. Мубориза барои дар Ҳабашистон ҳукмронӣ кардан дар байни ҳокимони се вилоят сурат гирифт. Яке аз онҳо ҳокими Вага ва Ласта Гобазие буд. Вақте ки артиши англисӣ ба Мағдала ҳучум мекард, ин ҳоким аз вазъияти қулай истифода бурда, аввал музофоти Бегамдор ва баъд музофоти Дембейро ишғол намуда, мавқеи худро дар Ҳабашистони Марказӣ мустаҳкам карда, барои тоҷу тахти негуси негестӣ довталаби асосӣ мешавад.

Довталаби дигари тоҷу тахти Ҳабашистон Касаи ном дошт. Ӯ барои бар зидди негус Фёдор мубориза бурдан ба англисҳо дасти ёрӣ дароз мекунад. Ба ивази ин ёрӣ, экспедитсияи англисӣ Ҳангоми Ҳабашистонро тарк намудан, ба Касаи 850 милтиқ, 40 ҳазор тир, 28 бочка борут ва якчанд ғуҷона тақдим кард. Ин ғуҷа бартарии Касаиро бар рақибонаш таъмин намуд.

Ҳокими сеюми довталаби тоҷу тахти мамлакат Менелик ба шумор мерафт. Ӯ шоҳи Шоа буд. Дар аввал мубориза, асосан, дар байни Касаи ва Гобазие сурат гирифт. Баъди он ки ин ҳокимони аз тарафи негус Фёдор аз мулкхояшон маҳрум ва ба ҳаёс партофташуда озод шуданд, мубориза барои тоҷу тахти мамлакат тезу тунд мешавад. Барои ба мақсади худ ноил шудан, ҳокимон ба зерӣ парчами яке аз ҳамин се ҳокими бонуфуз дохил мешуданд. Аксарияти ҳокимони Ҳабашистони Марказӣ ба тарафи Гобазие гузаштанд. Ӯ 60 ҳазор нафар аскар дошт. Гобазие тавонист, ки тавассути ин лашкар вилоятҳои Амхара, Ласта, Ваг ва музофоти калони Гочамро ба даст дарорад. Моҳи апрели соли 1868 вай худро бо номи Такла Георгия-негуси Ҳабашистон эълон намуд. Соли 1872 бар зидди Касаи ба мубориза шуроӣ намуда, ният дошт, ки шаҳри Адуаро аз рақибӣ худ қашида гирад. Вале азбаски Касаи дар ихтиёри худ лашкари 12-ҳазорнафараи нисбат ба лашкари Гобазие хуб мусаллаҳшуда дошт, дар ин задухӯрд ғолиб баромад. Гобазие асир афтод. Баъди ин Касаи ба Аксум меравад ва бо номи Иоҳаннеси IV негуси Ҳабашистон (солҳои 1872-1889) тоҷузори мешавад. Менелик бошад, то ин вақт аллакай негуси негестӣ, яъне унвони императори Ҳабашистонро қабул карда буд. Иоҳаннеси IV хост, ки бар зидди ин рақибӣ пурзӯри худ ҳам ба ҷанг дарояд, вале ба Ҳабашистон зада даромадани артиши Миср

ба амалӣ шудани ин ният халалдор шуд. Баъди торумори таҷовузкорони мисрӣ, Иоханнеси IV артиши худро ба муқобили Менелик равон кард. Менелик аз ӯ шикаст хӯрда, маҷбур шуд, ки Иоханнесро негуси Ҳабашистон эътироф карда, аз унвони негуси негестӣ даст кашад. Ҷавобан ба ин, Иоханнеси IV бо нишони ризоият ва аз байн бурдани душманӣ Менеликро ҳамчун шоҳи Шоа шинохт ва бо ӯ дар Ҳабашистони Ҷанубии то ҳол забтношуда доираи нуфузро тақсим кард.

Муборизаи давлатҳои империалистии Аврупо барои забти Ҳабашистон. Баҳори соли 1884 ҳукумати Англия бо мақсади нерӯҳои маҳдичиёни Судонро ба Ҳабашистон ҷалб намудан ва артиши англисии дар муҳосираи шӯришгаронбударо халос кардан чораҳои зарурӣ андешид. Англия намояндагони худро ба назди Иоханнеси IV равон мекунад. Дар ин ҷо англисҳо Созишномаеро ба имзо расониданд, ки мувофиқи он Иоханнеси IV уҳдадор шуд, ки барои дифои истеҳкомҳои дар қад-қадӣ сарҳадҳои шимолӣ ва шимолу шарқии Ҳабашистонбудаи англисҳо дастӣ ёрӣ дароз мекунад. Лашкари Ҳабашистон маҳдичиёро аз ин истеҳкомҳо зада гардонида, гарнизонҳои Англияро озод карданд. Ана, ҳамин тавр Ҳабашистон ба ҷанги нолозими зидди маҳдичиёни Судон кашида шуд.

Дар айни замон, англисҳо розӣ шуданд, ки бандари ягонаи баҳрии Ҳабашистон–Массауа ба Италия супорида шавад. Баъди ин италиявиҳо ба дарунтари мамлакат даромада, аз шимол ба мулкҳои негус Иоханнеси IV таҳдид менамуданд. Италиявиҳо дар мубориза бар зидди Иоханнеси IV пинҳонӣ бо Менелик забон як карданд. Мулкҳои Иоханнес дар муҳосира монданд: аз шимол Италия ҳуҷум кард, аз ғарб–маҳдичиён, аз тарафи ҷанубу ғарбӣ–қабилаҳои данакил, ки онҳоро италиявиҳо ба ин ҳуҷум рӯҳбаланд мекарданд. Лашкари Менелик бошад, дар наздикии сарҳадҳои ҷанубии мамлакат мустақар буд. Маҳдичиён ба дарунтари Ҳабашистон даромада, соли 1887 Гондарро ишғол намуда, қисми зиёди музофоти Дамбейяро хароб карданд. Соли оянда онҳо ҳуҷуми худро аз нав такрор карданд, лекин ин дафъа аз тарафи ҳокимони маҳаллӣ – Микаэл, Мангаши ва Алула торумор карда шуданд. Дар яке аз муҳорибаҳо Иоханнеси IV захми марговар бардошт. Дар чунин шароити мушкӣ дар байни ҳокимони Ҳабашистон ягонагию ваҳдат вучуд надошт.

Аввали соли 1887 италиявиҳо аз нав ба Ҳабашистон ҳучум карданд, вале дар муҳорибаи назди Догали шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки ба ҷониби бандари Массауа ақибнишинӣ кунанд. Баъди ин шикаст италиявиҳо артиши худро ба Эритрея равон карданд. Акнун артиши Италия бо ҳамроҳии гарнизони пешакӣ дар сарҳадҳои ҳамонҷоии Ҳабашистон ҷой дошта, ба 25 ҳазор нафар расид. Дар баробари ин, ҳукумати Италия соли 1888 намояндаи худ Антонеллиро ба назди ҳокими Шоа–Менелик равон карда, иброз дошт, ки ӯро ҳамчун негуси Ҳабашистон эътироф мекунад ва тайёр аст, ки ба ӯ барои мубориза бар зидди Иоханнеси IV ёрии ҳарбӣ пулӣ фиристонанд. Ба ивази ин ёрӣ Менелики II бояд мулкҳои Асмара ва Керенаро воғузор мекард. Менелик таклифи италиявиҳоро қабул кард, вале ба муқобили Иоханнеси IV барнахост. Аз ҷониби Иоханнеси IV ҳам бар зидди Италия ҷанг накард. Яъне мавқеи бетарафиро ихтиёр кард.

Соли 1889 Менелики II бо Италия дар бораи дӯстӣ ва тичорат шартнома бааст. Мувофиқи ин санад, ӯ аз тарафи англисҳо истило карда шудани Эритреяро эътироф намуд. Барои гузашткунӣ Эритрея Ҳабашистон аз Англия 38 ҳазор милтиқ ва 20 тӯпхона тухфа гирифт ва мувофиқи қарордоди иловагӣ Англия ба Менелики II ба маблағи 4 млн.ф-ст. вомбарг дод.

Баъди дар ҷанги зидди маҳдичиён ҳалок гардидани Иоханнеси IV, ба тахту тоҷи негуси негестии Ҳабашистон Менелики II соҳиб шуд. Ба ӯ муяссар гардид, ки муттаҳидкунӣ Ҳабашистонро, ки Фёдор II оғоз карда буд, давом дода, қаламрави зери итоати худро боз ҳам васеътар кунад. Охиста-охиста аксарияти вилоятҳо ва қабिलाҳои Ҳабашистон ҳокимияти Менелики II-ро эътироф карданд. Вале солҳои 90-ум Италия ба муқобили Ҳабашистон аз нав ҳучуми густурдаи худро оғоз намуда, ба ин раванд ҳалал расонид. Дар муҳорибаҳои сершумори ин ҷанг гоҳ як тараф ва гоҳ тарафи дигар дастболо мешуд ва ниҳоят соли 1896 дар Адуа артиши Ҳабашистон сипоҳи Италияро торумор кард. Худи ҳамон сол ҳайати вакилони Италия ба пойтахти нави Ҳабашистон ш. Аддис-Абеба (он соли 1887 асос ёфтааст) омада, ба Созишномаи сулҳ имзо гузошт. Аз рӯи ин Созишнома Ҳабашистон ҳамчун давлати соҳибистиклол эътироф карда шуд. Сарҳади Ҳабашистон муваққатан (то муайянкунӣ ниҳоии он) аз тариқи хати

демаркатсионӣ қад-қадӣ дарёи Мареб муқаррар карда шуд. Аз Ҳабашистон шикаст хӯрдан барои Италия вазнин афтод. Он маҷбур шуд, ки ба ин давлат 10 млн лир товони ҷанг ҳам бидиҳад.

Дар мубориза бар зидди Италия Ҳабашистон пинҳонӣ аз Фаронса ёрӣ мегирифт. Ба ивази ин неқӣ, Фаронса аз Менелики II барои сохтмони роҳи оҳан иҷозатнома гирифт. Додани ин иҷозатнома маънои онро дошт, ки дар сиёсати хориҷии худ Ҳабашистон бештар ба сӯи Фаронса майл мекунад.

Баъди шикаст хӯрдани Италия, муттаҳидкунии Ҳабашистон ба охир расид.

Дар баробари ба Ҳабашистон сар даровардани сармои Фаронса, Менелики II барои паस्तтар кардани мавқеи он ба Англия низ гузашт мекард. Барои ҳамин, ӯ аз сохтани иншооти гидротехникии Фаронса дар қӯли Тана даст кашид. Мувофиқи Созишномаи байни Ҳабашистон ва Судон аз 15 майи соли 1902 чунин иншоотро минбаъд танҳо бо розигии генерал-губернатори Судон сохтан мумкин буд. Ин Созишнома сарҳади байни Ҳабашистон ва Судонро низ муайян намуд. Ҳабашистон ба англисҳо иҷозат дод, ки дар мамлакат роҳи оҳани Судонро бо Уганда пайвастанданида созанд. Фишори минбаъдаи англисҳо ба он оварда расонд, ки моҳи апрели соли 1905 Менелики II иҷозатномаи сохтмони роҳи оҳани ширкати фаронсавиро бекор кард.

То огози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ Ҳабашистон объектҳои талоши Англия, Фаронса, Италия ва Олмон мешавад. Дар ин мамлакат давлатҳои империалистии Аврупо минтақаи муайянеро ба даст медароварданд. Инчунин, барои дар Ҳабашистон мавқеи бештар пайдо намудан дар байни худ рақобат ҳам мекарданд. Аз соли 1908 сар карда, муносибатҳои Ҳабашистон бо Фаронса нисбат ба давлатҳои дигари номбурда беҳтар мешавад. Маҳз барои ҳамин Ҳабашистон барои сохтмони роҳи оҳан ба ин давлат иҷозатнома медиҳад.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

ШИКАСТИ ИТАЛИЯ ДАР ҶАНГИ ЗИДДИ АБИССИНИЯ (ҲАБАШИСТОН) СОЛИ 1896

Соли 1896 қўшипи Абиссинияро забт кардани Италия бебарор анҷом ёфт. Дар задухӯрди назди Адуа корпуси италиявии генерал Баратери пурра торумор карда шуд. Италиявиҳо дар ин задухӯрд то 11 ҳазор, аз он ҷумла, ду генерал ва қариб 250 афсар, бо ҳамроҳии ба асоратафтодагон тахминан 14.500 аскару 300 афсар, яъне 75 ғоизи ҳайати корпусро талаф доданд. Ин шикаст ба нақшаҳои мустамликавӣ ва обрӯи эътибори ҳарбии Италия зарбаи марғовар зад. Ҳукумати Италия маҷбур шуд ба шартномаи имзо гузорад, ки он истиқлолияти Абиссинияро эътироф мекард. Моддаи 4 ин шартнома сарҳади нави байни Абиссиния ва Эритреяи Италияро муқаррар кард. Баъди як сол аҳднома ба имзо расонда шуд, ки мувофиқи он якҷанд округи аз ҷиҳати стратегӣ муҳим бояд ба ихтиёри Абиссиния мегузаштанд. Вале ҳукумати Италия ин аҳдномаро тасдиқ накард.

Дар поён матни мухтасари Созишномаи сулҳи байни Италия ва Ҳабашистон (Абиссиния)-ро мисол меорем, ки он 26 октябри соли 1906 ба имзо расидааст.

Моддаи 1. Қатъи ҳолати ҷангӣ, «яъне сулҳ ва дустии абадӣ» дар байни тарафҳо...

Моддаи 3. ...Италия истиқлолияти қотеона ва бегуфтугӯи империяи Ҳабашистон, ҳамчун давлати соҳибихтиёр ва мустақилро эътироф мекунад.

Моддаи 4. ...Аз ҳамин рӯз сар карда, дар зарфи як сол вакилони ваколатдор...(тарафҳо) тавассути қарордоди дӯстона сарҳадҳои ниҳоиро муқаррар мекунанд. То он вақте ки ин сарҳадҳо ҳамин тариқ муқаррар карда мешаванд, ҳар ду тараф розианд, ки ҳолати қаблан вучуддошта (статус-квоанте)-ро риоя кунанд.

Моддаи 5. То он замоне, ки ҳукуматҳои Италия ва Ҳабашистон сарҳадҳои ниҳонии худро мувофиқи ризоияти байниҳамдигарӣ муқаррар мекунанд, ҳукумати Италия уҳдадор мешавад, ки заминҳоро ба ягон давлати сеюм воғузор намекунад. Дар сурате ки агар Италия бо хоҳиши худ аз ягон қисми қаламрави ба вай тааллуқдошта даст кашад, пас онро ба Ҳабашистон медиҳад...

САНАҲОИ МУҲИМ

- IV.1868 – худро бо номи «Такла Герогис» негуси Ҳабашистон эълон кардани Гобазие
- 1884 – ба назди Иоханнеси IV барои ба имзо расонидани Созишнома омадани намояндагони Англия
- 1884 – ба Ҳабашистон ҳучум кардани артиши Италия ва бебарор анҷом ёфтани он
- 1887 – ба Ҳабашистон бори дуюм ҳучум кардани артиши Италия

- 1887** – Гондари Ҳабашистонро ишғол кардани махдичиён
- 1889** – бо Италия шартномаи дӯстӣ бастанӣ Менелики II
- 1896** – дар наздикии Адуа артиши Италияро торумор кардани кушунҳои Ҳабашистон.
- IV.1905** – аз тарафи Менелики II бекор карда шудани иҷозатномаи сохтмони роҳи оҳани ба ширкати Фаронса додашуда

— САВОЛ ВА СУПОРИШ —

1. Рақобат барои ҳукмронӣ дар Ҳабашистон дар байни кӣҳо сурат гирифт? 2. Оё дар оғози ин рақобат Англия иштирок дошт? 3. Дар бораи Такла Георгис ва Иоханнеси IV чӣҳо медонед? 4. Дар бораи муборизаи давлатҳои империалистии Аврупо барои забт кардани Ҳабашистон нақл кунед. 5. Махдичиён кистанд? Қадом давлат онҳоро бар зидди Ҳабашистон истифода мекард? 6. Италия ба муқобили Иоханнеси IV чӣ тавр мубориза мебард? 7. Чаро ҳокимони Ҳабашистон дар аввали мубориза аз хориҷиён ва алаҳусус аз Италия шикаст мебарданд? 8. Дар бораи ғалабаи Менелики II бар Италия нақл кунед. 9. Дар рафти мубориза бар зидди истилогарони Италия ва баъди шикасти онҳо муносибатҳо дар байни Ҳабашистон ва Фаронса чӣ хел сурат гирифтанд? 10. Оё давлатҳои империалистии Аврупо ба Ҳабашистон сар дароварда тавонистанд? 11. Аз мавзӯ ҷулоса бароред.

§ 29. МАМЛАКАТҲОИ ҶАНУБТАРИ САҲРОИ КАБИР ВА АФРИҚОИ ҶАНУБӢ

Забткориҳои мамлакатҳои империалистӣ. Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабирро, одатан, ба се хати аз Уқёнуси Атлантик ва Уқёнуси Ҳинд ҷулкашида тақсим мекунанд: Судон (Ғарбӣ ва Шарқӣ), Африқои Тропиқӣ (Ғарбӣ ва Шарқӣ), Африқои Ҷанубӣ ва ҷазираи Мадагаскар.

Дар нимаи дуҷуми асри XIX ва махсусан дар чоряки охиринаи ин аср дар байни мамлакатҳои абарқудрати аврупоӣ тақсимои мустамликавии ин минтақаҳо хеле муташанниҷ сурат мегирад. Дар зери замини ҷанубтари Саҳрои Кабир ва

Чануби Африко захираҳои бешумори ашёи хоми қиматбаҳо, аз он ҷумла, алмос ва тилло ҳобида буданд. Ғайр аз ин, саноати сармоядорони Аврупо ба бозорҳои нав эҳтиёҷ дошт. Барои дар муддати кӯтоҳ ва харчи ками маблағ ворид намудани ашёи хоми африқой ва молҳои аврупоиро ба ҷойҳои дурдасттарин бурда расонидан зарур буд, ки дар ин ҷо роҳҳои оҳану шохроҳҳо, бандарҳою анборҳо сохта шаванд. Ҳамаи ин ба соҳибони заводҳои маъдангудозӣ ва мошинсозии давлатҳои абарқудрати Аврупо барои бо тезӣ афзудани даромад дурнамои умедбахш мекушоданд.

Дар мубориза барои тақсимои Африқо, Англия ва Фаронса рақибони ҳамдигар буданд. Баъди чанде ба қатори ин давлатҳо Олмон, Белгия, Италия ва ИМА низ дохил гардиданд.

Дар солҳои 60-уми асри XIX ширкатҳои аврупоӣ дар наздикии ҷойи бо ҳам якшавии дарёҳои Ваал ва Норинҷӣ конҳои алмос ва тилло ёфтанд. Аз Аврупо одамоне ба ин ҷо меомаданд, ки орзу доштанд сангҳои қиматбаҳо ва пораҳои тиллоро ёфта, зуд бой шаванд. Бо ҳамин сабаб, тиллоқобону заршӯйҳои аврупоӣ дар ҷойҳои ноободи Африқои Чанубӣ сокин шуда, шахру бошишгоҳҳои аз он хурдтари муҳоҷирони аврупоиро бунёд мекарданд. Камберли ва Иоханнесбург аз кабили ҳамин шахрҳо буданд.

Импералистони англис барои он ҷидду ҷаҳд мекарданд, ки аз Кейптаун то Қоҳира мустамликаҳои бисёр ишғол кунанд. Дар ин роҳ рақибони асосии Англия Португалия ва ҷумҳуриҳои бурҳо буданд. Англия мустамликазабткунӣ худро ҳам дар самти шимолӣ (дар мамлакати зулусҳо) ва ҳам дар шимолу ғарбӣ (дар Бечуаналенд) амалӣ карда, меҳост, ки тавассути мулкҳои худ Норинҷӣ ва Ҷумҳурии Африқои Чанубӣ (Трансваал)-ро муҳоҷира кунад. Охири солҳои 70-ум Англия ба забти Зулуленд шурӯъ кард. Пешвои олии зулусҳо Кетчайво ба дифои мамлакат тайёрии хуб дида, артишро бо сипоҳи оташфишон мусаллаҳ намуд. Соли 1878 англисҳо ба Кетчайво талабнома пешниҳод карданд, ки иҷрои он интиҳои истиклолияти Зулулендро дар назар дошт. Шӯрои пешвоёни зулусҳо қарор кард, ки ин талабномаи англисҳо рад карда шавад. Баъди ин артиши британи ба мамлакати зулусҳо зада даромад. Зулусҳо ватани худро қаҳрамонона дифоъ мекарданд. Ин ҷанг шаш моҳ давом кард ва дар он Англия голиб баромада, даҳҳо ҳазор зулусҳоро қир карда, Зулулендро

асир гирифта, ба Лондон фиристоданд. Соли 1887 Англия Зулулендро расман ба ҳайати мустамликаи Натали худ ҳамроҳ кард. Даре нагузашта, англисҳо тамоми қаламрави соҳилҳои Укёнуси Атлантикаро то Мозамбики Португалия ишғол карда, бурҳоро аз баҳр маҳрум сохтанд.

Империализми Олмон низ аз рақибони худ ақиб мондани набуд. Ба истилогарони олмонӣ сармоядорон роҳ мекушоданд. Соли 1883 тоҷири тамокуфуруши Бремен Людеритс тавассути маблағи ночиз ва 260 милтиқи куҳна аз пешвоёни маҳаллӣ қаламрави наздисоҳилии Африқои Ҷанубу Ғарбиро аз резишгоҳи дарёи Норинҷӣ то бандари Ангре-Пекенаро харида гирифта, дар он ҷо корхонаю дӯконҳои худро бунёд мекунад. Даре нагузашта, ҳамаи ин минтақа маҳалли таҳти пуштибонии Олмон эълон карда шуд. Ашхоси аз тарафи ҳукумати Олмон ваколатдошта бо усули англисӣ амал карда, бо пешвоёни готтентотҳо ва гереро дар бораи пуштибонии онҳо эътироф карда шудани Олмон созишномаҳо ба имзо мерасонанд.

Немисҳо Африқои Ҷанубу Ғарбиро ишғол карда, аҳолии маҳаллиро бераҳмона истисмор мекарданд. Ҷавобан ба ин, қабилаҳои готтентотҳо ва гереро ба муборизаи озодихоҳӣ даст

Ҷанги гуарегҳо бо дастаҳои Фаронса

заданд, ки он зиёда аз 20 сол давом кард. Ин шӯриш дар солҳои 1904-1907 ниҳоят шадид буд. Моҳи январи соли 1904 готтентотҳо таҳти роҳбарии пешвои худ Хендрик Витбой шӯриш бардоштанд. Дар ин шӯриш қабилаҳои гереро низ ғаёлона ширкат варзиданд.

Чанги нобаробари готтентотҳою гереро бар зидди Олмон то соли 1908 давом кард. Дар ин ҷанг артиши Олмон ғалаба кард. Баъди ин ғалаба империализми Олмон дар Ҷануби Ғарбии Африқо режими мустамликавии шадиди худро таъкил намуд.

Англия қаламрави бузурги Бучуаналендро саросемавор забт кард, то ки ҷумҳуриятҳои бурҳоро аз мустамликаҳои олмонӣ ҷудо созад. Қалаҳарӣ барои мустамликадорони англис он қадар аҳамияти калон надошта бошад ҳам, пуштибон будани худро эълон намуда, баъд заминҳои нисбатан ҳосилхези дар ҷануби он бударо ба мустамликаи Кап ҳамроҳ кард. Дар ишғоли байни дарёҳои Замбезӣ ва Лимпопо ширкати британии Африқои Ҷанубӣ, ки соли 1889 таъкил карда шуда буд, саҳми калон гузоштааст ва махсусан роҳбари вай Сасил Родс. Намояндагони Родс ба гардани пешвои олии қабилаи матабелла Лобенгул шартномаеро бор карданд, ки он ба англисҳо дар тақсими қаламрави мамлакати ин қабила ва истеҳсоли маъданҳои қиматбаҳои вай ҳуқуқҳои васеъ меод. Англисҳо тавассути ин Созишномаи мушқилфаҳм дидаю доништа Лобенгулро фиреб доданд. Дар ин бора ӯ борҳо ба маликаи Британияи Кабир Викториа арз намудааст. Соли 1893 англисҳо бар зидди қабилаи матабела ба ҷанг даромаданд. Артиши матабела бар зидди артиши душмани бо силоҳи замонавии оташфишон хуб мусаллаҳбуда истодагарӣ карда натавониста, шикаст хурд.

Хендрик Витбой (1824-1905)

У шахси босавод ва сиёсатмадор буд.
Витбой ягонагии ҳабаширо шарт
муваффақиятноки муборизаи зидди
мустамликадорон медонист.

Ҳазорон нафар чанговарони ин қабила аз тарафи англисҳо қир карда шуданд. Англисҳо моҳи январӣ соли 1894 Лобенгуло ҳам қатл карданд. Онҳо мамлакати гораҷкарда ва ғарқхуншудаи халқиятҳои машон ва матабеларо бо номи англисӣ «Родезия» номгузорӣ карданд.

Ташиқил намудани иттифоқи Африқои Ҷанубӣ. Қушиши аввалин забти ҷумҳуриятҳои бурҳо ва Трансваал дар соли 1877 ба вуқӯъ пайваستاаст. Баъди ҷанги Англия ва Зулусҳо соли 1879 бурҳо шӯриш бардошта, муқовимати ғарби-зонҳои наҷандон калони англисҳоро зуд шикаста, соли 1880 аз нав барқарор кардани истиқлолияти давлати худро эълон карданд. Мувофиқи созишномаҳои солҳои 1881 ва 1884, Англия истиқлолияти Ҷумҳурии Африқои Ҷанубиро дар амал эътироф кард, лекин баъди ин ҳам мисли пештара фаъолияти хориҷии мамлакатҳои бурҳо зери назорати англисҳо мондан гирифт.

Мағнатҳои молиявии англисҳо дар ҶАҶ истеҳсоли тиллоро инҳисорӣ карданд ва беш аз пеш ба дастгирии сиёсии ҳукумати Британия ноил мешуданд.

Империялизми Олмон робитаи худро бо бурҳо торафт мустаҳкамтар мекард. Ин ҳолат империялистони англисро ба

Мустамликадорони Олмон сарзамини қабилаҳои Гереро ишғол карданд.

ташвиш овард. Барои ҳамин, охири моҳи декабри соли 1895 иборат аз 800 нафар дастаи мусаллаҳи зархаридони ширкати англисӣ сарҳади Трансваалро гузашта, ба даруни мамлакат даромаданд. Англисҳо умед доштанд, ки шаҳри Иоханнесбург ва шаҳрҳои дигари ҶАҶ-ро забт мекунанд. Мебоист ба онҳо дар ин кор муҳоҷирони англис-уитлендерҳо ёрӣ мерасониданд. Вале уитлендерҳо барои ба англисҳо ёрӣ расонидан чуръат накарданд. Бурҳо дастаи англисҳои ба ёрӣ омадаро зуд торумор карданд. Императори Олмон Вилгелми 1 аз вазъи қулайи баамаломата истифода бурда, ба Президенти ҶАҶ Крюгер барқияи табрикӣ фиристода, ишора кард, ки Олмон бурҳоро дар муборизаашон бар зидди Англия дастгирӣ хоҳад кард. Вале ин ваъдаи императори Олмон дуруғ баромад. Империалистони англис бошанд, ҳамоно барои барҳам додани истиқлолияти бурҳо мубориза мебуданд.

Соли 1899 Англия бо Фаронса оид ба доираи нуфуз дар Африқо ва бо Олмон дар бораи мусолимадомез тақсим кардани мустамликаҳои Португалия Созишнома ба имзо расонд. Англия баъди ин ба наздикии сарҳади бурҳо нерӯҳои ҳарбии иловагӣ фиристод. Ба ин кирдори Англия Президенти ҶАҶ Крюгер эътироз баён кард, вале он ғоида набахшид, чунки ба Англия ҷанги зидди бурҳо лозим буд. Инро бурҳо дарк карда, худашон бар зидди нерӯҳои дар назди сарҳадбудаи англисҳо

Ҷанги Англияю Бурҳо.

аввалин шуда ба ҷанг даромаданд. Моҳи октябри соли 1899 бурҳо ба қаламрави мулкҳои Англия ҳуҷум карда, дар Натал, Бечуаналенд ва Кап ғалаба ба даст оварданд. Баъди тайёрии ҷиддӣ, англисҳо ба ҳуҷуми ҷавобӣ гузашта, то тобистони соли 1900 марказҳои асосии мамлакати бурҳоро истило карданд. Сарфи назар аз ин, ҷанг боз қариб ду соли дигар давом кард. Бурҳо оқибат шикаст хӯрда, маҷбур шуданд, ки муқобилиятро бар зидди Англия бас кунанд.

Солҳои 1906-1907 Англия бо ду мустамликаҳои худ – Норинҷӣ ва Трансваал ҳуқуқи худидоракунии дод. Соли 1910 ҳамаи мустамликаҳои англисии Ҷануби Африқо дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ муттаҳид карда шуданд. Британияи Кабир ба ИАҶ ҳуқуқи доминионро дод.

Дар Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ англисҳо ва бурҳо ҳуқуқи шахрвандӣ гирифтанд. Африқоӣҳо, ки аз ҷор се ҳиссаи аҳолии муқимии онро ташкил мекарданд, аз ҳуқуқҳои шахрвандӣ маҳрум буданд ва аз тарафи англисҳо бурҳо бераҳмона истисмор карда мешуданд.

Давлатҳои дигари Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Африқои Ҷанубӣ. Қаблан дар бораи таърихи давлатҳои сершумори Африқои нимаи дуюми асри XIX – аввали асри XX ниҳоят кам маълумот дода будем. Тақдири ин давлатҳо низ ба тақдири давлатҳои дигари Африқои ҳамин давра хеле монанд аст. Онҳоро низ давлатҳои империалистӣ ба мустамликаҳои худ табдил медоданд. Инҳо давлатҳои Африқои Ҷанубӣ-Натал, Кап, дар Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир-Сенегал, Гвинея, Соҳили Оҷ, Дагомея, давлатҳои Африқои Ғарбӣ-Ғамбия, Сьера-Леоне, Соҳили тиллоӣ ва қаламрави Нигери кунунӣ, давлати Ашантӣ, дар Африқои Марказӣ-Конго, давлатҳои Африқои Шарқӣ-Сомалӣ, Кения, Уганда, Бурундӣ, Руанда, Занзибар, Танганика, Мадагаскар ва давлатҳои дигари хурду калони ин минтақаҳо мебошанд, ки дар зинаҳои гуногуни тараққиёти ҷамъиятӣ қарор доштанд. Дар давраҳои гуногуни таърихи нав дар тақсимои мустамликавии ин давлатҳо Португалия,

Англия, Фаронса, Олмон, Италия, Белгия, ИМА ва Испания иштирок кардаанд. Вале дар огози асри XX дар байни мамлакатҳои империалистӣ таносуби қувваҳо тағйир меёбад. Аз ҳамин сабаб, баъзеи онҳо аз тақсимои норозӣ буданд, аз он ҷумла Олмон.

Яке аз сабабҳои асосии сар задани ҷанги дар пешистодаи якуми ҷаҳон аз нав тақсими қардани мустанликахо, аз ҷумла мустанликахои африқой буд.

МАЪХАЗ ВА САНАДҲО

1. ВАҲШОНИЯТИ ҶАРБИЁНИ АНГЛИС ДАР ҶАНГИ ЗИДДИ БУРҲО

(Аз ёддоштиҳои генерали бурҳо Девет)

Ароба ёфтан қори осон набуд, ҷунки англисҳо на танҳо ҳамаи он ҷизеро, ки аз фермаҳо гонат қарда буданд, бо худ гирифта мебурданд, балки ҷизҳои бисёреро бе мақсад оташ мезаданд. Дар фермаҳои, ки 2-3 ҷуфти гов мавҷуд буд, акнун ягонто ҳам боқӣ намонд... Занон аробаеро дар ҳолати ғайрбош нигоҳ медоштанд, то ки дар мавриди наздикшавии душман ба пинҳон шудан фурсат ёбанд ва ба лагерҳои концентратсионие, ки англисҳо дар он тараф хати истеҳкомҳо сохта, ба онҳо гарнизонҳоро вобаста қарда буданд... наафтанд. Хонаҳо пурра сӯзонид ва ё тарқонид мекӯданд. Аз ҳама бадаш он аст, ки мебел, ҳар гуна ашёҳои хона, инчунин тухмии зироатҳои хӯрокаи ҷорворо ҳам оташ мезаданд. Ҷорворо бо худ мебурданд. Даре нагузашта, галлаҳои аспҳо пурра нест қарда шуданд...Занонро чӣ?... оё дар нағичаи ин онҳо аз пучоати худ маҳрум шуданд? Албатта не, зеро хангоме ки боздошт, аниқтараш шикори занон огоз ёфт, онҳо таваккалӣ ба ҳар сӯй мегурехтанд, то ки ба дастӣ душманон наафтанд...

Ин даҳшат аст! Оё ягон қас ва ягон вақт то ин ҷанг тасаввур қарда метавонист, ки дар асри XX ин гуна ваҳшоният имконпазир аст? Албатта не! Ман ва ҳар яки мо медонем, ки дар ҳар гуна ҷанг кушторҳои ваҳшиёна рух медиҳанд. Вале дар ин ҷанг бавосита ё бевосита бошӯрона руштани занону қудакони бедифоъ аз ҳар гуна эҳтимолоти бераҳмонатарин ҳам аз ҳад берун баромад. Шуморо бовар мекунонам, ки то огози ҷанг бо сарам қасам меҳурам, ки миллати мутамаддини англис ҳатто дар замони ҷанг ҳам ба ҷунин ҳолат роҳ намедод. Урдугоҳҳоеро, ки дар он ҷо ғайр аз занон, қудакон ва пиригон қасе набуд, тавассути силоҳ ба ҳомӯшӣ маҷбур мекарданд!!!!...

2. КЭМПБЕЛЛ-БАННЕРМАН ДАР БОРАИ «УСУЛҲОИ ВАҲШИЁНА»-И ЧАНГИ ЗИДДИ БУРҲО

Кэмпбелл-Баннерман (1836-1908) – яке аз пешвоёни Ҳизби «Озодихоҳ»-и либералии Англия, ҳангоми чанги англисҳою бурҳо усулҳои мустамликавии муҳофизакорон (консерваторон)-ро ба зер танқид гирифта, дар айни замон ба забти заминҳои ҷанубии Африқо зид набаромада буд. Дар поён поре аз нутқи ин шахс оварда мешавад, ки он соли 1901 дар палатаи намоёндагони Англия эрод карда шудааст.

«Ғамоми минтақаҳои ин ду давлати бурҳо истисноанд, танҳо шаҳрҳои саноати кӯҳидошта, ки биёбони ҳузнангезро мемонанд, фермаҳоро сӯзонда, мамлакатро пурра гораг кардаанд. Подаҳои чорвои калону майда ё нест карда ва ё рабуда шудаанд, устохонаҳо вайрон, асбобҳои кишоварзӣю рӯзгор аз кор бароварда шудаанд. Ин усулест, ки ман онро ваҳшиёна меномам...»

3. АЗ СОЗИШНОМАИ БАЙНИ БРИТАНИЯИ КАБИР, АЗ ЯК ТАРАФ ВА ҶУМҲУРИИ АФРИҚОИ ҶАҶУБӢ ВА ДАВЛАТИ ОЗОДИ НОРИНҶӢ, АЗ ТАРАФИ ДИГАР, КИ ДАР ПРЕТОРИА 31 МАӢИ СОЛИ 1902 БА ИМЗО РАСИДААСТ.

Моддаи 1. Нерӯҳои саҳроии бурҳо батаъхир силоҳҳои худро ба Замин мегузоранд, тӯпҳо, милтиқҳо ва ғамаи лавозимоти ҳарбие, ки дар ихтиёри худ доранд ва ё онҳоро назорат мекунанд, месупоранд ва бар зидди ҳокимияти Аълоҳазрат Эдуарди VII, ки соҳибихтиёрии қонуни ӯро эътироф мекунанд, аз ҳар гуна муқовимат даст мекашанд.

Моддаи 2. Бурҳои даштҳои берун ва ҳудудҳои Трансваал ва мустамликаи дарёи Норинҷӣ ва ғамаи бурҳои асириони ҳарбибуда баъди изҳороти дахлдор дар бораи ҳолати шаҳрвандии худ ба Аълоҳазрат Эдуарди VII, охиста-охиста дар баробари пайдо намудани нақлиёт ба хонаҳояшон баргардонида ва бо маводи зиндагӣ таъмин карда мешаванд.

Моддаи 3. Бурҳое, ки ҳамин тариқ таслим мешаванд ва ба хонаҳояшон бармегарданд, аз озодии шахсӣ ва ё моликият маҳрум карда намешаванд.

Моддаи 7. Идораи ҳарбӣ дар Трансваал ва мустамликаи дарёи Норинҷӣ, агар имконпазир гардад, тезтар бо идораи намоёндагӣе таъсис ёбад, ки он ба сӯйи худидорақунӣ мебардад...

4. РАҚОБАТИ АНГЛИЯЮ ФАРОНСА ДАР АФРИҚО

(Даргириҳо дар Фашод, с. 1898)

Бархурд дар Фашод натиҷаи сиёсати мустамликадоронаи ҳам Англия ва ҳам Фаронса буд, ки меҳостанд мавқеи худро дар Судони Шарқӣ мустаҳкам кунанд.

Порчасро аз дастур ба капитан Маршан, фармондеҳи дастаи сипоҳиёни Фаронса меорем, ки он 24 феввали соли 1896 тахия шудааст.

«Моҳи сентябри соли гузашта аз ҷониби шумо нақшаи экспедитсия

ба Убанги Боло бо мақсади паҳн намудани таъсири Фаронса ба минтакаи дарёи Нил пешниҳод шуда буд. Агар мо хоҳем, ки Англияро огоҳ кунем, бояд ба он ҷо аввалин шуда расида гирем...»

5. НИЯТҲОИ ФАРОНСАРО ФАҲМИДА... АНГЛИЯ БА ФАРОНСА ТАҲДИД МЕКУНАД

Дар охирҳои моҳи сентябри соли 1898 ҳукумати Англия Фаронсаро бо ҷанг таҳдид намуда, талаб кард, ки сарбозони худро аз Фашод барорад. Пораёро аз нутқи моҳи сентябри соли 1898 эродкардаи вазири молияи англис-Хикс Бич ҳамчун мисол меорем:

«...Бадбахтии бузурге мебуд, ки агар... муносибатҳои дӯстона вайрон карда мешуданд. Вале зиёда аз ҷанг магар бадбахтии дигаре вучуд дорад ва мо барои ҳамин аз бартараф кардани монеа худдорӣ намекунем...»

6. ШАРТНОМАИ ГУБЕРНАТОРИ СЕНЕГАЛ Л.ФЕДЕРБА БО ДОҲИЁНИ БАМБУК, КИ 18 АПРЕЛИ СОЛИ 1858 БА ИМЗО РАСИДААСТ

1. Дар ҳар ҷойи Бамбук танҳо фаронсавиҳо бошишгоҳҳои худро бино карда метавонанд.

2. Фаронсавиҳо дар бошишгоҳҳои худ ҳуҷаини пурра мебошанд, ки дар баробари ин онҳо идораи мамлакатро ба ихтиёри доҳиёни маҳаллӣ месупоранд.

3. Фаронсавиҳо истехкомҳои худро барои аз душманони хориҷӣ муҳофизат кардани аҳоли медиханд.

4. Бо ҳамроҳии аҳолии маҳаллӣ ҳар кас ва бо ҳеч гуна пардохт тилло истехсол мекунад, ба зироатпарварӣ машғул мешавад, чорво мепарварад ва бино месозад.

7. ШАРТНОМА ДАР БАЙНИ ГУБЕРНАТОРИ СЕНЕГАЛ Л.ФИДЕРБА ВА МАДИОДИО АЗ 4-УМИ ДЕКАБРИ СОЛИ 1863

1. Ҳукумати Фаронса Мадииодиоро шоҳи Кайора таъин мекунад.

2. Шоҳи Кайора ҳокимияти олии императори Фаронсаро эътироф мекунад ва тахти пуштибонии Фаронса мебошад.

3. Музофотҳои Ндиамбур, Мбаур, Андал ва Саниохор аз Кайора ҷудо мешаванд ва бо хоҳиши онҳо ба мулкҳои Фаронсаи бо онҳо наздиктарин ҳамроҳ карда мешаванд.

4. Губернатор бо шоҳи Кайора ҷамъоварии андозро дар тамоми қаламрави мулкҳои ӯ таъмин мекунад...

5. Шоҳи Кайора бо ҳамин дар масъалаи фуруши раияти озод ва бо мақсади гораи ба деҳаҳо ҳамла кардан аз ҳуқуқҳои гузаштагонӣ худ даст мекашад. Минбаъд хориҷиёро, ки дар қаламрави ӯ гаштугузор мекунанд, ба гулом табдил намедихад.

6. То он вақте ки шоҳ вазифаҳои худро содиқона иҷро менамояд, ҳукумати Фаронса дар мубориза бар зидди исёнҳои раият ва душманони хориҷӣ ба шоҳи Кайора дастӣ ёрӣ дароз мекунад. Бо ҳамин мақсад, таъҷилан дар пойтахти Кайора–Нгити истехкоме сохта мешавад, ки дар он мустақар гардидани гарнизони Фаронса муқаррар гардидааст.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1879 – шӯриши бурҳо бар зидди таҷовузкорони Англия
- 1880 – истиклолияти давлати худро аз нав барқарор кардани бурҳо
- 1881-1884 – баста шудани шартномаи сулҳи Англия бо бурҳо, истиклолияти онҳоро эътироф кардани англисҳо
- 1887 – расман ба мустамликаи Англия табдил дода шудани Зулуленд
- 1893 – ҷанги Англия бар зидди қабилаи Метабела
- Ох.ХІІ.1895 – ба Трансваал зада даромадани нерӯҳои мусаллаҳи ширкати англисӣ
- 1899 – барои доираи нуфуз дар Африқо баста шудани Созишнома дар байни Англия ва Фаронса
- 1900-1902 – мамлакати бурҳоро истило кардани Англия
- 1904-1908 – шӯриши қабилаҳои готтентотҳо ва гереро бар зидди истилогарони хориҷӣ бо сардории Хендрик Витбой
- 1910 – Ба Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ муттаҳид карда шудани мустамликаҳои англисии Ҷануби Африқо

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1.Қадам мавзёҳоро Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Ҷануби Африқо меноманд? 2. Барои ишғол кардани Африқои ҷанубтари Саҳрои Кабир қадам давлатҳои империалистӣ дар байни худ рақобат мекарданд? 3.Муборизаи англисҳо бар зидди зулусҳо қай ва чӣ тавр сурат гирифт? Он чӣ натиҷа дод? 4.Мустамликаи англисии Натал қай ва чӣ тавр ташкил ёфтааст? 5.Мустамликазабтқунии

Олмон дар Африқои Ҷанубӣ кай ва чӣ тавр сурат гирифтааст? 6. Дар бораи ҷанги озодиҳоноаи қабилаҳои готтентотҳо ва гереро бар зидди истилогарони англисӣ нақл кунед. 7.Кай ва чӣ тавр Ҷумҳурии Африқои Ҷанубӣ ташкил ёфтааст? 8. Дар бораи ташкил ёфтани Иттифоқи Африқои Ҷанубӣ маълумот диҳед. 9.Дар бораи Родезия чӣҳо медонед? 10. Боз кадом давлатҳои ҷанубтари Саҳро ва Ҷануби Африқо аз тарафи давлатҳои империалистӣ забт карда шуданд? 11.Оё Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба мустамликазабткунӣҳои африқовии мамлакатҳои империалистии Аврупо алоқаманд аст? 12.Дониши худро оид ба харитаи Африқои нимаи дуюми асри XIX–аввали асри XX санҷед. 13.Хуҷҷатҳои мавзӯро мутолиа карда, онҳоро дар алоқамандӣ ба матн мавзӯ муҳокима кунед. 14. Аз мавзӯ хулоса бароред.

БОБИ IV ЧАНГИ ЯКУМИ ЧАҲОНӢ

§ 30-31. ОҒОЗИ ЧАНГ. АМАЛИЁТИ ҲАРБӢ ДАР СОЛҲОИ 1914-1916

Оғози чанг. Ҳамаи давлатҳои империалистӣ ба чанг тайёр буданд. Лекин барои сар кардани он баҳонае лозим буд. Даре нагузашта, он ҳам мухайё гардид. 28 июни соли 1914 узви созмони миллии славянҳои ҷанубӣ «Млада Босна» Г. Принцип вориси тахту тоҷи Австро-Венгрия Франс Фердинандро дар сӯйиқасд мекушад.

Австро-Венгрия ҳудаш яккаю танҳо бар зидди Сербия чанг карда наметавонист, зеро дар ин сурат ба мудофияи Сербия Русия бармехест. Бинобар ин, ҳукумати Австро-Венгрия ба иттифокҳои худ Олмон муроҷиат кард. Вилгелми II ба чанги Австро-Венгрия бар зидди Сербия розигӣ дод. Мувофиқи нақшаи Вилгелми II, вақте ки Австро-Венгрия ба Сербия ҳучум мекунад, Русия бар зидди вай бармехезад. Баъди ин Олмон ба чанг дохил мешавад.

23 июл ҳукумати Австро-Венгрия бо шартҳои таҳқиромез ба ҳукумати Сербия ултиматум пешниҳод кард. Дар он аз ҷумла гуфта мешуд, ки Австро-Венгрия воқеаи кушта шудани Франс Фердинандро дар ҳуди Сербия тафтиш хоҳад кард ва инчунин дар он ҷо бар зидди таблиғотчиёни зидди австро-венгрӣ мубориза бурданӣ аст.

25 июл сарвазири Сербия Панич ба ултиматуми Австро-Венгрия ҷавоби мусбат дод. Гайр аз дар Сербия гузаронидани тафтиши ҳодисаи кушта шудани Франс Фердинанд, чунки он соҳибхитиёрии Сербияро вайрон мекард, 28 июл Австро-Венгрия бо Сербия чанг эълон кард. Баъди ин ҳукумати Русия таъҷилан ба лашкар сафарбаркунии умумӣ эълон намуд. Вале рӯзи дигар ҳукумати Олмон ҳукумати Русияро огоҳ кард, ки агар вай ин корашро қатъ накунад, Олмон ҳам ба лашкараш сафарбарии умумӣ эълон хоҳад намуд. Ба Русия баъд дар ин бора ултиматум ҳам пешниҳод кард, лекин ҷавоби рад гирифт.

Фикри ҳукумати Олмон дар бобати бетараф мондани Англия ҳам хом баромад. Фаронса низ изҳор кард, ки Русияро дастгирӣ мекунад. Дар ҳамин вазъият 1 августи соли 1914

**Харитаи
давлатҳои аъзои
“Иттифоқи
Сегона” ва
“Антанта”.**

Олмон аввал бо Русия ва 3 август бо иттифокчии вай Фаронса ҷанг эълон намуд.

Лашкари Олмон аввалин шуда, ба Белгия зада даромад. Бо бахонаи муҳофизати давлати бетараф, Англия 4 август бо Олмон ҷанг эълон кард. Олмону Австро-Венгрия, аз як тараф ва Англия, Фаронса ва Русия, аз тарафи дигар, ба ҷанг дохил шуданд. Даре нагузашта, ба он Ҷопон ва Туркия ҳам аз тарафи Иттифоқи Сегона ба ҷанг даромаданд. Ҳамин тавр, Ҷанги якуми ҷаҳонӣ оғоз ёфт. Ба он 36 давлати ҷаҳонӣ ва лашкари зиёда аз 70 миллионнафараи онҳо кашида шуданд.

Хусусияти империалистии ҷанги ҷаҳонӣ. Ҳар як мамлакати ба ҷанг дохилшуда мақсадҳои истилогаронаи худро дошт. Империализми Олмон иқтидори бузурги баҳрии Англияро ба нестӣ расонида, бо ҳамин, рақобати вайро дар бозорҳои ҷаҳонӣ суғардонда, нуктаҳои асосии таъягоҳро дар баҳру уқёнусҳо ба даст дароварда, мустамликаҳои Англия, Фаронса, Белгия ва Португалияро ба ғайри худ аз нав тақсим карда, ноҳияҳои сарҳадии фаронсавии Лонгвӣ ва Брис ва минтақаҳои саноатии Белгияро зада гирифта, Наздибалтикаро аз Русия ҷудо карда, губернияи Шохии Полша ва Украинаро аз худ кардани буд. Олмон ва Австро-Венгрия бошанд, дар нимҷазираи Балкан мавқеашонро мустаҳкам кардани буданд.

Австро-Венгрия мақсад дошт, ки славянҳои ҷанубиро ба иттиҳоди худ дарорад ва дар Балкан ҳукмрон шавад. Вай Сербия

ва як қисми Шоҳии Полша, Подолия ва Волинро аз Русия кашида гирифтани буд.

Туркия ният дошт, ки Қафқозро ба даст дарорад.

Англия мақсад дошт, ки аз Олмон мустамликаҳояшро кашида гирад ва онро ба давлати дуумдараҷа табдил диҳад. Инчунин Туркия, Байаннаҳрайн ва нимҷазираи Арабистони аз нефт бойро ба мустамликаҳои худ табдил диҳад.

Фаронса на танҳо барои баргардонидани Элзас ва Лотарингия, инчунин барои иқтисоди Олмонро ба нестӣ расонидан, соҳилҳои чапи дарёи Рейну вилоти бойи Саари немисӣ ва Сурия, Фаластин ва мамлакатҳои дигари арабро ба даст даровардан ва мустамликаҳои Олмонро тақсим кардан мубориза мебард.

Русия дар баробари дар Балкан ҳимоя кардани манфиатҳои худ, мехост, ки гулӯгоҳҳои Босфору Дарданел ва Галитсияю поёноби дарёи Неманро аз худ кунад.

Ҷопон бошад, мустамликаҳои Олмонро дар Уқёнуси Ором ба даст даровардани буд. Ғайр аз ин, вай мехост, ки ҳукмронии худро бар Чин мустаҳкам кунад. Дар ин ҷанг танҳо халқи Белгия ва баъзе мамлакатҳои нимҷазираи Балкан барои истиқлолияти миллии худ мубориза мебарданд.

Амалиётҳои ҷангӣ дар соли 1914. Давлатҳои ба ҷанг дохилшуда ҳар яке нақшаи ҷангии худро дошт. Олмон аз рӯи «Нақшаи Шлиффен» амал мекард. Чунин номро ин нақша аз рӯи номи сардори Ситоди қувваҳои мусаллаҳи Олмон Шлиффен, ки дар арафаи саршавии ҷанг вафот карда буд, гирифтааст. Мувофиқи ин нақша Олмон Белгияю Люксембургро, ки сарҳадҳояшон на он қадар мустаҳкам

**Вердени
харобашта**

буданд, рахна карда, ба қаламрави Фаронса зада даромада, онро маҷбур карданӣ буд, ки таслим шавад. Баъди ин навбат ба торумор кардани Русия фаро мерасид.

Дере нагузашта, лашкари Олмон артиши Белгияро торумор карда, ба Фаронса ҳучум меорад. Вай дар шимоли он бо гурӯҳи калони лашкари англисӣ вохӯрд. Немисҳо лашкари Англияро маҷбур карданд, ки ақиб нишинад. Баъд лашкари Олмон ба Париж ҳучум кард. Мувофиқи «ваъда»-и Вилгелми II Олмон Фаронсаро то тирамоҳ ба ҳок яксон карданӣ буд.

Вакте ки лашкари Олмон ба забти Фаронса машғул буд, лашкари Русия маҷбур шуд, ки ба иттифокчии худ – Фаронса ёрӣ расонад. Барои ҳамин сарбозонаш ба Пруссияи Шарқӣ зада даромада, Фаронсаро аз торуморшавӣ наҷот доданд. Сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи Олмон маҷбур шуд, ки як қисми лашкарро аз майдони ҷарбу зарби Фаронса бароварда, ба Пруссияи Шарқӣ равон кунад. Лашкари Олмон дар наздикии Мазур ба русҳо шикаст дода, онҳоро аз Пруссияи Шарқӣ пеш карданд. Дар ҷабҳаи ҷанубӣ бошад, қувваҳои ҷарбии Русия хати мудофияи Австро-Венгрияро убур намуда, қалъаи Перемишлро муҳосира карда, қисми Полша ва Галитсия (Украинаи Ғарбӣ)-ро ишғол намуданд. Лашкари немисии ба ин ҷо омада ба иттифокчии худ ёрӣ расониданӣ буд, вале онро лашкари русҳо фишор дода, ба ақиб партофт. Баъди ин лашкари русҳо боз ба Пруссияи Шарқӣ зада даромад. Фармондеҳи лашкари Олмон маҷбур шуд, ки боз 6 корпуси дигарро барои ёрӣ ба ҷабҳаи шарқӣ фиристонад. Ин иқдом аҳволи фаронсавихоро каме сабуктар кард.

Тирамоҳ маълум гардид, ки нақшаи «Ҷанги Барқосо»-и Олмон барбод рафтааст. Моҳи сентябри соли 1914 дар назди дарёи Марна задухӯрди калони лашкари Олмон бо лашкари Фаронса ва Англия ба амал омад. Аз ҳар ду тараф дар он зиёда аз 1,5 млн кас иштирок кард. Лашкари Фаронсаю Англия ба ҳучум гузашта, 9 сентябр бар лашкари Олмон дастболо шуд. Немисҳо маҷбур шуданд, ки ақибнишинӣ кунанд. Онҳо танҳо дар наздикии дарёи Эне ақибнишиниашонро бас карда, ба мудофия гузаштанд.

Нақшаи немисҳо дар бораи он, ки аввал Фаронсаро торумор карда, баъд қори русҳоро тамом мекунанд, барбод рафт. Олмон маҷбур шуд, ки дар ду ҷабҳа ҷанг кунад.

Амалиётҳои ҷангӣ дар соли 1915. Ситоди қувваҳои мусаллаҳи Олмон нақшаи амалиёти ҳарбию барои соли 1915 кор карда баромад. Мувофиқи он Олмон қувваҳои асосии худро бар зидди Русия раво карданд буд.

Моҳи феврал лашкари немисҳо дар Пруссияи Шарқӣ ба ҳучуми ҷавобӣ гузашт. Моҳи март ба лашкари немисҳо муяссар шуд, ки дар он ҷо ба лашкари русҳо зарба зананд.

Қувваҳои муттаҳиди немисҳою австро-венгерҳо дар Горлиця хати мудоғиби фаронсавиро раҳна карданд. Ҷузъи томи лашкари немисӣ дар самти шимолтари Варшава ба ҳучуми зидди русҳо гузаштанд. Моҳи августи соли 1915 онҳо ин шаҳро ишғол карда, русҳоро маҷбур карданд, ки ақибнишинӣ кунанд.

Лашкари Олмон ва Австро-Венгрия то тирамоҳ тамоми Полша аз сарбозони Русия озод ва қисмати Наздибалтикаро ишғол карданд. Иттифоқиён меҳостанд, ки Русияро ба сулҳи сепаратӣ маҷбур созанд, вале ин кор ба онҳо муяссар нашуд. Дар ҷабҳаи шарқӣ бар зидди русҳо нисфи қувваҳои мусаллаҳи Олмон ва Австро-Венгрия андармон шуд.

Дар ҷабҳаи ғарбӣ Олмон бар зидди киштиҳои Англия дар муҳорибаҳои баҳрӣ бори аввал киштиҳои зеробиро истифода бурда, ба онҳо қирон овард. Киштиҳои зеробии Олмон ба киштиҳои боркаш ва мусофиркашонии давлатҳои гуногун ҳам ҳамла карда, онҳоро ғарқ мекарданд. Ин қирдори Олмон эътирози ҳаққонии мамлакатҳои ҷаҳонро ба вучуд овард.

Танкҳои аввалини Англия, ки дар хоки олмон ба ҷанг даромадаанд.

Дар ҷабҳаи ғарбӣ Олмон бар зидди киштиҳои Англия дар мухорибаҳои бахрӣ бори аввал киштиҳои зеробиро истифода бурда, ба онҳо қирон овард. Киштиҳои зеробии Олмон ба киштиҳои боркаш ва мусофиркашонии давлатҳои гуногун ҳам ҳамла карда, онҳоро ғарқ мекарданд. Ин кирдори Олмон эътирози ҳаққонии мамлакатҳои ҷаҳонро ба вучуд овард.

Баҳори соли 1915 дар Ипр немисҳо аввалин маротиба бар зидди лашкари рақибони худ моддаи заҳрнокӣ қатли омор истифода бурданд.

Ба Италия дар Иттифоқи Сегона будан ҳеҷ фоидае намеовард. Барои вай ваъдаҳои давлатҳои Антанта бештар маъқул буданд. Барои ҳамин, вай аз иттифоқи Олмон ва Австро-Венгрия баромада, моҳи майи соли 1915 алайҳи Олмон ва Австро-Венгрия ҷанг эълон кард. Италия бо ин интиҳоби худ ба Антанта даромаданашро исбот намуд. Олмон ва Австро-Венгрия маҷбур шуданд, ки қисми қувваҳои худро бар зидди Италия равон кунанд.

Тираномии соли 1915 Булгария аз тарафи Иттифоқи Сегона ба ҷанг даромад ва ин иттифок номи «Иттифоқи Чоргона» (Олмон, Австро-Венгрия, Туркия ва Булгария)-ро гирифт. Лашкари муттаҳидаи Австро-Венгрия, Олмон ва Булгария ба муқобили Сербия ба ҳуҷум гузашт. Англия, Фаронса ва Русия ба ёрии Сербия лашкар фиристоданд. Бо ҳамроҳии артиши Сербия онҳо ҷабҳаи Балканро ташкил карданд.

Истифодаи аввалини гази заҳрнок (химиявӣ) дар Белгия.

Амалиётҳои ҷангӣ дар соли 1916. Ҳукуматдорони Олмон диданд, ки соли 1915 дар ҷабҳаи шарқӣ бар зидди русҳо ба нокомӣ дучор шуданд, қарор доданд, ки аввал қувваҳои Фаронсаро дар муқориба беҳолу бемадор карда, баъд зада дур партоянд. Барои ҳамин, лашкари немисҳо 21 феввали соли 1916 аз самти Верден ба ҳуҷум гузашт. Дар ин ҷо ҳайати фармондеҳии лашкари Олмон ба ғалаба бовар дошт. Вале, тағрир ки баъдтар маълум гардид, ин қор басо мушқил будааст.

Пӯдааскарони лашкари немисӣ дар ин ҷо ба муқобилияти саҳти ҷавобии сипоҳиёни фаронсавӣ дучор шуданд. Дар зарфи шаш моҳ ба лашкари Олмон муяссар нашуд, ки ба муваффақияти ҷашмрасе ноил шаванд.

Русҳо барои ба фаронсавиҳою англисҳо ёрӣ расонидан боз ба ҳуҷум гузаштанд. Моҳи июн сарбозони ҷабҳаи ҷанубу ғарбӣ, ки сарфармондеҳи он генерал А.А. Брусилев буд, хати мудофияи Олмону Австро-Венгрияро раҳна карда, қувваҳои душманро то 80-100 км ба ақиб партофтанд. Фармондеҳии артиши Олмон маҷбур шуд, ки аз майдони ҷарбу зарби ҷабҳаи ғарбӣ як қисми лашкарашро ба ҷабҳаи ҷанубу ғарбӣ бар зидди сарбозони генерал А.А.Брусилев раван кунад. Ба ин нигоҳ накарда, лашкари русҳо қисми Галитсия ва Буковинаро ба даст даровард. Дар ин самт қисми лашкари немисҳо ба муқобили Руминия аз тарафи Антанта баҷангдаромада ҳуҷум кард. Русия маҷбур шуд, ки ҷабҳаи худро дар ин минтақаи ҷанг ба масофаи қариб 500 км дарозтар кунад, то ки ҳуҷуми иттифокчиҳои нави худ Руминияро дастгирӣ намояд.

**Қабристони аскарҳои
Фаронса**

Англияю Фаронса дар чабҳои гарбӣ аз сустшавии Олмон истифода бурда, моҳи июл дар самти Сом ба ҳучум гузашт. Дар ин ҷо муҳорибаҳои шадиди дуру дароз то тирамоҳ давом карданд. Немисҳо моҳи декабр дар наздикии Верден ба мудофия гузаштанд. Дар ин ҷо яке аз муҳорибаҳои калонтарини Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба амал омадааст. Муҳорибаи дар назди Верден баамаломадаро «Гӯштқимакунии Верден» номидаанд. Он аз ду тараф қариб як миллион нафар одамонро ба коми худ фуру бурдааст.

Акнун ҳукуматдорони Олмон дигар ба галаба бовар надоштанд. Минбаъд онҳо дар ғами аз шикаст наҷот додани мамлакати худ буданд.

ҲУЧЧАТҲО

1. ТАЛАБИ ҚАТӢИИ АВСТРО-ВЕНГРИЯ БАҶ ЗИДДИ СЕРБИЯ АЗ 23 ИЮЛИ СОЛИ 1914

28 июни соли 1914 аъзои созмони миллатгароии Сербия «Народна Одобрена» дар ш. Сараево (Босния) вориси тоҷи Австрия эрцгерсог Франсо қатл карданд. Қатли Франс-Фердинандро Австро-Венгрия ва Олмон барои оғоз кардани ҷанги ҷаҳонӣ истифода бурданд. Ҳукумати Австро-Венгрия аз ҳукумати Олмон хоҳиш намуд, ки онро дар ҷанги зидди Сербия дастгирӣ кунад, ба шарте ки ин ҷанг ба ҷанги аврупоӣ табдил ёбад. Ҳукумати Олмон ваъда дод, ки «дар ҳар ҳолат» Австро-Венгрияро дастгирӣ мекунад. Олмон Австро-Венгрияро саросема мекунонд, ки фурсати қулайро аз даст надиҳад. 29 июл ҳукумати Австро-Венгрия ба ҳукумати Сербия талабномаи қатъӣ пешниҳод намуд.

Дар ҷиҳати ҷанг лаҳзаи ин талабнома мисол меорем.

1.Ҳамаи насприяхое, ки нисбати мутлақият кинаю адоватро бедор мекунад ва тамоюли умумии онҳо зидди яқпорчагии вай мебошад, манъ карда шаванд.

2.Ҷамъияте, ки «Народна Одобрена» ном дорад, таъҷилан пароканда ва ҳамаи воситаҳои таблиғоти он мусодира карда шаванд... Ҳукумати шоҳӣ тамоми ҷораҳои заруриро меандешад, ки созмонҳои парокандашуда фаъолияти худро бо номи дигар ва дар намуни дигар давом дода натавонанд.

10.Дар бораи иҷрои ҷораҳои дар молдаҳои болоӣ пешбинишуда таъҷилан ба ҳукуматҳои императорӣ ва шоҳӣ хабар дода шавад.

2. ШАРҲИ ЭЙР КРОУ, ЯКЕ АЗ МУШОВИРОНИ ВАЗИРИ ҚОРҲОИ ХОРИҶИ ЭДУАРД ГРЕЙ БА БАҶҚИИ САФИРИ АНГЛИЯ ДАР ПЕТЕРБУРГ БЮКЕНЕН

Лондон, 25 июли с. 1914

Фаҳмост, ки Фаронса ва Русия ба мушти бардошта ҷавоб гардониданианд. Мо оид ба тарафи ҳукуки муттаҳамкунии Сербия ҷӣ хел ақидае, ки дошта

бошем. Фаронса ва Русия ин ҳамаро баҳона меҳисобанд ва ба таври ниҳой масъалаи нисбатан калон – муборизаи Иттифоқи Сегона бар зидди Ризоияти Сегона (Антанта-шарҳи Т.З.) ба миён омадааст...

Муҳимаш он аст, ки оё Олмон дар пеш бурдани ин ҷанг ба қарори қатъӣ омадааст, ё не?

Ҳоло имконият ҳаст, ки пеш роҳи нияти Олмон гирифта шавад. Ба он фаҳмондан зарур аст, ки дар сурати сар задани ҷанг Англия дар ҷониби Фаронса ва Русия хоҳад буд...

...Агар ҷанг сар занад ва Англия дар он ширкат наварзад, пас чунин ҳолат рӯй хоҳад дод:

а) агар Олмон ва Австрия ғалаба кунанд, пас онҳо Фаронсаро паҳш ва Русияро таҳқир мекунанд. Флоти Фаронса нест мешавад, Олмон дар натиҷаи ҳамкориҳои ихтиёрӣ ва ё зӯракӣ бо Ҳолландия ва Белгия каналро аз онӣ худ мекунанд. Дар он сурат ҳолати аз дӯстон маҳрумшудаи Англия чӣ тавр хоҳад шуд?

Қайдҳои ёрдамчи Грей Артур Николсон

Моддаҳое, ки сэр Э.Кроу пешниҳод кардааст, ҷолиби диққатанд ва бегуфтугу кабинет вазъиятро таҳлил мекунанд. Русия ба мавқеи мо дар ин бухрон ҳамчун санҷиши аввалин баҳо медиҳад ва мо бояд ниҳоят эҳтиёткор бошем, ки онро аз худ дур накунем.

Қайдҳои Эдуард Грей

Имрӯз Черчилл ба ман изҳор кард, ки флотро дар зарфи 24 соат сафарбар кардан мумкин аст. Вале ба фикри ман ҳоло дар ин бора ба Русия ва Фаронса хабар додан барвақт аст...

3. АЗ ХАБАРИ РАСМНИИ ФАРОНСА АЗ 12 СЕНТЯБРИ СОЛИ 1914

24 август задухӯрд дар ҷабҳаи Париж-Верден сурат гирифт. Аз ибтидо сар карда, паҳлӯи рости лашкари немисҳо таҳти роҳбарии фон Крук, ки 24 август то пули Провен ба пеш рафта буд, аз хавфи он, ки мо онҳоро печонида мегирем, ақибнишинӣ кард; ба ӯ муяссар гардид, ки ин хавфро паси сар карда, дар самти шимолу ғарбӣ аз тарафи Урка давр зада, ба паҳлӯи артиши мо ҳамла орад.

Вале ба лашкари фаронсаю англисӣ муяссар гардид, ки ба душман талафоти калон диҳад ва ӯро дар ҳамон қадар масофае боздорад, ки дар ҷойҳои дигар барои муваффақияти пешравии мо зарур аст.

Феълан душман ба ҷониби дарёҳои Эн ва Уаза ақиб менишинад. Ба таври дигар ғуём, ӯ дар зарфи чор рӯз то 60-70 километр ақибнишинӣ кард...

Ҳамин тариқ, огози бархӯрд дар Марна бо бартарияти иттифоқиён сурат мегирад, чунки паҳлӯи рост ва маркази немисҳо ҳоло ақибнишинӣ мекунанд.

4. АЗ ЁДДОШҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ФАРОНСА ПАУНКЕРЕ

«...Дар Шарқии Аврупо бошад, ҳамоно рушноии шуълаи заифе чапмак мезанад; генерал де Лагип барқия мефиристонад, ки муваффақиятҳои охири русҳо Пруссияи Шарқиро ба дасти онҳо дод. «Тавассути сипоҳи ками мунтазам ва эҳтиётӣ дар назди қалъаҳо монеа гузошта, қисми асосии артиш саросемавор ба пеш ҳаракат кард... Дар Галитсия задухӯрди калоне, ки якҷанд рӯз пештар оғоз ёфта буд, давом мекунанд. Натиҷаҳои беҳамто дар шарқ ба даст оварда шудаанд, вале дар ғарб ҳоло натиҷаҳои ниҳой маълум нестанд». Ба ҳар ҳол, ин

баромади артиши русҳо ахволи моро дар чабҳои шарқӣ бехтар мекунад ■■ генерал Жоффр (сарфармондеҳи артиши Фаронса) барои ин ... ба князи бузург Николай Николаевич миннатдории бепоён изҳор менамояд».

5. АЗ МАКТУБИ САФИРИ ИМА ДАР АНГЛИЯ УОЛТЕР ПЕЙЧ БА МУШОВИРИ ПРЕЗИДЕНТ ВИЛСОН ПОЛКОВНИК ХАУЗ АЗ 11 МАИИ СОЛИ 1914

Қариб ҳамаи ҳукуматҳои Аврупо муфлис мешаванд. Олмон аз баҳр ■■■■ мешавад ва баъди даҳ сол ба хотир овардани даҳ соли қаблии Аврупо ■■■■ мешавад. Ана, ҳамоно вақт тамоми ояндаи ҷаҳон аз ҳарвақта дида бештар дар дасти мо хоҳад буд...

6. АЗ НУТҚИ ПРЕЗИДЕНТИ ИМА ВИЛСОН 10 ИЮЛИ СОЛИ 1916 ДАР МАҶЛИСИ СОҲИБКОРОН ДАР ШАҲРИ ДЕТРОИТ

«Мо бояд дар ҷаҳон ба мақоми калон соҳиб бошем...Оё шумо аҳамияти танҳо як далелро ба назар гирифта метавонед, ки дар як ва ё ду соли охир мо ■■ қарздор будан халос шуда, ба мамлакати қарздиҳанда табдил ёфтаем. Мо соҳиби захираи бузурги тиллоӣ ҷаҳон ҳастем... Мо ягон вақт ин қадар тилло надоштем. Акнун аз ҳамин вақт сар карда, қори мо қарз додан, ба корхонаҳои бузурги байналхалқӣ ёрӣ расонидан ва ба пеш ҳаракат додани онҳо мебошад. Ба мо зарур меояд, ки ба қисми зиёди ҷаҳон маблағгузорӣ кунем. Онҳое, ки ба ҷаҳон маблағгузорӣ мекунанд, бояд онро донанду фаҳманд ва аз рӯи донишпу иродаи худ идора карда тавонанд».

САНАҲОИ МУҲИМ

- 28.VI.1914 – аз тарафи узви созмони славянҳои ҷанубии «Млада Босна» Г.Принсип кушта шудани вориси тахту тоҷи Австро-Венгрия Франс Фердинанд
- 23.VII.1914 – ба ҳукумати Сербия ултиматум пешниҳод кардани ҳукумати Австро-Венгрия
- 28.VII.1914 – бо Сербия ҷанг эълон кардани Австро-Венгрия
- 1.VIII.1914 – бо Русия ҷанг эълон кардани Олмон ва огози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ
- 3.VIII.1914 – бо Фаронса ҷанг эълон кардани Олмон
- 4.VIII.1914 – бо Олмон ҷанг эълон кардани Англия
- V.1915 – аз Иттифоқи Сегона баромада, бар зидди Олмон ва Австро-Венгрия ҷанг эълон кардани Италия
- XII.1916 – дар наздикии Верден ба амал омадани муҳорибаи калонтарини Ҷанги якуми ҷаҳонӣ

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кадом воқеа барои сар шудани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ баҳона шуд?
2. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кай ва чӣ тавр оғоз ёфт? 3. Хусусиятҳои империалистии Ҷанги якуми ҷаҳониرو бо далелҳо муайян кунед.
4. Лашкари Русия ба артиши Фаронса ва Англия чӣ тавр ёрӣ мерасонд ва баръакс? 5. Дар наздикии дарёи Марна кай муҳориба ба амал омад? Дар он чӣ қадар қувва иштирок кард? 6. Оё нақшаи ҷангии немисҳо иҷро гардид? 7. Чаро Италия аз Иттифоқи Сегона баромада, бар зидди Олмон ва Австро-Венгрия ҷанг эълон кард? 8. Ба ҳайати «Иттифоқи Чоргона» кадом давлатҳо дохил буданд? 9. Немисҳо дар Ипр кадом силоҳи навро санҷиданд? 10. Муҳорибаи дар Верден баамаломадаро чаро «Гӯштқимакунии Верден» номидаанд? 11. Ҳар як ҳуччаги мавзӯро мавриди баҳсу мунозира қарор диҳед.
12. Муайян кунед, ки кадом давлат дар арафаи ҷанг чӣ гуна тактикаи сиёсиро пеш гирифта буд?

§ 32-33. РАФТИ ҶАНГ ДАР СОЛҲОИ 1917-1918 ВА ХОТИМА ЁФТАНИ ОН

Рафти ҷанг дар соли 1917. Аз сабаби ба итмом расидани захираҳо ва ҳаракати пурзӯри зиддиҷангии халқ дар Олмон, Австро-Венгрия, Фаронса, Англия ва Русия вазъият тезу тунд шуд. Ҳукуматдорони ин мамлакатҳо умедашонро акнун аз ғалаба қанда, роҳи аз ҷанг баромаданро мекофтанд. Роҳбарони Олмон дар бораи бас қардани ҷанг фикри хешро ба мамлакатҳои аъзои Антанта расонданд. Иттифоқчии он Австро-Венгрия бошад, ба Фаронса сулҳ таклиф кард. Империализми Олмон ба давлатҳои Антанта сулҳ бастанӣ буд, вале сулҳи баробар ба ғалаба. Вилгелми II гуфта буд, ки шартҳои сулҳ «бояд аз он иборат бошанд, ки мо аз душманон пул, ашёи хом, пахта, рағван гирифта, ҳамаи онро аз қисаи онҳо ба қисаи худ гузорем». Давлатҳои Антанта ба ин ҳаргиз розӣ шуда наметавонистанд.

Дар солҳои ҷанг ИМА ба давлатҳои Антанта лавозимоти ҷангӣ ва озуқа фурухта, аз ин ҳисоб сарвати фаровон гун кард. Акнун империализми ИМА бо ин бойгарию тавоноиаиш меҳост, ки ҳукмрони ҷаҳон шавад. Танҳо баъди се соли ҷанг—моҳи апрели соли 1917 бо ҳамин мақсад бо Олмон ҷанг эълон кард. Ин хабарро шунида, ҳукуматдорони Англия ва Фаронса саросема шуданд. Онҳо дар фикри он буданд, ки ИМА аз

музаффариатхояшон истифода набарад. Барои ҳамин, галабаи худро бар давлатҳои ғуруҳи олмонӣ тезондани буданд. Вале ба Англия ва Фаронса муяссар нашуд, ки то ба Аврупо расида омадани артиши ИМА Олмонро шикаст бидиҳанд. Гайричашмдошт, моҳи октябри соли 1917 лашкари Олмон ва Австро-Венгрия дар Капоретто ба лашкари Италия зарбаи сахт зад ва қариб буд, ки онро торумор кунад. Артиши Фаронса ва Англия мошинсавор зуд ба он ҷо расида омаданд ва базӯр пеши роҳи артиши Олмон ва Австро-Венгрияро гирифтанд ва нагузоштанд, ки онҳо ба дарунтари Италия сар дароранд.

Муҳорибаҳо дар ин сол дар ҷабҳаҳои дигар ҳам давом карданд, вале онҳо бештар ба фоидаи Антанта анҷом меёфтанд.

Бухрон дар мамлакатҳои Аврупо. Дар давраи ҷанг ҳукуматҳои мамлакатҳои иштирокчи ҷанг озодиҳои демократӣ-озодии маҷлису гирдиҳамоиҳо, озодии суҳан, фаъолияти мақомоти намояндагии халқ ва муассисаҳои дигари демократиро маҳдуд карданд. Онҳо давлатро тавассути силоҳ идора мекарданд. Чунин ҳукуматҳо танҳо ба манфиати сармоядорони калон ва олигархияи молиявӣ хизмат карда метавонистанд. Табақаҳои дигари аҳоли бе ҳимояи давлат монда буданд.

Амалиёти ҷарбӣ дар ҷабҳаи
Шарқӣ (солҳои 1914-1917)

Иқтисодиёти мамлакатҳои иштирокчии ҷанг ба роҳи ҳарбӣ дароварда шуда буд. Зиеда аз 70 фоизи саноати калон ва нисфи саноати сабук ба нафъи ҷанг маҳсулот мебароварданд. Истеҳсоли молҳои ниези мардум ниҳоят кам шуд. Аҳволи халқи заҳматкаш чи дар ҷабҳа ва чи дар ақибгоҳ хеле вазнин буд ва он рӯз то рӯз бадтар мешуд. Бо сабаби вазъияти вазнини таъминот ва бесару сомони давраи ҷанг ҳаннотию порахӯрӣ ва дуздӣю ғоратгарӣ авҷ гирифт. Ба зами ин, қиматӣ аҳволи бе ин ҳам вазнини аҳли меҳнато боз ҳам тоқатфарсотар кард. Ёътирози мардум бар зидди ҷанг торафт меафзуд. Дар солҳои 1914-1917 дар мамлакатҳои иштирокчии ҷанг шумораи корпартофтагон бемайлони зиёд мешуд.

Корпартоиҳо дар Чехия, Австрия, Руминия, Русия ва мамлакатҳои дигар ба амал омаданд.

Моҳи январӣ соли 1918 як қисми сотсиал-демократҳои Олмон, ки худро гурӯҳи «Спартак» меномиданд ва зидди ҷанг буданд, ба ҳаракати зиддиҳукумати халқ роҳбарӣ карданд. 28 январ тахти роҳбарии онҳо дар Берлин корпартоии оммавии муқобилони ҷанг доир гардид, ки дар он қариб ним миллион кас иштирок кард. Корпартоиҳои сиёсӣ музофотҳои Саксония, Бавария, Рейн-Вестфалия ва баъзе музофоту шаҳрҳои дигари саноатии Олмонро ҳам фаро гирифтанд. Дар корпартоиҳои сиёсии моҳи январӣ соли 1918 зиеда аз як миллион нафар муқобилони ҷанг иштирок карданд. Онҳо бас кардани ҷанг, нон ва озодиҳои демократӣ талаб мекарданд.

Ғалабаи Илҳомияи Феврал дар Русия.

Гвардиячиёни Сурх.

Дар охири соли 1916 ва аввали соли 1917 дар Русия ҳам бухрони инқилобӣ ба амал омад. Вазифаҳои он аз сарнагун кардани ҳукумати подшоҳӣ, барпо намудани ҷумҳурии демократӣ, ба халқ додани озодии демократӣ ва аз ҷанг баровардани Русия иборат буданд.

23 феввали соли 1917 ин инқилоб дар Петербург оғоз ёфт. 3 март подшоҳи Русия Николаи II, аз ноилҷӣ, аз баҳри тоҷу тахт даст кашид. Дар Русия инқилоби буржуазияю демократии Феврал галаба кард. Моҳи августи соли 1917 Русия ҷумҳурӣ эълон карда шуд.

Вале ҳокимияти ҷумҳурӣ дар Русия дер давом накард. 25 октябри соли 1917 дар Петербург табaddулоти инқилобӣ ба амал омад, ки дар натиҷа дар Русия дар шакли шӯроҳо диктатураи пролетариатӣ РКП (б) барпо гардид. Баъди галаба, болшевикони Русия аз Олмон сулҳ талабиданд. 3 марти соли 1918 Русияи Шӯравӣ бо Олмон сулҳи алоҳида баста, бо ҳамин аз Ҷанги якуми ҷаҳонӣ баромад.

Амалиётҳои ҷангӣ дар соли 1918. Моҳҳои март-июли соли 1918 лашкари Олмон дар маҳаллаҳои Аррасу Лафар ва дар Фландрия бар зидди лашкари Англия дар Шампан ва дар водии дарёи Марна бар зидди лашкари Фаронса 4 маротиба ҳуҷум кард. Дар ин ҳуҷумҳо лашкари Олмон садҳо ҳазор нафар аскарҳои худро қурбон кард. Ба ин нигоҳ накарда, дар ин самт вай бар лашкари Англия ва Фаронса галабаи ҷиддӣ ба даст оварда натавонист. Маълум буд, ки дигар зӯри Олмон ва иттифоқчиёнаш ба давлатҳои Антанта намерасад.

Баҳори соли 1918 Антанта ҷабҳаи амалиёти ҷангии ҳудро васеъ кард. Давлатҳои ин гурӯҳи ҳарбӣ бар зидди Русия таҷовузи ҳарбӣ ташкил карданд, ки он то соли 1920 давом кард. Ин давлатҳо меҳостанд, ки ҳокимияти шӯроҳоро дар Русия барҳам зананд. Қувваҳои асосии зарбазанандаи ин таҷовузкоронро Англия, Фаронса, ИМА ва Ҷопон ташкил мекарданд. Лашкаркашии давлатҳои номбурда бар зидди Русияи Шӯравӣ барор нагирифт.

Лашкари беҳолу бемадори Олмон дигар қобилияти ғалаба карданро аз даст дода буд. 18 июли соли 1918 лашкари Англия ва Фаронса ба ҳучуми ҷавобӣ гузашта, он ҷойҳоеро, ки Олмон моҳи май ба даст дароварда буд, бозпас баргардонид.

Дар миёнаҳои моҳи сентябр дар назди Сен-Мишел давлатҳои Антанта ба ҳучуми умумии мавқеъҳои душман сар карданд. Лашкари Олмон талафоти калон меод ва дигар пеши роҳи рақибони пурзӯри ҳудро гирифта наметавонист. Акнун шикасти Иттифоқи Ҷоргона яқин шуд.

15 сентябри соли 1918 қувваҳои ҳарбии Булғористон дар наздикии Добро-Поле аз лашкари Антанта шикаст хӯрданд. Гурӯҳи калони сарбозони булғор дар муҳосира монда асир афтоданд. 29 сентябр намояндаи Булғория ба Созишномаи сулҳи

Аз тарафи сарфармондеҳи қувваҳои мусаллаҳи иттифоқчиён (Антанта) маршал Фош ба имзо расонидани акти таслимшавӣ.

таслимшавӣ имзо гузошта, аз ҷанг баромадани мамлакаташро тасдиқ намуд. Баъди Булгория, 31 октябр Туркия ҳам ба Созишномаи сулҳ имзо карда, аз ҷанг баромад.

Таслимшавии Булгория ва Туркия аҳволи Олмон ва Австро-Венгрияро боз ҳам вазнинтар кард. 3 ноябр боқимондаҳои лашкари Австро-Венгрия ба лашкари Италия таслим шуданд. Бо ҳамин Австро-Венгрия ҳам аз ҷанг баромад.

Шикастхӯрии Австро-Венгрия ба парокандашавии ин империя оварда расонд. Чехия ва Словакия аз он баромада, Чехословакияро ташкил карданд. Венгрия ҳам истиқлолияти худро эълон намуд. Давлату халқҳои дигари империяи Австро-Венгрия низ истиқлолият ба даст оварданд.

Инқилоб дар Олмон. 3 ноябри соли 1918 дар бандари Кил баҳрнавардон шӯриш бардоштанд. Ин воқеа оғози инқилоби Олмон буд. Рузи дигар шӯриш тамоми флотро дар бар гирифт. Дар зарфи якчанд рӯз инқилоб саросари мамлакатро фаро гирифт. Вазъияти ҳукуматдорони Олмон хеле хавфнок шуд. Вилгелми II маҷбур шуд, ки ба Ҳолландия гурезад. 9 ноябр инқилоб пойтахти Олмон ш. Берлинро ҳам фаро гирифт. 10 ноябр дар шаҳр ҳокимият ба дасти ваколатдорони сотсиал-демократҳо (роҳбари онҳо Эберт) гузашт. Дар Олмон мутлақият барҳам хӯрд.

Хотима ёфтани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ. 11 ноябри соли 1918 сарфармондеҳи артиши Фаронса маршал Фош дар стансияи Ретонд, воқеъ дар ҷангали Компьен, дар вағони худ вакилони Олмонро қабул намуда, шартҳои Созишномаи сулҳро ба онҳо пешниҳод кард. Вакилони Олмон ба акти таслимшавӣ имзо гузоштанд. Соати 11 пагоҳии ҳамон рӯз дар ҳамаи ҷабҳаҳо оташбас эълон карда шуд. Бо ҳамин Ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба охир расид.

Мувофиқи шартномаи сулҳ Олмон вазифадор карда шуд, ки дар зарфи 15 рӯз ҳамаи сипоҳиёни худро аз Фаронса, Белгия, Люксембург, Туркия, Руминия, Австро-Венгрия, аз соҳилҳои ҷапи дарёи Рейни Олмон ва мустамликаҳои африқой барорад. Инчунин, Олмон бояд як қисми лавозимоти ҳарбӣ, 5 ҳазор паровоз, 150 ҳазор вагон, 5 ҳазор мошини боркаш ва ғайраро ба Антанта бидиҳад. Лашкари Антанта дар Олмон «ҳар қадар

зарур бошад, ҳамон қадар истад»,- чунин навишта шуда буд, дар шартҳои созишномаи сулҳ.

Сарфи назар аз он ки Олмон ба ҷанг тайёрии хуб дида буд, ҳамроҳи иттифокчиёнаш шикаст хӯрд. Империяҳои Туркия, Австро-Венгрия ва Олмон аз харитаи сиёсии ҷаҳон нест шуданд.

Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, ки империалистон тайёр карда буданд, ба сари мардуми ҷаҳон бадбахтиҳои зиёде овард. Шумораи ҳалокшудагон зиёда аз 10 миллион ва маъҷубон қариб 20 миллион нафарро ташкил карданд. Ин ҷанг аз се як ҳиссаи бойигарии миллии давлатҳои асосии ҷангкунандаро нест кард. Хароҷоти умумии ҷанг тахминан 80 миллиард доллари Америкаиро ташкил намуд.

МАҶҲАЗ ВА САНАДҲО

1. ТОРУМОР КАРДА ШУДАНИ АРТИШИ ИТАЛИЯ ДАР МУҲОРИБАИ НАЗДИ КАПОРЕТТО МОҲИ ОКТЯБРИ СОЛИ 1917

Моҳи октябри соли 1917 оромиро дар ҷабҳаҳои шарқӣ ва ғарбӣ истифода бурда, фармондеҳи Австрия ва Олмон қарор дод, ки дар ҷабҳаи Италия ба ҳучуми калон гузарад, то ки онро таслим намуда, захираҳояшро аз худ кунад. Ҳамлаи артиши Австрияю Олмон бо торумори артиши Италия анҷом ёфт. Вайро аз пурра нобуд кардан танҳо ба он ҷо омадани ҷузъу томҳои артиши Англияю Фаронса наҷот дод.

Дар поён порчаҳоро аз хотироти Ллойд Ҷорҷ меорем, ки ӯ соли 1917 нахуствазири Англия буд.

«...Охирҳои моҳи октябр артиши Олмон дар Фаронса бо қаноти ростӣ худ лашқари иттифокчиёноро боздошт, бо қаноти чапаш дар Алпҳои Штирий ба артиши Италия зарба зад. Зарбаи тевтониҳо таъсири маҳвкунанда дошт. Артиши Италия паҳш карда шуд ва он бетартибона ба ақиб баргашт. Вай дар понздаҳ рӯз то 70 мил ақиб нишаста, 600 ҳазор нафараро қуштаю захмӣ шуданд, ба асорат афтоданд ва бе ному нишон гум шуданд...Аз артиллерияи нокифояи италиявӣ 31952 адад сипоҳи вазнин ба даст рақиб афтод. Қаламрави бузург низ аз даст рафт, лекин ин талафот аз ҷиҳати аҳамияти худ нисбат ба талафоти одамон, силоҳ ва лавозимоти ҳарбӣ ҳеҷ аст...

Ба Италия омада расидан замон ман ба шикоятҳои афсарони англис ҷинос шудам.

Дивизияҳои бутун ҳамчун заррачаҳо...пароканда шуданд. Ҷӣ қадар дивизияҳо нест гардиданд...Баъзе дивизияҳо бе артиллерия ва қорвон дар байни ҳамдигар робитаи худро базӯр нигоҳ дошта тавонистанд. Ҷӣ хел дивизияҳо? Кӣ инро гуфта метавонад? Ба ҳар ҳол ситоди қулли италиявӣ не...»

2. ОШҮБҲО ДАР АРТИШИ ФАРОНСА ТОБИСТОНИ СОЛИ 1917

(Аз хотироти яке аз иштирокчиёни ошӯбҳо)

Июни соли 1917 ман дар батареяи 137-ум будам ва дар Серши воқеъ дар наздикии Суассерини (Эне) аз даромадан ба окопо саркашӣ кардем.

Ёд дорам, ки чӣ тавр ман ба полки 132-юми пиёдагарди тамоман бетартиб омада будам. Полки 136-ум шуриш бардошта, силоҳ дар даст дар баландии Гарн мавқеъ гирифт. Ин шуриш бо ёрии аскарони савора пахш карда шуд.

Мо амри пешвоёро интизор будем. Мо, артиши инқилобӣ, тайёр будем, ки ба Париж ҳамла орем.

Чӣ қадар рафикон барои хиёнати «дохиёни сотсиалистӣ»-и он замон чонҳои худро аз даст доданд...

3. ҲУҶУМИ БЕБАРОРИ ФАРОНСАВИҲО ДАР ЧАБҲАИ ГАРБӢ, МОҲИ АПРЕЛИ СОЛИ 1917

«...Имрӯз бо муҳорибаи дахшатноки 16 апрел тамом шуд. Мо дар ҷойи истодаамон мондем. Орзуҳои пагоҳии мо чӣ тавр дастнорас буданд. Аз дур манораҳои Лион намудор буданд, ки ба мо бо тамасхур нигоҳ мекарданд. Охир мо дар бораи ҳуҷуми хушбахтона, бошӯҷоат ва барқвор орзу мекардем. Тамоми артиш бояд дар он тарафи мавқеъҳои аз немисҳо ишғолкардаи мо мешуданд.

Аз ин изтироб, аз ин мотам, аз Замин бо дуди ҳуногушта таассуфи бузург меомояд.

Ва ба суроғаи ҳамон касоне, ки бо як ишораи қалам аскарони беҳтарини моро ба марг маҳкум намуданд, суҳанҳои маломатомезу маҳкумкунанда баланд садо медиҳанд...

Аз нутки лейтенант Ибарнегаре дар маҷлиси пушидаи палатаи намоёндагон, 29 июни с. 1917

4. ШАРТНОМА ДАР БАЙНИ ОЛМОН, АВСТРО-ВЕНГРИЯ, БУЛГОРИСТОН ВА ТУРКИЯ, АЗ ЯК ТАРАФ ВА РУСИЯ АЗ ТАРАФИ ДИГАР, КИ ДАР БРЕСТ-ЛИТОВСК 3 МАРТИ СОЛИ 1918 БА ИМЗО РАСИДААСТ

Моддаи 1. Русия аз як тараф ва Олмон, Австро-Венгрия, Булгористон ва Туркия аз тарафи дигар, эълон мекунанд, ки ҳолати ҷанг дар байни онҳо қатъ гардида, ба қарор омаданд, ки минбаъд бо ҳамдигар дӯстона зиндагӣ мекунанд...

Моддаи 3. Вилоятҳое, ки дар тарафи ғарбӣ - аз гулугоҳе, ки ҷазираҳои Диго ва Эзелро аз қитъа ҷудо мекунанд, сар карда, ба воситаи халиҷи Рига, ба тарафи шарқтари Рига ба воситаи Фридрихштадт ва Двинск, Свентсяни дар шарқтари Лида, ба воситаи Волковск, Пружани, Каменетс-Литовск ва шимолтари Брест-Литовск воқеанд ва қаблан ба Русия тааллуқ доштанд, минбаъд дар зери ҳокимияти олии он намешаванд...

Русия аз ҳар гуна даҳолат ба қорҳои дохилии ин вилоятҳо даст мекашад. Олмон ва Австро-Венгрия ният доранд, ки дар оянда тақдири ин вилоятҳоро бо ҳамроҳии аҳолии онҳо ҳаллу фасл намоянд.

Моддаи 4. Олмон тайёр аст, ҳамин ки сулҳи умумӣ баста шуд ва аз тарафи русҳо ҷавоб додани аскарҳо пурра анҷом ёфт, қаламрави дар шарқтари хати 3-юми дар сарҳати 1-ум нишондодаро тоза мекунад, чунки молдаи 6 муқаррароти

дигар надорад. Русия тамоми кори аз дасташ меомадагиро мекунад, то ки музофотҳои Анатолиияи Шарқиро... тоза карда, бо тартиб ба Туркия баргардонад.

Моддаи 9. (Эълони тарафайн дар бораи даст кашидан аз ҷуброн кардани хароҷот ва зарари ҳарбӣ)

5. ТАСЛИМШАВИИ ОЛМОН

Аз аҳднома дар бораи оштии иттифокчиён бо Олмон, ки дар ҷангали Компьен 11 ноябри соли 1918 ба имзо расидааст.

Моддаи 1. Дар хушкӣ ва дар ҳаво баъди 6 соати ба имзо расидани Созишномаи оштии бас кардани амалиёти ҳарбӣ.

Моддаи 2. Бетаъхир тарк кардани мамлакатҳои ишғолкардашуда: Белгия, Фаронса, Люксембург, ҳамчунин Элзас ва Лотарингия - дар зарфи 15 рӯз...

Моддаи 4. Аз ҷониби артиши Олмон монда рафтани лавозимоти ҳарбии зерин: 5 ҳазор туп, 25 ҳазор пулемёт, 3 ҳазор миномёт ва 1700-то самолёт, ба ин ҷумла ҳамаи Д-7 ва ҳамаи самолётҳои шабона бомбаронкунанда дохиланд.

Моддаи 5. Кучидани артиши Олмон аз минтақаҳои соҳили чапи Рейн. Минтақаҳои соҳили чапи Рейн аз ҷониби ҳокимияти маҳаллӣ идора карда мешаванд, лекин зери назорати артиши ишғолии иттифокчиён ва Иёлотҳои Муттаҳида...

...Дар соҳили рости дарёи Рейн, аз сарҳади Ҳолландия то сарҳади Швейтсария, дар байни дарё ва хати мувозӣ... ва аз он 10 км дуртар минтақаи бетараф таъсис карда мешавад...

Моддаи 15. Рад кардани шартномаҳои Бухарест, Брест-Литовск ва шартномаҳои иловагӣ.

Моддаи 19. Дар ҳеҷ ҳуқуқи иттифокчиён ва Иёлотҳои Муттаҳидаро вайрон накарда, дар оянда аз ҳар гуна талабот ва даъво даст кашидан.

Ҷуброн кардани зарари расонидашуда...

Таъҷилиан баргардонидани маблағи нақди Бонки Миллии Белгия...

Баргардонидани тиллоӣ рус ва румин, ки немисҳо гирифтаанд ва ё додаанд.

Ин тилло то бастании Созишномаи сулҳ барои нигоҳ доштан гирифта мешавад.

Моддаи 26. Вазъи муҳосира аз ҷониби иттифокчиён ва давлатҳои ҳамроҳшуда мувофиқи шартҳои барои муҳосира амалкунанда боқӣ мемонад ва киштиҳои олмонӣ дар баҳрҳо дучоршуда дастгир карда мешаванд.

Иттифокчиён ва Иёлотҳои Муттаҳида дар назар доранд, ки дар муҳлати оштии Олмон аз ҳуқуқҳои ҳамон қадаре, ки зарур аст, таъмин карда мешавад.

Моддаи 33. Баъди ба имзо расидани аҳдномаи оштии дар зери парчами бетараф ба ягон ҳел гуселонидани киштиҳои тичоратии Олмон роҳ дода намешавад.

Моддаи 34. Муҳлати бастании аҳдномаи оштии 36 рӯз бо назардошти ҳуқуқи дароз кардани он муайян карда мешавад...

САНАҲОИ МУҲИМ

- IV.1917 – бо Олмон ҷанг эълон кардани ИМА
- 3.III.1917 – аз тоҷу тахти Русия даст кашидани император Николай II
- 25.X.1917 – дар Русия ба амал омадани табаддулоти болшевикӣ ва дар он ҷо ҳукмрон гардидани диктатураи пролетариат
- 3.III.1918 – бо давлатҳои Иттифоқи Сегона Созишномаи алоҳидаи сулҳ баста, аз ҷанг баромадани Русияи Шӯравӣ
- 9.XI.1918 – сар задани инқилоб дар пойтахти Олмон - шаҳри Берлин
- 11.XI.1918 – ба охир расидани Ҷанги якуми ҷаҳонӣ
- 1918-1920 – таҷовузи Антанта бар зидди Русияи Шӯравӣ

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Кай ва чаро ИМА бо Олмон ҷанг эълон кард? 2. Кай ва чӣ тавр дар Русия инқилоби буржуазӣю демократии Феврал ғалаба кард? 3. Кай дар Русия табаддулоти болшевикӣ ба амал омад? 4. Баҳори соли 1918 кадом давлатҳо бар зидди Русияи Шӯравӣ таҷовузи ҳарбӣ ташкил карданд? 5. Кай ва чӣ тавр дар Олмон инқилоби демократӣ ғалаба кард? 6. Ҷанги якуми ҷаҳонӣ кай ва чӣ тавр ба охир расид? 7. Чаро империяҳои Туркия, Австро-Венгрия ва Олмон пароканда шуданд? 8. Хуччатҳои мавзӯро хангоми ба саволҳо ҷавоб додан дар ҷойи зарурӣ ба кор баред. 9. Дар атрофи мазмуни хуччатҳои мавзӯ бо ҳамдарсон мубодилаи афкор доир намоед. 10. Оё давлатҳои иштирокчи асосии ҷанг ба мақсадҳои худ ноил шуданд? 11. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

БОБИ V

МАДАНИЯТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА АВВАЛИ АСРИ XX

§ 34-35. МАОРИФ, ИЛМ ВА ТЕХНИКА

Маориф. Тараққиёти қувваҳои истеҳсолкунанда дар охири асри XIX - аввали асри XX зарурати пешрафти маорифро тақозо мекард. Мамлакатҳои пешқадами демократӣ аз ҳамин сабаб барои маорифи халқ маблағҳои калон ҷудо мекарданд. Дар ин мамлакатҳо аксарияти кӯдакону наврасон имконият доштанд, ки дар мактабҳо бепул таҳсил кунанд.

Дар соҳаи маориф бештари мамлакатҳои Аврупо ва Америкаи Шимолӣ аз мамлакатҳои дигари ҷаҳон пеш меистоданд. Дар Англия, Фаронса, Швейтсария, Олмон, Италия, Белгия, Ҳолландия, ИМА, Русия, Канада ва баъзе мамлакатҳои дигар барои таҳсили насли наврас шароити беҳтар муҳайё карда шуда буд. Пешрави маорифи онҳо ба дараҷаи тараққиёти иқтисодӣ ва дастовардҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ҷомае вобаста буд.

Дар аксари мамлакатҳои соҳибистиқлоли Осиё, Африқо ва Америкаи Лотинӣ маорифи халқ кам пеш рафт, чунки ин давлатҳо ҳанӯз имконияти зарурӣ надоштанд, ки аҳолиро саросар саводнок кунанд. Дар ҳуди ҳамин қитъаҳо ва баъзе ҷойҳои дигари қураи Зами́н давлатҳои буданд, ки маорифи халқи онҳо дар зинаи хеле пасти тараққиёт меистод. Ба ин ду ҷиҳат халал мерасонд: дараҷаи пасти қувваҳои истеҳсолкунанда ва тобеияти мустанликавӣ. Бисёри онҳо давраи феодалиро аз сар мегузарониданд. Баъзеашон ҳатто дар дараҷаи аз ин ҳам пасттари тараққиёт ҷой гирифта буданд.

Дар ин ва ё он обшонаи ҷамъиятӣ будан рафти табиӣ тараққиёти он давлатҳо буда, системаи мустанликадорӣ ҳам ба пешрафти иқтисодӣ ва ҳам ба маориф монеаи сунӣ ба вуҷуд овард. Вай ин давлатҳоро, аз он ҷумла, дар соҳаи маориф ба муддати дуру дароз аз густариш

боздошт. Давлатҳои сармоядорӣ аз мустамликаҳо даромади калон гирифта, гами маърифати халқҳои онҳоро намехурданд.

Илм. Илм дар нимаи дууми асри XIX - аввали асри XX бо ду роҳи асосӣ тараққӣ мекард - ба соҳаҳои майдатар тақсим шудани илмҳои алоҳида ва торафт мустаҳкамтар шудани робитаи байни илмҳо. Тадқиқи сохти модда, омӯзиши энергия ва сохти нави манзараи физикуи олам самтҳои асосии тараққиёти илмҳо буданд.

Олимони мамолики гуногуни ҷаҳон ҳаракат мекарданд, ки бо ҳамдигар ҳамкорӣ карда, дар ин ва ё он соҳаи илм муваффақият ба даст дароранд. Барои ҳамин мақсад, соли 1875 Бюрои байналхалқии тарозу ва ченакҳо, соли 1896 Иттиҳоди байналхалқии заминченкунӣ, соли 1900 Иттиҳоди байналхалқии академикҳо ва соли 1912 дар шаҳри Париж Бюрои байналхалқии вақт таъсис дода шуданд.

ДАСТОВАРДҲОИ ИЛМҲОИ АЛОҲИДА

Риёзӣ. Инкишофи илмҳои табиатшиносӣ бе тараққиёти илми риёзӣ ғайриимкон буд ва на танҳо ин илм. Геометрияи ғайриэвклидӣ, ки асосгузори он Н.И.Лобачевский буд, дар охири асри XIX - аввали асри XX боз ҳам инкишоф ёфт. Эстафетаи Н.И.Лобачевский ва ҳамсафони ӯ Я.Боляй ва К.Ф.Гаусро риёзишиноси немис Г.Риман қабул карда, назарияи геометрияи ғайриэвклидиро ба зинаи боз ҳам баландтари тараққиёт ва фаҳмиш баровард. Геометрияи фазоии дорои катии доимии мусбӣ ба ин олим тааллуқ дорад.

Кори олимони номбурдаро олими италиявӣ Э.Бертрани давом дода, геометрияро бо гоҳҳои нави пешқадам ғанӣ гардонид. Соли 1868 ӯ бо номи «Тачрибаи шарҳи геометрияи ғайриэвклидӣ» рисолае чоп кунонд, ки он ба эътирофи аҳли илм сарфароз гардидани геометрияи ғайриэвклидӣ кӯмак расонд.

Ситорашиносӣ. Асбобҳои нави тадқиқотӣ ба пешравии илми ситорашиносӣ кӯмак расонданд. Бо ёрии таҳлили спектралӣ, ки он ҳанӯз соли 1859 кашф карда шуда буд, ситорашиноси англис Ч. Локьер дар Офтоб хати спектроеро ёфт, ки ба унсурҳои химиявии он вақт дар Замин маълум монанд буд. Ӯ ин унсурро гелий (номи латинии Офтоб) номид. Олими дигари англис У. Рамзай соли 1895 ин газро дар шароити лабораторӣ пайдо намуд.

Таҳлили спектралиро олимон барои омӯхтани ситораҳо ҳам истифода мебардагӣ шуданд. Олими англис У. Хеггинс ба омӯзиши спектралӣ туманнокии берун аз Галактика ибтидо гузошт.

Дар Конгресси ситорашиносон, ки он соли 1887 дар ш. Париж баргузор гардид, қарор дода шуд, ки феҳрасти (каталог) ситораҳо тартиб дода шавад. Дар ин кор 18 расадхонаи ҷаҳон иштирок кард. Дар натиҷаи ин кор қариб 2 миллион ситораҳо дар ин феҳраст ба қайд гирифта шуданд.

Физика. Тараққиёти индавраинаи илми физика бо номи олими бузурги англис Ч.Максвелл алоқаманд аст. Ӯ назарияи умумии ҷараёнҳои электромагнитиро тартиб дод. Ч. Максвелл рӯшноиро ҳамчун як намуди ларзиши электромагнитӣ исбот намуд. Нишондодҳои Ч. Максвеллро Г.Гертс ва олимони дигар бо таҷрибаҳои худ тасдиқ ва инкишоф доданд. Самти тадқиқоти Ч. Максвелл ва Г.Гертсро давом дода, олими немис В.К.Рентген соли 1895 «шуои икс»-ро кашф кард, ки он имрӯз дар илми тиб ва соҳаҳои дигар ба таври васеъ ба кор бурда мешавад. Олими рус А.С. Попов усули нурафканӣ ва қабули мавҷҳои электромагнитиро барои алоқаи бесим кашф карда, баъд дар асоси онҳо радио сохт.

Ба илми физика олимони машҳури ҷаҳон - франсавиро А.Беккерел, Фредерик Жолио ва Мария Складовская-Кюри, Э.Резерфорди англис, даниягӣ Нилс Бор ва олимони дигар саҳми сазовор гузоштаанд.

Назарияи нисбияти Эйнштейн. Назарияи олими бузурги немис А.Эйнштейн дар бораи нисбият яке аз кашфиётҳои муҳимтарини огози асри XX мебошад. Ӯ соли 1905 дар мақолаи худ «Оид ба электродинамикаи ҳисмҳои ҳаракаткунанда» дар бораи алоқамандӣ ва ба ҳамдигар вобаста будани фазо, вақт ва модда (материя) фикр баён карда, исбот намуд, ки дар ҷойи беҳаво (вакуум) суръати рушнӣ аз ҳар манбаъ ки бошад, ба самти суръати ҳаракати ин сарчашма ва мушоҳидачии он вобаста нест.

Дар физикаи классикӣ тасаввуроте ҳукмрон буд, ки мувофиқи он вақт ҳамчун як чизи устувори бетағйирӣ мутлақӣ ба ҳеҷ гуна ҷараёнҳои моддӣ вобаста набуд. Вале назарияи нав фикри барои ҳамаи системаҳо ягона будани ҳисоби вақтро рад кард.

Пештар фазо ҳамчун ҷое ҳисоб карда мешуд, ки гуё он «мақони ҳолӣ» ва мутлақ бетағйир бошад. Вале аз рӯи назарияи нисбият маълум гардид, ки хосияти мақон ва замон ба ҳаракати объектҳои моддӣ вобаста аст ва ҳар сеи онҳо бо ҳамдигар алоқаи ҷудонопазир доранд.

Ба ҷойи қонуни нютонии ҷозибавӣ ҷаҳонӣ, Эйнштейн ҳодисаи ҷозибавӣ байниҳамдигарии объектҳои моддиро пешниҳод кард. Ӯ исбот намуд, ки ҳамаи моддаҳо қувваи ҷозибавӣ ҳамдигарро ба тарафи худ кашидан доранд. Дар зери таъсири модда мақон ва замон тағйир меёбанд. Масалан, самти рафти нур дар ҳамаи сурате тағйир меёбад, ки дар наздикиҳои он объекти моддӣ мавҷуд бошад.

Алберт Эйнштейн.

Химия. Дар ин давра химия ҳам ба пеш қадами бузург гузошт. Соли 1869 олими рус Д.И.Менделеев системаи давраи унсурҳои химиявии худро чоп кард. Он вақт дар ҷадвали Менделеев ҳамагӣ 63 унсур мавҷуд буд, вале ӯ ҳосияти унсурҳои химиявиеро, ки ҳанӯз ҳуди онҳо маълум набуданд, пешакӣ муайян карда, дар ҷадвал ҷойи онҳоро ҳолӣ монд.

Дар солҳои 70-90-уми асри XIX муҳаққиқони химия унсурҳои нави химияро кашф карданд. Фаронсавӣ Лекок Буабодран галийро, швед Л.Ф.Нилсон скандийро, немис К.Винклер германийро, англис У.Рамзай дар таркиби ҳаво аргонро кашф кард. У. Рамзай соли 1898 бо ҳамроҳии Ҷ.Рэлей унсурҳои химиявии криптон, ксенон ва неонро кашф карданд.

Дар ин давра соҳаҳои нави химия ба вучуд омаданд. Алоқаи байниҳамдигарии химия ва физика имконият дод, ки физикаи химиявӣ ба вучуд ояд. Ҳисоби ҷараёнҳои химиявӣ ин илмро ба риёзӣ бештар алоқаманд кунонд. Электрохимия низ яке аз соҳаҳои химия гардид. Омӯзиши ҳосияти физикии кристаллҳо барои ба вучуд омадани стереохимия сабабгори шуд.

Биология. Дар ин илм инкишофи назарияи эволюсионӣ идома ёфт. Соли 1871 асари Чарлз Дарвин «Пайдоиши одам» аз чоп баромад. Аз ин пештар ӯ назарияи инкишофро қор карда баромада, дар ин бора асар навишт. Дарвин дар асоси таҳлили як қатор илмҳо дар бораи аз маймунҳои одамшакл пайдо шудани одам фикр баён кард.

Асосгузори услуби эволюсионӣ дар палеонтология В.А.Ковалевский ба шумор мерафт. Ӯ исбот намуд, ки ҷараёнҳои эволюсионии ширхӯрон ба ивазшавии муҳити зисти онҳо вобаста аст. Кори ӯро баъдтар олими белгиягӣ Л.Долло давом дод.

Олими чех Грегор Мендел қонунияти аз насл ба насл гузаштани нишонаҳои ирсиятро қор карда баромад. Ӯ исбот намуд, ки ирс аз чизҳои таркибие иборат аст, ки асоси моддии онро ташкил медиҳанд. Дар ибтидои асри XX олимони дигар пешгӯиҳои Г.Менделро исбот намуда, мақоми хромосомаҳоро дар ирсият муайян карданд. Онҳо ба хулоса омаданд, ки ҳар як хромосома аз воҳидҳои зиёди ғоидаовар иборат аст.

Олими рус И.П.Павлов дар соҳаи системаи физиологияи дил ва рағҳои хунгард ва физиологияи ҳазм тадқиқот

гузаронид. Ҷ мақоми фаъолияти системаи асабро дар ҷараёнҳои физиологӣ санҷид. Бо ҳамин роҳ, И.П.Павлов назарияи рефлексҳои шартӣ ва ғайришартиро кор карда баромад.

Олими ҳолландӣ Г. ла Фрис ва олимони рус К.А. Тимирязев ва И.В.Мичурин ҳам дар инкишофи илми биологияи охири асри XIX - аввали асри XX саҳми калон гузоштаанд.

Техника. Дар ИМА солҳои 60-70-ум дар коркарди гӯшт, ордкунии ғалла ва маъданистехсолкунӣ конвейер истифода бурда шуд. Ин тарзи истеҳсол дар заводҳои Форд дар солҳои 1912-1913 такмил дода шуд. Конвейер сифати маҳсулотро бехтар, миқдори онро зиёд ва ҷараёни истеҳсолотро қулай гардонид.

Нерӯи барқ сол то сол дар саноат ва нақлиёт бештар истифода бурда мешуд. Гузариши истеҳсолоти соҳибкорӣ корчаллонӣ ба автоматӣ ва хатҳои пайдарпай тақозо кард, ки генератор сохта шавад. Дар соҳаи барқ Э.Г.Грамм, Ф.Хефнер-Алтемек, М.Депре ва дигарон кор карданд. Дар асоси тадқиқоти онҳо барқгоҳи аввалин сохта шуд.

Дар миёнаи солҳои 80-ум ихтироъкорони немис Г.Даймлер ва К.Бентс типҳои нави ҳаракатдиҳандаи дарунсӯзро кор карда баромаданд, ки онҳо бензинро мекард. Ин ҳаракатдиҳанда дар нақлиёти берелс истифода бурда мешуд. Олими немис Р.Давал ҳаракатдиҳандаи нави дарунсӯзро сохт, ки он ба сӯзишвории вазнини моеъ кор мекард.

Трактори ҷархдор ва комбайн дар Калифорния.

Автомашини «Форд»

Саноати бо суръати тез тараққиқунанда ва махсусан сохтмони роҳҳои оҳан маъдани зиёдро талаб мекарданд. Барои ҳамин, коркарди маъданро тақмил додан лозим меомад. Дар баробари тақмили истеҳсоли мартенӣ ва бессемерии маъдан, усули нави конверториҳои онро ихтироъкорони англис С.Ч.Томас ва П.Ч.Илкрис кор карда баромаданд. Маъдангудозон бо ин усул аз маъдан сулфур ва фосфорро ҷудо мекарданд. Ин кор имконият меод, ки маъдани зиёдтар истеҳсол карда шавад.

Дар даҳсолаҳои охири асри XIX олимони рус И.Л.Кондаков бо роҳи махсус моддаи каучукро ба вуҷуд овард.

Дар ИМА дар нақлиёти роҳи оҳан «Системаи СБС» (сигнализатсия, блокировка, централизатсия - ба забони тоҷикӣ: хабардиҳӣ, марказонидан ва боздорӣ) сохта ба истифода дода шуд, ки он ҳаракати қатораҳоро беҳавфтар гардонид. Дар нақлиёти роҳи оҳан ва қуруқсоӣ пулод оҳанро танг карда баровард.

Соли 1891 дар Лондон радиуси аввалини метрои дар сатҳи ҷуқур сохташуда ба кор даромад. Ин намуди нави нақлиёт рӯз то рӯз зиёдтар мешуд.

Аэроплани Блерно, ки соли 1909 аз болои Ла-Манш парвоз карда буд.

Дар солҳои 90-ум дар ИМА, Швейтсария, Олмон, Италия, Англия роҳҳои охани барқии наздишаҳрӣ ва байнишаҳрӣ сохта ба истифода дода шуданд. Тепловози аввалине, ки бо сӯзишвори дизелӣ кор мекард ва суръати ҳаракаташ дар як соат 100 км буд, ба роҳ баромад.

Ба вучуд омадани нақлиёти автомобилӣ низ ба ҳамин давра рост омад. Дар солҳои 80-ум Г.Даймлер мотосикли дучарха ва К.Бенс автомобили сечарха сохтанд. Бо ҳамин, намуди нави нақлиёт тавлид ёфт.

Дар солҳои 90-ум падару писар Дамлонҳои швейтсарӣ дар автомобил чархҳои резиниро истифода бурданд. Ба истехсоли оммавии автомобил бошад, саноатчи амрикоӣ Г.Форд асос гузоштааст. То огози Ҷанги якуми ҷаҳонӣ, дар зарфи 30 сол, дар ҷаҳон 2 миллион автомашина истехсол карда шуда буд.

Нақлиёти обӣ ва ҳавопаймо ҳам тараққӣ кард. Ба киштисозон муяссар гардид, киштиҳое созанд, ки гунҷоишашон калон бошад ва бори зиёдеро аз як ҷой ба ҷойи дигар кашонида тавонанд. Барои зарурати ҳарбӣ ҳам киштиҳои бузургҳаҷм сохта мешуданд. Дар соҳаи ҳавопаймоӣ тадқиқоти олимони рус К.Э.Сиолковский, Н.Е.Жуковский ва дигарон аҳамияти калон доштанд. Соли 1884 А.Ф.Можайский бо ҳавопаймое, ки ҳаракатдихандаи бугӣ дошт, парвоз кард. Ҳавопаймоеро, ки бо ҳаракатдихандаи бензинӣ кор мекард, бародарон Райтҳо сохтанд.

Манораи Эйфел дар Париж.

Аввали соли 1876 ду нафар ихтироъкори амрикой А.Г. Белл ва И.Грей телефонро сохтанд. Баъд аз он ки соли 1878 аз тарафи Т.А.Эдисон микрофон ихтироъ карда шуд, телефон дар тамоми ҷаҳон паҳн гардид.

Радиоалоқа ба кор даромад. Ба сохтани асбобҳои аввалини барқӣ низ ибтидо гузошта шуд. Нерӯи барқ барои равшан кардани хонаҳо ҳам истифода бурда мешуд. Дастгоҳи фонографӣ ва кинематографӣ ихтироъ карда шуд. Дар кишоварзӣ истифодаи тракторҳо оғоз ёфт.

САНАҲОИ МУҲИМ

- 1859** – ихтироъ шудани таҳлили спектралӣи шуои Офтоб.
- 1859** – аз тарафи Ч.Дарвин навишта шудани рисолаи «Пайдоиши намудҳо», ки дар он назарияи инкишоф пешниҳод гардидааст.
- 1868** – аз тарафи олими италиявӣ З.Бертрани чоп кардани асари илмӣ «Таҷрибаи шарҳи геометрияи ғайризвклидӣ».
- 1869** – аз тарафи химикӣ рус Д.И.Менделеев мураттаб шудани ҷадвали даврии унсурҳои химиявӣ.
- 1871** – аз тарафи Ч.Дарвин навишта шудани рисолаи «Пайдоиши одам».
- 1876** – аз тарафи ихтироъкорони амрикой А.Г.Белл ва И.Грей ихтироъ шудани телефон.
- 1873** – аз тарафи олими амрикой Т.А.Эдисон ихтироъ шудани микрофон.
- 1887** – дар шаҳри Париж барпо гардидани Конгресси байналхалқии ситорашиносон.
- 1891** – дар шаҳри Лондон ба кор даромадани хати аввалини метрополитен.
- 1895** – аз тарафи олими англис У. Рамзай дар шароити лабораторӣ пайдо карда шудани газ.
- 1895** – аз тарафи олими немис В.К. Рентген кашф шудани «шуои икс» - шуои рентген.

- 1896** – ташкилёбии Иттиҳоди байналхалқии заминченкунӣ.
- 1900** – ташкилёбии Иттиҳоди байналхалқии академияҳо.
- 1905** – чоп шудани мақолаи А.Эйнштейн «Оид ба электродинамикаи ҷисмҳои ҳаракаткунанда», ки ба тавлиди назарияи нисбият ибтидо гузошт.
- 1912** – дар шаҳри Париж ташкил ёфтани Бюрои байналхалқии вақт.

—САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Чаро дар баъзе мамлакатҳои ҷаҳон маориф нағз тараққӣ кард ва дар баъзе мамлакатҳои дигар он дар дараҷаи паст мондан гирифт? 2. Системаи мустамликадорӣ ба маорифи халқи мамлакатҳои мустамлика ва тобёӣ чӣ таъсир расонид? 3. Дар бораи пешрафти илмҳои риёзӣ ва ситорашиносӣ маълумот диҳед. 4. Тараққиёти илми физикаро бо мисолҳо исбот кунед. 5. Дар бораи назарияи инкишофи Ч.Дарвин чӣҳо медонед? 6. Дар бораи назарияи нисбияти А. Эйнштейн фикри худро баён кунед. 7. Оё системаи даврии унсурҳои химиявии Д.И.Менделеевро медонед? 8. Олимон кадом унсурҳои химиявии навро кашф карданд? 9. Кадом иттиҳодияҳои байналхалқии илмӣ ташкил карда шуданд? 10. Грегор Мендел ва И.П.Павлов дар илми табиатшиносӣ чӣ саҳм гузоштаанд? 11. Дар бораи тараққиёти техника дар нимаи дууми асри XIX - аввали асри XX нақл кунед. 12. Чаро илм ва техника дар нимаи дууми асри XIX-аввали асри XX маҳз дар мамлакатҳои Аврупо ва Америкаи Шимолӣ тараққӣ карданд? 13. Аз мавзӯ ҳулоса бароред.

§ 36-37. АДАБИЁТ ВА САНЪАТ

Адабиёт. Рафти тараққиёти иқтисодии мамлакатҳои сармоядорӣ, сиёсати истилогаронаи мамлакатҳои империалистӣ, норозигии аҳли тараққиҳои демократии ҷаҳон аз ин сиёсат ба мазмуну мундариҷа ва самтҳои инкишофи адабиёт таъсир расонданд. Зарурат ба миён омад, ки дар шароити дигар ба ҳаёт ба тарзи нав нигариста, онро воқеъбинонатар инъикос намоянд. Адибон роҳҳои дар асарҳои худ дуруст инъикос кардани ҳаётро ҷустуҷӯ мекарданд.

Адабиёти реализми танкидӣ, ки дар асри XIX ба муваффақияти калон ноил гардида буд, дар охириҳои ин аср ва аввали ари XX боз ҳам густариш ёфт. Дар адабиёт ва санъат чараёнҳои нав ба майдон омаданд. Онҳо иллатҳои ҷомеаро ба зери танкиди саҳт гирифта, роҳҳои халосиро аз бадбахтии ба сари мардум омада нишон додани мешуданд.

Натурализм. Ин чараён аввал дар Фаронса ба вучуд омадааст ва он маънои «табиат»-ро дорад. Натурализм дар назар дошт, ки нависанда ва санъаткор бояд воқеаҳоро бо диққати том омӯхта, дар онҳо қонуниятҳои амиқро муайян кунанд, чи тавре ки қонунҳо дар физика, химия, табиатшиносӣ ва илмҳои дигар вучуд доранд. Натуралистон даъво доштанд, ки натурализм ягона фарҳанги аз ҷиҳати илмӣ асоснок аст. Вай ба адабиёту санъат хусусиятҳои ҳуҷҷатӣ медиҳад, яъне сурати воқеаро дақиқан муайян месозад. Дар асарҳои натуралистӣ образ, баҳодихӣ ва мушоҳидаҳои шахсии муаллиф то дараҷае аз назар берун мемонданд. Аз сабаби он ки натуралистон ба асарҳои худ аз ҳад зиёд моҳияти биологӣ, физиологӣ, химиявӣ, физикӣ медоданд, қимати бадеии онҳо баланд набуд.

Символизм. Ин чараён дар Фаронса ҷавобан ба чараёни натурализм ба миён омадааст. Дар он ҷое, ки натурализм очӣи мекард, ба ҷойи он символизм ба майдон мебаромад. Бар хилофи натурализм, символизм даъват мекард, ки воқеият ба ҳисоб гирифта нашавад. Реалистҳо меғуфтанд, ки воқеият ҳаматарафа ва эҷодкорона инъикос карда шавад, лекин символчиён боварии комил доштанд, ки аз «марзҳои воқеият» дур рафта лозим аст. Муҳити зиндагӣ, ба ақидаи онҳо, ночиз буда, шоёни тавачҷуҳи зиёд нест.

Ҳарчанд символизм ба муваффақияти калон ноил нашуд, вале он тавонист, ки дар адабиёт ва хусусан дар назм мартабаи суҳанро баланд бардорад. Аксарияти символчиён бесамар будани ҷустуҷӯҳои эҷодии худро дарк карда, оҳиста-оҳиста ба реализм гузаштанд.

Футуризм. Футуризм аз калимаи латинии «футурус» - «оянда» гирифта шудааст. Ин чараёни адабӣ нисбат ба чараёнҳои дигари он дертар ба вучуд омадааст. Моҳияти ин чараён рад кардани

санъат мебошад. Аз назари футуристон санъат ҳамчун шакли махсуси шуури чамъиятӣ бояд тамоман нест шуда, ба як қисми истехсолот, рӯзгор ва сиёсат табдил дода шавад. Хизмате, ки ин чараён кардааст, аз он иборат аст, ки ба санъат хусусияти «индустриалӣ» дод. Он барои зебо сохтани техникаи ҳозиразамон ва бинокорӣ кӯмак расонидааст.

Декадентӣ. Номи ин чараён аз калимаи фаронсавии «декаденс» - «таназзул» пайдо шудааст. Декадентӣ таъсири бевоситаи ғояҳои ифротӣ ба шуури адибон ва санъаткорон буд. Дар ин давраи мураккаб онҳо дар фаъолияти эҷодии худ мекалавиданд. Аз ҳамин сабаб, декадентӣ мавқеи худро дар адабиёт ва санъат ба таври бояду шояд наёфтанд. Адибон ва санъаткорони ин равия бо қувваи одам ва пешравии минбаъдаи ҷомеа ба таври умедбахш боварӣ надоштанд.

Идеологияи империализм. Идеологҳои империализм аз ғояҳои «озодӣ, баробарӣ ва бародарӣ», ки як вақтҳо буржуазияи озодихоҳ эълон карда буд, даст кашиданд. Таърихшиносони ифротӣ ғояҳои пешқадами инқилобҳои буржуазиро таҳриф карда, онҳоро хато ва арбобони намоёни онро шухратпарасту хоин меномиданд. Файласуфону иқтисодчиён ва олимони дигар барои «исбот» кардани қонунӣ будани сохти мавҷуда аз худ ҳар гуна назарияҳоро бофта мебароварданд ва сиёсати истилогаронаи хориҷии мамлакатҳои империалистиро ҳақ мебароварданд.

Файласуфи немис Фридрих Нитше (1841-1900) яке аз машхуртарин идеологҳои империализм буд. Ӯ таъкид мекард, ки одамон ба «ҷанобон» ва «ғулмон» тақсим шудаанд. «Ҷанобон - шахсони тавоно» ва «фавқулинсон» буда, барои онҳо «ҳама қор раво аст». «Ҷанобон» ҳаққу ҳуқуқ доранд, ки қонунҳои ахлоқро тамоман ба инобат нагиранд ва ҳар касеро, ки пеши роҳашонро мегирад, барои нафъи худ несту нобуд гардонанд.

Ин идеология «ҷангро маънии олии ҳаёт» номидааст. Беҳуда нест, ки баъдтар фашизм онро истифода бурд.

Барои ҳақ баровардани сиёсати истилогаронаи худ назариётчиёни империализм аз таълимоти олимони дигар, масалан, аз Чарлз Дарвин ҳам истифода мебарданд. Онҳо қонунҳои олами ҳайвонотро нисбат ба ҷомеаи инсонӣ татбиқ

карда, исбот мекарданд, ки мубориза барои ҳаёт ҷомеаро ба пеш ҳаракат медиҳад. Одамоне, ки аз гуруснагӣ мемиранд, сабаби танбалии онҳост. Ин назариётчиёро дар таърих «сотсиал-дарвинчиён» номидаанд. Сотсиал-дарвинчиён беҳаёна мегуфтанд, ки марги чунин одамон барои хушбахтии дигарон зарур аст.

Адабиёти реалистӣ. Адабиёти реалистии нимаи дуюми асри XIX - аввали асри XX камбудиҳои ҷомеаро нотарсона фош мекард. Яке аз машҳуртарин нависандаи реалисти он замон фаронсавӣ Эмил Золя буд. Ӯ дар романҳои бистчилдаи худ, ки номи умумии «Ругон-Маккер» (Таърихи табиӣ ва иҷтимоии як оила дар солҳои Империяи дуюм)-ро гирифтаанд, ҳаёти ҳамаи табақаҳои ҷомеаи Фаронса - аз ашрофони сар карда, то табақаҳои коргару лашкарро инъикос кардааст. Вай дар ин асар зиддиятҳои иҷтимоии замони худро хеле хуб кушода тавонистааст.

Дар аввал Эмил Золя натуралист буд, вале баъд ба реализм ворид шуда, дар ин ҷараёни адабӣ машҳур гардид.

Эҷодиёти Чек Лондон аз эҷодиёти нависандагони дигар бо қатъият ва амиқии кушодани образҳои қаҳрамонҳо фарқ мекунад. Романи ӯ «Пойи оҳанин» аз азобу уқубати инсон дар охираш пешгӯӣ мекунад. Асари тарҷумаиҳолӣ Ч.Лондон «Мартин Иден» бо санъати баланди нависандагӣ иншо шудааст. Дар он муаллиф фоҷиаи ҳаёти эҷодкорро ба қалам додааст.

Дар ин давра адабиёти реалистии ИМА ба муваффақияти калон ноил гардид. Баъд аз ҷанги шаҳрвандии солҳои 1861-1865 адабиёти ин мамлакат рӯ ба тараққӣ ниҳод. Инро дар эҷодиёти яке аз намояндагони машҳури адабиёти Амрико Марк Твен дидан мумкин аст. Ӯ ҳаҷвнигор бошад ҳам, тавассути ҳамин жанр воқеияти ҷомеаро хуб баён карда тавонистааст. «Аҷнабиҳо дар дарбори шох», «Давродаври олам», «Саргузашти Том Сойер» ва «Саргузашти Геклберри Финн» исботи ин гуфтаҳо мебошанд.

Дар эҷодиёти нависандаи дигари машҳури ИМА Теодор Драйзер тарзи «зиндагии амрикоӣ»-ро мебинем. Ӯ дар асарҳои худ тарафи манфии «шукуфоии» Амрико ба хонандагон кушода додааст. Инро шумо аз романҳои «Хоҳар

Кёрри», «Ченни Герхардт», «Молиячй», «Титан» ва романҳои дигари ӯ дида метавонед. Дар онҳо Т.Драйзер чомеаи сармоядориро ба зери тозиёнаи шадиди танқид гирифтааст.

Ромен Роллан тавассути асари бисёрчилдаи худ «Жан Кристоф» таназули ахлокии чомеаи буржуазии Фаронса ва Олмони замони худро ба қалам додааст. Қаҳрамони асари ӯ бастакор Кристоф ба разолат, риёкорӣ, фиребу найранг ва мансабпарастию ришвахӯрӣ тоқатнопазир аст. Асарҳои дигари Р.Роллан, аз он ҷумла, «Ярмарка дар майдон» низ фиску фасоди чомеаи Фаронсаро фош кардааст.

Насли нави реалистон Чон Голсуорси, Бернард Шоу, Герберт Уэлс ва дигарон ҳам бо асарҳои баландгояи худ обрӯи ҷаҳонӣ касб намудаанд. Онҳо мунофиқӣ, гофилӣ ва маҳдудиятҳои табақаҳои болоии чомеаро бераҳмона танқид мекунанд.

Нависандаи машҳури немис Т.Ман дар асари машҳури худ «Империя» ҷиҳатҳои манфии чомеаи Олмонро фош намудааст. Дар саҳифаҳои он шумо бо шоҳону кайзерҳо, хоинону ашрофон, амалдорону императори Олмон Вилгелми II шинос мешавед ва мефаҳмед, ки онҳо чӣ хел инсонҳоянд. Ин нависанда дар пешрафти адабиёти ҳаҷвии ҷаҳон мақоми калон дорад.

Адабиёти реалистӣ на танҳо дар Аврупою Америка, инчунин дар баъзе мамлакатҳои ҷаҳон дигар ҳам пеш рафт, хусусан дар адабиёти Шарқ. Аз намоёндагони он танҳо ду нафар А. Рюссскӣи ҷопонӣ ва Р.Такури ҳиндиро ном мебарем. Яке тавассути новеллаҳо гоҳҳои манфии замонро маҳкум мекунад, дигаре тавассути роману повестҳо ва ҳикояҳои худ бо мазмуни чуқури фалсафӣ ва завқи баланди бадеӣ мардумро даъват мекунад, ки барои истиқлолияти миллӣ мубориза баранд. Асарҳои Р.Такур ба проблемаҳои ҳаёти мардуми Ҳиндустон, ишқу муҳаббат ва зиддиятҳои иҷтимоии чомеа бахшида шудаанд. Романи «Завол»-и ӯ аз ҳамин қабил асарҳост.

Реализми сотсиалистӣ. Ин ҷараён ба ҳаракати коргарӣ ва пайдоиши идеологияи сотсиалистӣ алоқаманд аст. Он, асосан, аз Коммунаи Париж оғоз ёфтааст. Шоири коммунар Этен Потье, ки шахсан дар баррикадаҳо бар зидди версалиён мечангид, шеърӣ машҳури худ «Интернатсионал»-ро навишт, ки он баъдтар суруди коммунистон гардид. Дар қатори Э.

Потйе шоирони дигари Коммунаи Париж – Жан-Батиста, Луиза Мишел ва дигарон дар бораи мақсаду мароми синфи коргар ва муборизаи он бар зидди буржуазия ва замони кӯҳна асарҳо эҷод кардаанд.

Дар солҳои 80-ум нависандаи коммунарҳо Жюль Валлес асари сегонаи «Жак-Ветра»-ро офарид, ки дар бораи ҳаёти вазнини қаҳрамони худ - аз бачагаш сар карда, то ҷонбозиҳои ӯ дар сангарҳо нақл мекунад.

Дар охириҳои асри XIX - аввали асри XX шоирону нависандагони дигари адабиёти реализми сотсиалистӣ ба воя расиданд ва на танҳо дар Фаронса.

Нависандаи маъруфи реализми сотсиалистии рус А.М.Горкий буд. Мо гоյҳои ин равияи реализмро дар «Таронаи мурғи тӯфон», «Таронаи мурғи лочин», романи «Модар» ва асарҳои дигари ӯ баръало мебинем. А.М. Горкий ифодагари манфиатҳои синфи коргар ва деҳқон буд. Ӯ боварӣ дошт, ки синфи коргар бар буржуазия ғалаба мекунад.

Адабиёти реализми сотсиалистӣ дар мамлакатҳои дигар ҳам пайдо мешавад. Баъдтар он дар ИҶШС ва мамлакатҳои дигари сотсиалистӣ ба зинаи баланди тараққиёти худ расида, қисми таркибии идеологияи марксистиро ташкил намуд. Ин адабиёт хусусияти синфӣ дошт.

Санъат. Аз нимаи дууми асри XIX сар карда, санъат то соли 1918 дар Аврупои Ғарбӣ ва Америка роҳи бузурги тараққиётро тай кард. Дар ин давра дар байни чараёнҳои гуногуни он рақобат вучуд дошт. Оқибат санъати демократӣ ва реалистӣ арзи вучуд мекунад.

Санъати рассомӣ. Ба шарофати тараққиёти босуръати санъати реалистӣ дар баъзе мамлакатҳо санъати миллӣ хеле пеш рафт. Рассомон асарҳои реалистии шоёни тақозои замонро меофариданд. Инро мо дар мисоли Русия гуфта метавонем. Рассомони машҳури он замони ин мамлакат И.Е.Репин ва В.А.Серов обрӯи ҷаҳонӣ пайдо намуданд.

Дар охири асри XIX - аввали асри XX санъати рассомии Фаронса дар Аврупо ва Америка мавқеи пешсафро ишғол мекард. Дар давоми қариб ним аср мактаби рассомии фаронсавӣ ба ҷаҳониён як гулдастаи рассомонро тухфа кард.

Дар ин гулдаста Эдуард Манэ, Эдгар Дега, Камилл Писарро, Огюст Ренуар, Клод Моне, Алфред Сислей ва Пикассои ҷавон мавқеи махсус доштанд.

Дар Олмон бошад, дар натиҷаи таъсири васвасаи миллатчиғӣ ва ниқорталабии баъди ғалаба дар ҷанги солҳои 1870-1871 бар Фаронса, санъат рӯ ба таназзул ниҳод. Вале ба ҳар ҳол, дар ин мамлакат ҳам устодони забардасти санъати рассомӣ, ба монанди Вилгелм Лейбл ба воя расиданд.

Театр. Дар аксари мамлакатҳои Аврупо, Америкаи Шимолӣ ва баъзе мамлакатҳои дигар театрҳое, ки ба реализм рӯ оварда буданд, ба муваффақият ноил шуданд.

Тараққиёти театри Русия дар охириҳои асри XIX - аввали асри XX ба қомеъиҳои санъати реалистӣ вобаста буд. Ҳунарманди машҳури рус М.Н.Ермолова, ки дар Театри хурд қор мекард, ба образҳои классикаи русу ҷаҳонӣ рӯҳи замонавӣ мебахшид. В.Ф.Комиссаржевская аз М.Н.Ермолова мондани набошад. Ӯ бо маҳорати баланди актёрӣ аз актёрони дигар фарқ мекард.

Аз тарафи К.С.Станиславский ва В.И.Немирович-Данченко ташкил карда шудани Театри бадеии Москва воқеаи муҳими маданияи Русия буд.

Чунин мисолҳоро дар бораи ҳаёти театрии Фаронсаю Олмон, Италияю Англия, Амрикою Австрия ва мамлакатҳои дигари пешқадами ҳамонвақта ҳам овардан мумкин аст. Дар ин давра санъати сахнавии ҷаҳон ба зинаи баландтари қомеъиҳои худ қадам мегузошт. Бо вуҷуди ин, он дар аксар мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ, Осиё, Африқо ва баъзе давлатҳои Аврупо ҳанӯз тараққӣ накарда буд.

Ҳайкалтарошӣ. Ин навъи санъат бештар дар Фаронса ва ИМА тараққӣ кард. Асарҳои ҳайкалтарошони фаронсавӣ Огюст Роден “Шаҳрванди Кале”, “Бӯса”, “Мутафаккир” ва ғайра аз рӯи драматизм, услуби ифодаебӣ ва санъати баланди худ, ки зебӣ ва мардонагии инсонро тараннум кардаанд, қасро мафтун мекунанд.

Ҳайкалтарошони дигари фаронсавӣ Аристид Майол ва Антуан Бурдел устодони бузурги санъати ҳайкалтарошии асри XX гардиданд. Эҷодиёти Бурдел, ки ба санъати монументалӣ тааллуқ дорад ва асарҳои Майол, ки бо зебоии рӯҳӣ ва

чисмони инсон марбутанд ва аз санъати хайкалтарошии Юнони қадим дарак медиҳанд, ба ин намуди санъат руҳи тоза бахшидаанд.

Шарл Деспио, ки низ фаронсавӣ мебошад, хайкалтароши немис Георг Колбе ва амрикоӣ Огастес Сент-Годенсро ҳам бо Аристид Майол ва Антуан Бурдел дар як саф гузоштан мумкин аст. Онҳо санъати хайкалтароширо бо асарҳои баландмазмуни худ ғани гардониданд.

Меъморӣ. Дар санъати меъморӣ типҳои нави сохтусозҳои муҳандисӣ пайдо шуданд. Купруки Брунклин, ки онро падару писар Рёблингҳо дар Нью-Йорк сохтаанд ва манораи баланди машҳури оҳанине, ки онро муҳандис А. Г. Эйфел барои Намоишгоҳи умумиҷаҳонии соли 1889 дар шаҳри Париж сохта буд, аз бузургтарин иншооти санъати меъморӣ он замон мебошанд.

Меъмори амрикоӣ Люис бо ёрии системаи болҳои оҳану бетонӣ ва лифтҳо ба сохтани биноҳои аввалини азими сарбафалаккашида саркард. Дар баробари ин, меъморон бо зебову дилкаш сохтани биноҳои истиқоматӣ ҷамъиятӣ ва иншооти дигари меъмориро муҳандисии боҳашамат диққати махсус меодагӣ мешаванд.

САВОЛ ВА СУПОРИШ

1. Дар бораи хусусиятҳои адабиёт ва санъати нимаи дуюми асри XIX-аввали асри XX нақл кунед. 2. Моҳияти ҷараёнҳои натурализм ва символизмро дар адабиёт ва санъат шарҳ диҳед. 3. Футуризм ва декадентӣ чӣ хел ҷараёнҳои адабиёт ва санъат ҳастанд? Оё онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунанд? 4. Дар бораи моҳияти идеологияи империалистӣ маълумот диҳед. 5. Дар бораи ғояҳои сиёсӣ иҷтимоӣ Фридрих Нитше чӣ медонед? 6. Назарияи “сотсиал-дарвинизм” дар бораи чӣ баҳс мекунад? 7. Адабиёти реалистӣ чист? Реализм чанд хел мешавад? Дар бораи онҳо далелҳо биёред. 8. Реализми сотсиалистӣ чӣ хел ҷараён аст? 9. Дар бораи санъати рассомии охири асри XIX - аввали асри XX-и ҷаҳон маълумот диҳед. 10. Дар

бораи муваффақиятҳои ҳайкалтарошии индавраинаи Ғарб
чиҳо гуфта метавонед? 11. Кадом иншооти бузурги
меъмории нимаи дуюми асри XIX-и ҷаҳонро медонед?
Онҳоро киҳо сохтаанд?

МУНДАРИҶА

Муқаддима.....	3
----------------	---

БОБИ I.

МУНОСИБАТҲОИ БАЙНАЛҲАЛҚӢ

§ 1. Мамлакатҳои империалистӣ дар роҳи аз нав тақсим кардани ҷаҳон.....	5
--	---

БОБИ II.

МАМЛАКАТҲОИ АВРУПО ВА АМЕРИКА

§ 2. Англия дар солҳои 50-60-уми асри XX.....	17
§ 3. Англия дар охири асри XIX - аввали асри XX.....	24
§ 4. Муттаҳидшавии Италия	32
§ 5. Ҷанги Фаронса ва Пруссия.....	41
§ 6. Фаронса дар охири асри XIX - аввали асри XX.....	49
§ 7. Олмон дар охири асри XIX - аввали асри XX	55
§ 8. Русия дар нимаи дууми асри XIX	66
§ 9. Русия дар ибтидои асри XX.....	71
§ 10. Империяи Австро-Венгрия дар нимаи дууми асри XIX - аввали асри XX.....	82
§ 11. Испания дар асри XIX - аввали асри XX.....	92
§ 12. Иёлотҳои Муттаҳиди Амрико аз оғози асри XIX то анҷоми Ҷанги мулкӣ.....	106

§ 13. Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар охири асри XIX - аввали асри XX.....	119
§ 14. Мамлакатҳои Америкаи Лотинӣ.....	130
БОБИ III.	
МАМЛАКАТҲОИ ОСИЁ ВА АФРИҚО.....	140
§ 15. Чин.....	141
§ 16. Корея.....	151
§ 17. Муғулистон.....	159
§ 18. Ҷопон.....	164
§ 19. Филиппин.....	173
§ 20. Ветнам.....	179
§ 21. Индонезия.....	188
§ 22. Ҳиндустон.....	195
§ 23. Афғонистон.....	208
§ 24. Эрон.....	218
§ 25. Мамлакатҳои Осиёи Марказӣ: Аморати Бухоро, хониғарихи Қуқанд ва Хева.....	230
§ 26. Империяи Туркия.....	243
§ 27. Мамлакатҳои Араб.....	258
§ 28. Ҳабашистон.....	278
§ 29. Мамлакатҳои ҷанубтари Саҳрои Кабир ва Африқои Ҷанубӣ	283

БОБИ IV.

ҶАНГИ ЯКУМИ ҶАҲОН

§ 30-31. Огози ҷанг. Амалиёти ҷарбӣ дар солҳои 1914 – 1916.....	295
§ 32-33. Рафти ҷанг дар солҳои 1917–1918 ва хотима ёфтани он.....	305

БОБИ V.

МАДАНИЯТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX – АВВАЛИ АСРИ XX

§ 34-35. Маориф, илм ва техника.....	315
§ 36-37. Адабиёт ва санъат.....	324

Таварали Нозимпур Зиёзода

Таърихи умумӣ

Китоби дарсӣ барои синфи 8-ум

Мухаррири масъул
Мухаррири техники
Мусахҳеҳ
Тарроҳ ва саҳифабанд

Сайфуллоҳ МАҲКАМОВ
Иброҳим БОБОЕВ
Сайфуллоҳ МАҲКАМОВ
Фирӯза АБДУЛЛОЕВА

Ба чоп имзо шуд.
Коғазӣ офсет. Чопи офсет.
Андоза 60 x 90 1/16. Ҷузъи чопӣ 21.
Адади нашр 100 000
Супориши № 8

КВД «Комбинати полиграфии шаҳри Душанбе»
734063 Душанбе, кӯчаи Айний, 126